**T.C.**
**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**
**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**
**TÜRK EDEBİYATI PROGRAMI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

# HAKASLARIN ALTIN ÇÜS VE ALTIN ARIĞ DESTANLARINA ARKETİPSEL SEMBOLİK BİR YAKLAŞIM

**MEHMET BEYAZİT**
**19723007**

**TEZ DANIŞMANI**
**Doç. Dr. MERİÇ HARMANCI**

**İSTANBUL**
**2022**

**T.C.**
**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**
**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**
**TÜRK EDEBİYATI PROGRAMI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

# HAKASLARIN ALTIN ÇÜS VE ALTIN ARIĞ DESTANLARINA ARKETİPSEL SEMBOLİK BİR YAKLAŞIM

**MEHMET BEYAZİT**
**19723007**
**ORCID NO: 0000-0001-5672-388X**

**TEZ DANIŞMANI**
**Doç. Dr. MERİÇ HARMANCI**

**İSTANBUL**
**2022**

**T.C.**
**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**
**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATIANA BİLİM DALI**
**TÜRK EDEBİYATI PROGRAMI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

# HAKASLARIN ALTIN ÇÜS VE ALTIN ARIĞ DESTANLARINA ARKETİPSEL SEMBOLİK BİR YAKLAŞIM

**MEHMET BEYAZİT**
**19723007**

**Tezin Savunulduğu Tarih:**

**Tez Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Başarılı Bulunmuştur**

| | Unvan Ad Soyad | İmza |
|---|---|---|
| **Tez Danışmanı** | **: Doç. Dr. Meriç Harmancı** | |
| **Jüri Üyeleri** | **: Prof. Dr. Aynur Koçak** | |
| | **Doç. Dr. Nursel Uyanıker** | |

**İSTANBUL**
**Eylül 2022**

## ÖZ

### HAKASLARIN ALTIN ÇÜS VE ALTIN ARIĞ DESTANLARINA ARKETİPSEL SEMBOLİK BİR YAKLAŞIM

**Mehmet BEYAZİT**

**Eylül, 2022**

Türk dünyası coğrafyasında yaratılmış pek çok edebi türden biri olan destanlar, Hakas Türklerinin oluşturduğu edebi külliyat içinde de önemli bir yer tutar. Toplumların mitik alt yapıları, kültürel kodları, geçirmiş oldukları sosyal ve tarihsel deneyimler gibi pek çok unsuru bünyesinde barındıran destanlar, toplumların kahraman algılarını da ortaya koyan halk anlatılarıdır. Destanlardaki olayları çözümlemek, kahramanları tanımak o destanın yaratıldığı toplumu tanımak, anlamak ve geçmiş deneyimlerine, düşünce yapılarına, arkaik kültürlerine ait fikir sahibi olmak açısından önem taşımaktadır. Destan anlatılarında yer alan kahramanlar, insanın bir birey olma süreçlerini arka planda olağanüstü hikayelerle anlatan yapılardır. Bu çalışmanın konusu olan "Altın Çüs" ve "Altın Arığ" destanları Hakas destan külliyatına ait destanlardır. Bu çalışmada "Altın Çüs" ve "Altın Arığ" destanları analitik psikoloji yöntemi ile arketipsel ve sembolik olarak incelenmiş, bu destanların arketipler ve semboller açısından zengin bir değer ihtiva ettiği tespit edilmiştir. Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde destanlar hakkında genel bilgi verildikten sonra Hakaslar, tarihçeleri, destan gelenekleri ve Hakas destan geleneği üzerine yapılan çalışmalar ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde psikolojinin tarihçesi; incelenecek destanların yöntemi olan analitik psikoloji, arketipler ve kuramı ortaya atan Carl Gustav Jung'a yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Altın Çüs ve Altın Arığ destanlarının arketipsel incelemelerine yer verilmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde de elde edilen sonuçlar ve değerlendirmeler sunulmuştur.



**Anahtar Kelimeler:** Analitik Psikoloji, Arketip, Sembol, Altın Çüs, Altın Arığ.

## ABSTRACT

## AN ARCHETICAL SYMBOLIC APPROACH TO THE EPİCS OF THE KHAKAS ALTIN ÇÜS AND ALTIN ARIĞ

**Mehmet BEYAZIT**

**September, 2022**

Epics, one of the many literary genres created in the geography of the Turkish world, have an important place in the literary corpus created by the Khakas Turks. Epics, which contain many elements such as the mythical infrastructures, cultural codes, social and historical experiences of societies, are folk narratives that also reveal the heroic perceptions of societies. It is important to analyze the events in the epics, to know the heroes, to know and understand the society in which the epic was created, and to have an idea about their past experiences, mindsets and archaic cultures. The heroes in the epic narratives are the structures that tell the processes of man's becoming an individual with extraordinary stories in the background. The epics of "Altın Çüs" and "Altın Arığ", which are the subject of this study, are epics belonging to the Khakas epic corpus. In this study, "Altın Çüs" and "Altın Arığ" epics were analyzed archetypically and symbolically with the analytical psychology method, and it was determined that these epics contain a rich value in terms of archetypes and symbols. The study consists of three main parts. In the introduction part of the study, after giving general information about epics, information about Khakass, their history, epic traditions and studies on Khakas epic tradition are given. n the second part, the history of psychology; Carl Gustav Jung, who put forward analytical psychology, archetypes and theory, which is the method of epics to be examined, is included. In the third part, archetypal studies of the epics of Altın Çüs and Altın Arığ are given. In the conclusion part of the study, the results and evaluations are presented.



**Key Words**: Analytical Psychology, Archetype, Symbol, Altın Çüs, Altın Arığ.

# ÖN SÖZ

Bu çalışmada Güney Sibirya Türk topluluklarından olan Hakas Türklerine ait olan *Altın Çüs* ve *Altın Arığ* destanları analitik psikoloji yöntemi ile arketipsel ve sembolik olarak incelenmiştir. Analitik psikolojinin edebiyat eserlerinin incelenmesinde de kullanılan arketipsel sembolizm yöntemi ile edebi eserler detaylı olarak yorumlanmaya ve tahlil edilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmada Altın Cüs ve Altın Arığ destanlarında yer alan arketiplerin ve sembollerin tespit edilmesi amaçlanmış, böylelikle daha derinlikli bir okuma yapma hedeflenmiştir.

Altın Arığ destanında anaerkil, Altın Çüs destanında da ataerkil Türk toplumunun destansı dönemlerinin izlerine rastlanmaktadır. Altın Arığ kısmen de anaerkilden ataerkile geçiş dönemini ve arkaik unsurları bünyesinde barındırmaktadır. Bu iki destan Hakas Türklerinin anaerkil ve ataerkil dönemlere geçiş sürecinin izlerini taşımaktadır. Bu destanların arketipsel incelemeleri vasıtasıyla anaerkilden ataerkile geçiş sürecinde Türk boylarının dönemsel olarak arketipsel değişimleri ve farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Altın Çüs destanının incelenmesinde Erdal Şahin'in 2007 yılında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayınlarından çıkan "Hakas Destanı Altın Çüs", Altın Arığ destanın incelenmesinde Fatma Özkan 'ın 1997 yılında Bilig yayınlarından çıkan "Altın Arığ Destanı" isimli kitaplarındaki metinler esas alınmıştır.

Halk bilimi alanına gönül vermemde en büyük etkilerden birine sahip olan, bu alanda gelişmemde büyük emeği geçen, tez gelişim sürecimde ve akademik alanda desteğini hiçbir esirgemeyen, biz öğrencilerine daima örnek olan sevgili hocam Prof. Dr. Aynur Koçak'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez süreci boyunca beni yönlendiren, tezimde büyük katkıları bulunan desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Meriç Harmancıya teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul; Eylül, 2022 Mehmet Beyazit

# İÇİNDEKİLER

**ÖZ** ..... IV
**ABSTRACT** ..... V
**ÖN SÖZ** ..... VI
**İÇİNDEKİLER** ..... VII
**1. GİRİŞ** ..... 1
1.1. Destanlar Hakkında Genel Bilgi ..... 3
1.1.1. Destan Tanımları ..... 3
1.1.2. Destan Sınıflandırmaları ..... 4
1.2. Hakaslar ve Hakas Destan Geleneği Hakkında Genel Bilgiler ..... 7
1.2.1. Hakaslar ve Hakas Özerk Cumhuriyeti ..... 7
1.2.2. Hakas Destanları ve Hakas Destan Geleneği ..... 8
1.2.3. Hakas Destanları Üzerine Yapılan Çalışmalar ..... 12
**2. ANALİTİK PSİKOLOJİ VE ARKETİPLER** ..... 15
2.1. Analitik Psikoloji ..... 15
2.1.1. Psikoloji ve Psikolojinin Tarihi Gelişim Süreci ..... 15
2.1.2. Psikanaliz ve Analitik Psikoloji ..... 16
2.1.3. Carl Gustav Jung ve Analitik Psikoloji ..... 17
2.1.4. Analitik Psiklojide Temel Kavramlar ..... 18
2.2. Arketipler ..... 19
2.2.1. Bireyleşme Arketipleri ..... 20
2.2.2. Durum Arketipleri ..... 21
2.2.3. Simgesel Arketipler ..... 21
**3. İNCELENECEK DESTANLARIN ÖZETLERİ** ..... 23
3.1. Altın Çüs Destanının Özeti ..... 23
3.2. Altın Arığ Destanının Özeti ..... 24
**4. HAKAS DESTANLARI VE ARKETİPLER** ..... 27
4.1. Bireyleşme Arketipleri ..... 27
4.1.1. Self (Kendilik) Arketipi ..... 27
4.1.1.1. Altın Çüs Destanında Self (Kendilik) Arketipleri ..... 28
4.1.1.2. Altın Arığ Destanında Self (Kendilik) Arketipleri ..... 32
4.1.2. Anima-Animus Arketipleri ..... 35
4.1.2.1. Anima Arketipi ..... 36
4.1.2.1.1. Altın Çüs Destanında Anima Arketipleri ..... 37
4.1.2.1.2. Altın Arığ Destanında Anima Arketipleri ..... 42

4.1.2.2. Animus Arketipi ..... 44
4.1.2.2.1. Altın Çüs Destanında Animus Arketipleri ..... 46
4.1.2.2.2. Altın Arığ Destanında Animus Arketipleri ..... 47
4.1.3. Persona Arketipi ..... 49
4.1.3.1. Altın Çüs Destanında Persona Arketipleri ..... 50
4.1.3.2. Altın Arığ Destanında Persona Arketipleri ..... 55
4.1.4. Gölge (Shadow) Arketipi ..... 58
4.1.4.1. Altın Çüs Destanında Gölge Arketipleri ..... 60
4.1.4.2. Altın Arığ Destanında Gölge Arketipleri ..... 66
4.2. Durum Arketipleri ..... 72
4.2.1. Kahramanlık (Monomit/Aşama) Arketipi ..... 72
4.2.1.1. Ayrılma (Yola Çıkış) ..... 75
4.2.1.1.1. Altın Çüs Destanında Kahramanların Yola Çıkış Aşamaları ..... 76
4.2.1.1.2. Altın Arığ Destanında Kahramanların Yola Çıkış Aşamaları ..... 81
4.2.1.2. Erginlenme ..... 84
4.2.1.2.1. Altın Çüs Destanında Kahramanların Erginlenme Aşamaları ..... 85
4.2.1.2.2. Altın Arığ Destanında Kahramanların Erginlenme Aşamaları ..... 90
4.2.1.3. Dönüş ..... 96
4.2.1.3.1. Altın Çüs Destanında Kahramanların Dönüş Aşamaları ..... 97
4.2.1.3.2. Altın Arığ Destanında Kahramanların Dönüş Aşamaları ..... 102
4.3. Simgesel Arketipler ..... 104
4.3.1. Yaşlı Bilge Arketipi ..... 104
4.3.1.1. Altın Çüs Destanındaki Yaşlı Bilge Arketipleri ..... 105
4.3.1.2. Altın Arığ Destanındaki Yaşlı Bilge Arketipleri ..... 109
4.3.2. Hilebaz Arketipi ..... 116
4.3.2.1. Altın Çüs Destanında Hilebaz Arketipleri ..... 117
4.3.2.2. Altın Arığ Destanında Hilebaz Arketipleri ..... 125
4.3.3. Anne Arketipi ..... 130
4.3.3.1. Altın Çüs Destanında Anne Arketipleri ..... 132
4.3.3.2. Altın Arığ Destanında Anne Arketipleri ..... 137
4.3.4. Baba Arketipi ..... 142
4.3.4.1. Altın Çüs Destanında Baba Arketipleri ..... 143
4.3.4.2. Altın Arığ Destanında Baba Arketipi ..... 149
4.3.5. Yetim Arketipi ..... 150
4.3.5.1. Altın Çüs Destanında Yetim Arketipleri ..... 151
4.3.5.2. Altın Arığ Destanında Yetim Arketipleri ..... 154

**4**.3.6. Masum Arketipi ..... 160
4.3.6.1. Altın Çüs Destanında Masum Arketipleri ..... 160
4.3.6.2. Altın Arığ Destanında Masum Arketipleri ..... 162
4.3.7. Büyücü Arketipi ..... 165
4.3.7.1. Altın Çüs Destanında Büyücü Arketipleri ..... 165
4.3.7.2. Altın Arığ Destanında Büyücü Arketipleri ..... 170
4.3.8. Gezgin Arketipi ..... 173
4.3.8.1. Altın Çüs Destanında Gezgin Arketipleri ..... 173
4.3.8.2. Altın Arığ Destanında Gezgin Arketipleri ..... 175
4.3.9. Savaşçı Arketipi ..... 179
4.3.9.1. Altın Çüs Destanında Savaşçı Arketipleri ..... 180
4.3.9.2. Altın Arığ Destanında Savaşçı Arketipleri ..... 182
4.3.10. Fedakâr Arketipi ..... 186
4.3.10.1. Altın Çüs Destanında Fedakâr Arketipleri ..... 186
4.3.10.2. Altın Arığ Destanında Fedakâr Arketipleri ..... 188
4.3.11. Şekil Değiştirme Simgesi ..... 190
4.3.11.1. Altın Çüs Destanında Şekil Değiştirme Simgeleri ..... 191
4.3.11.2. Altın Arığ Destanında Şekil Değiştirme Simgeleri ..... 194
4.3.12. Su Simgesi ..... 198
4.3.12.1. Altın Çüs Destanında Su Simgeleri ..... 199
4.3.12.2. Altın Arığ Destanında Su Simgeleri ..... 201
4.3.13. Dağ Simgesi ..... 203
4.3.13.1. Altın Çüs Destanında Dağ Simgeleri ..... 203
4.3.13.2. Altın Arığ Destanında Dağ Simgeleri ..... 205
4.3.14. Ateş Simgesi ..... 207
4.3.14.1. Altın Çüs Destanında Ateş Simgeleri ..... 208
4.3.15. Kuş Simgesi ..... 208
4.3.15.1. Altın Çüs Destanında Kuş Simgesi ..... 209
4.3.15.2. Altın Arığ Destanında Kuş Simgesi ..... 209
4.3.16. Yılan Simgesi ..... 211
4.3.16.1. Altın Çüs Destanında Yılan Simgesi ..... 212
4.3.16.2. Altın Arığ Destanında Yılan Simgesi ..... 212
**5. SONUÇ** ..... 214
**KAYNAKÇA** ..... 218

# 1. GİRİŞ

Mitler, insanoğlunun düşünmeye başladığı ilk andan bu yana var olan anlatılardır. Bu bilim dalı son insan son nefesini verinceye dek de sürecektir. Günümüzde her ne kadar sözlü anlatım geleneğinin modern dünyada yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olması kaynaklı olarak mitolojinin de bitme noktasında olduğu düşüncesi hâkim olsa da bu yanlış bir kanıdır. Çünkü mitoloji, insanoğlunun anlam veremediği her şeyi bilincinde anlamlandırma çabasıdır. Bunu da doğa ile bağdaştırarak yapmaktadır. Bu bağdaştırmalar doğaya yüklenen sembollerle gerçekleştirilir. Bu sembollerle hikayeler bağdaştırılır ve sözlü olarak nesilden nesile aktarılır. İsanoğlunun ilk anlatısı olan mitler zaman içinde başka sözlü anlatıların oluşmasına da zemin hazırlar. Bu sözlü anlatı türlerinden biri de destanlardır. Destanlar sözlü anlatı türleri içerisinde kendine has bir geleneğe sahiptir. Bu gelenek genel anlamda temel özellikler olarak birçok toplumda ortak ögeleri bünyesinde barındırmaktadır. Türk boylarının destan geleneği de temel ögeler olarak bu ortak özellikleri taşıyan bir yapıya sahip olsa da kahramanları, olayları, mekanları, anlatıcıları, yerleri ve şekilleri gibi hususiyetlerde farklılık gösterirler. Türk toplumuna ait olayları, kahramanları, kültüre ait pek çok hususiyeti bünyesinde barındırarak Türk toplumunun ortak bir hafızası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Daha çok doğa üstü varlıkların, kozmik olayların, olağanüstülüklerin yer aldığı mitler, 'yaratılış' üzerinde yoğunlaşarak "eski zamanlarda, 'başlangıçtaki' masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. " (Eliade, 2001,16). Mitler gibi sözlü anlatı geleneğinin bir türü olan destanlar da mitik birçok ögeyi içinde barındırmasından ötürü ilk örneklerin çağlar boyu aktarılmış halleridir, doğal olarak bu yapılar ilk örnekler olarak da ele alınabilir. Mitoloji ve bu ögeleri içerilerinde barındıran sözlü anlatı geleneği unsurlarından destanlar ilk örneklerin çağlar boyu aktarılmış halleridirler. Doğal olarak bu yapılar ilk örnekler olarak da ele alınabilir. Çünkü ilk düşünce, ilk dürtüyü de kendi içerisinde barındırır. Dolayısıyla buradan yola çıkılacak olursa ilk insanın ilk düşüncesi ilk dürtüdür ve bu ilk dürtü de ilk olandır. Yani ilk arketiptir savına varılır. İnsanoğlu varlığının gelişim süreci içerisinde sayısız dürtüler edinmiş ve bu sayısız dürtü de sayısız sembollerle beraber sayısız arketip oluşturmuştur. Bu

sayısız arketip insanoğlunun evrim süreci boyunca onunla beraber evrimleşmiş ve genlerine işlemiş, kalıtımsal olarak onunla beraber değişip gelişmiştir. Bunlar da çağlar boyu insanın beraberinde gittiği her yerde ve hayatının her anında dürtüleri olarak yaşamını dönüştürüp şekillendirmiştir. Her çağ aynı zamanda beraberinde yeni ilk örnekleri doğurmuş ve doğurmaya devam eder.

Destanlar da insanların dürtülerini içeren antik hikayeler olmakla beraber pek çok arketip barındıran anlatılardırlar. Güney Sibirya halklarından Hakasların Altın Arığ ve Altın Çüs isimli destanları da arketipler açısından zengindir. Bu arketipler Türk toplumunun da gelişim evrelerindeki arketipsel yapılarını yansıtmaktadır. Altın Arığ destanı ile Türklerin anaerkil döneminin, arkaik destan döneminin arketipsel yapıları; Altın Çüs ile de ataerkil dönemin arkaik destan döneminin arketipsel yapıları irdelenmiştir.

Tezimizin ilk bölümünde destanlar üzerinde durulmuş ve destanın ne olduğu ile destan sınıflandırmaları üzerinde durulduktan sonra Hakaslar tanıtılıp Hakasların destan gelenekleri ile Hakasların destan gelenekleri üzerine yapılan çalışmalar tanıtılmıştır. İkinci bölümde psikolojinin tarihi gelişimi, onun bir dalı olan analitik psikolojinin nasıl ortaya çıktığı, kuramın sahibi Carl Gustav Jung ve analitik psikolojinin temel kavramları tanıtılmıştır. Daha sonrasında Arketipler sınıflandırılarak tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde ise İncelenecek olan destanlardan Altın Arığ ve Altın Çüs'ün özeti verilmiştir. Dördüncü bölüm alanlar arası incelemenin yapıldığı bölümdür. Bu bölümde analitik psikoloji kuramı ile Altın Çüs ve Altın Arığ destanlarının incelemeleri yapılmıştır. Bu incelemenin esası bu edebi ve mitik iki tarihi eserin arketiplerinin semboller, dürtüler, davranışlar ve hikâyenin arka planı üzerinden ortaya çıkartılmasına dayanmaktadır. Her arketip başlığının ardından öncelikle bu arketip analitik psikolojideki karşılığı ile tanıtılmıştır. Sonrasında bu arketipler iki başlık altında incelenmiştir. İlk başlık arketipin Altın Çüs destanındaki çıkarımını, ikinci başlık ise Altın Arığ destanındaki çıkarımlarını ortaya koymaktadır. Her arketipin destanlar bazında incelenmesinin ardından da o arketipin her iki destandaki sonuçları karşılaştırmalı olarak verilmeye çalışılmıştır.

Bir destanın başkahramanı kadın iken bir diğerinin başkahramanı erkek olmasına rağmen, anaerkil ve ataerkil olmak üzere iki farklı dönemi yansıtmalarına rağmen destanlarda birçok arketip ortak özellikler barındırmakta, neredeyse aynı sembol ve

hikâyeleniş ile ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber çeşitli temel farklılıkları ve dönemsel değişimleri de bünyelerinde yansıtmaktadırlar.

Destanlar sadece birer hikâye değil, aynı zamanda toplumun bir bireye dönüşmüş halleridirler. Bu toplumu yansıtan bireyin yaşam ve hafızasının, bilincinin nasıl işlediğini, destanlarda bir hikâye olarak okumaktayız. Bu hikâye sonucunda da bir tolumun bir birey gibi nasıl geliştiğini ve değiştiğini, kendisini gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Destanlardaki olağanüstü motiflerden sembollere her şey bireyin veya tolumun gelişimini ve kendisini gerçekleştirme serüvenini yansıtmaktadır.

## 1.1.Destanlar Hakkında Genel Bilgi

### 1.1.1. Destan Tanımları

Farsça "efsane, mesel, hikâyet-i güzeştegân" anlamına gelen "dâstân" sözcüğü İslamiyet'in kabulünden sonra ses ve anlam değişikliğine uğrayarak Türkçeye "destan" olarak girmiştir. Çeşitli Türk lehçelerinde destan kelimesi "dastan", "cır", "alıptığ nımah", "olongho", "kay çörçek", "comok", "epos", "rivâyât" gibi terimler ile karşılanır (Elçin, 1988, 34; Yıldız, 2017, 3). Kahramanlık konusunu işleyen, içinde olağanüstü motiflere yer veren "destan" kelimesi için Batı dillerinde "epique", "epope", "epos", "epic", "legende" gibi terimler kullanılmaktadır (Ekici, 2002a, 28; Oğuz, 2004, 4-5). Destanlar genellikle manzum şeklide söylenen ve belirli bir sınırı olmayan uzun anlatılardır. Mensur örnekleri ve nazım ve nesrin birlikte yer aldığı örnekleri mevcuttur. Türk destanları çoğunlukla kopuz eşliğinde de anlatılmıştır. Bu şiirsel anlatıların içerisinde günümüz roman ve hikâye ihtiyacını karşılayacak türden olaylar mevcuttur. Yani olaya dayalı bir anlatıdır. Genelde toplum için önemli olayların, toplum yaşamını etkileyen durum ve olayların merkezi bir kahraman eşliğinde anlatıldığı destanlara zaman zaman mitolojik ögeler de eşlik edebilir; destanlar bünyesinde olağanüstülükleri de barındırmaktadır. İlyada ve Odysseia, Gılgamış, Oğuz Kağan gibi destanlar buna örnek olarak verilebilir.

Ekici destanı tüm Türk boylarını kapsayacak şekilde şöyle tanımlamaktadır: ''Destan; bir millet veya toplumun hayatında derin bir iz bırakmış olaylardan kaynaklanıp; çoğunlukla manzum, bazen de manzum-mensur karışık; birden fazla olayın aktarımına izin veren genişlikte; usta bir anlatıcı tarafından veyahut da ustalardan öğrendiğini aktaran bir çırak tarafından bir dinleyici kitlesi önünde bir müzik aleti eşliğinde veya

sadece bir ezgiyle anlatılan; sözlü olarak anlatılanlarından bazıları yazıya geçirilmiş; bir milleti veya toplumu sonuçları bakımından ilgilendiren bir kahramanlık konusuna sahip; dinlendiğinde veya okunduğunda milli değerleri, şahsî değerlerin üstünde tutmayı benimseten sözlü veya yazılı edebi yaratmadır.'' (Ekici, 2002b, 17-18) Destanlar toplumun yaşayışı, sosyal ve kültürel yapısının izdüşümlerini taşımaları açısından önemli metinlerdir.

Şükrü Elçin'e göre destan; milletlerin veya boyların efsanelerden sonra nazım biçimde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı anlatılarındandır. Anonimdirler ve milletin iradesi ellerinde bulunan kahraman-bilge kişilerin hayatları etrafında şekillenen uzun, didaktik hikayelerdirler. Tarihe bağlı olsalar da tam tarih sayılmazlar. Kobuzlarla terennüm edilirler. Cemiyetlerin hayat görüşlerini yansıtan destanların oluşum zeminleri ise Elçin'e göre savaş, göç, kuraklık vb. gibi büyük olaylara dayanır. (Elçin, 1988, 72). Konu itibariyle destanlar, tarihle de ilişkilendirilecek yönleri bulunan, toplumun bakış açısını da yansıtan bir edebi türdür.

Destan, Boratav (1945, 73)'a göre destanın oluşması için kişi ve toplumun kaynaşması ve aralarındaki tezatların konu oluşturacak düzeyde gelişmesi gerekir. Destan, bu özeliklerin oluştuğu dönemde kahramanın ait olduğu topluma karşı olan kuvvet ve güçlerle (tanrılar, afetler, başka milletlerin kahramanları) mücadelesini içeren sembolleri de içinde barındıran bir anlatı türüdür.

Yıldırım, destanların konularının genel olarak birbirine benzediğini belirterek her destanın kahramanının biyografisi olduğunu ifade eder. Kahramanın doğuşu ile başlayan hikâye çeşitli şekillerde evrilir ve kahramanın yakınlarına, kavmine karşı kötülük, düşmanlık besleyenlerle mücadelesiyle devam eder (Yıldırım, 2006, 60). Destan kahramanı coğu zaman idealize edilmiş bir bireydir ve destan adeta bir daire çizerek kahramanın doğuşuyla başlayıp ölümü ile bitebilir.

### 1.1.2. Destan Sınıflandırmaları

Türk destanları ait oldukları dönem, coğrafya, boy veya devlet, İslamiyet'ten önce veya sonra oluşmuş olması gibi çeşitli kriterlere göre sınıflandırılmalara tabi tutulmaktadır. Türk destanları tarih boyunca farklı dönemlerde oluşum göstermiş ve kimileri günümüze kadar gelebilmiştir. Destanların bazılarının oluşum tarihi ya da hangi dönemin ürünü olduğu bilinse de bazı destanlar için bu sürecin kesin tespiti yapılamamıştır. Ait olduğu coğrafya da destanların sınıflandırılmasında kullanılan bir

unsurdur. Bazı destanlar belli bir coğrafyada oluşup icra edilmişken bazıları kendi ortaya çıktığı coğrafya dışında farklı bölgelere yayılmış ve destanın varyantları oluşmuştur. Bir diğer önemli husus ise oluştukları boy, kavim veya devletlerdir. Birçok coğrafyaya yayılmış olan destanlar doğal olarak birçok boyda yeni varyantların da oluşumuna zemin hazırlar. Bu bölümde kimi araştırmacılarca yapılmış olan destan sınıflandırmalarına yer verilmektedir.

Türkiye sahasında bugüne dek yapılmış sınıflandırmaların başında gelen M. Fuad Köprülü'nün sınıflandırmasında coğrafi, tarihi; ait oldukları boylar veya devletlere göre bir sınıflandırma mevcuttur. Köprülü'nün ''Coğrafi sahalara göre'' sınıflandırması şöyledir:

1. ''Altay-Yenisey'' sahasında Şamanist yapıdaki Türkler milli destanın en eski, esatiri parçalarını ve kozmogoni hakkında bilgileri içermektedir.
2. ''Bozkırlar'' sahasındaki ürünler medeniyet olarak ilerlemiş İslamiyet etkisine girmiş Kırgız, Kazak, Türkmen boylarından oluşmaktadır. Bunlara ait ''Manas'' ve ''Köroğlu'' destanları mitolojik mahiyetlerini kaybetmiş, menkıbevi-tarihi mahiyete bürünmüşlerdir.
3. ''Tarım-Sır-Derye'' sahası eski Oğuzların ve Karlukların sahasıdır. Bu sahalardaki destanlar zaman içerisinde kitaplara girerek hafızalardan silinmiştir. Menkıbevi-tarihi mahiyet kazanmışlardır. (Köprülü, 1981,42-44)

Köprülü'nün Türk destanlarını tarihi dönemler ve ait oldukları boy veya devletlere göre sınıflandırması:

''1. Eski Türk ya da 'Hiyung-Nu'' dairesi: Alp Ertunga, Oğuz.

'2. Gök Türk ya da ''Tu-Kiie'' Dairesi: Tu-Kiie (Gök Türklerin) türeyişini anlatan metinler, Ergenekon, Köroğlu.

'3. Uygur Dairesi: Uygurların Türeyişi Maniheizm'i kabulü ile ilgili metinler.'' (Köprülü, 1981, 44-63)

Şükrü Elçin destanları İslamiyet'ten önceki ve İslamiyet'ten sonraki destanlar olmak üzere ikiye ayırır ve İslamiyet öncesi destanları "eski destanlar" olarak adlandırır:

I. Eski Destanlar: Alp Er Tunga Destanı, Şu Destanı, Hun-Oğuz Destanları, Göktürk Destanları Dokuz Oğuz-Uygur Destanları

II. İslamiyet'ten Sonraki Destanlar: Müslüman Türkler ve Budist Uygurlar arasındaki savaşların destanlaşmış şekilleri, Karahanlıların Müslüman oluşunun ortaya çıkardığı Manas Destanı ve Cengiznâme; Müslümanlar ile Bizanslılar arasındaki savaşların anlatıldığı Battalnâme, Danişmendnâme, Timur ve Edige; bunlardan başka didaktik yönü olan hayat ve tabiat olaylarının anlatıldığı anonim veya söyleyeni belli, üç dörtlükten yetmiş beş dörtlüğe kadar sürebilen destanlar bu gruba girmektedir (Elçin, 2004, 73-80).

Faruk Kadri Timurtaş destanları dönemlerine ve boylarına göre gruplandırır:

I. İslamiyet Öncesi Türk Destanları

1- Yaratılış destanı
2- Saka Destanı
a- Alp Er Tunga Destanı
b- Şu Destanı
3- Kun-Oğuz Destanları
4- Kök Türk Destanları
a- Bozkurt Destanı
b- Ergenekon Destanı
c- Köroğlu Destanı
5- Siyenpi Destanı
6- Uygur Destanları
a- Türeyiş Destanları
b- Mani Dininin Kabûlü Destanı
c- Göç Destasnı

II. İslamiyet Sonrası Destanlar

1- Manas Destanı
2- Cengiz Han Destanı
3- Timur Destanı
4- Seyyid Battal Gazi Destanı
5- Danişmend Gazi Destanı (Timurtaş, 1981, 33).

Özkul Çobanoğlu destanları eski destanlar ve yeni destanlar olarak iki ana başlıkta sınıflandırır. Yeni destanları da kendi içinde üçe ayırır:

1. Eski Destanlar: Alp Er Tunga Destanı, Şu Destanı, Oğuz Kağan Destanı, Atilla Destanı, Bozkurt Destanı, Göç Destanı, Ergenekon Destanı, vd.

2. Yeni Destanlar: Arkaik Unsurları Taşıyan Destanlar: Altın Arığ Destanı, Yaratılış Destanı, Maaday Kara Destanı, Ural Batır Destanı, Alıp Manaş Destanı, vd.

Kahramanlık Destanları: Manas Destanı, Köroğlu Destanı, Kambar Batır Destanı, vd.

Tarihi Destanlar: Battal Gazi Destanı, Danişmend Gazi Destanı, Sarı Saltuk Destanı, Hamzaname Destanı, Edigey Destanı, Timur Destanı, vd. (Çobanoğlu, 2011, 110-116).

Günümüzde Türk boylarının sözlü geleneklerinden derlenen destanların da dahil edildiği yeni tasniflerden biri şöyledir:

‘’1. Türk Boyları arasında ortak destanlar: Oğuz Kağan, Dede Korkut, Alpamış Destanı, Köroğlu Destanı vb. gibi…

‘2. Sadece bir Türk boyuna ait destanlar: Manas Destanı, Kırk Kız Destanı, Ötegen Batır destanı, Battal Gazi Destanı, Danişmend Gazi Destanı vb. gibi...’’ (Oğuz ve diğ., 2004, 166)

## 1.2.Hakaslar ve Hakas Destan Geleneği Hakkında Genel Bilgiler

### 1.2.1. Hakaslar ve Hakas Özerk Cumhuriyeti

Hakas Özerk Cumhuriyeti günümüzde Rusya Federasyonu içerisinde yer almaktadır. Hakas Özerk Cumhuriyeti 61.900 km²lik bir yüzölçümüne sahiptir. Doğu Sibirya Bölgesi içersinde yer almaktadır. Doğusunda Krasnoyarsk Krayı, güneydoğusunda Tıva Cumhuriyeti, batısında Kemerovo oblastı, güneybatısında ise Altay Cumhuriyeti yer almaktadır. Hakas Özerk Cumhuriyeti başkenti ise Abakan’dır. (Aktaş, 2016, 3)

Hakasya oldukça zengin bir doğaya sahiptir. Ormanlar, bozkırlar, dağlar ve yeraltı kaynakları ile madenler dışında 324 nehir, 500 adet de göle sahiptir. Bu bölgede tarım, hayvancılık ve kerestecilik ile ziyarete dayalı bir ekonomi mevcuttur. Kurak ve sert bir iklimin hâkim olduğu coğrafyada alçak kesimler bozkırlarla; dağlık kesimler ise çam, köknar ve ladin ormanları ile beraber iki bine yakın zengin bir bitki örtüsü ile kaplıdır. (Kirmitçi, 2019, 1)

2010 yılındaki sayıma göre 532.403 nüfusu bulunmaktadır (Aktaş, 2016, 3). Bunların tamamı Hakas değildir. Hakas Özerk Cumhuriyeti’nde kırka yakın farklı milletlerden

insanlar yaşamaktadır (Kirmitçi, 2019, 1). Ruslar 427.647 ile en çok nüfusa sahiptirler. Hakaslar 63.643 ile ikinci sırada yer alırken hemen ardından sırasıyla Almanlar, Ukraynalılar, Tatarlar ve Şorlar gelmektedir (Aktaş, 2016, 3).

Aktaş (2016, 5-6)'ın aktardığına göre zaten Rusların kıskacı ve nüfusu altında ezilen Hakaslar ayrıca yöneticilerce de ayrıştırılmaktadır. Kabile isimleri ile halk bir bütün olarak Hakas ismi kullanmak yerine Sağay, Haas, Kızıllar gibi çeşitli isimleri kullanmak istemektedir. Bunun dışında birçok kaynakta Hakasların bir boyu olarak gösterilen Şorlar da kendilerini Hakas etnik kimliğinden ayrı bir millet olarak görmektedirler.

Bugünkü adlandırma ile Hakas Türkleri şeklinde adlandırılan Hakaslar tarihi adlandırmaya göre Yenisey Kırgızları olarak geçmektedirler. Bunlar Yenisey Abakan havzası içerisinde yaşayan Kırgız soylu Türklerdirler. Geçmişte Ruslar, Osmanlı Türkleri ve sınırları içerisindeki Türklerin dışında kalan Hakas Türklerine Abakan Türkleri, Abakan Tatarları, Minusin Gayrırusları gibi adlar verilmektedir. Tarihte kurmuş odukları Hongorey/Hooray Federasyonu dolayısıyla Hongoray ismini de alan Hakaslar Bolşevik İhtilali ardından bazı Hakas aydınlarının desteği sayesinde ''Hakas'' ismini almışlar ve bu isim Sovyetlerin ilk yıllarında kabul görmüştür. Böylece bugün ''Hakaslar '' olarak adlandırılmaktadırlar. (Kirmitçi, 2019, 2-3)

### 1.2.2. Hakas Destanları ve Hakas Destan Geleneği

Hakaslar zengin bir destan geleneğine sahiptirler. Bunlar sahip oldukları çok sayıda destan, destanların okunması esnasındaki ritüeller, özel olarak bu işi icra eden destancılardan anlaşılmaktadır. Hakaslarda destanlara ''alıptığ nımağ'' denmektedir. (Aktaş, 2016, 29)

Alıptığ nımağların arkaik destanlar mı yoksa kahramanlık destanları mı olduklarına dair çeşitli tartışmalar mevcuttur. Mehmet Açа (2002, 53-54) Kazak Türklerinin destancılık geleneğindeki arkaik destanların özelliklerini verir. Buna göre mitik ve masalsı yani olağanüstü kahramanların gökte, yer üstünde ve yer altındaki mücadeleleri anlatılır. Özkul Çobanoğlu ise arkaik destan çalışmalarının taraflılığa sebep olacağını şu sözlerle belirtir: ''Arkaik destan kavramıyla ilk teşekkül eden nitelendirmesi ileri sürüldükten sonra, söz konusu arkaik destanları Sibirya'daki Türk topluluklarının destanları başta olmak üzere konuları itibariyle ''mitoloji'', ''şecere'', ''efsaneler'' ve ''masal''a has sahneler olarak ele almak destanları ''kahramanlık

destanları''ndan yana, dolayısıyla ''yanlı'' bir tutum içinde sınıflandırmaktan başka bir şey değildir. Dahası, kültürel evrimci bir bakış açısıyla yapılmış gibi görünen bu yaklaşım beraberinde, söz konusu bölgelerdeki sözlü anlatım geleneğini en azından destanlar bazında hiç değişmemiş, gelişmemiş gibi kendi varlık alanı ve mantığıyla tenakuza düşen bir ele alıştır.'' (Çobanoğlu, 2011, 44) Çobanoğlu ayrıca kahramanlık destanlarının arkaik destanlarının devamı olduğunu ve sosyokültürel yapılar içerisinde içerik ve şekil bakımından daha gelişmiş ve farklılaşmış bir çeşidi olduğunu dile getirir. Mitoloji döneminde oluşmaya başlayıp zaman içerisinde gelişerek arkaik destanlardaki gibi sadece kendisini ve kendi ailesini düşünmeyip halkının çıkarlarını dilek ve fikirlerini de önemseyip vatanı için mücadele eden kahramanın bu uzun süreç içerisinde arkaik destan kahramanından kahramanlık destanı alplığına geçiş dönemini belirten Özkul Çobanoğlu iki kahraman tipinin farklılığını ortaya çıkarır. Ayrıca Altın Arığ, Altın Çüs ve Altın Taycı destanlarını da Hakas destanlarının arkaik destanları başlığı altında verir. (Çobanoğlu, 2011, 46-47)

Hakas destan sınıflandırmalarında arkaik destanlar mı yoksa kahramanlık destanları mı olduklarına dair çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Bu tezde ele alınacak destanlar, Altın Çüs ve Altın Arığ arkaik özellikler barındırmakla beraber kahramanlık destanları özelliği de barındırmaktadırlar. Altın Arığ destanı anaerkil dönem özelliği barındırmaktadır. Çünkü ana karakterlerden biri Altın Arığ adından bir kadındır. Bu kadın da olağanüstü güçlere sahip, destanın en güçlü, büyülü karakterlerinden biridir. Destandaki Çibetey ve soyunun, yurdunun koruyucusu olması, savaşçı olması, bağımsız olması da gücü ile beraber anaerkil toplumdaki eski kadınların özelliklerindendir. Ancak bu muhtemel olarak geçiş aşamasındadır çünkü bir diğer ana karakter de erkektir. Bu özellikleri itibari ile de eski mitik çağlara daha yakındır. Bu yüzden arkaik özellikleri daha ağır basmaktadır. Her iki destanda da mekân yer yer kozmik olabilmektedir. Yer altı ve gökyüzü mekanlar arasındadır. Altın Çüs destanındaki kahramanlardan Huu İney yer altına inebilen, ejderhaya dönüşebilen bir karakterdir. Keza Alıp Hartığa da gene şekil değiştirip suya dönüşerek yer altına inebilmektedir. Altın Arığ destanında da Altın Arığ defalarca ölüp yeniden dirilebilen, şekil değiştirebilen, olağanüstü bir güçtür. Gene bu destanda Pora Ninci de ejderhaya dönüşüp uçabilmekte, yılana dönüşüp yeraltına inebilmektedir. Bu özellikleri itibari ile de eski mitik çağlara daha yakındır. Bu yüzden arkaik özellikleri daha ağır basmaktadır. Her ikisinde de zaman sıradan değil olağanüstü bir akış göstermektedir.

Her ikisinde de kahramanlar olağanüstü özellikler barındırmakta ve hayvanlar da keza aynı şekilde olağanüstü özelliklere sahiptir. Örneğin atlar konuşabilmekte ve uçabilmektedirler. Bu açıdan bakıldığında net olarak arkaik destanlardırlar denemese de net olarak birçok arkaik destan unsurunu bünyelerinde barındırmaktadırlar. Altın Arığ'ın anaerkilden ataerkile geçiş dönemi destan özelliği barındırması gibi bu destanlar da arkaik destanlardan kahramanlık destanlarına geçiş özelliği barındırmaktadırlar denebilir.

Destan geleneği hemen her millette görüldüğü gibi kendi bünyesinde çeşitli ritüeller barındırmaktadır. Hatta tiyatro gibi sanat dallarının bu ritüellerden doğduğu da genel bir düşüncedir. (Şener, 1975, 25) Türk destan geleneğine bakıldığında da çoğu Türk boyu benzer olmakla beraber kendi destani ritüellerini bünyelerinde barındırmaktadır. En genel kurallara bakıldığında şamanların ritüellerde söylediği ezgili sözler gibi (And, 1970, 9) destanlar da destancılar tarafından anlatılmaktadır (Ekici 2004: 45). Bu destanı söyleyenler genelde bunu kopuz gibi çeşitli çalgı aletleri eşliğinde söylerler. Çoğunlukla manzum olarak söylendikleri için de müzikal bir yapı oluşur. Bunun yanında şaman gibi destancılar da çeşitli teatral hareketler eşliğinde destanları terennüm ederler. Bu ritüel de eski çağlarda kutsallık içermekle beraber bu kutsallık son yüzyıla kadar ve kısmen günümüzde de devam etmektedir.

Hakas destanları yukarıda bahsettiğimiz genel Türk destan ritüellerinin hepsini kendi bünyelerinde çeşitli özelliklerle barındırmaktadır. Hakas destan geleneğinde alıptığ nımağları icra etme işinee sahip kişilere ''haycı'' denmektedir. Haycının alıptığ nımağı okumasına da ''haylamak'' denir. Bu haylamak da göğüsten veya gırtlaktan çıkarılan sesle yapıldığı için ezgili bir ses oluşturur. Haycıların sahip oldukları yeteneğe göre sınıflandırılışı da mevcuttur: ''Uluğ haycılar'' yani usta haycılar en yetenekli, saygı gören, alıptığ nımağların epizotlarına uygun sesler çıkartan, epizotları unutmayan, gırtlağını çok iyi kullanan, jest ve mimiklerini teatral niçimde kullanabilen, usta haycılardırlar. Hatta onları dinleyiciler de çeşitli seslerle teşvik veya tahrik ederler. İkinci sırada ''koçig haycılar'' var. Koçig haycılar, uluğ haycıları taklit eden ve kendilerinden bir şey katmayan, tüm epizotlara vakıf olamayan, teatral özelliklere sahip olamayan bir alt sınıf haycılardırlar. Son sırada ise '' hurug haycılar'' var. Hurug haycılar epizotları karıştıran, teatral yetenekten yoksun ve homus çalmasını bilmeyen, hatta alıptığ nımahları nesir biçimde söyleyen, dinleyicilerce aşağılanan

haycılardırlar. Dinleyiciler beğenmedikleri haycıya inek gibi bağıran, it gibi uluyan, tay gibi kişneyen benzeri sözlerle yüklenebilmektedirler. (Aktaş, 2016, 38-39)

Hakaslarda haycılar genelde erkek olmakla beraber bu gelenek son dönemde kısmen değişmiştir. Fakat hala erkek haycı oranı kadınlara oranlar daha ağır basmaktadır. Haycılar alıptığ nımahları haylarken muhakkak mekân ve zamana dikkat ederler. Genellikle zaman gece ve sonbahar olarak seçilir. Alıptığ nımahlar genelde bereketli olması için av öncesi haylanır. Mekân ise genelde ateş yakılan bu av gezileri mekanlarıdırlar. Gece olması sebebi kutsiyetindendir. Alıptığ nımahlar Hakaslar için kutsal anlatılardırlar. Ayrıca gece öteki alemi temsil etmektedir. Güneey Sibirya Türk boylarının iye inanışları mevcut olduğu için ormanın da iyesine saygı önemlidir. Ormanın ruhu hikayelerden hoşlanır çünkü ruhu yumuşar ve av da bereketli geçer ancak müstehcen olmamalıdır. Bunun yanında epizotların unutulması kahramanlar veya iyelerin lanetinin dinleyiciler veya haycıya yönelmeesine sebep olabilir. Bu özellikler ritüelleri bize göstermektedirler. Alıptığ nımahlar ayrıca birtakım müzik aletleri eşliğinde söylenirler. Bunlar ‘’çathan’’ ve ‘’homus’’ denilen müzik aletleridirler. Çathan, asıl müzik aletidir ve kısmi kutsallık da içerir. (Aktaş, 2016, 39-43)

Hakas destan geleneğindeki önemli haycıların isimleri: Semon Prokopyeviç Kadışev, Pyotr Vasilyeviç Kurbijekov, Anna Vasilyevna Kurbijekova, Pavel Vasilyeviç Todanov,Pavel Timofoyeviç Borgoyakov, SemyonTihonoviç Borgoyakov (Porlat), Konstantin Antonoviç Bastayev (Komotay), Semyon, İvanoviç Şulbayev, Pektit Tümerekov, Mihail Aleksandroviç Yangulov, Afanasiy İyosifoviç Ul’çugaçyev, Afanasiy Semyonoviç Burnakov, Sampir İvanoviç Amzurakov, Matyev Yefimoviç Balahçin…(Aktaş, 2016, 46-53)

Bu haycılardan Semen Prokopeviç Kadışev üzerinde durmak gerekir. Çünkü kendisi bu tezde inclelenen Altın Çüs ve Altın Arığ destanlarının her ikisinin de haycısıdır. Semen, 1885’te Hakas yurdunun Kuzey bölgesinde yer alan Çooh-çal köyünde doğmuştur. Uzun bir süre Troşkin kasabasında yaşadıktan sonra Abakan’a yerleşir. Semen’in babası da ünlü bir haycıdır. Kendisi, Hızıl boyuna mensuptur. Amcası Slo Kadışev ve amcasının eşi Barışev de haycı-nımahçı ve tapahçı olmasında önemli etkilere sahiptir. Semen, kendi döneminin önemli haycılarından ve ‘’Altın Arığ’’ gibi alptığ nımahları çok iyi bilen Hara Matpıya’dan çok şey öğrenmiştir. Semen P. Kadışev’in otuza yakın destanı bütün epizotlarıyla çok iyi anlatabildiği kaynaklarda

geçmektedir. Ancak bunlardan sadece on kadarı derlenebilmiştir. Kendisinden ‘’Ay Huucın’’, Ah Çibek Arığ’’, ‘’Han Kiçegey’’, ‘’Kün Tengis’’, ‘’Kök Han’’ gibi destanlar da yazıya geçirilenlere, yayımlananlara örnek teşkil eder. 1954’te Hakas Yazarlar Birliğine kabul edilmiş, kendisine Hakas kültürüne hizmetlerinden ötürü ‘’onur belgesi’’ verilmiştir. Ayrıca Semen P. Kadışev güzel ve içli sesi ile tüm Hakas yurdunda sevilmiş, davet edildiği köylerde düzenlenen toylarda, törenlerde, bayramlarda kederli ya da sevinçli ezgileri homısla terennüm etmiştir. Gene hastaları tedavi etmesi, kısır kadınlara derman bulması için de geleneğe uygun olarak köylere davet edilmiştir. Kadışev, 30 Haziran 1977’devefat etmiştir. (Ergun, 2010, 51-52)

### 1.2.3. Hakas Destanları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Hakasların dil ve folklor malzemelerinin derlenme çalışmaları 18. yüzyılda Rus araştırmacılar tarafından yapılmaya başlamış ve günümüze gelinceye kadar çoğu Ruslar tarafından yapılmıştır. Hakasların epik anlatmaları olan alıptığ nımahlarla ilgili çalışmaları yapan araştırmacılardan bazıları İ. Gmelin, G. Miller, M. A. Kastren, V. V. Radlov, N. F. Katanov, G. İ. Spaskiy, İ. Pestov, N.S. Şukin'dir (Aktaş, 2012, 39-40). Çalışmamıza konu olan destanlardan Altın Çüs destanı Hakasların ünlü haycısı Semen P. Kadışev 'den V. İ. Domojakov tarafından derlenmiştir. Destan, Ah Oy Attığ Alıp Han (Ak Kula Atlı Alıp Han) ismiyle, 1951 yılında yayımlanan Alıptığ Nımahtar (Kahramanlık Destanları) isimli destanlardan oluşan kitabın içinde yer alır. 1987 yılında T. G. Taçeyeva tarafından hazırlanan Altın Arığ Alıptığ Nımahtar isimli kitapta destan bu kez baş kahramanının adı ile Atın Çüs başlığıyla yer alır (Şahin, 2007, 20). Çalışmamızdaki ikinci destan olan Altın Arığ da 1955 yılında ünlü Hakas haycısı Semen P. Kadışev'den G. Taçeyeva tarafından derlenmiş, 1958 ve 1987 yıllarında yayınlanmıştır (Özkan, 1997, VII-14).

Türkiye’de Hakaslar üzerine yapılan çalışmalar Güney Sibirya Türklerinden diğer boylarla ilgili yapılan çalışmalara oranla daha az olsa da son yıllarda Hakaslar üzerine yapılan çalışmaların sayısı artmaktadır.

Fatma Özkan’ın bu teze de konu olan ‘’Altın Arığ Destanı’’ adlı çalışması Türkiye’de yayımlanan ilk Hakas destanı metnidir. Çalışmanın giriş bölümünde Hakasların tarihleri, destan gelenekleri, Altın Arığ’ın haycısı Semen Prokopyeviç Kadışev ve destanın motif yapısı üzerinde durulmuştur. Bir sonraki bölümde Hakas Türkçesi

grameri üzerine bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde Hakasça ve Türkiye Türkçesi'ne aktarılmış destan metni verildikten sonra kitabın sonuna sözlük ve metnin kiril alfabesi ile yazılmış metni eklenmiştir (Özkan, 1997).

Erdal Şahin'in ''Hakas Destanı Altın Çüs'' adlı çalışması da tezimize konu olan bir diğer destandır. Bu çalışmada Hakas Türklerinin tarihi, destan kaynakları, destanın haycısı Semen P. Kadışev, destanın motifleri, Hakas dili ve grameri üzerinde genişçe aktarımlarda bulunduktan sonra destanın metni aktarılır. Hakas Türkçesi metnin Latin harflerine aktarılmış şekli ve Türkiye Türkçesine aktarılmış şekli çalışmada yer almaktadır (Şahin, 2007).

Erhan Aktaş "Hakas Kahramanlık Destanı Han Orba (İncelem-Metin)" başlıklı yüksek lisans tezinin giriş bölümünde Hakasların tarihi, coğrafyası, nüfusu, dili, dini hakkında bilgi verir. Çalışmanın birinci bölümü Hakasların edebiyatlarına ve destanlarına yer verir. İkinci bölüm çalışmanın konusu olan *Han Orbo Destanı* ile ilgilidir. Çalışmada destan metninin Hakas Türkçesi ve Türkiye Türkçesine aktarımı bulunmaktadır (Aktaş, 2007).

Leyla Kirmitçi'nin "Hakas Destan Kahramanları ve Tip Özellikleri'' başlıklı yüksek lisans tezi, Hakaslar ve destan gelenekleri, Hakas destan kahramanları ve tip özellikleri üzerine yapılmış bir çalışmadır (Kirmitçi, 2009).

Gülsüm Killi'nin "Hakaslarda Destancılık Geleneği I: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar" isimli çalışması Hakas destanları üzerine yapılan çalışmaları içerir. Çalışmada yazar Sovyetler öncesi, Sovyetler dönemi ve sonrası şeklinde üçe ayrılmış çalışmaları sunar. Hakas destanları ile ilgili Türkiye'de yapılan çalışmalar da son kısımda yer alır (Killi, 2009.)

Gülsüm Killi'nin "Hakas Destancılık Geleneği II: Biçim, İçerik, İcra" adlı çalışması da bir önceki bahsi geçen çalışmanın devamı niteliği taşımaktadır. Bunda Hakas destancılık geleneği, alıptığ nımah terimi, kahramanlar, destanların yapıları ve biçim özellikleri, icra geleneği ele alınmıştır (Killi Yılmaz, 2010).

Pervin Ergun'un ''Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın'' adlı çalışmasında Hakasların destancılık geleneği ve üzerine yapılan çalışmalar, Ay Huucın destanının motif yapısı ve kahramanları incelenmiştir (Ergun, 2010).

Erhan Aktaş'ın ''Hakas Türkleri Destan Kahramanları Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)'' adlı doktora çalışması oldukça kapsamlı bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma giriş ve sonrasında gelen üç bölümden oluşmaktadır. Önce Hakaslar ve destan gelenekleri hakkında bilgi verir. Birinci bölümde Hakas destan kahramanları ve tipleri üzerinde durulur. İkinci bölümde Hakas destanlarının epizotleri ve destanlarda geçen motifler detaylı olarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde dört destan metnine yer verilmiştir (Aktaş, 2012).

Erhan Aktaş'ın 2016 yılında Hakaslar hakkında yazdığı ''Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları'' adlı bir çalışması mevcuttur. Bu çalışmada Hakas tarihçesi, Hakasların destan geleneği ve icraları, epizotlar, motif yapıları, tip özellikleri, üç yüz elli kadar kadar kahramanın epik biyografisi ve üç Hakas destanı incelenmiştir (Aktaş, 2016).

Selma Çolak'ın danışmanı Prof. Dr. Aynur Koçak ile beraber yayımladığı ''Türk Destanlarında Kadın Kahramanın Yolculuğu'' adlı çalışmada destan kahramanlarının macerasını çözümleyen çeşitli teorilerin erkek kahraman odaklı olmalarından kaynaklı olarak kadın kahramanların başkarakter olduğu destanlarda doğal olarak eksiklikler ortaya çıkabileceği belirtilmiş. Türk boylarında da kadın kahramanların başkarakter olduğu pek çok destan bulunması da ortaya ayrı bir inceleme yapılması gerektiği fikrini ortaya çıkartır. Bu temelle de bu çalışmada mevcut kahraman kalıplarının kadın kahramanları içermeyen ya da genelleyen sınırlarına itiraz ile kadın kahramanlar için bir şema oluşturulması gerektiğinin altı çizilir. Çalışmada kadın kahramanın arketipsel olarak ne ifade ettiği ve evrensel olarak nelere tekabül edebileceği ortaya konmaya çalışılmıştır (Çolak, 2019).

# 2. ANALİTİK PSİKOLOJİ VE ARKETİPLER

## 2.1.Analitik Psikoloji

### 2.1.1. Psikoloji ve Psikolojinin Tarihi Gelişim Süreci

Psikoloji veya ruh bilim, canlıların davranışlarını ve zihnini inceleyen bilim dalıdır. Psikoloji, varlıkların hem bilinçli hem de bilinçsiz durum ve olaylarını; duygu ve davranışlarını incelemektedir. Varlıkların hem gözlemlenebilen hem de gözlemlenemeyen karmaşık zihinsel süreçleri psikoloji biliminin incelenme konusudur. İncelemeler sonucunda da amaç davranışların ve süreçlerin nedenlerinin saptanması, ileriye yönelik ortaya çıkabilecek sonuçların öngörülmesi ve bu sonuçları kontrol edilmesidir. Psikoloji sosyal bilimlerin bir dalı olarak geçmekle beraber doğa bilimleri olarak da kategorize edilmektedir. Bu alanda çalışan kişilere de psikolog denmektedir.

Psikoloji hemen hemen tüm bilimler gibi felsefeye kadar dayanmaktadır. Dolayısı ile psikoloji de ayrı bir bilim dalı olarak bağımsız bir hal almadan önce felsefenin bünyesinde değerlendirilmektedir (Schultz, Schultz, 2007, 71). Nitekim ruh kavramı da insanın varlığından beri sorgulanagelmektedir. Tıpkı evrimsel süreçte ilk insanların, ben neyim veya ben kimim, soruları gibi ruh kavramı da ilk insanın evrimsel süreçteki ilk sorularından biri olarak düşünülecek olursa ve felsefeye dahil edilecek olursa aslında psikolojik düşünce ilk insanlara kadar dayanmaktadır.

Antik Yunan dönemlerinde filozofların kullandığı doğa bilim yöntemi psikolojik olayları açıklamak için de kullanılmıştır. Dolayısıyla psikolojinin bilime geçiş aşamasında ilk temeli Antik Yunan Dönemlerinde Tales, Platon, Aristo gibi isimlerle doğa bilimine dayanır (Özakpınar, 2016, 16). 17. yüzyıl modern psikoloji çalışmaları açısından önemli bir dönemdir. Bu yüzyılda Rene Descartes, bilimsel sorgulama ve araştırmayı ön plana çıkararak onları teolojik ve geleneksel doğmalardan bağımsız hale getirebildiği için modern psikoloji tarihine önemli katkı sunmuş bir bilim adamıdır (Schultz D.P., Schultz, S.E., 2007, 71). Devam eden yüzyıllarda özellikle de XIX. yüzyılda fizyolojik araştırmalardaki gelişen teknikler psikoloji alanında da yer bulur ve deneysel psikoloji çalışmaları başlar. Hermann von Helmholtz, Ernst Weber, Gustov Theodor Fechner, Wilhelm Wundt deneysel psikoloji alanında çalışan öncü isimlerdir (Schultz D.P., Schultz, S.E., 2007, 107-108). Psikolojinin ilk kez bir bilim dalı olarak değerlendirilişi Wilhelm Wundt'un 1879'da açtığı psikoloji laboratuvarı iledir. Wundt, bireye içebakış yöntemi ile yaklaşmıştır. İçebakış yöntemi de bireyin

kendisine ne düşünüp hissettiğini soran, bireyin kendi özel hallerine dair bir açıklama yapmasını isteyen yöntemdir. Wundt'un ardından psikolojinin gelişimi Avrupa dışında Amerika'da da gelişimini sürdürür ve çeşitli ekoller ortaya çıkmaya başlar (Schultz D.P., Schultz, S.E., 2007, 135).

### 2.1.2. Psikanaliz ve Analitik Psikoloji

Psikoloji trarihinde Jung psikolojisi ''Analitik Psikoloji'' olarak tanımlanır. Analitik psikoloji de kendisinden önceki psikolojik kuramlardan doğal olarak Freud'dan beslenerek gelişmiş bir kuramdır. Psikanalitik hareket Freud ve onun ardından onun çalışmaları üzerine geliştirilmiş bir harekettir. Freud, serbest çağrışım ve rüya analizi tekniklerini hastalarını gözlemleyerek davranışları ve öyküleriyle birlikte kullanır. Freud, kişiliğin bilinçaştı ve bilinçli yönlerini inceler. Bu incelemelerde ''id, ego ve süperego'' kavramlarını ortaya atar. Bu insan zihninde etkileşim halindeki üç katmandan id; ana kaynağı cinsellik ve açlık olan, zevk temelli içgüdüsel arzular kümesidir. Süperego ise idin talepleri ile çatışır, ide karşı saldırgandır, tabuları ayakta tutar ve baba ile kültürel adetlerin içselleştirilmiş sembolüdür. Ego da idin içgüdüsel arzularını ve süperegonun eleştirel tabularını dengeleyen, onlar arasında aracılık eden, aralarında bir köprü gibi yer alan katmandır. Freud'un çalışması ise içgüdüler üzerinedir ve libido merkezlidir. Çalışmalarında mitolojiden de fazlasıyla faydalanır ve Oidipus miti üzerine yaptığı çalışma ile meşhurdur. Oidipus, onun çalışmalarının merkezinde yer alan bir mittir. (Segal, 2004, 123-126) Frued'un mitlerden yararlanması devam eden süreçteki çalışmalarda da bu metinleri önemli kılmış olabilir.

Bilinç ikili bir katman halindedir. Tıpkı bir buz dağı gibidir. Bilinç, farkındalık halindeki durumları ve davranışları; bilinçaltı ve bilinçdışı ise farkında olmadığımız durumları ve davranışları yansıtmaktadır. Freud'un kullandığı ''bilinçaltı'' kavramı ise aslında ondan önce Schultz, V. Hartmann ve başkaları tarafından kullanılmıştır. Fakat bu kavram Freud ile özdeşleşmiştir. (Schultz D.P., Schultz, S.E., 2007, 569.) ''Biliçaltı ve bilinçdışı'' kavramları hem Freud hem de Jung için kuramlarındaki en önemli kavramlar arasında yer alırlar. Her iki kavram da aslında Freud ve Jung arasındaki ortak payda olmakla beraber onları ve kuramlarını birbirlerinden ayırmaktadır. Jung bilinçaltı kelimesi yerine bilinçdışı kelimesini tercih etmiştir.

Jung tıp alanında mezun olduktan sonra ünlü bir psikiyatrist E. Bleuer'in yanında hastanede asistanlık yaparken Bleuer onu ''Galton'un Çağrışım testleri'' üzerinde

çalıştırır ve bu araştırmasıyla psikoloji dünyasında meşhur olur. Araştırmasının Freud'un ''bastırma kuramına'' destek olduğunu fark edince ''Sözcük Çağrışımı Üzerine Araştırmalar'' kitabını Freud'a yollar ve ikilinin uzun süreli dostlukları başlar. (Steavens, 2014, 33-35) Yıllar sonra Jung özellikle bilinçdışı ve libido kavramlarına yaklaşımı ile Freud'dan görüş olarak ayrılır, ters düşerler ve yolları tamamen ayrılır. Çünkü Freud libidoyu cinsellik olarak görürken Jung bununla beraber libidoyu yaşam enerjisi olarak görür. Freud bilinçdışını tek bir katman olarak ve bireysel biçimde görürken Jung hem bireysel hem de kolektif olmak üzere iki katmanlı olarak görür. Böylece Jung kendi kuramını, analitik psikolojiyi kurar. (Fordham, 2019)

### 2.1.3. Carl Gustav Jung ve Analitik Psikoloji

Carl Gustav Jung 1875'te isviçre'de doğmuştur. Bir rahibin oğludur. Liseyi Basel'de okur ve pek mutlu bir öğrencilik hayatı yoktur. Okula gitmemek için bayılma nöbetleri de geçirir. (Stevens, 2014 20-22) Tıp diplomasını Basel'de alır. 1900'de Zürih Burghölzi Akıl Hastanesin'nde ve Zürih Üniversitesi Psikiyatri kliniği'nde asistan olarak görev alır. 1909'da Paris'te Janet'in yanında çalışır. Eugen Bleuler'in yanında uzman doktor olur. ''İlişki Testleri'' adlı yeni bir yöntem bulup bu çalışmalarıyla ilgili bir bildiri yayımlar. Sonrasında dünyanın birçok yerinde konferanslara davet edilir ve onur ödülü alır. Bu dönemde yeni yorumcu psikiyatrinin temellerini oluşturur ve Freud'un savlarını deneysel olarak kanıtlar. Bunlar da onu Freud'un savunuculuğuna yöneltir. 1907'de Freud ile karşılaşırlar ve aralarında bir dostluk, entelektüel fikir alışverişi başlar. (Fordham, 2019, 7)

1912'de ''Bilinçdışının Psikolojisi'' adlı yapıtında Freud kuramlarını eleştirmiştir. Böylece kendi kavramları ile Freud'unkiler arasındaki uyuşmazlıklar ortaya çıkar. Bu uyuşmazlıklar onu psikanalizm ile kesin bir kopmaya götürür. Bundan beridir Jung'un çalışması ''Analitik Psikoloji'' yahut ''Kompleks Psikoloji'' olarak adlandırılmaktadır. 1909'da Jung zamanının çoğunu araştırma, kitap yazma ve özel hastalarını inceleme amacıyla Burghölzi'den sonra da 1913'te Zürih Üniversitesi'nden ayrılır. Sonrasında yoğun bir biçimde bilinçdışının yapısını, fenomenlerini; psikolojik davranış sorunlarını araştırmaya başlar. 1921'de Afrika'da kalır ve burada ilkel insanların davranışlarını inceler. Sonra Arizona ve New Mxico'da Pueblo Kızılderilileri arasında yaşar. 1926'da yeniden Afrika'ya gider, bu sefer de yerliler arasında yaşar. Hindistan ve birçok Avrupa ülkesini de gezer, bu geziler birçok

yazısına konu olur. Doğulu araştırmacılarla ilişkilerinden Doğu'dan birçok malzeme toplar. ''Richard Wilhelm'' ile 1930'da ''Altın Çiçeğin Sırrı'' kitabını yayımlar. Hintbilimci Zimmer'le çalışıp son çalışmalarını ''Der Weg Zum Selbs'' kitabında yayımlar. Macar mitolog Karl Kerenyi ile ''Mitoloji Bilimi Üzerine Yazılar'' kitabını yayımlar. (Fordham, 2019, 7-8)

Jung üreten bir yazardır ve kitapları daha sonra tüm Avrupa dillerine çevrilir. Altı dil bilen biridir. Harvard Üniversitesi'nden ödül alır. Oxford Üniversitesince de Onur Doktoru unvanı verilir. Böylece İngiltere'de bu ünvanı alan ilk Psikoloji uzmanı olur. 1944'te Basel Üniversitesi onun için özel bir Tıbbi Psikoloji kürsüsü kurar. 1930'da ise Uluslararası Genel Psikoloji Tıp Derneği Başkanlığı'na seçilir. Tüm ödüllerden ziyade o, kullanılmış yollara başvurmak ve yerleşik inançlar yerine kendi yolunu çizen özgün bir us ve kişiliğin öyküsü olur. Bu da başkalarıyla (Freud gibi) çatışmalara yol açar. Hiçbir zaman kendisine yandaş aramayan, insanların ellerinden geldiğince çalışmalar yapmaları gerektiğini söyleyen, dogmatikliğe karşı çıkan biridir. İnsanlar da o zamana dek açıklanamayan şeylerin kanıtlandığını görünce onun fikirlerine yönelir. Zürih, Londra, San Fransisco'da eğitim enstitüleri kurulur. Jungcu analizler tüm dünyada kullanılmaktadır. Jung büyük bir çalışma kapasitesine sahiptir. Klasik bilim, mitoloji, karşılaştırmalı dinler ve birçok ülkenin edebiyatı gibi alanlarla da ilgilenen birirdir. Fizikçilerle dostluk kuran ve fizik ile psikoloji ayrımını anlamını anlamsız bulan biridir. Dağcılık, yatçılık, Zürih gölünde yüzmek gibi hobileri de vardır. Karısı, dört kızı ile bir oğlunu büyütmenin yanı sıra ölünceye kadar ona etkin bir şekilde yardımcı olan biridir. 6 Haziran 1961'de İsviçre Küsnancht'da dünyaya veda eder. (Fordham, 2019, 9-11)

### 2.1.4. Analitik Psikolojide Temel Kavramlar

Psişe, bilinç ve bilinçdışının tamamını kapsayan bir ifadeyken ruh ise Jung tarafından kişilik olarak bilinen sınırları çizilmiş bir komplekstir. (Jung, 2018, 106) Dolayısı ile bunlar birbirlerinden farklı kavramlardırlar. Libido, daha önce de belirtildiği gibi Jung ve Freud'un ortak paydaları olmakla beraber onları birbirlerinden ayıran temel kavramlardan biridir. Çünkü libido Freud için ruhsal enerjinin cinsel merkezli olduğu anlamına gelirken Jung için ise libido yaşamsal enerjidir ve cinsellik de bunun sadece bir parçasıdır. (Stevens, 2014, 39) Jung'a göre libido iki karşıt kutup arasında akmaktadır. Karşıtlar arasındaki gerilim arttıkça enerji de artar. Bu karşıtlık olmadan

enerji de olmaz. Libido doğal olarak ileri ve geri hareketler halindedir. Tıpkı gelgit hareketi gibi… Jung, bilincin isteklerini yerine getiren ileriye doğru hareketi ilerleme, bilinçdışının isteklerini karşılayan geriye doğru hareketi ise gerileme olarak adlandırır. İlerleme, kişinin çevresine olan hareketi; gerileme kişinin kendi iç iç gereksinimlerine karşı uyumudur. Gerileme yoğun ve yönlendirilmiş bir zihinsel etkinlik döneminden sonra rüya durumuna dönüş ya da daha önceki bir gelişme aşamasına dönüş demek olabilir. ‘’İleriye doğru sıçramak için geri çekilin’’ sözü gibi toparlanma aşaması olarak değerlendirilebilir. Eğer ortada libidoyu belirli bir doğrultuya yöneltme çabası varsa ya da bastırma eğilimine bir engel oluşturuyorsa, bilincin düzenlenmesi bozulmuşsa doğal ileriye doğru hareket olanaksızlaşır. O zaman libido gerisin geri bilinçdışına doğru akar, bilinçdışı aşırı enerji ile yüklenmiş olur. Bunun sonucunda da bilinçdışı nörotik yahut fantezi biçiminde bilince sızar. Çocuksu yahut aşırı davranışlar sergilenebilir. Bu durum bir barajın aşırı su yükünden patlaması gibidir. Yaşamdan kopmalar ise patolojik gerilemedir. (Fordham, 2019, 20-21)

Ego analitik psikolojide bilincin merkezini ifade etmektedir. (Jung, 2018, 65-66) Ego, bilinçdışı alandaki psişik içerikleri bilinçteki gibi doğrudan algılayamaz. Bilinçdışı ise Freud’un bilinçaltı gibidir ancak Jung buraya bilinçdışı der çünkü bilincin hem altında hem de üstünde olan ve ulaşmanın ciddi bir çaba gerektiği bir yer olduğunu belirtir. (Jung, 2015, 116) Ayrıca Freud’a göre bilinçdışı tamamen bireysel ve kişiye özgüyken Jung’a göre ise hem bireysel hem de kolektiftir. (Stevens, 2014, 39) Bunlardan bireysel bilinçdışı bireyin yaşamı boyunca edindiği deneyimler sonucunda oluşan bastırmalar ve bunun neticesinde ortaya çıkan dürtüler, arzulardırlar. Kolektif bilinçdışı ise kalıtsal yollarla geçen, yani hayvan atalarımızdan bu yana nesiller boyu bize aktarılan edindiğimiz dürtüler ve arzulardırlar.

### 2.2.Arketipler

Arketip, daha antikçağda bile kullanılan ve Platon'un "idea"sıyla benzerlik gösteren bir kavramdır. Jung bu terimi alıp yeniden hayata döndüren isimdir. Arketipler de aslında ilk imgelerdirler. (Jung, 2016a, 118-119)

Arketip, Yunanca “arkhetypos” kavramından türetilen evrensel ve süreklilik taşıyan ilk imgeler, karakterler ya da kalıplar olarak tanımlanır. Arketipler her insanın yapısında var olan ve insan zihnine kalıtımsal olarak nesilden nesile aktarılan,

varoluşsal kodlamalardırlar. (Darıcı, 2013, 77) Arketipler ırk, dil veya din fark etmeksizin, zaman seçmeksizin hemen her çağda her an ortaya çıkabilecek düşünen varlık bilincindeki yapılardırlar. Arketipler aynı zamanda değişkendirler. Zaman içerisinde dönüşüp evrilirler. Dolayısıyla gelenek görenek gibi yaşayan yapılar olarak düşünülebilirler. Arketiplerin belli bir sınırı yoktur. Genellikle temel arketipler (kahraman, gölge, anima-animus, bilge vs.) bilinse de bunlar dışında durumlar sonucu ortaya çıkabilecek sınırsız sayıda arketip vardır. Çünkü insan bilinci binlerce yıl içerisinde hayvan atalarından bu yana durumlar karşısında dürtüler geliştirmiş ve bu dürtüler gelişip değişerek bu binlerce yılda zihnimize adeta kodlamalar halimde geçişler sağlar. Bunlar sonraki nesillere de gelişip değişerek otomatik olarak aktarılır. Bunun yanında arketipler üretilmeye devam etmekte çünkü her şey değişmekle beraber yeni durumlar ve karşılığında da yeni dürtüler ortaya çıkmaktadır. Bunlar da tıpkı geçmişte olduğu gibi yeni arketiplerin doğmasına zemin hazırlar.

Arketipler insan hayatını etkilemekle beraber düşünce yapısı ile beraber yansıttığı şeylerde de karşımıza çıkmaktadır. Bu anlatı temelli sanat dallarından görsel temelli sanat dallarına her türlü sanat dalında karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bizim incelediğimiz destanlar da insanın yarattığı ilk sanat dallarına girer ve insan bilincinin yansıması olan mitolojiye karşılık gelir. Dolayısıyla burada incelenen destanlar da antik insanlardan derlenen döneme kadarki insan deneyimlerinin durumlar sonucu dürtülerle sanata yansımış arketipleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde birçok sanat dalı ve birçok alanda arketipsel incelemelerden faydalandığı görülmektedir. Arketipleri sınıflandırmak zor olsa da "bireyleşme arketipleri", "durum arketipleri", "simgesel arketipler" (Tecimer, 2006, 98) olarak gruplandırılabilir.

### 2.2.1. Bireyleşme Arketipleri

Bireyleşme tüm insanlarda var olan ve insanın ruhsal olarak gelişmesini olgunlaşmasını sağlayan bir zaman dilimidir. İnsanın farkındalığı ile ortaya çıkan süreçte birey bilinçaltı ile bütünleşmeyi, eksiklerinin farkına varıp onlarla mücadele içine girerek bireyleşmede yol alır (Koçak, Mollaibrahimoğlu, 2010, 44). Bireyleşme, arketipi kişinin kısaca kendisini gerçekleştirmesi olarak tanımlanabilir. Kişinin yaşamında libidonun akış yönünde bir bozulma gerçekleştiğinde kişi psişik rahatsızlıklarla karşılaşır. Rahatsızlıkların üstesinden gelmenin yolu enerji akışını tekrar dengelemektir. (Tekgül, 2020, 29) Bu, destanlarda da karşımıza çıkmaktadır.

Kahramanlar macera boyunca çeşitli tehlikeler ve zorluklarla karşılaşırlar. Önemli olan onları aşmaları gibi görünse de aslında değildir. Karşısına çıkan tüm zorluklar, canavarlar, düşmanlar aslında kendisinin gölgeleridirler. Önemli olan kişinin bunları yenmesi değildir. Çünkü ne kadar düşman yenerse yensin yenileri ortaya çıkabilir. Bu, tıpkı bir başı kesilince başka bir baş çıkartan ejderha miti gibidir. Dolayısıyla önemli olan kişinin veya kahramanın gölgeleriyle, yani kendi içsel süreçteki psişik problemleri ile yüzleşmesidir. Onları yok etmek veya yok saymak da ejderhanın başını kesmekten farksızdır çünkü yenisi türer veya unutulmuş gibi yapılsa da an gelince kendisini tekrar hatırlatmak için ortaya çıkar. Bundan dolayı onlarla yüzleşip onlarla yaşamayı öğrenmek gerekir. Bu sayede enerji akışı, yaşamın dengesi, psişik bütünlük sağlanır. Böylece kişi kendisinin her yönü ile tanışmış ve aslında kendisini tanımış olur. Dolayısıyla kahramanın yolculuğu kişinin kendisini tanımaya çıktığı içsel bir sürecin sembolleştirilmesidir. Böylece kişi kendisini tanıyıp kabullendikten yeni biri olur ve sonra bilgeleşme ile bu süreç tamamlanır.

### 2.2.2. Durum Arketipleri

Durum arketipleri özellikle mitik ve destansı anlatılarda karşımıza çıkmaktadır. Bunlar yaratılış, ölümsüzlük ve kahramanlık gibi arketipleri bünyelerinde barındırırlar. Kozmogoni veya antropogoni konulu arketipler, mitler yani evrenin veya insanın yaratılışını ele alan mitler yaratılış mitleridirler. Ölümsüzlük arketipi insanın mitlerinde yarattığı ölümsüz kahramanlardan tanrılara ve oradan ölümsüzlüğü arayan kişilere değin en büyük arzulardan birini ve beraberinde de ölüm korkusunu kapsamaktadır. Kahramanlık arketipi ise Joseph Campbell'den faydalanarak incelenen arka planda kişinin bireyleşme macerasını içeren arketiptir. (Tekgül, 2020, 30-31)

### 2.2.3. Simgesel Arketipler

Anne, baba, hilebaz, gezgin, savaşçı, ateş, cadı, çember, su vs. simgesel arketiplere örnek teşkil etmektedir. Simgesel arketipler sadece kolektif bilinçdışında değil bireysel bireysel bilinçdışında da karşımıza çıkmaktadır. Buna da anne ve baba arketipleri örnek teşkil etmektedirler. (Tekgül, 2020, 31) Dolayısıyla simgeler insan bilincinin anlatılardan rüyalara değin birer yansıması olarak karşımıza çıkarlar. Simgeler anlatılarda birer arketip olarak da karşımıza çıkmaktadır. Nasıl ki mitler insanın anlam veremediği olayları hikâyeleştirmesiyse simgeler de insan bilincine yerleşmiş ve bu hikayelerde insanın dürtülerini, amaçlarını, isteklerini ve düşünsel

yapılarını yansıtan arketiplerdirler. Örneğin yılan deri değiştirmesi ile ve panzehir ile ölümsüzlüğü ve yeniden doğuşu bilinçte sembolize eden bir simgesel arketipe dönüşmüştür.

## 3. İNCELENECEK DESTANLARIN ÖZETLERİ

### 3.1. Altın Çüs Destanının Özeti

Alıp Han sabah yemekte, altın masada önce hanımına serzenişlerde bulunup söylenir, sonra da ak kula atını alarak Sıradağ'ın zirvesine çıkar, ormandan geçer. Orada çocuğunun olmamasından ve geriye halkına bakacak bir varis bırakamamaktan yakınır, bağırır, ağlar. Sonrasında da otağına döner ve eşinin hamile olduğunu öğrenir.

Bir gece Alıp Han'ın düşmanları yurdunu basar. Alıp Han savaşa gider ve planlandığı üzere yeni doğan çocuğunu atı burnuna çekip küçük bir atla savaş alanından kaçırır. Düşmanlardan Alıp Hartığa Alıp Han'ın eşi Altın Arığ'ı feci şekilde öldürür ve çocuğun izini sürmek üzere yola koyulur. Çocuğu şekil değiştiren Huu İney ile denizde yakalar ve dağın tepesine çıkartıp öldürürler. Çocuğun kanından dere, dereden bir ağaç ve ağaçtan da bir guguk kuşu türer. Kuşun ağıtlarını geçerken duyan Altın Çüs çocuğu yeniden diriltmek için yola koyulur. Altın Çüs, Çaas Han'ın ak otağına gider. Çaas Han'ın eşi Çarığ Tana'dan çocuğu nasıl dirilteceğini öğrenir. Tekrar döndüğünde kuş yoktur. Oradan Kara Dağ'a ulaşır ve Kara Dağ'ın ötesinde bir çadırda Huu İney'in yedi kıza dönüşmüş hali ile Alıp Hartığa'nın kara bir ırmağa dönüştüğünü görür. Onların hilelerini hile yaparak bozar ve her ikisini de öldürüp kuşu alarak öldürüldüğü dağa geri götürür.

Çocuğu büyü ile yeniden diriltir. Çocuk ergenlik çağına ulaşmış biçimde doğar ve Altın Çüs ona zırhını verdikten sonra isim (Alıp Möke) de verir. Çocuğa daha sonra öç alalım der ve babasının katili Alıp Hara Han ile kızı Çil Hara Hıs'ın yurduna baskın yaparlar. Altın Çüs Alıp Hara Han'ı öldürse de Alıp Möke Çil Hara Hıs'ı elinden kaçırır. Sonrasında Altın Çüs Alıp Möke'ye Hıyan Han kızı Hıyan Arığ'ı alır ve onları evlendirir. Alıp Möke annesini Altın Çüs'e dirilttirir ancak babasının dirilme zamanı geçmiştir.

Bir gece Altın Çüs'ün atı gelip Alıp Möke'ye Altın Çüs'ün iki yiğit tarafından esir edildiği haberini verir. Alıp Möke gidip dostunu onların ellerinden kurtarır ancak Altın Çüs çocukları tarafından esir alınmıştır. Çocuklara babaları Altın Çüs'e baba dedirtip onlara abi olur.

Altıp Möke'nin yurduna baskın düzenlenir. Bu esnada bir çocuğu doğar ve çocuk bir atın sırtına bindirilerek savaştan uzaklaştırılır. Çocuğun peşine Huu İney düşer ancak Altın Çüs'ün çocukları çocuğu kurtarıp Huu İney'i esir alırlar. Çocuğu zırhlandırırlar

ve çocuk hızlıca erginlik çağına ulaşır. Ardından da çocuğa Üzüm Han ismini verirler. Üzüm Han hala savaşta olan babasını ve yurtlarını gidip düşmandan kurtarır. Sonrasında da diğer düşmanların peşine düşer ve hepsini bir bir katleder. Bu esnada babası ve Altın Çüs'e meydan okur ve tek yiğidin kendisi olduğunu dile getirip onları defalarca ölümle tehdit eder. Bu yüzden babası ve Altın Çüs mecburen peşlerinden savaşlara katılırlar. Altın Çüs'ün çocuğu Ah Molat da kurt formundaki Huu İney ile onun peşinden gider.

Altın Çüs Üzüm Han'ı Çaas Han'dan kızı Ay Çarığ ile evlendirir. Düğün esnasında Altın Çüs'ün oğlunun esiri Huu İney oğlu ile alay ederek raks eder ve halk bununla eğlenir. Bunun üzerine Altın Çüs oğluna Huu İney'i öldürtür. Sonrasında da Üzüm Han ile olan husumetine son vermek için atı ile meydan okur. Yarışı Altın Çüs kazanınca Üzüm Han onun yiğitliğini kabullenip saygı gösterir ve herkes kendi yurduna yerleşir.

### 3.2. Altın Arığ Destanının Özeti

Picen Arığ, Ak Deniz'in kıyısında yaşayan halkın hanı Alp Han ile eşi Ak Ölen Arığ'ın ömürleri yetmediği için oğulları Çibetey Han'ı büyüyene kadar onu yetiştirmekle ve ülkenin hanı olmakla görevlidir. Picen Arığ han olmak istediğini bir gece babasının kapısını çalarak dile getirir. Babası Altın Sayzan yurdun koruyucusu Huu İney'in buna izin vermeyeceğini söyleyerek kızının iktidar arzusuna engel olmak ister. Ayrıca ölümsüz Altın Arığ'ın Alp Han'ın soyunu korumakla mükellef olduğunu da bildirir. Kızı bunlara aldırış etmez ve babasından büyülü kılıcı sözde kendisini ve kız kardeşini gece dönerken korumak için alır. Altı başlı kayaya gider ve Altın Arığ ile Ak Boz atını, Çibetey Han'ı öldürür. Babası bu durumu onaylamasa da onlara yardım eder.

Picen arığ han olduktan sonra halkını ölü etle besler ve onlara iyi davranmaz. Picen arığ ala kuzgun ile kara kuzgunu görünce ala kuzgunu tutsak eder ve kara kuzguna onu serbest bırakma şartı olarak Sarı Deniz'in kıyısındaki halkın hanı Allp Saaday'a gönderir. Alp Saaday daveti alıp gelir ve evlenirler. Ardından Picen Arığ'a halkını ve malını alıp kendi yurduna gelmesini söyler. Picen Arığ da halkı zorla oraya göç ettirir ve yolda sakat hayvanları öldürür, yaşlıları ağaçlara asar. Bozkurt kılığındaki Huu İney (Kuğu Hanım) yurdun viran olduğunu görünce halkına yetişip kör bir kız çocuğuna dönüşerek halktan neler olup bittiğini öğrenir ve dönüp Altay Dağı'na gider. Yurdunu

seyrederken boş bir evin önünde Kara Kula atı görür ve gidince oğlu Hulatay ile karşılaşır. Oğlunu alıp Kirim Dağı'na gider ve öldürülen kahramanların hepsini canı pahasına bengi su ile diriltir. Öksüz varis olan çocuğa orada Çibetey Han adını verir ve kim olduğunu anlatıp Hulatay'a da Çibetey Han'a saygı göstermesi gerektiğini bildirir. Alp Saaday'ın ülkesine gidip Picen Arığ ve İcen Arığ'ı öldürüp halkı yurda geri getirmelerini vasiyet kılar. Kendisi kayanın içerisinde kalır ve kaya parçalanır.

Yolda Hulatay uçan halı ile kendilerine eşlik eden Çibetey'i iktidar hırsından okla öldürür. Altın Arığ'ın henüz şuuru yerinde değildir. Alıp Saaday'ın memleketine vardıklarında düşmanlar korksa da onları ağırlarlar ancak Altın Arığ duyduğu sesi takip eder ve Sarı Dağ'ın tepesinde her şeyi bir yiğitten öğrenir. Döndüğünde Hulatay; Picen Arığ, İcen Arığ ve Alp Saaday'ı öldürmüş ve onlardan ilaç hazırlayıp Çibetey'i diriltmiştir. Bunu görünce Hulatay'ı bağışlar. Sonra halkla yurda dönerler ancak Hulatay Çibetey'i ikna eder ve Altın Arığ Altay Dağı'nda hayvanlara bakmakla görevlendirilir. Çibetey kanatlı Han Pozırah adlı atı olan Alp Han Kız ile, Hulatay da Pora Han kızı Pora Ninci ile evlenir.

Çibetey ile Hulatay başkalarının yurdunu talan ettikten sonra döndüklerinde kendi yurtlarının talan edildiğini görürler. Eşlerinden durumu öğrenip halkın izini sürerlerken çocukları kendilerini bulmak için gelirlerse diye önce bir tapınağa sonra da bir ağaca notlar yazarlar. Çibetey ile Hulatay Kara Dağ'da altı alp ile savaşırlar. Hulatay'ın oğlu doğar ve babasını bulmak için yola çıkar, yolda izlerini bulup yazdıklarını okur. Bu sırada Çibetey'in oğlu kanatlı atıyla yanından hızla geçer ve Hulatay'ın oğlu hasetten atını öldürüp yürüyerek savaşa gider. Savaşta Altın Arığ'a saldırır. Altın arığ düşmana saldırması yönünde ikazda bulunsa da işe yaramaz, bunun üzerine çocuğu öldürür. Altın Arığ düşmanları öldürdükten sonra Kara Han'ın bu ülkesini Çibetey'in oğluna verir. Çocuğa Kanlı Kılıç adını koyup Parlak Tana ile evlenmesini tavsiye eder.

Hulatay ile Çibetey yurda dönünce Pora Ninci oğlunun öcünü almak üzere yılana dönüşür. Bunun üzerine Alp Han Kız Hulatay'a eşi Pora Ninci'nin kötü biri olduğunu anlattıp Kün Arığ ile evlenmesini tavsiye eder.

Kanlı Kılıç Parlak Tana'yı almak için Ay Parlak Han'ın sarayına gider. Burada yerin altından gelen Ay Kara Taş, Altın Arığ ile evlenmek istediğini söyleyince Kanlı kılıç öfkelenir ve Altın Arığ'a gidip hesap sorar. Halası Altın Arığ da Ay Kara Taş'ı öldürür.

Kanlı Kılıç ile Parlak Tana'nın düğününde sarhoş olan Altın Arığ yaşlı bir kadının sorusu üzerine halkı için acı çekmek üzere yaratıldığını ve ruhunun Ak Dağ'ın tepesindeki altın kayada bulunan altın kanatlı ve iki başlı guguk kuşunda olduğunu açığa çıkartır. Bunu öğrenen Pora Ninci yılan derisi uçan halısı ile buraya gider ve kuşun iki başını da keserek Altın Arığ ve atını öldürür. Altın Arığ beyaz kuma, atı Ak Boz da kızıl kuma dönüşür.

Kanlı Kılıç'ın yurdu bir yıldır savaştadır, Hulatay ile Çibetey de ölmüşlerdir. Kanlı kılıç Altın Arığ'ın yardıma gelmeyişine üzülmektedir. Alp Han Kız da Altın Arığ'ın dönmemesinden şüphelenerek kanatlı atıyla onu aramaya çıkar. Cesedinin tozunu bulup ağlamaya başladığında bir yaşlı bilge ortaya çıkar. İhtiyar, kemiklerden bir kahraman ve tavşana benzeyen bir at yaratır. Alpe Taptaan Mirgen, atına ise Ak Oy adını verir ve yurtlarını yeniden tanzim etmesi için de sarı kuşak verir. Alp Han Kız zamanında Altın Arığ'ın kurtardığı Ay Mirgen'in kızı Altın Nakış'tan Altın Arığ'a hizmet ve minnet borcunu Taptaan Mirgen'le evlenerek ödemesini ister ve bu kabul edilir. Taptaan Mirgen sarı kuşakla yurdundaki düşmanları yener. Alp Han Kız bengi su ile ölenleri diriltir. Çibetey dirilince halkını ve hayvanlarını alıp yurduna döner. Taptaan Mirgen de Pora Ninci'yi yakalayıp ateşte yakar ve külünü göğe savurur. Kanlı Kılıç ile Parlak Tana, Taptaan Mirgen ile de Altın Nakış evlenirler. Hulatay da Han Saçak ile hayatını birleştirir. Kanlı Kılıç han olur.

# 4. HAKAS DESTANLARI VE ARKETİPLER

## 4.1. Bireyleşme Arketipleri

### 4.1.1. Self (Kendilik) Arketipi

Ego, gücünden biraz kurtulunca güçlükle elde edilen değerler ve yaşama istemiyle bilinç-bilinçdışı arasında yeni bir duruma gelinebilir. Böylece yeni bir kişilik merkezi ego merkezden farklı olarak oluşur. Bu ‘’öz’’dür. (Fordham, 2019, 76) Self, hem psişenin hem de bütünlüğün kendisinin merkezidir. Arketiplerin arketipidir. (Stevens, 2014, 54) Egonun biryesel ve kollektif değerlerle uyum içinde olması, bu dengeyi koruması önemlidir.

Ego, kendisine bilinçdışı kolektif içerikler katmaya çalışırsa yok olma tehlikesiyle karşılaşır. Ego sadece bilincin merkeziyken öz hem bilinç hem de bilinçdışına ait olanı kapsayabilir ve bütünlüğün merkezidir. Öz, erkek-kadın, iyi-kötü zıtlıklarının karşıt ögelerini birleştirir ve biçimlerini değiştirir bir işlevdedir. Öze ulaşmak, kişinin doğasındaki akılcı olmayan ve aşağılık yönlerini kabullenmesiyle gerçekleşir. (Fordham, 2019, 77) Gerçek yaşamda olduğu gibi edebi eserlerde de bunun izlerini görmek mümkündür.

Öz, kendimize özgü yapımız konusunda bilgilenmemizden ve yaşamın geri kalan tüm maddeleriyle (insanlar, hayvanlar, bitkiler…), evrenle ilgili ilişkimizden meydana gelir. Olması gerekeni değil olanı kabul edip yaşamla bir uzlaşma sağlar. (Fordham, 2019, 78) Böylece öz, evren veya doğanın bir parçası, bütünün kendisi olduğunu ortaya çıkartır.

Eğer öz güneşten söz edip onu aslan, kral, hazine ya da şifa ile özdeşleştirirse ne o ne de ötekidir. Bunlarla beraber anlatımını bulan üçüncü bir bilinmeyendir. Zekanın tedirginliğine rağmen bilinmeyendir, bir formül içine uymayandır. Öz, merkezle beraber bir insanı da temsil eder. Özün yapısındaki ikili ilişkilerden, iyi-kötü, erkek-dişi, düşünme, hissetme, duyuş, sezgi ve sezginin işelevlerinden yani bilinç ve bilinçdışından bir birlik ortaya çıkmaktadır. Rüyalarda ve hayallerde çeşitli imajlarla sergilenir ve bunlar özün arketipleridir. (Fordham, 2019, 79) Öz, zıtlıkların birliğidir.

Tanrısal, büyülü bir çocuk veya zavallı sıradan bir çocuk özün sıkça rastlanan simgelerindendir. Jung’a göre İsa ile Buda da özün arketipsel figürlerindendir. Rüyalarda hayvan veya yumurtadan gelişebilir. Daireden kareye ele geçirilmesi güç

elmas, çiçek, altın bir yumurta, bir hazine olabilir. (Fordham, 2019, 80) Dolayısıyla öz, zihinde bir insan veya herhangi bir nesnenin sembolik karşılığı olarak belirebilir.

Mandala: Sanskritçe büyülü daire anlamına gelen mandala yuvarlak çemberi, daireyi, küreyi, kareyi ve aslında merkezi bulunan tüm bu tipteki figürleri kapsayan en eski dinsel figürlerden biridir. Tanrısallığın doğasını temsil eder. Bu imge kişide son derece yüksek bir uyum duygusu uyandırır. Karmaşık olduğu kadar basit ve dramatik olabilen mandala kare biçiminde bir bahçe ve ortasında daire biçiminde çiçeklikler şeklinde de belirebilir. Koruyucu duvarlar gibi, bir patlamayı ve kişilik dağılmasını engellemekte ve içedönük bir amacı savunmaktadır. Onlarla Antik Çağ'da tanrıları korumak için sıkça yapılan tapınaklar arasında bir benzerlik vardır. (Fordham, 2019, 80-83) Yukarıda bahsedildiği gibi özün oluşurken ortaya bir merkez çıkar. Bu merkez de daire, kare gibi nesnenin insan bilincinde aslında sembolleştirilmiş haline karşılık gelir. Nesnenin çevresi de koruyucu bir alandır. Buraya ulaşmak da insanın kendisini tanımasından, zıtlıkların birliğinden ve insanın doğayla bütünleşmesinden geçer.

Jung'a göre dairesel hareketler insanın doğasındaki zıtlıkları harekete geçirir. Ve bu karanlık-aydınlık güçlerle, zıtlıkların birliğiyle kişi kendisini tanımaya başlar. Kahramanın maceraya başlaması self arketipinin zorunluluğudur ve sona gidene dek elde ettikleriyle bu arketip misyonunu tamamlar. (Tekgül, 2020, 32-33) Böylece sonda merkeze, bilişsel bütünlüğe varmış olur.

#### 4.1.1.1. Altın Çüs Destanında Self (Kendilik) Arketipleri

Hıyan Arığ Hanım'ın gece uykusu gelmez ve bir ses işitir, Alıp Möke'yi uyandırır. Alıp Möke de dışarı çıkınca Altın Çüs'ün Ak Kula atını karşısında görür. At dile gelir ve Altın Çüs'ün iki yiğit tarafından vurulup esir alındığını, bunun üzerine de yardım için kendisine geldiğini Alıp Möke'ye söyler. Alıp Möke yola koyulur ve Ak kula at ona yol gösterir. Alıp Möke Altın Çüs'ü kurtarır ve Altın Çüs iki yiğidin (Ah Molat ve Kök Molat) oğulları olduğunu söyleyerek cezayı Alıp Möke'ye bırakır. Altın Çüs kamçısı ile Ağ Çibek Arığ'ı döver ve çocukların kimden olduğunu sorar. Eşi çocukların ondan olduğunu ve babası Ah Han'ın da böyle olduğunu, ona çekmiş olduklarını söyler. Altın Çüs düşünüp hak verir. Alıp Möke çocuklara anne baba dedirtir, Altın Çüs de çocuklara Alıp Möke'ye abi dedirtir. Sonra da yiğitleri serbest bırakırlar. Çocukların hiçbir neden yokken babalarını öldürmek istemeleri ve nasıl öldüreceklerini planlamaları, ona karşı acımasız tutumları annelerinden olabilir.

Çocukların ilk animaları ve animusları anneleri, babalarıdır. Burada anne animadan kopamayan çocukların vahşi ve dizginsiz tutumları tamamen bilinçdışına akan libidolarıdır. Bilinçdışının etkisi ve esiri altındaki çocukların ahlak dışı bu tutumları bilinçdışına bastırılmamış çocukların istekleri yahut bastırılıp daha sonra ortaya çıkmış dürtülerinden başka bir şey olmayabilir. Burada oğulların anne animası bizi Oedipus kompleksine götürmektedir. Oedipus kompleksinin Hamletteki incelemesine daha yakındır denebilir. Hamlet de içten içe babasına kötü duygular besler ve bunun nedeni de annesidir. (Şahin, 2007, 118-123) Buradaki çocukların hiçbir neden yokken babalarını esir alıp öldürme hevesleri ve babanın anneye karşı şiddetli tutumu da bunu desteklemektedir. Fakat baba daha sonra akılcı olmayan sorularını babasıyla bağdaştırarak eşine hak verir ve olanları, haksızlığını kabul eder. Çocukları ile çatışması ve sonrasında olanı kabullenmesi zıtlıkların doğurduğu birlikle öze ulaşmanın adımlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Altın Arığ'ın oğlu Alıp Möke katledilince bu çocuğun ak kanından nehir, ağaç ve kuş türer. Kuş acı içerisinde feryat eder. Guguk kuşunun inlemelerini ve sızlanmalarını dinleyen Ak Kula atlı yiğit, Altın Çüs gelir. Yiğit de çocuk gibi öksüz yetişmiştir ve ona destek olacak kimsesi yoktur. Bu yüzden çocuğa acır ve onunla empati kurar. Guguk kuşunu dinledikten sonra, ''Sönen ateşi yakan, ölmüş kimseyi dirilteni aramaya gideyim.''der. (Şahin, 2007, 74) Dokuz kulaç boylu ak kar gibi ak kula atını alıp yola çıkar. Gökyüzünde gökkuşağı uzanır, güneş görünür. "*Kara yerin üstü kararıp tozlanır/ Yüce gökyüzünde/ Gökkuşağı uzandı./ Güneş gündüz yere doğru koşar."* (Şahin, 2007, 75) Burada selfin oluşumu karşımıza çıkmaktadır. Ego, gücünden kurtulur ve kahraman kendisini masum arketipiyle bağdaştırıp bir değerler sistemi oluşturur. Bu kendiliğin oluşumudur. Ve Altın Çüs empatiyle onun için yolculuğa çıkar. Böylece psişenin merkezi, bütünlüğün merkezi oluşmaya başlayacaktır. Aynı zamanda burada kendiliğin yola çıkışının bir diğer özelliği ile de karşılaşmaktayız: Olağanüstülük sonucu yolculuğa çıkar. Bu sahnenin hemen ardından mandala ile karşılaşmaktayız. Mandala veya çember burada güneş simgesi ile bize verilmektedir. Altın Çüs, çocuğu kurtarma görevine başladığı anda gökte güneş belirir. Yani gün doğar. Gün doğumu ile çocuğun yeniden doğumuna simgesel atıfta bulunulur ve tabii olarak bu bilinçdışının hikayeleşmiş somut biçimidir. Kısacası güneş, mandalanın ilk kutsal şekillerinden biri olarak çocuğun yeniden doğumun başlangıcının sembolü olarak burada yerini edinmektedir.

Altın Çüs, çocuğu (Alıp Möke) diriltme arayışı içerisinde Gölgeli Gök Dağ'a gelir, sedir ağacının altından yaprakları sararmıştır ve guguk kuşu yoktur. Oradan Kara Dağ'a ulaşır. *"Kara dağın öte tarafında/ ...Ak otağın içinde/ Güzel altı kız/ Yedincisi altın yakalı giyim giymiş./... Huu İney/ Yedi kıza dönüşmüş*"tür *"Yuvarlak başlı kara dağın altında/ Yuvarlak başlı yüce Kara Irmak/ Yerden çıkıp akarak/ Üç kulaç kadar gidip yere girer."* (Şahin 2007, 84-85). Buradaki simetriye dikkat etmek gerek. Dağ ve ak otak; altın rengi, ''yuvarlak'' başlı yüce Kara Irmak simgelerinin hepsi mandalayı olay ile beraber çağrıştırmaktadır. Yeniden doğuşun, kendiliğin, kendini gerçekleştirmenin simgelerinden olan mandala birçok şekilde burada tezahür etmektedir. Her ne kadar gölgesel renkler barındırsa da zıtlıkların birliğinden, gölgeyle çarpışmanın sonucundan hayat yeniden yeşerecektir ve kahraman burada, mandala sembolleri çerçevesinin içerisinde bulduğu kuşla bir sonraki aşamada bir çocuğu diriltecektir.

Bir savaşta vahşice bir çocuk katledilir ve daha sonra kanından bir nehir, nehirden ağaç ve ağaçtan da guguk kuşu doğar. Altın Çüs adlı kahramanımız Gölgeli Gök Dağ'a gelir. Orada kişi dirilten ot çoktur. Ak ot başını, gök ot başını koparark ilaç yapar ve Ak Sarı Kulun'u diriltir. Ak Sarı Kulun at çağına ulaşmıştır. Aslında adı da Ak Kula At olarak değişir. Sonra da guguk kuşunu, kendisinin üç kök saç telini ve atı Ak Kula atın kuyruğundan üç kök kıl koparıp bağlar. Sonra da küçük çocuğun vücuduna koyup diriltir. Oğlan direk er seviyesine ulaşarak kalkıp selam verir. Tanışma faslından sonra da Altın Çüs oğlana ak deri zırhını verir. Sonra Altın Çüs'ün altı ayrı başlı Ak Dağ'ın üstünden altı ayrı başlı ak ırmaklı, bereketli ve malları ak, insanları ak memleketine giderler. Altın Arığ çocuğa ad koyar (Alıp Möke). Burada kendilik, yaşamı doğurma ve sürdürmenin temsili olur. Çünkü sonraları da Altın Çüs bu çocuğu koruyup bir nevi yetiştirecektir. Kendilik burada aynı zamanda büyülü bir arketipsel figür şeklinde karşımıza çıkmaktadır ve bunun nedenselliğinin izahı da zor olarak kabul edilir.

Altın Çüs destanında kahraman olan Altın Çüs'ün yaşamı başlatıp sürdürmede aktif bir rol üstlendiği ikinci bir aşama daha karşımıza çıkmaktadır. Alıp Möke halkını alıp babasının ve anasının yurduna geri gelir. Henüz doğarken anne ve babası düşmanları tarafından öldürülmüştür. Babası sıradağın üstüne gömülür, dirilme zamanı geçmiştir. Annesi Altın Arığ ise kendisini de dirilten Altın Çüs tarafından diriltilir. *"Altın Arığ annen yeniden dirilir/ Ölme zamanı gelmemiş." der./ Altın Çüs orada tedavi edip/ Orada deva verir."* (Şahin, 2007, 115). Büyülü bir arketipsel figür olarak burada da

karşımıza çıkan kendilik arketipi gene yaşamı doğurma ve sürdürmenin temsili olur. Fakat birine hayat verirken diğerine veremez.

Altın Çüs destanında psişede engellenemez ve ertelenemez, vakti gelince ortaya çıkacak olan intikam duygusu kahraman alıp Möke'ye onu yeniden dirilten Altın Çüs tarafından teklif edilir. Böylece kendiliğin oluşumu başlamış olur. Altın çüs altı gün içer, Alıp Möke malına bakar. Altı günün sonunda Altın Çüs öç alalım der. Kuşanıp altı ayrı başlı ak dağın üstüne çıkarlar. Sonrasında da Kara Dağ'ın üstüne çıkıp Kara Irmak'ın aktığı Alıp Hara Han'ın yurduna varırlar. Orada Alıp Möke, Alıp Hara Han'ı düelloya çağırır. *"Köpek oğlu, it oğlu Alıp Hara Han/ Dolaşıp çık."* (Şahin, 2007, 108). Kendiliğin yola çıkışı intikam duygusuyla başlamaktadır. Anne ve babasının katilleriyle, gölgesiyle çarpışmak için bir adım atar. Böylece kendilik arketipinin yolculuğunun başlangıcı psişede engellenemez olanın ortaya çıkışını da burada karşılamış olur. Ardından kendilik arketipinin psişedeki ve bütünlükteki merkezi oluşumu başlar.

Altın Çüs destanında kendilik arketipinin psişede engellenemez bir şekilde ortaya çıkan yönü bu destanda bir kez daha karşımıza çıkar ve bu sefer babaların oğulları bu şekilde yolculuğa başlarlar. Üzüm Han babası gibi isim aldıktan sonra babasının ve annesinin yurdunun altı aydır savaşta parçalandığını söyler ve oraya gideceğini söyler. Ah Molat da beraberinde gitmek istediğini söyler ve giderler. Ah Molat da Üzüm Han'ın babasının dostu Altın Çüs'ün oğludur. Yani olaylar döngüsü ile karşılaşmaktayız. Bu sefer de çocuklar babaları gibi intikam duygusuyla hareket ederek yolculuğa başlarlar ve intikam duygusu aynıdır: Babalarının intikamını almak, yurtlarının intikamını almak istemektedirler. Bu kendiliğin psişedeki bastırılamayan, engellenemeyen, eninde sonunda ortaya çıkan ve kabullenilmesi gereken gölgenin yansıması olarak bilinçte belirir ve böylece kendiliğin psişedeki bütünlük merkezi bu sefer çocuklarda belirmeye başlar.

Altın Çüs destanında kendiliğin simgelerinden biri olan mandala yılan simgesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu simge tezatların da birliği olarak karşımıza çıkar, hem gölge hem de mandala olur.

Alıp Möke henüz çocuk iken Huu İney tarafından öldürülür. Huu İney şekil itibari ile ve destandaki rolü itibariyle de çemberi, yılanı ve dolayısıyla da mandalayı temsil etmektedir. Yılanın ölümsüzlük, yeniden doğuş ve bütünlüğü temsil edişi ile burada

Gılgamış destanındakine kısmi olarak benzer bir sahnede karşılaşır. Çocuk yılan tarafından yakalanır ve nihayetinde de öldürülür. Gılgamış da ölümsüzlük otunu yılana kaptırır ve yılan deri değiştirme yeteneği kazanır, böylece yılan ölümsüzlükle ilişkilendirilmiştir. (Gezgin, 2009). Burada da çocuk Gılgamış gibi ölüme bir yılan tarafından mahkûm edilir ve Gılgamış bilinçsel olarak hikayesiyle sonsuzluğa erişirken çocuk burada hayat ağacına dönüşerek sembolik olarak sonsuzluğa kavuşturulur. Aynı zamanda bu onun bilince ulaşmasını, yeniden doğmasını ve bireyleşmesini de sağlayacaktır. Yani bu aslında zıtlıkların birliğidir. Denizde bilinçdışına yolculuğu gölgesi ile beraberdir. Libidosu tek bir yöne, bilinçdışına akmaktadır. Bu da ona yıkımı getirir. Ardından yeniden dirilmesi ve psişede bütünlüğü sağlama macerası da gelir. Böylece kendilik, bireyleşme tezahürü gerçekleşir.

#### 4.1.1.2. Altın Arığ Destanında Self (Kendilik) Arketipleri

Hulatay ve Çibetey han yurtlarında mutlu mesut yaşarlarken Hulatay Çibetey Han'a böyle bir yaşamın kendilerine yakışmayacağını ve yeni yurtlar fethetmeleri gerektiğini, mallarını ve mülklerini artırmaları gerektiğini söyler. Çibetey de buna hak verir ve yeni yutları fethetmeye giderler ancak elleri boş dönerler. Bununla da kalmaz, döndüklerinde yurtlarının talan edilip yağmalandığını ve sadece eşlerinin saklanıp kurtulabildiklerini görürler. Bunun üzerine düşünüp gözü doymazlığın buna sebep olduğuna karar verirler ve pişmanlık duyar kendi halkları ve mülklerinin kafi olduğuna kanaat ederler. Bir daha da böyle bir işe kalkışmazlar ve sadece kendi halk ve mal mülklerini geri almak için yola çıkarlar. (Özkan, 1997, 167-183).

Zıtlıkların birliğinin bir uyum sağladığı, başkalarının mallarına göz dikerken kendi mallarından olmalarından ve buna kanaat etmelerinden çıkmaktadır. Hulatay ve Çibetey'in kendilerini tanımaları da yaptıkları hatayı kabul etmeleri sonucu gelişir. Olanı olması gerektiği gibi veya istedikleri gibi değil olduğu gibi kabullendiklerini, ve bireyleşme yolculuğunun zorunluluk gereği başladığı görülmektedir. Bunun sonucunda macera ve evden ayrılış başlamıştır.

Çibetey Han ilk önce Alp Han kız ile evlenmek için dövüşür ve dövüşü tam kaybedeceği sırada onu Altın Arığ kurtarır ve kızın evlenmesini buyurur (Özkan, 1997, 153). Evliliğin ardından eve dönüşte Çibetey Han kanatlı at Han Pozırah'a binmek ister ama atın kontrolü konusundaki uyarılara aldırış etmez ve yere çakılıp bayılır (Özkan, 1997, 161). Hem güreşin ardından hem de attan düşüşün ardından çeşitli

komik bahaneler sunarak kendisinin alplığını konuşur ancak ne bir daha eşine karşı çıkar ne de ata biner.

Çibetey Han'ın animasını buluşu zaten bireyleşmenin önemli adımlarından biridir. Bunun dışında her ne kadar komik bahaneler üretse de bir daha kanatlı ata binmemesi, eşi ile güreşmemesi kendisini ve olanı olduğu gibi kabullenmesidir. Bu da beraberinde uyumu getirir. Buradaki önemli mandala ise yeryüzünün merkezidir. Çibetey ata binmeden önce yeryüzünün merkezine gelirler ve sonrasında da Dumanlı Kök Dağı'nın üzerine düşer. Bundan önce ise göğe doğru uçar, atın kanatları hızdan ateş saçar. Gök sonsuzluğu, ateş kutsal ateşi sembolize etmekle beraber bunların tümü yeryüzünün merkezi ile beraber bir uyumu, merkezi sembolize eder. Bu merkezi uyumun hemen ardından da kişinin kendisini kabullenişi gelir ve bu da kendiliğin vuku buluşudur.

Çibeteyin oğlu Altın Arığ'a saldırınca öldürülür ve savaş dönüşünde bunu öğrenen Pora Ninci yılana dömnüşüp yerin altına iner. Hulatay ise yeri tırmalayıp üzülürken Alp Han kız ona aslında eşinin tütün ile büyü yaptığını ve ne derece kötü biri olduğunu, onun da aklını karıştırdığını anlatınca Hulatay her şeyin farkına varır ve hak verip Alıp Han kızın önerdiği bir kız ile evlenmek için yolculuğa çıkar (Özkan, 1997, 215-219).

Buradaki mandala simgesi yılandır. Yılan aynı zamanda yeniden doğuşu da simgelemektedir. Form olarak yuvarlak görüntüsü mandalayı, deri değiştirmesi ise yeniden doğuşu dimgelemekle beraber Pora Ninci'nin bu şekle büründükten sonra Hulatay'ın eşinin nasıl biri olduğunun farkına varıp kötü biri olduğunu (kendisi ve eşi dahil) kabullenmesi önemlidir. Burada olanı olduğu gibi kabulleniş mandala ile gerçekleşir. Daha sonrasında da başka ve iyi bir kadın için yolculuğa başlaması gene ruhsal açıdan kendini gerçekleştirmenin, bireyleşmenin önemli bir adımı olmakla beraber kendilik arketipinin temel özelliklerinden biridir.

Kirim Dağ'ının tepesinde ak kaya vardır ve bu kaya güneşle parlar Kayanın kapısından Huu İney'in büyülü sesiyle girerler. Huu İney ölü olan Altın Arığ ve atını sihirli ak su ile diriltir fakat bunun bedelinin kendi canı olduğunu bildirir ve onların kayadan çıkmalarını söyler. Kişiler kayadan çıktıktan sonra kaya parçalanıp un ufak olur.

Burada açık bir mandala simgesi görülmektedir. Güneş mandalanın ilk simgelerinden biridir. Tapınağın da güneşle parladığı vurgulanmakta ve ay ile güneşin ışığı da özellikle hayatla bağdaştırılıp vurgulanmaktadır. Bunu dışında yukarıdan bakıldığında

dağlar da yuvarlak bir yapıyı göstermektedir. Gene dağın zirvesindeki tapınak da kutsallığı ile bunları tamamlamaktadır. Dolayısıyla burada mandala simgesi açıkça belirmektedir. Zıtlıkların birliği ise ölüm ve yaşam ile karşımıza çıkmaktadır. Huu iney ölüyü diriltir ancak bunun için kendisini kurban verir. Ölüyü dirilten de büyülü bir simge olan kişiyi dirilten sudur. Aslında Huu İney kendisini gerçekleştirmiştir ve artık bunun farkında olarak yaşamına yaşam karşılığında son verir. Bu da kendilik ve bireyleşmenin tezahürüdür.

Altı yedi kanatlı ala yılan biçiminde ejderhayı çağrıştıran formdaki Pora Ninci'nin peşinden Altın Arığ ve atı Ak Boz Ak Dağ'a çıkarlar. Ak Dağ'ın tepesinde ise Altı ayrı zirveli altın kaya ve onun içerisinde de çift başlı bir altın guguk kuşu vardır. Yılan biçimindeki Pora Ninci kuşun iki başını da koparır. Altın Arığ'ın kanı beyaz biçimde akıp kemikleri ak kuma dönüşür, atı ise kızıl kum gibi yayılır ve her ikisi de can verir. Sonraları ise Alp Han kız ikisini de bulmaya çalışırken ulaştığı dağın zirvesinde onların kuma dönüşmüş bedenleri ile karşılaşıp büyük hüzün yaşar. O sırada ise yaşlı bilge formunda biri ortaya çıkar ve kumların arasından Altın Arığın topuk kemiğini ve atın toynağını çıkartır. Bunlara da beyaz bostanıyla üçer kez vurup küçük boylu bir alp ve küçük bir at yaratır. Alple Taptaan Mirgen, atına Ak Oy adlarını verir (Özkan, 1997, 267-301).

Altın arığ ömrünün son bulacağını bilmektedir ancak yakınlarına tekrar görüşeceklerini de net bir biçimde dile getirmektedir. Daha sonrasında ölümü doğduğu yerin hemen hemen aynı biçimindeki bir dağda ve kayada ölümü gerçekleşir. Doğumu nasıl olağanüstü bir biçimde kendiliğindense ölümü de olağanüstü olur. Ruhu, atının ruhu ile beraber kuşun içerisinde yer almaktadır ki kuş ruhun sembolüdür. Hem doğumu hem de ölümü bu iki temel zıt kavram ile beraber aynı olağanüstülüklerle birbirlerini tamamlar. Büyülü ve zavallı bir çocuk olarak tekrardan dünyaya olağanüstü bir formda dönüşü de yukarıda bahsettiğimiz üzere kendiliğin sembollerinden biridir. Kendisini gerçekleştirmesine ve bireyleşmesine yarım kalmış hikayesinde Altın Arığ yeniden doğar ve yeni bir formda kendiliğin özelliklerinden biri olarak zorunlu bir maceraya, yolculuğa çıkar. Nitekim sonunda da kendisini bu şekilde gerçekleştirir. Bu bölümde buna dair, uyuma dair birçok simge ve mandala da hikâyeyi sembolik olarak tamamlar. Dağ yukarıdan yuvarlak bir mandala ve zirvesi de merkezi sembolize eder. Bu merkezi zirvede de kahramanların ruhları kutsal bir kayanın içerisindedir. Bu kaya ise altındır. Bununla beraber ruhlar da onun içerisinde

altın ve iki başlı bir kuştadır. Bununla beraber yaşam güneşin ışığı ile çağrıştırılır. Tüm şekiller mandala, merkez ve uyumun yansımalarıdırlar. Yani sondaki uyumun birer işareti olarak önceden verilmişlerdirler.

Altın Arığ Destanında kendilik arketipi yeniden doğuş ve ardından gelen uyum ile gerçekleşir.Büyük savaşta öldürülen Hulatay ile Çibetey daha sonrasında Alp Han kız tarafından öleni dirilten ölümsüzlük suyu ile yeniden diriltilir. Bunun ardından halk yurduna yerleşir, çifte düğün olur ve herkes mutlu mesut yaşar (Özkan, 1997, 319). Yeniden doğuşun ardından kahramanların kılıçlarını bırakıp savaşlardan ve mal mülkten tamamen vazgeçmeleri, yurtlarında sakin ve sıradan bir hayat yaşamayı seçmeleri uyum içerisinde yaşamaları kişilerin kendilerini gerçekleştirmeleridir. Bu da kendilik arketipinin uyum işlevidir.

Kendilik arketipi sonuç olarak bakıldığında her iki destanda da ortak özellikler eşliğinde ortaya çıkmaktadır. Sembol olarak yılan ve güneş her iki destanda da kaosun ortasında beliren ve mandalayı temsil eden bir simgedir. Gene zıtlıkların birliği de destanlarda karşımıza çıkan ve kendilik arketipinin yani bireyleşmenin önemli sembollerinden biridir. Her iki destanda da çocukların intikam veya aileyi kurtarma duygusuyla yola çıkışları gene kendiliğin belirmesindeki ilk aşamalarındandır. Ölüm ve yeniden doğuş zıtlıkları da kendiliğin, özün oluşumu ve kişilerin kendilerini gerçekleştirmesindeki her iki destanın da ortak özelliklerindendir. Sonuç olarak her iki destanda da yukarıda bahsedilen benzer veya aynı biçimde olaylar ve semboller kişiliğin merkezine ulaşmayı ve özün oluşumunu, kişinin kendisini gerçekleştirmesini sağlar.

### 4.1.2. Anima-Animus Arketipleri

Anima ve animus kolektif bilinçdışının arketipleri olarak bilincin bakış açısını bütünleyen arketiplerdirler. Bir kadının bilinçdışı bütünleyici bir eril ögeyi, bir erkeğinki de bütünleyici bir dişil ögeyi barındırır. Kişide hem dişil hem eril eğilimler gayet sık ve normaldir. (Fordham, 2019, 65) Yani her erkeğin bilinçdışında bir kadın, her kadının bilinçdışında da bir erkek, kişiyi tamamlayıcı ögeler olarak yer alır. İşte bu erkekteki dişil öge anima, kadındaki eril öge de animustur ve bunlar bilinçdışının en önemli arketiplerindendirler. Çünkü kişiliğin bütünleyici ögeleri olarak geçmektedirler.

#### 4.1.2.1.Anima Arketipi

Erkeklerde efeminelik denilen kadınsı özellikler bulunur: Erkeklerdeki çocuklara veya zayıf hastalara karşı aşırı duyarlılık ve özel hayatlarındaki nezaket, duygusal ve mantık dışı ilişkiler, basit ve zararsız durumlardaki dehşete kapılmalar, kadınlardaki yoğun sezgi bunlara örnek teşkil eder. İşte tüm bunlar erkeğin animasından kaynaklıdır. Böylece erkekler kadının doğasını genel anlamda kısmen kavrayabilmektedirler. Bu imaj kadının gerçek karakteri değil, erkeğin binlerce yıldır kadınlarla süregelen ilişkilerinden kaynaklıdır. (Fordham, 2019, 65) Böylece erkeğin içerisinde dişil bir ruh oluşur ve çeşitli durumlarda dışavurumlar halinde ortaya çıkar.

Erkeğin ilk ve en önemli kadın deneyimi annesi ile olan deneyimidir. Nitekim erkek bunu daha sonraları tanıştığı eşine ve diğer tüm kadınlara farkında olmadan yansıtabilecektir. Yani annesinin özelliklerini diğer kadınlarda arayabilir. Bu da ilişkilerinde çeşitli talihsiz problemleri beraberinde getirecektir. (Fordham, 2019, 66-67) Örneğin bir erkek evlendikten sonra eşinden, animasından annesine dair çeşitli beklentiler içerisine girecektir. Bu hizmet veya ilgi konusundan şefkate kadar hemen her konuda olabilir. Yeri gelince eşine annesine karşı olduğu gibi, çocuk gibi sığınabilir yahut ondan kaçabilir. Bu durumda eğer eşi durumu anlama çabasına girmezse veya bunun asla farkında olmayıp buna direnirse ortaya ilişkiye dair büyük problemler çıkabilir.

Bu kolektif arketip aynı zamanda zaman içerisinde değişim geçirir. Fakat bazı temel özellikleri kalıplaşmıştır. Genç ve akıllı ancak alt edilebilirdir. Düalisttir ve bir yanda bilge ve saf soylu tanrıça, diğer yandan da fahişe ve baştan çıkarıcıdır. Erkeğin, animasını bastırması durumunda olumsuz yönler dışa vurabilir. Eski mitik ‘’sirenler’’ gibi ya da modern haliyle ev ve işlerinden koparacak tipte olabilirler. Mitlerde felaket getiren kadın (femme fatele) ya da denizkızı gibi görünebilir. Bunlar anlatılarda sonsuza değin bağlılık ve sevgi isteyen, yoksa güzelliğiyle büyüleyip suya çekerek boğan olağanüstü varlıklardırlar. (Fordham, 2019, 67-68) Dolayısıyla kişi kadınsı yönünü reddetmek veya bastırmak yerine onu tanımaya, aslında kendini tanımaya, kabullenmeye çalışmalı ve onunla barışık bir biçimde yaşamayı öğrenmelidir. Böylece kadınlarla ilişkileri daha sağlıklı bir hal alır ve karakteri yıpranmaz, kendisi de bireyleşme yolunda önemli adımlardan birini atıp animası konusunda da bilinçli olur.

Junga göre anima erkeğin ruhudur, duygu doludur, yaşama isteği barındırır. Erkeği felakete de yaratıcı yönlere de yöneltebilir, aşka da umutsuzluğa da sürükleyebilir; karmaşık ve tutarsız bir yapıdadır. Animayı, önsezilerde, duygusal patlamalarda, görebiliriz. Erkek hem onu reddetmemeli hem de kendisini kaptırma konusunda kontrollü olmalıdır. Yoksa denetlenemez. Dikkat dağıtıcı olabilir, fiziksel yetersizliğe kapılmasına sebep olabilir… (Fordham, 2019, 68-69) Anima hem olumlu hem de olumsuz yönlerle dolu olduğu için erkek ne onun denetimine girmeli ne de onu reddetmeli, onunla tıpkı eşi gibi geçinmeyi öğrenmelidir. Çünkü anima onun ruhunun dişil eşidir.

Kadının sezgisel ve duygusal yönüne sahip yahut nezaket kuralları açısından bakıldığında çağımız animası da dönüşüm geçirmektedir. Gelişmiş toplumlarda bir erkek ev kadınının görevini ve bir kadın da erkeğin çalışma görevini üstlenebilmekte ve buna karşıt olan değerler de yavaş yavaş yıkılmaktadır. Toplumdaki iletişimin gelişmesi ve önyargıların, oturmuş değer yargılarının böylece değişim ve dönüşüm içerisine girmesi animayı da dönüşüme sokmaktadır. Her ne kadar son yıllarda otokriter yapılar yeniden canlansa da aynı zamanda gelişmeler hızla sürmeye devam etmekte ve kimi zaman anaerkil döneme geri dönüş olarak bile değerlendirilebilmekte ve hatta yeğlenebilmektedir. Animanın duygusal yön olarak yansıtılması veya sezgisel yön olarak algılanması tüm gelişmeler sonucu kısmen değişmiştir ve bu cinsler arasındaki kalıp yıkılmaktadır. Dolayısıyla kimi toplumlarda bu yargı ortadan kalkmaktadır.

#### 4.1.2.1.1. Altın Çüs Destanında Anima Arketipleri

Alıp Han sabah yemekte, altın masada önce hanımına serzenişlerde bulunup söylenir, sonra da ak kula atını alarak Sıradağ'ın zirvesine çıkar, ormandan geçer. Orada çocuğunun olmamasından ve geriye halkına bakacak bir varis bırakamamaktan yakınır, bağırır, ağlar. Sonrasında da Altın Arığ'a bir patlama yaşar ve yalancı gibi ithamlarda bile bulunur ki diğer tüm konuşmalarında nezaketinden hiç ödün vermemiştir. Bunun üzerine Altın Arığ altı aylık hamile olduğunu eşine bildirir ve Alıp Han buna başta inanmasa da dikkatli bakıp eşinin hamile olduğunu fark edince sevince boğulur. Ardından da parlak güneşin gözü alçak dağlara doğru yolculuğa çıkar. Alıp Han'ıneşi, animası Alıp Han'ın bireyleşme macerasındaki en temel faktörlerden ve sınayıcılardan biridir. Alıp Han her şeye sahiptir: mal mülk, nüfus vs… Kendisinin tek

eksiği varisi olacak bir çocuktur ve bununla sınanmaktadır. Bu sınamayı da atlatması durumunda bireyleşme yolunda önemli bir adım atacaktır ve bu sınama kendisinin eşinden, animasından geçmektedir. Altın arığ altı ay boyunca hamile olmasına rağmen belli ki yıllardır çocuk bekleyen eşine bunu söylememiştir. Her ne kadar Altın Arığ eşine, sen fark etmedin mi, dese de… Alıp Han da bunu üzerine yıllardır gösterdiği sabrı son anda kaybeder ve bir patlama yaşar. Hemen o esnada eşinin hamile olduğunu öğrenir ve sevince boğulur. Ardından da bireyleşme sembolü mandalaya doğru yola çıkar. Aslında bireyleşmenin buradaki en önemli faktörü sınama ve sabırdır. Bunu yıllarca başarsa aslında da çocuksuzluğu içinde bastırmıştır ve sonunda bu çocuksuzluğu unuttuğu anda bir patlama gerçekleşir. Sonrasında da çocuğu olacağını öğrenince hatasının derhal farkına varır ve bilinçdışına bir yolculuğa, bireyleşmeye doğru bir yolculuğa çıkar. Anima burada karşımıza sabır yoluyla bilgeliğin ve bireyleşmenin kendisi olarak karşımıza çıkar.

Altın Çüs destanında Alıp Möke'nin animası erkeğin erginleşmesi aşamasında ve ilk animası olan annesinin arketipsel bağlamda özelliklerini yansıtması bakımından karşımıza çıkar.

Altın Çüs, Alıp Möke'ye Hıyan Arığ Hanım adında bir kız bulup alır mısın der. Alıp möke aslında istemez ama dostuna onun gösterdiği yoldan çıkmayacağı sözünü verdiğinden ve korkudan dolayı istemese de alır çünkü kız pek çirkindir. Oysa Hıyan Han, kızını korkudan o yurtta öyle göstermiştir. Kızı aslında pek güzeldir. Alıp Möke halkını alıp babasının ve anasının yurduna geri gelir. Babası Sıra Dağ'ın üstüne gömülür, dirilme zamanı geçmiştir. Annesi Altın Arığ ise Altın Çüs tarafından diriltilir ve Alıp Möke'nin düğünü başlar. Hıyan Arığ Hanım'ın bir gece uykusu gelmez ve bir ses işitir. Bu, dağdan otağın önüne kadar ilerleyen bir atın sesidir. Alıp Möke'yi uyandırır ve Alıp Möke de dışarı çıkınca Altın Çüs'ün Ak Kula atını karşısında görür. At dile gelir ve Altın Çüs'ün iki yiğit tarafından vurulup esir alındığını, bunun üzerine de yardım için kendisine geldiğini Alıp Möke'ye söyler. Burada Alıp Möke'nin animası ile karşılaşmaktayız. Fakat bir değil iki animası ile birden karşılaşmaktayız. İlk önce eşi olan Hıyan Arığ ile karşılaşırız. Fakat bu ilk değil ikinci animasıdır aslında. Karşımıza çıkan bu animanın ilk özelliği animanın güzellik unsurudur. İkincisi ise erginlenme unsuru. Kahramanın erginliğinin en önemli aşamalarından biri evliliktir ve bu da animasını, diğer ruhunu bulmasından geçer. Dolayısıyla dişil ruhunu bulur ve erginliği gerçekleşir. Sonrasında ise Alıp Möke'nin ilk animası olan annesi ile

karşılaşırız. Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere bir erkeğin ilk animası aslında annesidir, tıpkı Alıp Möke'nin olduğu gibi. Fakat ilginç olan şu ki Alıp Möke annesini hiç görmemiştir, çünkü doğarken annesi öldürülmüştür. Dolayısıyla Annesinden yansıyacak bir anima arketipi özelliği sergilemesi ilginç olurdu. Ancak Alıp Möke annesinin anima arketipini evleneceği kadına, diğer animasına yükler. Çünkü annesi de tıpkı eşi gibi babasını bir gece sezgiyle uyanıp savaşa karşı uyarıyla uyandırır. Burada da aynı sezgiyle eşi olan animası annesinin davranışının aynısını göstermektedir. Dolayısıyla aslında erkek ilk animası olan annesinin özelliklerine sahip bir animayı bilinçaltının etkisiyle seçmiştir denebilir. Tabi bunda bilge arketipine doğru evrilen ve eşini ona seçen Altın Çüs de etkili olmuştur.

Altın Çüs destanında Alıp Möke'nin animası sezgisel yönü, davranışları ve döngüsel olarak annesinin yerini almış olarak karşımıza çıkmaktadır. Gene kaosun simgesi olan bir gece Hıyan Arığ Hanım'ı uyku tutmaz ve altı mücehhez ordu ile beraber Çil Hara Hıs gelir. Çocuklarını, tıpkı Altın Arığ gibi, doğurduktan hemen sonra ata bindirir ve kurtarır. Burada da kadının sezgisel yönü ile beraber gene anima ön plana çıkmaktadır. Kadın artık tamamen annesinin yerini almıştır. Bir erkek evlenince annesinden artık kopar ve daha sonra bu annesinden aldığı arketipsel anima özelliklerini animası olan eşine yükler. Burada da bunun ötesinde Alıp Möke'nin annesinin sezgisel yönüne kadar aynı davranışları sergileyen ve özelliklere sahip hemen hemen aynı anima ile karşılaşırız.

Türk destanlarında döngüsel olarak destanların devamını çocukların ve torunların sağlaması burada işlenmeye devam ediyor. Bu işlevler onları anne ve babalarının yerlerini almalarını sağlar ancak destandaki olaylar ile motifler bile aynıdır. Alıp Möke'nin babasının saldırıya uğraması, annesinin hamile olması ve gene bir gece vakti yaşanması gibi kaos tümüyle aynıdır denebilir. Sadece Altın Çüs ile Alıp Mökenin soyları arasında da ilişki kurmak için destanda çocuklar bir araya getirilip işlenecektir yani tam olarak babalarının yerlerini alacaklardırlar. Eşleri de yani animaları da annelerinin yerlerini alacaktır.

Altın Çüs destanında Altın Çüs'ün çocuklarının anima etkisi ile Oedipus kompleksine kapılmış halleriyle karşılaşmaktayız ve öte yandan animanın bilgelik, fedakarlık ve sabır yönleri de gene burada belirmektedir.

Altın Çüs oğulları olan iki yiğit (Ah Molat ve Kök Molat) tarafından esir alınmıştır ve Alıp Möke Altın Çüs'ü kurtarır. Altın Çüs cezayı Alıp Möke'ye bırakır. Alıp Möke çocukların babalarına baba, Altın Çüs de Alkıp Möke'ye abi dedirtir. Altın Çüs daha sonrasında eşine çıkışır ve üstüne varır ancak eşi çocukların onun babasına çektiğini söyler, Altın Çüs de düşünüp eşine hak verir ve suçlunun eşi olmadığına karar kılar. Burada aslında Oedipus kompleksi ile karşılaşmaktayız. Çocukların hiçbir neden yokken babalarını öldürmek istemeleri ve nasıl öldüreceklerini planlamaları, ona karşı acımasız tutumları annelerinden olabilir. Çocuukların ilk animalarının anneleri veya babaları olduğunu yukarıda belirtilmiştir. Burada Anne animadan kopamayan çocukların vahşi ve dizginsiz tutumları tamamen bilinçdışına akan libidolarıdır. Bilinçdışının etkisi ve esiri altındaki çocukların ahlak dışı bu tutumları bilinçdışına bastırılmamış çocukların istekleri yahut bastırılıp daha sonra ortaya çıkmış dürtülerinden başka bir şey olmayabilir. Burada oğulun anne animası bizi Oedipus kompleksine götürmektedir. Öte yandan animanın sabır ve fedakarlığı ile de karşılaşmaktayız ve Altın Çüs eşinin bu bilgece uyarısı sayesinde doğruya erişmekte, gerçeğin farkına vararak kendisine hâkim olabilmektedir. Dolayısıyla Anima bir yandan burada kahramana farkındalık ve doğruyu sezdirmektedir.

Savaşlar kazanılır; Altın Çüs, Çaas Han'dan kızı Ay Çarığ'ı Üzüm Han'a ister ve kız verilir. Düğünün (şölenin) ardından Altın Çüs ile Üzüm Han atlarıyla yarışa girişirler ve yarışı Altın Çüs kazanır. Burada arka planda anima sayesinde erkeğin erginlenme aşaması işlenir. Üzüm Han uzun süre cihan hakimiyeti ve tek bir kahraman düşüncesiyle diğer kahraman Altın Çüs'e diş biler ancak kendisi henüz toyken Altın Çüs bilgeliğe, bireyleşmenin son aşamalarına doğru yol almaktadır ve yakın arkadaşının oğluyla savaşmak yerine onu olgunluğa eriştirerek, onu evlendirerek savaş yoluyla değil barış yoluyla felaketi önler. Bu felaketin önlenmesi de kısmi olarak erginlenmenin, olgunlaşmanın en önemli aşamalarından biri olan evlilikten geçer. Böylece Üzüm Han olgunlaştıktan sonra dövüşle değil at yarışıyla sınanmayı kabul eder ve yenilince de Altın Çüs'ü yiğit olarak kabul eder.

Altın Çüs destanında olumsuz anima arketipi ile de karşılaşmaktayız ve femme fatele güzelliği ile büyüleyen, yok etmeye çalışan arketip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ah Molat Kara Irmak ile Boz Irmağın birleştiği yerde dokuz köşeli kara taş evi görür, orada da Kök Molat'ın atını görür ve Huu İney'e dönüşerek oraya gider. Hara Han'ın

kızı Hara Ninci onu Huu İney sanıp Pora Han'ın kızı Pora Ninci ile Kök Molat'ı ele geçirmeye çalıştıklarını söyler. Kız tam şüphelenmişken kızı yakalayıp temiz soluğunu keser ve Kara Irmak ile Boz Irmağın birleştiği yere atar. Sonra eve girer ve Kök Molat sarhoştur. Pora Ninci'yi de alıp öldürüp nehirlerin birleştiği yere atar ve kardeşinin yanına gelip babasının yerine dönmesini, orada Ah Han kızı Ay Arığ'ı alıp yaşamasını söyler. Aslında burada olan Kök Molat'ın bilinçdışı seyahatidir ve bu bilinçdışı seyahatte kişi animası, diğer ruhu ile karşılaşmaktadır. Mekânın kendisinin kara renklerle kaosu simgelemesi, bir yandan da su ile bilinçdışı yolculuğu çağrıştırması dikkat çekicidir. Burada olumsuz anima ile karşılaşmaktayız. Bu anima; felaket, ölüm, yıkım, kaos getiren femme fateledir. Femme fatele Kök Molat'ı ele geçirmeye çalışmakta ve onu sarhoş etmektedir. Bu somut anlatı soyut karşşılığını da metinde bulur ve Kök Molat animası/animaları tarafından ele geçirilmiştir ve denetlenemez bir ruhsal durum içerisine girmiştir. Femme Fatele karakteri güzelliğiyle büyüleyip onu suya çeken ve boğan bir tasarı olarak değerlendirilebilir, hilebaz olarak değerledirilebilir. Ancak burada hilebaz arketipi olan kızlar Ah Molat'a yenilerek kendi oyunlarında, Kara Irmak'ta boğulur.

Altın Çüs destanında bir diğer olumsuz anima arketipi ile karşılaşmamız Huu İney tipinde karşımıza çıkmaktadır. Huu İney kılık değiştirerek Altın Çüs'ü otağına çekip büyücü denizkızları gibi büyüleyerek ona felaketi yaşatmaya çalışacak olan femme fatele formundadır.

Altın Çüs, ölmüş çocuğu diriltme yolculuğunda Kara dağ'ın öte tarafında ak otağın içerisinde 6 güzel kız görür. 7.'si altın yakalı giyim giymiş. Onu altın yakalı yedinci kız karşılar. Huu İney kendisini doksan hanın yaşadığı yurda hükmeden Poruhan Arığ kız olarak tanıtır. Altın çüs dört defa içki içer Yiğit içer, soluk alıp verse ağzından ak alev, göğsünden gök alev çıkar. Altın Çüs sarhoş olup büzülür, oturur. Dikkatlice bakınca kız Deri kulaklı Huu İney' dönüşür ve guguk kuşu da kurbağa derisi sarı pantolonundadır. Kız iki uyluğuna vurup dilini çıkarıp şaşırır kalır. Felaket, yıkım ve ölüm getiren kadın olan femme fatele dikkatli bakılınca burada da karşımıza çıkmaktadır. Huu İney burada kendisini anima olarak erkeğe hilebaz arketipinde sunmaya çalışır çünkü amacı onu kandırıp kanını dökmektir. Bu yüzden güzel yedi kıza dönüşür. Yukarıda bahsettiğimiz deniz kızları gibi erkeği deniz yerine otağına çekip ardından da kurban etme niyetindedir. Bu sebeple bir yandan da femme fatele arketipindedir. Fakat kahraman Altın Çüs de bir hilebaz arketipi olarak her şeyin

farkındadır ve bu animanın büyüsüne kapılmaz ve içkisini içse de bir şekilde onun üstesinden gelir. Bu bölümün diğer kısmı ‘’hilebaz’’ arketipi kapsamında ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

#### 4.1.2.1.2. Altın Arığ Destanında Anima Arketipleri

Çibetey, Hulatay’ın önerisi ile doksan hanı kendisine tabi kılan, kanatlı atı olan Alp Han kızı almaya gider. Gidince kız tarafından çok iyi ağırlanır ancak kıza onunla evlenmeye geldiğini söyleyince kız öfkelenir ve dağın zirvesine çıkmasını; güreşmeyi, dövüşmeyi bildirir. Dövüş başlar, kız tam kazanacakken Altın Arığ gelir ve kızı alt edip Çibetey ile evlenmesini buyurur. Bunun üzerine evlenirler. Çibetey böylece animasını bulmuş ve erginleşmenin önemli aşamalarından birisini gerçekleştirmiş olur. Animasının sayesinde gözü doymazlığın ve gücünün sınırını da öğrenir. Eşinin kanatlı atını alıp göğe uçmak istediğinde yere çakılır. Başka yurtları fethetmeye gittiğinde ise kendi mal ve mülkünden olur. Eşine kaybettiği dövüş sayesinde gücünün sınırını görür ve güçlü alplere bir daha saldırmaz. Attan düşüşü üzerine ise kendi atı ile yetinmeyi öğrenir. Başka yurtları fethetmeye çalışırken kaybettiği halkı ve mülkü üzerine ise eşinin de dediği gibi gözü doymazlığı yüzünden bunun olduğunu kendi de dile getirir. Gene büyük bir savaşta öldürülmesinin ardından eşi tarafından diriltilir ve bunun ardından kılıcını bir kenara bırakır ve bir daha savaşmama kararı alır. Tüm bunlar onun bireyleşme macerasında kendisini tanımasındaki en önemli faktörlerin başında animası olduğunu göstermektedir. Sonunda animası sayesinde de uyumu, dingin yaşamı seçer.

Hulatay, Pora Ninci’ye büyülü bir nesne olan tütün kabı sayesinde bağlanır. Onunla evlendikten sonra ayrılana dek sürekli hileler ile halkına ve dostlarına yönelik kötülüklerde bulunur, gözü doymaz biçimde davranır. Eşinin hilesi ile yönetici olmak ister ve dostu Çibetey’i güreşte yener ancak Altın Arığ’a yenilir ve neredeyse ölür, amacına ulaşamaz. Başkalarının malına ve mülküne göz diker ancak kendi mal ve mülkünden olur. Çocuğunun ölümü üzerine eşi Pora ninci gerçek formuna, yılana dönüşüp yerin altına girer ve onu terk eder. O ise üzülürken dostları ona eşinin gerçekte nasıl birisi olduğunu anlatırlar ve o da gerçeğin farkına varıp her şeyi kabul eder, yeni biri ile evlenmek üzere yolculuğa çıkar.

Pora ninci sirenler veya deniz kızları gibi bir femme fateledir. Form olarak bir yılandan güzel, ince belli bir kadına dönüşür ve insanları hilelerle kandırarak, büyü yaparak

kendisine bağlar ve her şeye hükmetmek ister. Bunun için de eşi Hyulatay'ı kullanır. Tıpkı deniz kızları gibi güzel bir kadın görünümünde erkekleri büyülenümünde erkekleri büyüleyip onları felakete sürükler. Hulatay da denetlenemez bir biçimde eşinin etkisi altındadır ve reddettiği gölgesel yönleri onunla açığa çıkar. Bu etki ile dostunu yıkıp yönetici olmak ister, başkalarının yurtlarına göz diker. Fakat femme fateleden kurtulduğu anda büyülü bir etki ile gerçeğin farkına varır ve her şeyi olduğu gibi kabullenerek yaşama yeniden başlar. Bu açıdan bakıldığında bu anima kötü bir işlevde karşımıza çıkmaktadır.

Alp saaday kendisine gelen davet üzerine Picen Arığ'ın yurduna gider. Kendisi çirkin olmasına rağmen kahraman olduğu için Picen Arığ'ın onunla evlenmek istediğini İcen Arığ'tan yemekte öğrenir. Bunun üzerine ilk başta sinirle evlerini terk etse de uzaktan bakınca Picen Arığ'ın güzelliğinden etkilenir ve dönüp onunla evlenir. Sonrasında ise Picen Arığ'ın halkını ve mal mülkünü kendi yurtlarına taşır. Yolda yaşlıları, sakatları vs katleder ve korkunç işler gerçekleştirir. Kendi yurduna yerleştikten sonra eşinin düşmanı Hulatay tarafından eşi ile beraber öldürülür.

Alp Saaday Picen Arığ'ın tamamen güzelliğinden etkilenmiş ve bu yüzden onunla evlenmiştir. Bu evliliğin hemen ardından gölgesel olan yönlerinin uyandığı ortaya çıkar. Picen Arığ kendisi ile evlenmesi takdirinde her şeyi kabul eder. Bu üstünlük ve rahatlık hissi ile Hulatay her istediği şartın kabul edileceği düşüncesi ile rahatlıkla içerisindeki tüm bastırılmış veya açıkta olan duyguları ve dürtüleri dışa vurur. Eşi zaten halkına ölü et yedirecek derecede biri olduğu için yolda halka ve hayvanlara korkunç katliamlar yapar ve halkı yurdundan edip kendi yurduna yerleşir, zenginliğine zenginlik ekler. Bu rahatlıkla yaşarken femme fatelenin yıkımı beraberinde gelir ve eşinin düşmanları tarafından öldürülerek kurban gider. Denetimsiz duyguların etkisi bilinçdışında animası ile uyanır ve yıkım ona bu şekilde gelmiş olur.

Kanlı Kılıç Altın Arığ'ın önerisi ile Çarık Tana'nın yurduna gider ve onunla evlenir. Düğün sırasında Altın Arığ içkili halde şarkılar söyler. Yanına yaklaşan yaşlı bir kadın ise ruhunun nerede olduğunu sorunca Altın Arığ da şarkı eşliğinde ruhunun saklı olduğu yeri açığa çıkartır. Bunu gören Çarık Tana durumu hemen Kanlı Kılıç'a bildirir ve o da Altın Arığ'ı çağırıp bunu neden yaptığını sorar ancak Altın Arığ bilinçsizce yaptığının farkına varır ve öldürüleceğini sezer. Burada Kanlı Kılıç animası ile tanışmış ve böylece erginleşmesinin önemli aşamalarından biri gerçekleşmiştir. Fakat

Çarık Tana kadının sezgisel yanını yansıtan bir animadır. Bu sezgisel yönü eşine, Kanlı Kılıç'a yansır. Altın Arığ'ın düğünde ruhunun saklı olduğu yeri ifşa etmesini hemen eşine bildirmesi ve Kanlı Kılıç'ın da büyük bir öfke ve telaşla bunu karşılaması Altın Arığ'ın ölümünün Kanlı Kılıç'a animasından sezgisel yansımasıdır. Bu anima sayesinde vuku bulmuştur.

Anima arketipinin sonucuna baktığımızda her iki destanda da birbirinden ilginç ve farklılıkta işlevlere sahip animalar ortaya çıkar. Evlilik genel olarak animaya kavuşan erkeğin animası sayesinde erginleşmesi ve bireyleşme aşamasıyken olumsuz anima seçimi kişiyi felakete de götürebilmektedir. Yani evlenilen kadın ya kişiyi yaşamda dengeler ya da femme fatele formunda felakete sürükler. Sirenler veya denizkızlarından farklı olarak Türk mitolojisindeki femme fatele anima, yılan veya ejderha formundadır. Her ikisi destanda da bu formda femme fatele mevcut. Oedipus kompleksine sebep olan anne anima örneği de Altın Çüs destanında belirmiştir. Anne animanın Oedipus kompleksine sebep olmakla beraber bilinçdışında genlere işlendiği ve çocukta anima seçerken annesine benzer bir kadın seçtiği de destanlarda bir anima özelliği olarak yer almaktadır.

#### 4.1.2.2.Animus Arketipi

Erkekteki animanın karşılığı bu sefer kadında animus olarak karşımıza çıkar. Kolektif erkek imajı; hayatında tanıştığı erkekler, ilişkilerinden ve erkeklerle ilgili kendi deneyimi, kendi içerisindeki gizli erkek olmak üzere üç kaynaktan oluşmaktadır. (Fordham, 2019, 69-70) Animus kadının erkeksi tarafıdır ve tıpkı anima gibi kadınlarda da erkeksi bir ruh mevcuttur. Bu mevcut ruh da anima gibi kadının yaşamı boyunca erkeklerle ilişkilerinde bilinçdışından bilince akan çeşitli yansımaları beraberinde getirerek kadının yaşamını etkiler.

Anima ruh durumlarını üretirken animus da düşünceleri üretir. Tıpkı erkekteki animanın ilk karşılığının annesi olması gibi baba da kadının ilk ve en önemli animusudur. Nitekim kız çocuğu da yaşamında babasının etkisiyle düşünüp hareket edebilir ve hatta çalışabilir. Kadın bunu erkeklere yansıtabilir ve erkek ancak o animusa ayak uydurarak kadınla ilişkisini düzeltebilir. Figür olarak da bir erkek çocuk yahut ses olarak karşımıza çıkabilir. (Fordham, 2019, 70-71) Fakat yukarıda verilen özellikler toplum değiştikçe ve arketipler de canlı bir biçimde kalıtımsal olarak aktarıldıkça değişebilir.

Animus akılcı, soylu gibi çocukluktan gelen önyargıların özetidir. Kör kadıya kör deme inancı vardır. Komşularına, ailesine, iş arkadaşlarına iyilikleri için sebepsiz yere alçaltıcı şeyler dile getirir. Saldırgan ve acımasız bir yapı ile iktidar isteğine kapılabilir, mantığa kör olabilir. Bu animusun soylu, akılcı çocukluk önyargılarından kaynaklıdır, önyargısız yaklaşamayabilir ve olaylara kendi kurallarıyla şu şöyle olmalıdır şeklinde bakabilir. (Fordham, 2019, 71-72) Yani animus önyargıların esiridir. Bu yüzden öncelikle bunların kabul edilmesi ve barışık bir şekilde yaşanması gerekmektedir. Aksi taktirde hemen her iletişimde bu yönüyle çeşitli sorunlar doğurabilir.

Animusun saldırganlığı ve cesareti yeri gelince ihtiyacını karşılayabilir. Genel fikirler yerine eleştirel yaklaşımı ve araştırması halinde değerli şeyler bulabilir ve çalışmalara yönelebilir. Anima-animus bilinç ve bilinçdışı arasında arabulucu olarak rüyalarda, fantezilerde, hayallerde bilinçdışında kalmış unsurların keşfedilip anlaşılmalarında önemli araçlardır. Böylece kişilik özgürleşerek akılcı olmayan gizli etkilerden uzak ve ilişkilerinde rahat olacaktır. (Fordham, 2019, 72-73)

Anima-animus aldatıcı yapıya sahiptir ve diğer arketiplerin etkilerinin anlaşılmasına göre bunlarınki daha zordur çünkü kolektif bilinçdışının karanlığında gizlidirler. Bir erkek animasını kavrayıp, kabullenip onunla yaşamayı öğrense de tanrıça niteliklerinden ziyade sezgisini, sevecenliğini, anlayışını, yaratıcılığını, yardımseverliğini geliştirebilir. Keza kadınlar da düşünme ve girişkenliklerini geliştirebilir ancak kolektif olan bu yapıya tamamen sahip olamazlar. (Fordham, 2019, 73-74) Dolayısıyla ne bir erkek animasından bütün kadınları ne de bir kadın animusundan bütün erkekleri tamamen kavrayabilir veya anlayabilir.

Her çağda animus da anima gibi değişiklikler geçirebilir. Jung'un çağındaki bu animus tipi çağımız modern ve gelişmiş toplumlarında dönüşüme uğramıştır. Özellikle animusun yansıması olarak görülen akılcı düşünce artık kadının içindeki erkeğin yansıması değil direk bilinçli yansımasıdır. Çünkü çağımızda bir kadın bilimsel bir işi başardığında yahut bir erkeğin fabrikadaki güç işini yaptığında bu animus imgesi değil gayet olağan bir durumdur. Tıpkı ataerkil dönem öncesindeki gibi… İktidar olması da yavaş yavaş dönüşüm geçirmektedir. Günümüz devlet iktidarı kadınlar bir animus yansıması oluşturmaya devam etmekteyse de aksine özgün ve bilinçli bir ruhla iktidarını sürdüren iktidar kadınlar hiç bu açıdan bakılmadan değerlendirilmektedir.

Tüm bunlar çağa göre değişen yargılar ile bilinç ve bunların bilinçdışına oturup gelişmelerini sürdürmelerindendir.

#### 4.1.2.2.1. Altın Çüs Destanında Animus Arketipleri

Altın Arığ eşini üzgün görünce ona nedenini sorar ve dağın tepesindeki haykırışının sebebinin çocuksuzluk olduğunu öğrenir. Eşi hakaretler yağdırınca aylardır nasıl farkına varmadığını sorup eşine hamile olduğunu söyler. Bunun üzerine eşi mutluluğunu, sevincini dile getirir. Gece uykusu tutmaz. Bir saldırı olur, eşi ölmesi durumunda çocuğunu atına vermesini tembihler. Altın Arığ'ın çocuğu doğar, çocuğu ata bindirip yeryüzünü dolaşması için yollar. Ardından saldırıya uğrar ancak hemen öncesinde parlar, güzelleşir ve hiçbir şey bilmiyormuş gibi davranır. Alıp Hartığa onu konuşturmak için işkencelerde bulunsa da Altın Arığ konuşmaz ve sonrasında feci şekilde öldürülür. Buradaki ilk aşamada Altın Arığın animusu cesur, agresif, alp, sabırlı, ancak gaddarlaşmaya doğru bir yönelimle karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu özellikler kadında yansımalarını bulacak ve çocuğun kurtulmasını sağlayan unsurlar olarak karşımıza çıkacaklardırlar. Animusunu dinleyerek ata bindirmesi ve tehlikeden uzaklaştırması ile savaş gecesi çocuğunu doğurduktan hemen sonra giyinip kuşanması, parlayıp güzelleşmesi bilgeliğinin yansıması olarak karşımıza çıkar. Bu bilgeliğini animusundan almıştır çünkü ona bunu tembihleyen bizzat eşidir, animusu Alıp Han'dır. Altın Çüs, özellikle yiğitlik ve sabrı diğer ruhu, animasından almıştır. Bu sayede korkusuzca hareket etmiş ve çocuğunu kaostan uzaklaştırmıştır. Hemen ardından da direnip çocuğu olmadığını söylemesi cesaret ile ilişkilidir. Bu cesaretini aşikar bir şekilde animusundan almıştır ve böylece animustan yansıyan cesaret çocuğunu kurtaracaktır. Daha sonra dirilmesi vs. ise diğer arketiplerde ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Altın Çüs ve Alıp Han'ın başına gelenlerin aynısı çocuklarının ve gelinlerinin de başına gelir. Çocukları Alıp Möke ile eşi Hıyan Arığ'tır. Hıyan Arığ'ın da bir gece uykusu tutmaz ve büyük bir ordu saldırıya geçer. Çocukları savaşmaya gider, Hıyan Arığ çocuğu doğurur, at gelir ve Hıyan Arığ çocuğu ata bindirerek yollar, onu savaşın kaosunda uzaklaştırır. Burada çok fazla ayrıntıya girilmez ve ufak tefek değişimler dışında her şey görüldüğü gibi hemen hemen aynı şekilde gerçekleşir. Hıyan Arığ burada animustan yansıma olan cesaret ile karşımıza çıkar ve çocuğu bu cesaretle doğurur doğurmaz ata bindirip uzaklaştırır. Animus'u Alıp Möke'den aldığı bu

özelliği sayesinde çocuğunu kurtarmış olur. Bunun dışındaki bilgelikte de eşi Alıp Möke'nin, animusunun, atı yollamasındaki payı olduğu çıkarımında bulunulabilir.

Altın Çüs iki yiğidin (Ah Molat ve Kök Molat) oğulları tarafından esir alınmıştır ve Alıp Möke Altın Çüs'ü kurtarır. Altın Çüs cezayı Alıp Möke'ye bırakır. Alıp Möke çocukların babalarına baba, Altın Çüs de Alıp Möke'ye abi dedirtir. Altın Çüs daha sonrasında eşine çıkışır ve üstüne varır, döver. Eşi Ah Çibek Arığ'a çocukların kimden olduğunu sorar. Ancak eşi çocukların ondan olduğunu ve onun babasına çektiğini söyler. Altın Çüs de düşünüp eşine hak verir ve suçlunun eşi olmadığına karar kılar. Burada karşımıza çıkan animus Ah Çibek Arığ'ın eşi Altın Çüs'tür. Altın Çüs önyargının, sabit fikrin, tabuların, tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Eşini dinlemeden ona uyguladığı şiddet, ona inanmaması, sabit fikrinin, tabularının ve önyargılarının yansımasıdır. Ancak eşi bu tabuları bilgece ve sezgisiyle bertaraf eder ve bu durumun içerisinden kurtulur. Burada animusun olumsuz, animanın ise olumlu yönleri ile karşılaşırız. Animusun olumsuzluğu önyargısı, animanın olumlu yönü ise bilgeliği ve sezgisidir. Bu sayede zıtlıkların birliği ile karşılaşırız ve iki zıt kutbun çatışması birbirlerini tamamlamalarıyla gerçekleşir.

#### 4.1.2.2.2. Altın Arığ Destanında Animus Arketipleri

Çibetey Han, Alp Han Kız'ın animusudur. Alp Han Kız daha önceleri onlarca hanı yurdundan etmiş, onları kendi yurtlarından sürüp dar bir alanda kendi memleketine sıkıştırıp malına mal katmış bir isimdir. Ayrıca kanatlı atı Han Pozırah'ı da Tibet Han'dan çalmıştır. Dolayısıyla bu aşamaya kadar olumsuz bir tipleme, bir anti kahraman tiplemesi çizer. Bunu temel kaynağı da animusundaki saldırganlık, cesaret ve acımasız bir iktidar istencine kapılmasıdır. Daha sonra Çibetey gelip kendisi ile evlenmek istediğini söyler. O ise buna dövüşle cevap verir ve tam Çibetey'i yenecekken Altın Arığ'a yenilmesi sonucunda pes eder ve evliliği mecburi kabul eder. Fakat daha sonraları gayet iyi anlaşırlar ve olumlu bir birliktelik çizerler.

Alp Han kız Çibetey ile karşılaştıktan sonra mal mülk sevdasından vazgeçecr. Nitekim Çibetey ve Hulatay'a bu sevdaları yüzünden kızar. Çibetey ve Hulatay başkalarının yurdunu işgale gittiklerinde kendi yurtlarından olurlar ve bunun üzerine Alıp Han kız ikisini de açgözlülükle suçlar. Bunlar da animusu ile beraber gölgesi ile yüzleştiğini, mal mülk sevdasından vazgeçtiğini ve bilinçdışının derinlerine inip kendisini tanımaya başladığını gösterir. Bu aynı zamanda akılcı ve eleştirel düşünceyi de beraberinde

getirmiştir. İktidar istencini yenmekle beraber içindeki animus ile beraber akılcı ve mantıklı yönleri defalarca kez ortaya çıkmıştır. Alıp Han kız herkesten önce Pora Ninci'nin hilelerinin farkına varmıştır. Onun görünenin ardında bilinmeyen bir gizeminin ve kıskançlığının, iktidar istencinin olduğunu sezer, öngörür. Hulatay'ı da en son uyararak ondan vazgeçmesi gerektiğini bildirir. Ayrıca yurtları işgal edildiğinde kurtarılması için Altın Arığ'tan yardım istemeye bizzat kendi gider ve dönüşte de ölen kocası ile Hulatay'ı diriltir.

Altın Arığ destanında erkeğin olumsuz animası olan femme fatele veya sirenlere benzer yapıda kadının olumsuz bir animus arketipi mevcuttur. Bu, Altın Arığ'ın karşısında yer alan Ay Kara Taş'tır. Ay Kara Taş; yüzü karanlık, yerin altında, yeryüzünün zirvesi Kara Dağ'ın zirvesi altı zirveli kara kayanın içerisinde kendiliğinden yaratılmış bir alptır. Cüssesi, görünümü ile herkesi ve hatta hayvanları bile korkutan bir yapısı mevcuttur. Bu yönü ile tamamen karanlığı ve kaosu çağrıştırmaktadır. Bütün simgeler karanlığı, yeraltını ve kaosu çağrıştırmaktadır. Bu yönü ile tamamen olumsuz bir anti kahramandır. Nitekim Altın Arığ'ın animusu olduğunu da yeğenine söylediği, evlenirsem enişten olur, sözünden çıkartabiliriz. Bu alp aynı zamanda Altın Arığ'ın gölgesel bir yönü ve zıddı bir yapıya da sahiptir. Çünkü o da Altın Arığ da kendiliğinden doğmuş kahramanlardırlar. Her ikisi de dağların zirvelerinde ve kayalar içerisinde doğmuşlardır. Ancak biri ak kayada diğeri kara kayada doğmuştur. Yani renkler ve sebollerle biri olumlu tipte kahraman olarak sezdirilir, diğeri olumsuz tipte bir kahraman olarak sezdirilir. Nitekim Altın Arığ destanın olumlu, Ay Kara Taş ise olumsuz alpidir. Altın Arığ gölgesel ve olumsuz yönü olan bu animusu ile yüzleşir ve onu yener.

Picen Arığ destan boyunca saldırgan ve acımasız bir biçimde güç istenci içerisinde bulunmuştur. Bu bilinçdışı enerji animusundan kaynaklıdır. Bu uğurda koruyucusu olduğu halkın yöneticisi olan çocuğu Çibetey'i katletmiştir. Bununla da yetinmeyip halkın koruyucusu ve yurdun gözetleyicisi olan altın Arığ'ı da katletmiştir. Bu güç istenci içerisinde mantığını yitirmiş ve babasının uyarılarına kulak asmamış ve babası tarafından akılsız olarak da nitelendirilmiştir. Öngörüsüz bir biçimde gene güç istenci içerisinde güçlü bir alpı sadece gücü dolayısıyla evliliğe davet etmiş ve onunla koşulsuz evlenmiştir. Halkını katledip yurtlarından da etmiştir. Dolayısıyla Alp Saaday da bu durumda onun güç istenci karşılığında animusu olarak destanda yer

almaktadır. Bu kolektif bilinçdışının karanlığından gelen animusun denetimsizliği de onun sonunu getirmiş ve sonunda katledilmiştir.

Animus arketipinin her iki destandaki sonuca bakıldığında diğer arketiplerde olduğu gibi bu arketipte de düalist bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak evlenen kadınlar animuslarına kavuştuktan sonra olgunlaşıp bireyleşme aşamasına geçerler. Destanda buna örnek olarak da Altın Çüs destanındaki Altın Arığ, Hıyan Arığ; Altın Arığ destanından da Alıp Han kız örnek teşkil eder. Fakat animus sabit fikri, önyargıyı, tabuyu da Altın Çüs ile simgeleyebilmektedir. Gene erkekteki femme fatelenin kadındaki karşılığı Altın Arığ destanında Ay Kara Taş olarak Altın Arığ isimli ana karakterin bünyesinde belirmektedir. Picen Arığ'ın bünyesinde ise güç ve iktidar istencinin animustan kadına yansıması bir örnek olarak karşımıza çıkar ve kadında olumsuz, yıkıcı bir etki yaratır.

### 4.1.3. Persona Arketipi

İnsanoğlu uygarlaşırken bu aşamalarda uzlaşı için birbirlerine karşı maskeler ürettiler. Jung da bu maskeyi ''persona'' olarak adlandırmıştır. Persona, antik çağlarda oyuncunun rolünü belirten bir maskedir. (Fordham, 2019, 60) Bir öğrenci öğretmenin karşısında kaç yaşında olursa olsun bir çocuk gibi öğrenme eğilimiyle öğretmenini dinleyerek yaklaşır. Fakat bu öğrenci reşit ve hatta evli, torunları olan birisi olabilir. Bu durumda eşine karşı koca, çocuklarına karşı baba, torunlarına karşı dede maskelerini takarken sınıfta kendisi çocuk maskesine bürünmek durumunda kalır. İşte buna persona deriz. Bu sayede koşullara uygun rollerde davranır, kişilerle uyum içerisinde olur, topluma ters düşmeyiz.

Kişi güvenilir olmak istiyorsa veya yetersiz olmak istemiyorsa aynı anda hem şair hem kunduracı olmaya çalışmamalıdır. Çünkü toplumun normları vardır ve bunlar çerçevesinde beklenti içerisindedir. Bu beklenti de kişinin rolünü kusursuz oynamasını beklemektir ve bu böyle de olmalıdır. (Fordham, 2019, 60) Bu beklentiler sayesinde toplumda bir düzen oluşur ve normlar uygulanır. Aksi taktirde düzen bozulur çünkü kimse davranması gerektiği gibi davranmaz ve bu durumda da toplum diye bir terim kalmayabilir. Yani kişinin asıl benliğini her yerde sergilememesi daha sağlıklıdır.

Persona aslında kısmen bireysel olmakla beraber kolektif bir arketiptir. Kişi bir yere kadar bireysel bir biçimde en uygun rolü biçimlendirir ancak sadece bir yere kadar. Bunun dışında insan her ne kadar doğası gereği tutarlı olmasa da tutarlı olmalıdır. Bu

sebeple olduğundan başkasıdır. Bu gereklidir çünkü personanın kendi sayesinde kişilerle ilişki kurulabilir. Böylece persona; ilişkileri, biçimsiz bedenleri güzel göstermiş olur. (Fordham, 2019, 61) Bireysel olan roller de aslında atalarımızdan geçmiştir ve onlardan bireysel olmayı öğrenmişizdir. Bu yüzden bu da kolektife girer ve böylece bu paradoks bizi personanın kolektif olduğu anlamına ulaştırır. Sahnedeki oyuncu bireyseldir ama oyunculuk da kolektif bir bilinçten gelmektedir ve oyunculuk çeşitleri de bu şekilde aktarılarak gelişir. Ve sonuç olarak sahnede uyumlu olmak da personanın getirdiği ve gerektirdiği bir şeydir. Çünkü bu gereklidir. Bu sayede sahneye uyum sağlanır ve persona sayesinde de topluma uyum sağlanmış olur.

Rol yapıyor tabiri doğamıza uymayan yaşam tarzının farkındalığıdır. Persona geliştiremeyen insanlar çeşitli sorunlarla karşılaşırlar: Kabalık, geçimsizlik, toplum içerisinde yer edinmekte zorluk çekmek… Ancak bir personada takılı kalmak da kişiliğin diğer yönlerine karşı, bilinçdışı kolektif yönlere karşı bir tehdittir. (Fordham, 2019, 61-62) Eğer edebiyatçı bulunduğu her ortamda bir edebiyatçı olmaya çalışırsa toplumla uyuşmakta büyük sıkıntılar yaşayabilir. Karşısındaki herkesi öğrencileri yerine koyabilir, her yerde edebi konuşmaya çalışabilir, hiç ilgisi olmayan kişilerle kitaplar üzerine konuşmaya çalışabilir, çocuğu yarattığı edebi karakterler üzerinden topluma aykırı yetiştirmeye çalışabilir. Bu da uyumsuzluğa ve ciddi psikolojik sorunlara sebep olabilir, kişi tedavi görmek zorunda kalabilir.

#### 4.1.3.1. Altın Çüs Destanında Persona Arketipleri

Alıp Han sabah yemekte, altın masada önce hanımına serzenişlerde bulunup söylenir, sonra da Ak kula atını alarak Sıradağ'ın zirvesine çıkar, ormandan geçer. Orada çocuğunun olmamasından ve geriye halkına bakacak bir varis bırakamamaktan yakınır, bağırır, ağlar. Altın Arığ eşini üzgün görünce ona nedenini sorar. Alıp Han başta reddetse de ardından çocuğunun olmamasından kaynaklı olduğunu dile getirir. Altın Arığ'a bir patlama yaşar ve yalancı gibi ithamlarda bile bulunur ki diğer tüm konuşmalarında nezaketinden hiç ödün vermemiştir. Eşi hakaretler yağdırınca Altın Arığ da aylardır nasıl farkına varmadığını sorup eşine hamile olduğunu söyler. Bunun üzerine eşi mutluluğunu, sevincini dile getirir. Alıp Han; evde koca, halk arasında kağandır. Ne evde ne de halkının arasında içindeki çocuksuzluk derdini dışa vuramaz, bastırır ve maskeleriyle hareket eder. Özellikle kağan maskesinin altında kalması bunu tehlikeli bir hale getirmiştir. Çünkü aynı zamanda çocuksuz bir kağan olması ve dolayısıyla bir varisinin olmaması içten içe bilinçdışında olumsuz bir enerjinin

birikmesine sebep olmuştur. Bastırılan ve yok sayılan bir gölge oluşumu da zamanı gelince ani bir patlama olarak dışavurumla karşımıza çıkar. Eşine karşı ani öfke patlamasının, dağa çıkarak haykırışlarla, hıçkırıklarla bunu dile getirmesinin sebebi bilinçdışında yatan bu bastırılmış duyguda gizlidir. Çocuğu olduktan sonra ise çocuğun nasıl kurtulacağının planını yapıp atına ve eşine bildirir. Böylece bilge maskesini takınacak ve çocuğunun kurtulmasını sağlayacaktır.

Huu İney ve Alıp Hartığa tarafından öldürülen çocuk (Alıp Möke) nehirden ağaca, ağaçtan guguk kuşuna dönüşür. Daha sonrasında ise inlemeleri ve sızlamaları ile Altın Çüs'te acıma hissi uyandırır ve böylece Altın Çüs onu tekrardan diriltir. Burada persona sık bir şekilde karşılaşılan şekil değiştirme motifi ile karşımıza çıkmaktadır. Nitekim maske zaten tiyatrolardaki farklı rolleri sembolize edendi, personaydı. Çocuk bunu zavallıca dile getirip böylece masum personasıyla Altın Çüs'te empati uyandırır ve sonrasında da yeniden doğarak psişede bütünlüğün en önemli adımlarından birini atmış olur.

Alıp Möke henüz çocukken Altın Çüs tarafından diriltilir. Çocuk Alıp Möke hemen büyür ve er seviyesine ulaşır. Sonra da Altın Çüs oğlana ak deri zırhını verir, çocuğa ad koyar (Alıp Möke). Burada da persona gene şekil değiştirme ile karşımıza çıkmaktadır. Yeniden doğan çocuk er seviyesinde iken çıplaktır ancak er olarak görülmesi, yiğitlik seviyesine ulaşması için görünüm itibariyle çocuğa kahraman kendi zırhını giydirir. Böylece çocuk kahraman arketipinin görünümüne kavuşacaktır. Nitekim hemen ardından da kahramanca iş başlar ve savaşa gidilerek intikam alınır. Adeta bir tiyatro gibi çocuk adım adım şekil değiştirerek gelişim gösterir.

Altın Çüs'ün Alıp Möke'ye uygun bulduğu kız çirkin olsa da Alıp Möke kendisini dirilten Altın Çüs'ün sözünü dinler ve kız aslında çok güzel bir kız çıkar. Savaş sonrası gelip annesini dirilttirir ve ardından da evlenir. Bir gün altın Çüs'ün atı Alıp Möke'den yardım istemeye gelir ve Alıp Möke eşini dinlemeden dostu için savaşa gidip Altın Çüs'ü çocuklarının esaretinden kurtarıp babalarına baba dedirtir, onlara abi olur. Çocuğu doğarken savaştan onu kurtarmak için atını yollar ve çocuğunu kaostan kurtarır. Çocuğu intikam peşinde savaşlara koşarken onun arkasını kollar ve yardımcı olur. Kahraman topluma ayak uydurmak için, hayatta kalmak için, gelişmek için ve amaçlarına ulaşıp kendisini gerçekleştirmek için dönemin koşullarında her durumda bir maske geliştirmek zorundadır. Önce kendisini dirilten dostu altın Çüs'ü, dostunu

dinleyip evlenir ve koca maskesini takar. Burada kızı beğenmediği halde kahramanı iyiliği için dinlemesi gerektiğini bilir ve buna uygun bir maske geliştirir. Sonrasında annesini dirilttirir ve aynı zamanda oğul maskesini takıp ailesine karşı sorumluluğunu üstlenir. Hemen ardından kahraman maskesi ile dostunu kurtarır ki böylece kendisini dostuna ispatlar. Son olarak da oğul sahibi olarak baba rolüne bürünür ve nitekim bilgelik ve kahramanlığın hilebazlıkla karışımı bir maske sayesinde oğlunu kurtarıp onun gelişiminde yanında olur. Böylece psişik bütünlüğe toplumsal rollerini birer birer yerine getirerek ulaşır.

Altın Çüs Destanında Altın Çüs'ün içici, sarhoş maskesi temelde üç yerde karşımıza çıkar. Bunlardan ilkinde şekilde değiştirme ve aptal maskelerini iç içe kullanarak geçirir ve böylece hem kendisini hem de çocuk Alıp Möke'yi kurtarır. Diğer ikisi kahramanlığını ispatlamaya dayalı olarak yola çıkışı ve eve dönüşü ile psişik bütünlüğünde bir döngü formu görür.

Altın Çüs'ün sarhoş hali destanın çoğu bölümünde karşımıza çıkmaktadır ve nitekim destana sarhoş olduğu bir sahneyle girer ve sarhoş olduğu bir sahneyle de son bulur. Temelde destandaki üç sarhoş sahnesi bizim için önemlidir. İlkinde kurban edilmiş çocuğun (Alıp Möke) kuş formundaykenki ağıt yakışını sarhoşken dinler ve onun gibi yalnız bir çocukluk geçirdiği için empati kurarak derdiyle dertlenir. Sonra da çocuğu diriltmek için ölüyü dirilteni aramaya gider. İkincisinde kuş formundaki çocuğu Huu İney'den kurtarmak için Huu İney'in büyüsüne hilebaz arketipiyle, büyüyle karşılık verir ama burada da içmekten sızıp kalır ve ölmekten tesadüfen kurtulur. Ardından da çocuğu kurtarır. Sonuncusunda ise sarhoş biçimde Alıp Möke'nin oğlu Yiğit Üzüm Han'a sarhoş biçimde at yarışında meydan okur ve yarışta da sarhoş biçimde türkü söyler ancak yarışı farkla kazanır ve büyük saygı kazanır.

Sarhoşluk maskesi temelde bakıldığında Altın Çüs'ün kahramanlıktan sonraki ikinci maskesi ve hatta onunla bütünleşen bir maskedir. Neredeyse tüm destan boyunca sarhoş maskesi takılıdır. İlk sahnede sarhoşluk maskesi hemen düşer çünkü çocuğun yaktığı ağıtta empati ile kendi çocukluğuna erişir. O ana dek belli ki uzun zamandır sarhoş ve aylak tipinde dolaşan Altın Çüs o an bu maskeyi çıkartıp kahramanlık maskesini takar. Aslında çocukluğundaki tramvasıyla, kendi gölgesiyle çarpışmaya gider. İkincisinde sarhoş maskesi onun hilebaz tipinin aptal ve gülünç kısmını ortaya serer ve ölümle burun buruna gelir fakat kurtulur ve çocuğu da kurtarır. Aslında burada

kısmen şekil değiştirme maskesi ile de karşılaşırız ve bilerek sarhoş ve aptal maskesini takar. Böylece Huu İney'e hile yaparak onu alt eder. Çünkü namı İçici Altın Çüs'tür ve Huu İney'in karşısına bu şekilde çıkar. Huu İney de çeşitle yakıcı içkiler sunsa da Altın Çüs Huu İney'i alt edene dek bayılmaz. Üçüncüsünde ölümle tekrar burun buruna gelme sebebi sarhoşluğudur ve bu yüzden yiğit Üzüm Han ile çarpışmaya gider fakat gene kazanır ve sarhoş olduğu halde kendisinin kahramanlığını ispatlar. Böylece içici maskesini çıkararak başladığı kahramanlık serüvenini bu maskeyi takarak sonlandırır ve döngü halinde psişik bütünlüğü sağlar.

Altın Çüs destanında kahraman Altın Çüs yaşı ilerledikçe yeni bir maske geliştirir: Yaşlı bilge. Bu maskeyi geliştirişi diğer kahramanlara karşı sabrı, yönlendirişi ve desteği ile karşımıza çıkmaktadır.

Altın Çüs, Alıp Möke'yi destanın hemen her aşamasında yönlendirip evlendirir. Alıp Möke'nin çocuğu ile ise çatışma içerisindedir. Üzüm Han günlerden bir gün Altın Çüs'e şiddetle bakarak '' Geniş yerin üstünde beş yüğrük at koşmasın, bir yöğrük at koşsun; Beş ulu yiğit olmasın, bir yiğit olsun.'' der. (Şahin, 2007, s.140) Bu cihan hakimiyeti ideası olarak da ego olarak da görülebilir. Fakat Atın Çüs kendisini defalarca ölümle tehdit etmiş olan Üzüm Han'ı takip edip korur ve hatta onu evlendirir. Çocuğunu küçük düşürmesine rağmen tüm bu olanlara sabırla yaklaşır ve en son tüm zaferler kazanıldıktan sonra Üzüm Han ile at yarışında Üzüm Han'ı yener ve büyük saygı kazanır. Aslında Altın Çüs yukarıda anlatılan tüm olaylardaki kahramanları sabırla yönlendirişinde bir maske daha geliştirmiştir. Bu, bireyleşme yolundaki kahramanın son maskelerinden biri ve hatta genelde anlatılarda son maskesidir, yaşlı bilge maskesidir. Altın Çüs normal süreçte destanda savaşlara hiç çekinmeden atılgan bir kişilik olarak girişir ve kimseden çekinmez fakat Alıp Möke oğlu Üzüm Han'dan çekinir gibidir. Ama asıl olan ise onu kollaması ve yetişmesini izleyişidir çünkü kendisi de aynı kahramanlık süreçlerinden geçmiştir. Nitekim destanda Altın Çüs ve Alıp Möke artık kendilerinin yerlerini oğullarının aldığının farkındadırlar. Onları evlendirişi ve yönlendirişi, temelde de sabrı ve desteği ile artık bir yaşlı bilge maskesine bürünmeye başlamaktadır.

Altın Çüs destanında olumsuz persona ile karşılaşmaktayız. Kahraman maskesi giyen Üzüm Han bu maskeye hazır değildir ve sadece bu maske ile dolaşır. Bu da psişik problemler ve yaşatır ve çocuk uyumsuzlaşır.

Atıyla beraber Huu İney'den kaçan çocuğu Ah Molat ve Kök Molat alıp kurtarırlar. Ardından da küçük çocuğa canlı zırh verirler. Zırh yanıp tutuşan alevden bir zırhtır. Ah Han soyundan o zırhı giyecek kimse doğmamıştır. Çocuk dayanabilirse dayanır, dayanamazsa yanıp kül olur. Dokuz düğmeli canlı zırh kendiliğinden giyilir, düğmeleri kendiliğinden kapanır, alevlenir. Çocuk tahta çıkıp kendisine ad verilmesini ister. Sonra da kuşanıp atını hazırlar. Ak Molat çocuğa Üzüm Han adını verir. Çocuğun yetişkinlik çağına erişip ateşten bir zırh giymesi personanın psişedeki aktifliğine işarettir. Toplumdaki kahraman rolü çağına göre belli başlı görünümler ve davranışlar gerektirir. Burada da bu normlardan faydalanma ile karşılaşırız. Çocuğun giydiği zırh ve ani büyüyüşü kahraman maskesinin çocuğa giydirilmesidir. Ancak bu çocuk bu maskeyi taşıyabilecek olgunluğa erişmemişse psişik sorunlar da ardından gelir. Nitekim Üzüm Han babasını ve Altın Çüs'ü, kendisine zırhı giydiren ve kurtaranları emri altına almak ister, onları yok sayar. Bu da özellikle Altın Çüs ile çatışma doğurur. Çünkü destanda çocukluğunun verilmesinin hemen ardından kahraman maskesi giydirilen kahraman neredeyse evlenene kadar sadece bu maske ile yetişir. Bu da tek bir rol ile yaşamak ve maskeyi çıkartamama problemi doğurur. Bu ani gelişim ve dönüşüm ile beraber çocuk uyumsuzlaşır. Bu uyumsuzluk evlenene ve hatta Altın Çüs'e yenilip kahraman maskesini çıkartana dek de sürecektir. Doğal olarak burada personanın olumsuz versiyonu ile karşılaşmaktayız ve tek bir maskenin altında ezilen kişiliğin psişik problemlerinini, çevresine yaşattığı sorunları görmekteyiz.

Ah Molat Kara Irmak ile Boz Irmağın birleştiği yerde dokuz köşeli kara taş evi görür, orada da Kök Molat'ın atını görür ve Huu İney'e dönüşerek oraya gider. Hara Han'ın kızı Hara Ninci onu Huu İney sanıp Pora Han'ın kızı Pora Ninci ile Kök Molat'ı ele geçirmeye çalıştıklarını söyler. Kız tam şüphelenmişken kızı yakalayıp temiz soluğunu keser ve Kara Irmak ile Boz Irmak'ın birleştiği yere atar. Sonra eve girer ve Kök Molat sarhoştur. Pora Ninci'yi de alıp öldürüp nehirlerin birleştiği yere atar ve kardeşinin yanına gelip babasının yerine dönmesini, orada Ah Han kızı Ay Arığ'ı alıp yaşamasını söyler. Burada da gene şekil değiştirme motifi altında bir persona ile karşılaşmaktayız. Ancak bu persona olumlu bir personadır. Bu persona olumsuz tipi oynayan olumlu kahraman maskesidir. Ah Molat burada kötü bir tip olan Huu İney maskesini takarak kardeşini kurtarır. Bu maske aynı zamanda hilebaz arketipini de kendi içerisinde barındırmaktadır. Kahramanın şekil değiştirerek büründüğü Huu İney kılığı ile hilebaz maskesini takar ve kardeşini kurtarır. Hemen ardından da kardeş maskesini geri

takarak ona nasihatte bulunup onu yönlendirir. Böylece yukarıdakinin aksine bir maskenin gücü altında kalınmadan her durumda gerekli maskeyi takma örneklenmiştir.

#### 4.1.3.2.Altın Arığ Destanında Persona Arketipleri

Altın Sayzan kızları gelip koruyucusu oldukları çocuğu öldürüp onu han yapmak yerine kendileri han olmak istediklerini söylediklerinde onlara yaşlı bilge maskesi takarak nasihatler verir. Bunun doğru olmadığını ve yurdun büyülü koruyucuları olduğunu, görevlerini yerine getirip çocuğu yetiştirmelerini söyler. Fakat daha sonra kızlar yurdun büyülü koruyucusu Altın Arığ'ı öldürmeye çalışıp öldüremediklerinde, tehlikeye girdiklerinde Altın Sayzan gelip Altın Arığ ve atının başını büyülü silahıyla uçuruverir ve büyük işe nasıl başlanması gerektiğini öğretir.

Altın Sayzan bu bölümde ilk başta yaşlı bilge maskesini takınır ve kızlarını tehlikeye karşı uyarıp sadakate yönlendirmeye çalışır. Ancak kızları onu dinlemeyip tehlikeye girdiklerinde onların koruyucusu baba maskesini takıp yapmamaları konusunda uyarıda bulunduğu şeyi bizzat kendi yapıp onlara bunun nasıl yapılması gerektiği dersini verir. Bu da onun demon yüzüdür. Dolayısıyla Altın Sayzan burada yerine göre birbirleri ile çelişen iki temel maske takmıştır. Bunlardan ilki görevi gereği yaşlı bilge ikincisi ise çocukları gereği baba maskesidir.

Picen Arığ destanın başında çocuğun koruyucusu rolünde onu yetiştirip han yapacak olan hizmetkar rolünde iken daha sonraları gölgesine yenik düşerek çocuğu katleder ve han rolünü üstlenir. Bu han rolü de psişesinin derin karanlık bölgelerindeki gölgesinden geldiği ve kontrolsüz olduğu için bunun altında ezilir ve her yerde bu maske ile dolaşır. Nitekim bu maske ile halkına ölü hayvan eti yedirmekten sürgüne, sürgünden yaşlıları ve sakatları ağaç dallarına asmaya kadar çeşitli zulümlerde bulunur. Ancak Alp Saaday'a karşı ise farklı bir maske geliştirir. Bu da duruma bağlı maskeler geliştirdiğini gösterir. Alp Saaday'a karşı eş maskesini takınır ancak bunun altında da kontrolsüz bir biçimde ezilir çünkü onun dediği her şeyi yapmaya hazırdır. Bu da gene gölge kaynaklı güç istencindendir. Yani Picen Arığ her ne kadar durumlar karşısında maskeler geliştirse de bu maskeleri kontrol edememekte ve bu personalara takılı kala bilmekte ve temelde de bu psişesindeki gölgesel isteklerden kaynaklanmaktadır.

Çibetey han destanın başında bir çocuk iken yeniden doğuşun ardından yetişkin bir han maskesi takınır ve bu da ani ve olağanüstü bir şekil değiştirme sonucunda gelişir. Ancak daha sonrasında çocukluğundan gelem masum ve yetim arketiplerine bağlı olarak hanlık otoritesini pek gösteremez ve ağırlıklı olarak Hulatay'ın dediklerini yapar. Yani hanlık maskesi pek gelişmez, geliştiremez. Masum ve yetim arketiplerine bağlı olarak hanlık maskesini geliştiremeyince en sonunda Hulatay'ın aşağılamaları sonucu onunla kavga edecek konuma da gelir. Destanın sonunda ise bu maskeden vazgeçer ve kılıcını bırakıp hanlığı oğluna devreder. Yani aslında Çibetey hiçbir zaman hanlık maskesini geliştiremediğini anlayarak en sonunda bundan vazgeçer. Bu maskeyi geliştirememesi sonucunda da çevresindekilerle ilişkilerini sağlıklı bir biçimde yürütememiştir. Halkına han olamamış, onları üst akılla yönetememiş, başkalarının sözlerine itibarı sonucu problemler yaşamış, yakınlarını ihmal etmiştir. Bunun dışında belirgin olan bir diğer maskesi ise koca maskesidir. Eşi Alıp Han kızı da almaya Hulatay'ın önerisi ile gider ve almaya gittiğinde hanlık maskesine takılı kalmış bir biçimde onu istediğini bildirince bir diğer Han olan Alıp Han kız onu dövüşe çağırır. Aslında Alıp Han kız yener ancak kız Altın Arığ'a yenilir ve Çibetey ile evlenmeyi kabul eder. Burada da Çibetey komik bir biçimde aslında onu yenebileceğini ima eden sözler söyleyip gülünç duruma düşer. Koca maskesi de bu şekilde gelişir. Han maskesi altında bunu başaramayarak koca maskesini takmaya çalıştığından ötürü gene animası ile problemler yaşamıştır.

Huu İney kurt formuna bürünüp dağları hızlıca aşar. Bu onun Türk mitolojisinde büründüğü kutsal formdur. Nitekim kendisi de yurdun koruyucusu olan kutsal biridir. Bu personasını şekil değiştirerek takınmaktadır. Bir diğer personası küçük, gözleri görmeyen bir kız çocuğudur ve bu da şekil değiştirme ile gerçekleşir. Bu maske ile insanların arasına karşıp sürgündeki halkın neden yurtlarını terk etmek durumunda kaldıklarını öğrenir. Bir diğer maskesi kendi kadın halindeki formudur. Bu formdayken hem eş hem anne olabilmektedir ancak anne olduğunu da sonradan öğrenir ve annelikten ziyade daha sonrasında yaşlı bilge personasını bu formdayken takınır. En belirgin ve en önemli özelliklerinden biri de bu personasıdır. Oğlu Hulatay ve dirilttiği Altın Arığ'a yurdu nasıl korumaları gerektiği ve Çibetey'i han olarak kabul etmeleri gerektiği bilgisini verir. Bir diğer personası ise büyücü arketipidir. Bu personası ile ölüleri diriltir ve şekil değiştirir. Ayrıca kendisini dirilttikleri uğruna ve

yurdunun kurtulması adına feda etmesi de fedakar arketipi altında fedakar personası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Pora Ninci ilk başta Hulatay'ın eşi personası ile destanda herkese bu şekilde yaklaşır. Ancak Hulatay'ı büyü ile kendisine bağlamıştır, yani asıl personası büyücüdür aslında. Kendisini Altın Arığ ve Alıp Han kızı evinde ağırlayarak dost maskesi (personası) altında, aynı zamanda Hulatay'ın eşi maskesi ile iyi göstermeye çalışır. Fakat bunun da temelinde hilebaz maskesi vardır. Çünkü yemekten sonra hilebaz maskesini takınarak eşi Hulatay ve Çibetey Han'ı dövüştürmeye çalışır. Böylece dövüşün kazananı Hulatay olursa Hulatay han olur ve kendisi de Han eşi olur. Ancak Hulatay Çibetey'i yense de Hulatay Altın Arığ'a yenilir ve amacına ulaşamaz. Çocuğu da Altın Arığ tarafından öldürülünce büyük bir yıkım yaşar. Asıl formuna dönüşür, kanatlı bir ejderha olur. Bu da gene büyücü personasıdır aslında. Gene bir kez daha şekil değiştirerek yaşlı bir kadına dönüşür ve yaşlı bilge maskesi altında hilebaz personasıyla ltın Arığ içkiliyken onun ruhunun bir kuşta saklı olduğunu öğrenir. Bunun üzerine tekrar şekil değiştirerek kanatlı yılan maskesini takınır ve Altın Arığ'ı büyü ile öldürür. İntikamının ardından yurtları işgal edip han olur. Bu en temel isteğidir. Tüm takındığı personaları tamamen bu amaçla geliştirilmiştir. Bu yüzden bir anti kahraman olarak destanda yer edinmiştir. Bu personası altında ezilmesi ve buna takılı kalması, yaptıkları yüzünden Altın Arığ'ın yeni formu ve yakınları tarafından ateşe atılarak işkenceyle öldürülür.

Altın Arığ yurdun koruyucusu ve gözeticisi görevi altında temelde bir maske geliştirmiştir: fedâkar. Fedâkar maskesi altında Hulatay'ın istekleri doğrultusunda Çibetey'in bilinçsizce dışlamalarına ve haksızlıklarına maruz kalmıştır. Bunlara göz yummuş ve çobanlık dahi yapmıştır. Ancak buna rağmen Çibetey her sıkıştığında onun hayatını ve halkını kurtarmıştır. Bununla da yetinmemiş onun çocuklarını bile sevgi ile yetiştirmiştir. Sınırsız gücü ve savaşlardaki alplığı dolayısıyla kahraman personası da ön plana çıkmaktadır. Ancak bu da gene fedâkar arketipi bağlamında gelişmiştir. Yani gene Çibetey ve yurdu için bu maskeyi yeri geldikçe takınmıştır. Bu uğurda bakire arketipine de bürünmüş ve hiç evlenmemiş, bu maske ile yaşamını ölene dek sürdürmüştür. Fakat destan sonunda öldürülmüş ve yeniden doğunca küçük bir erkek alp formu almıştır. Bunun ardından gene ve fedâkar arketiplerini sürdürse de aynı zamanda evlenmiş ve koca personası da geliştirmiş, bakire maskesini değiştirmiştir.

Persona arketipi sonuç olarak her iki destanda da birçok tipte gelişim göstermiştir. Çoğu da birden fazla persona geliştirmiştir çünkü toplumun hatta doğanın kanunu budur. Bu personalar altında kalan ve onu çıkartamayan karakterlerden Üzüm Han, kahanlık personasına takılı kalırken Pora Ninci, Picen Arığ gibi karakterler ise iktidar istenci personalarına takılı kalmışlar ve büyük problemler yaşamışlardır. Üzüm han onu çıkartmayı başarınca yaşamını dengelemiş, Pora Ninci ve Picen Arığ ise bu persona sonucu yok olup gitmiştirler. Kimileri ise (Altın Arığ, Çibetey, Alıp Möke vs…) geliştirdikleri personalar sayesinde ve onları dengelemeleri sayesinde bireyleşmiş ve kendilerini gerçekleştirmişlerdirler.

### 4.1.4. Gölge (Shadow) Arketipi

İnsanoğlunun karanlık yanı doğduktan sonra yavaş yavaş şekillenir. Bu karanlık yanlar arasında psikologların genel olarak belirttiği üzere çocukluğumuzdan bu yana yaşadığımız tramvalar elbette dahildir. Dolayısıyla yaşadığımız şeyler bizim karanlık yanımızı oluşturur. Ancak bunlar dışında karanlık yönümüzü şekillendiren yaşamadığımız şeyler de mevcut. Jung bunun atalarımızdan gelen arketipler olduğunu belirtmektedir. Bu arketipin adı da ‘’gölge’’dir. Yani atalarımızın duygu ve düşüncelerinin zihinden zihine şekillenip genel bir kanı gibi bize geçtiğini belirtir. Dolayısıyla bu, babamızdan dedemize, dedemizden homo sapiense, ondan hayvan atalarımıza kadar uzanan süreçte ilk düşünmeye başlayan varlığa kadar götürülebilir. Onların yaşadıkları korkular, tedirginlikler, fanteziler, istekler, dürtüler zaman içerisinde binlerce yıl kalıplaşa kalıplaşa şekillenerek bir atamızdan diğerine ve ondan da bize geçti. Atalarımızdan geçen bu karanlık yönler de tıpkı yaşadıklarımız gibi yaşamımız boyunca çeşitli durumlarda karşımıza çıkar.

Gölge, bilinçdışımızdaki bir diğer yüzümüzdür, kolektif bir olgudur. Toplumsal normlara aykırı olan ne varsa gölgeye dahil edilebilir: Olmak istemediğimiz, reddettiğimiz kişi veya şey; aşağılık duygu ve düşüncelerimiz, dürtülerimiz; kendimizden utanmamıza sebep olacak her şey; içimizdeki aşağılık varlık… (Fordham, 2019, 62-63) Gölge, insanın aşağılık yönünün isimleşmiş arketipidir.

Fordham ‘’Gölge, doğduğumuzdan beri aynı ve hatta insanoğlu dünyaya geldiğinden beri aynı kalmıştır. Çünkü gölge doğal, yani içgüdüsel insandır.‘’ der. (Fordham, 2019, 63) Gölge her an ve her yerde karşımıza çıkabilir. Rüyalarımızda, günlük yaşantımızda, iş hayatımızda, okulda, aile içerisinde ve aklınıza gelebilecek her an her

yerde. Mitolojik anlatılardakine benzer olarak bir şeytan veya cadı gibi rüyamıza da girebilir, bir kişi olarak veya bir kişideki bir yön olarak günlük hayatta da çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilir. Hatta bu bir nesne, bir ses veya herhangi bir görüntü de olabilmektedir.

Kendimizi kaybettiğimiz anlardan sonra birine veya bir aynaya dönüp, bana ne oldu, deriz. Fakat bize olan şeyin ne olduğunu aslında biliriz. İçimizdeki bastırdığımız ilkel ve denetlenemeyen gölge dışarı çıkmıştır. Gölge kendisini kişileştirir ve birindeki hoşlanmadığımız bir yön olarak da belirebilir. Aslında bu yüzden o kişiden hoşlanmayız, bu sebepsiz değildir. (Fordham, 2019, 62) Işığın yönüne bağlı olarak gölge anlık görünmeyebilir ancak gene ışığın yönüne bağlı tekrar ortaya çıkar. Gölgenin yok olduğu zannedilebilir ancak o sadece ortaya çıkacağı anı beklemektedir. İnsan var olduğu sürece gölgesi ona bu yolculukta eşlik eder.

Güneş olmadan gölge, bilincin ışığı olmadan da gölge var olamaz. Gölge kaçınılmazdır ve o olmadan insan bütünleşemez. Boş inançlar gölgesi olmayanı şeytan olarak nitelendirir. Bu yüzden insanın içinde biraz kötülük olması gerektiğini fark etmişçesine fazla iyi birisi için, altında bir şey vardır, deriz. (Fordham, 2019, 63) Dolayısıyla bunu zıtlıkların birliği gibi görebiliriz. İnsanın iki yanı vardır: aydınlık ve karanlık. Karanlığın var olabilmesi için aydınlık ve aydınlığın var olabilmesi içinde karanlık gereklidir. Dolayısıyla bunlar bütün halindedirler. Doğada güneş doğunca bedenimizden oluşan gölge gibi bilincimizde de iyi yönlerin ardında beliren kötü yönler vardır. Bir çocuk gölgesinden korkup kaçmaya çalışırken gölgesi onu nasıl kovaladıysa ve nasıl ki asla ondan kaçmayı başaramadıysa biz de var olan karanlık yönlerimizi yok sayamaz ya da etik veya ahlak denen normların ağırlığı altında ezmeye çalışamayız. Çocuk nasıl ki yorulup onun kendi olduğunu, bedeninin yansıması olduğunu kabul ettiyse veya algıladıysa biz de onun biz olduğunu, bilincimizin bir diğer yansıması olduğunu kabul etmeliyiz. Aksi takdirde çocuk ya yorgunluktan düşüp bayılana kadar koşar ya da kalp çarpıntısından yaşamını yitirecek bir sona gider. Biz de aksi takdirde ya yok saydığımız gölgenin kendi olur ya da bastırmaya çalıştığımız ahlaki, etik normların ağırlığı altında ezilen gölgenin patlaması ile gölgenin kendi altında kalırız. Dolayısı ile sağlıklı olan; gölgenin aslında bizim bir parçamız, bir uzvumuz gibi olduğunu kabul etmek ve onu tanımaya, onunla yaşamaya, onu öğrenmeye çalışmaktır. Böylece kendimizi öğrenmiş ve ruhsal, bilinçsel ve bedensel

bir dengeyi yakalamış oluruz. Aksi takdirde hem zihinsel hem de bedensel problemler beraberinde gelir.

Örneğin şiddeti bilen birinin bilmeyene oranla onunla mücadelesi daha olasıdır ve şiddeti bilmeyenin cinayet işlemesi de bu yüzden daha olasıdır. Toplu kitle isyanlarındaki zararsız insanların yıkıcı ve vahşi, beklenmedik davranışları onların toplum içerisinde bastırılmalarından dolayıdır. Gölge, ego kişiliğin tümünü tehdit eder ve toplumsal bir sorun olarak karşımıza çıkar. Onu kavramanın yolu hoşgörü ve sevgi ile ahlaki ve fikri konularda bilincimizi yeniden düzenlemekten, sorgulamaktan geçer. (Fordham, 2019, 64-65) Tabi bunun yanında onu kavramanın ve dengeli bir psişe oluşturmanın yolu yukarıda da değinildiği gibi onu tanımaktan ve kabul etmekten, onunla yaşamayı öğrenmekten geçer.

#### 4.1.4.1. Altın Çüs Destanında Gölge Arketipleri

Alıp Han sabah yemekte, altın masada önce hanımına serzenişlerde bulunup söylenir, sonra da ak kula atını alarak Sıradağ'ın zirvesine çıkar, ormandan geçer. Orada çocuğunun olmamasından ve geriye halkına bakacak bir varis bırakamamaktan yakınır, bağırır, ağlar. Altın Arığ eşini dönüşte üzgün görünce ona nedenini sorar. Alıp Han başta reddetse de ardından çocuğunun olmamasından kaynaklı olduğunu dile getirir. Altın Arığ'a bir patlama yaşar ve yalancı gibi ithamlarda bile bulunur ki diğer tüm konuşmalarında nezaketinden hiç ödün vermemiştir. Eşi hakaretler yağdırınca Altın Arığ da aylardır nasıl farkına varmadığını sorup eşine hamile olduğunu söyler. Bunun üzerine eşi mutluluğunu, sevincini dile getirir.

Alıp Han'ın bu bölümden çıkarımına göre yıllardır bu çocuksuzluğu içerisine attığı ve eşiyle böyle bir derdi ve kaygısı olduğunu paylaşmadığı anlaşılmaktadır. Yani bilinçdışına itilen ve yok sayılan, bastırılan bir durum ile karşı karşıyayız. Kahraman sonunda dayanamaz ve bilinçdışına yolculuğa çıkar. Bunu da dağ ve orman motiflerinden anlamaktayız. Bunlar sembolik olarak bilinçdışını temsil eder. Orada bastırdığı duygusu ile tanışır ve yıllardır bastırdığı duygu orada hıçkırıklarla, haykırışlarla bilinçdışına vurur. Bu dışavurum kontrolsüz bir hal alır ve kahraman eve geldiği zaman eşine sözlü şiddet gösterir. Bu da aslında yıllardır alttan alta eşini bu durum yüzünden suçladığı çıkarımını ortaya koymaktadır. Çocuğu olacağını öğrendikten sonra ise gölge durumla beraber ortadan kalkar ancak kahraman da böylece gölgesi ile de tanışmış olur.

Huu İney ve Alıp Hartığa tarafından öldürülen çocuk nehirden ağaca, ağaçtan guguk kuşuna dönüşür ve inlemeleri, sızlamaları tesadüfen oradan geçen Altın Çüs'te acıma hissi uyandırır. Çünkü Altın Çüs de çocuk gibi öksüz yetişmiştir ve ona destek olacak kimsesi yoktur. Bu yüzden çocuğa acır ve empati kurar. Aslında bu acıma ve empatinin altında yatan travmalar vardır. Altın Çüs, kuşun (çocuğun) feryadını dinlerken kendi çocukluğunun travmalarına gider. Çoğu zaman yalnız ve içkili dolaşmasının altında bu yatmaktadır: Babasının şiddet dolu olması ve yalnız bir çocukluk geçirmesi… Altın Çüs'ün destan boyunca sarhoş bir biçimde olması ve sürekli bir yolculukta olması (sonu belli olmayan, sonsuz) çocukluğunda yaşadığı travmalardan ve onlardan kaçışı olarak gösterilebilir. Çocuğun sesine kulak vermesi ve buna içerlemesi, çocuğun derdi ile dertlenmesinin altında yatan sebep bu çocukluk travmalarıdır. Altın Çüs hemen sarhoş maskesini çıkarıp kahraman maskesini takar ve bir yolculuğa çıkar. Bu yolculuk sadece çocuğu kurtarma yolculuğu değil, ölümsüzlük otunu arama yolculuğu değil, bilinçdışına da yapılan bir yolculuktur. Kahraman aslında gölgesine doğru bir yolculuğa çıkar ve gölgesi ile çarpışmaya, yüzleşmeye gider. Ancak Önemli olan onunla çarpışması değil onu tanıyıp kabullenmesidir. Bu da kahramanın yolculuğunda adım adım karşımıza çıkmaktadır.

Altın Çüs çocuğu dirilteni bulmak için Kara Dağ'a ulaşır. Kara Dağ'ın öte tarafında ak otağın içerisinde 6 güzel kız görür. 7.'si altın yakalı giyim giymiştir. Huu iney bu yedi kıza dönüşür. Kara Dağ'ın altında yuvarlak başlı yüce Kara Irmak yerden çıkıp akarak üç kulaç kadar gidip yere girer. Alıp Hartığa Kara Irmak olup akmaktadır. Altın Çüs kendisine oyun oynandığını anlar. Otağın içerisine girer ve kızlardan biri onu karşılar. Ona zehirli ve içince insanı küle dönüştüren ateşten içkiler sunar ancak kahraman bunların hepsini içer ve bir şey olmaz. Kıza ölmüş şeyi dirilteni nereden öğrendiğini sorar, kız anne babasının yurduna gidince ayağına kapılıp yalvarırsa söyleyeceğini dile getirir. Altın Çüs de nasıl yalvaracağını gösterivermesini ister. Puruhan Arığ da yere diz çöküp emekleyerek başını kara yere vururken Altın Çüs büyü yaparak kara yerin ağırlığını ve yüce göğün kirini üstüne indirir. Sonrasında türküsünü söyleyerek çıkıp atına binecekken sızıp kalır. Atı Kara Dağ'a çıkar. Alıp Hartığa gelip onu öldürecekken Huu İney'in yerde kapaklandığını görünce onu kaldırmaya çalışır ancak o da ona yapışıp kalır ve Altın Çüs ikisini de öldürür.

Altın Çüs'ün bilinçdışı yolculuğuna ve gölgesi ile çarpışmasına somutlaştırılmış bir hikayeyle tanık olmaktayız. Kahramanın Gölgesi burada mitolojik bir varlık, bir cadı

şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer gölgesi ise cadı gibi gene kılık değiştirip Kara Irmak formuna bürünen Alıp Hartığa'dır. Renklerin kara olması kaosu ve kahramanın gölgesini açıkça sembolize etmektedir, cadı ise Jung'un da örneklediği bir gölge sembolüdür. Bunun dışında burada gölgenin bir diğer özelliği ile, aptallığı ile de karşılaşmaktayız. Bu ise kahramanın ölüm ile burun buruna iken sızıp kalmasıdır. Kahramanın burada gölge ile ilişkileri de önemlidir çünkü gölge burada düşmandır ancak bilinçdışına bir yolculuk da açıkça görülmektedir. Bu yolculuk da gölge ile mücadeledir. Kahramanın gölgesini yenmesi ise psikolojide pek olumlu karşılanmaz. Gölge ile mücadele ondan kurtuluşu getirmez. Aksine, bu onu en fazla bastırma yollarından birine girer. Oysa olması gereken gölge ile çarpışmak değil, onunla barışmaktır. Kahraman onu kabul ettiği, onun kendisinin kötü yönleri olduğunu bilip kabullendiği ve kendisiyle, yani gölgesiyle barıştığı sürece bir psişik bütünlüğe, kendini gerçekleştirmeye varabilir. Dolayısı ile burada gölgesini yenmesi olumlu değil olumsuz bir sonuçtur ve kahramanın gölgesi ile mücadelesi devam edecek demektir.

Altın Çüs, Alıp Möke'ye, öç alalım, der. Kuşanıp Kara Dağ'ın üstüne çıkıp Kara Irmak'ın aktığı Alıp Hara Han'ın yurduna varırlar. Orada Alıp Möke, Alıp Hara Han'ı düelloya çağırır. Hara Han kara taş eve gider. Oradan yetmiş kadar yiğit kara dağın üstüne yiğitlerle savaşmaya çıkarlar. İki yiğidi düşmanlarının cesedinden sıradağlar kurar. Altın Çüs Alıp Möke'ye acır ve Kendisi Hara Han ile onun ise Çil Hara Hıs ile savaşacağını söyler. Alıp Möke Çil Hara Hıs'ı yener ancak öldürmez, elinden kaçar. Bunun üzerine Altın Çüs buna söylenip Hara Han'ı oracıkta öldürerek ona ders verir. Sonrasında da büyük yarışın başladığını ve Çil Hara Hıss'ın ona rahat vermeyeceğini söyler. Gene bir gece Hıyan Arığ Hanım'ı uyku tutmaz ve altı mücehhez ordu ile beraber Çil Hara Hıs gelir. Alıp Möke yerin zirvesi Sıradağ'a savaşa çıkar. O savaştayken de Altın Çüs büyük bir hızla yetişir. Altın Çüs de Çil Hara Hıs'ı öldürür. Bunun gibi daha pek çok düşmanla savaş devam edecektir.

Altın Çüs'ün buradaki gölgeleri düşmanlarıdır. Düşmanları Alıp Möke'nin anne ve babasını, Alıp Möke'yi katleden düşmanlardırlar. Bu yüzden çocuğun yanında olur ve nitekim yer yer de çocuk onun yanında olarak onun hayatını kurtarır. Altın Çüs'ün bu savaşları vermesinin temel sebebi yukarıda bahsettiğimiz çocuğa karşı duyduğu empatidir. Değişen şeyler aslında sadece olaylar; düşmanların formları, isimleri ve kuvvetleridir. Aynı kalan ise gölgenin kendidir. Altın Çüs hala çocukluğundaki yalnızlığın ve acıların travması ile, gölgesi ile çatışmaktadır. Bu gölge de sürekli kaotik

renkler (siyah/kara) ve bilinçdışını sembolize eden mekanlar (dağ, orman vs.) ile sunulur. Altın Çüs'ün gölgesini her seferinde yense de bu gölge her seferinde farklı bir form ve durum ile karşısına çıkmaya devam eder. Bu Durum ta ki Altın Çüs onu yok etmekten ziyade kabullenmeyi öğrenene dek devam edecektir.

Ak Sarı Kulun gölgeli gök dağdan denize iner ve sırtında çocukla denizi aşmaya çalışırken ayağına ala yılan sarılır fakat kıyıya çıkar, yılan da beraberinde... Bu yılan kara derili, büyük burunlu Huu İney'dir. Sonrasında da Denizden Alıp Hartığa çıkar ve bu planlı bir birlikteliktir. Çocuğu ve atı alıp Huu İney'den yardım alarak denizi tekrar geçip gölgeli Gök Dağ'a geri çıkarlar. Alıp Hartığa Ak sarı kulun'un boynunu keser ve kanı ak renkte akar. Alıp Hartığa sonra da çocuğun kolllarını ve bacaklarını dibine kadar keserek işkenceyle çocuğu öldürür. Çocuğun kanının rengi de aktır. Ardından Huu iney altı kanatlı ala yılana dönüşerek uçup gider, Alıp Hartığa da oradan ayrılır. Çocuk ölürken bir dilekte bulunur ve bu dileği gerçekleşir: ''Ak kanımı dökersen gölgeli Gök Dağ'dan aşağı aksın benim kanım, Ak dere olup akar. Akıp gittikten sonra çavdar başlı otu dönüp biter. Aygırlı yılkı yese tümünü bitiremez. Akıp gittiği kuytu yerde kara yerin içine geçer. Kara yere geçse onun yerinde altın yapraklı sedir ağacının başında at başı kadar güzel guguk kuşu orada öter.'' (Şahin, 2007, s. 70-71)

Bu bölümde şekil değiştirip yılan ve ejderhaya dönüşen Huu İney önemlidir. Çünkü Huu İney şekil itibari ile ve destandaki rolü itibariyle de çemberi, yılanı ve dolayısıyla da mandalayı temsil etmektedir. Huu İney bir burada tezin konusu olarak ise cadı formunda gölge arketipini temsil etmektedir. Burada Gılgamış destanındakine kısmi olarak benzer bir sahneyle karşılaşıyoruz. Çocuk yılan tarafından yakalanır ve nihayetinde de öldürülür. Gılgamış da ölümsüzlük otunu yılana kaptırır ve yılan deri değiştirme yeteneği kazanır, böylece ölümsüzlükle ilişkilendirilmiştir. (Gezgin, 2009). Burada da çocuk Gılgamış gibi ölüme bir yılan tarafından (Huu İney) mahkûm edilir ve Gılgamış bilişsel olarak hikayesiyle sonsuzluğa erişirken çocuk burada hayat ağacına dönüşerek sembolik olarak sonsuzluğa kavuşturulur. Bu yılan zaten çocuğun kaçtığı gölgesidir ve bilinçdışına hapsolmuş, gölgesinin egemenliğindedir. Aynı zamanda bu onun bilince ulaşmasını, yeniden doğmasını ve bireyleşmesini de sağlayacaktır. Yani bu, aslında zıtlıkların birliğidir. Denizde bilinçdışına yolculuğu gölgesi Huu İney ile beraberdir. Libidosu tek bir yöne, bilinçdışına akmaktadır. Bu da ona yıkımı getirir.

Alıp Möke yeniden dirildikten sonra hem kendisinin hem de babasının ve annesinin düşmanlarının ve katillerinin peşine düşer. Dostu Altın Çüs ile önce Çil Hara Hıs'ı ve babası Hara Han'ı öldürürler. Ardından evlenerek yurduna döner ve anne babasını diriltmek ister. Sadece annesini diriltebilir. Bu bölümlerde Alıp Möke'nin gölge arketipi karşımıza çıkmaktadır. Gölgesi kendisinin ve anne babasının düşmanlarıdır. Fakat Gölgesinin henüz ne olduğunun bilincinde değildir ve onu savaşarak, yok ederek yenmeye çalışır. Nitekim öyle de yapar ancak bu gölgeler farklı formlarda yeni durumlarla karşısına çıkmaya başlar. Dolayısıyla gölgesinden bir türlü kurtulamaz. Onu her yok ettiğinde yok ettiğinin yerine yeni bir gölge doğar, tıpkı Herakles'in Hydra'nın başını kestiğinde yerine yeni bir baş çıkması gibi…

Ah Molat Boz Kurt Huu İney'i yakalayıp ellerinden ve ayağından bağlar. Üzüm Han'a ne yapayım der, o da Huu İney'i yakalamak istemektedir, Üzüm Han da ne yaparsan yap, der. Ah Molat da Huu İney'in burnunu delip, dizginini geçirip yanına alarak Üzüm Han'ın ardından devam eder. Ah Molat'ı gören babası Huu İney'i neden öldürmediğini sorar, o da Üzüm han öldür demedi, der. Kahramanlar obaya inerler. Altın Çüs Çaas Han'dan kızı Ay Çarığ'ı Üzüm Han'a ister ve kız verilir. Düğün başlar, halk doyurulur. Ah Molat Huu İney'i alıp obanın ortasına getirerek serbest bırakır, Huu İney de türküsünü söyler. Halk düğünü bırakıp bunu görmeye gelir ve gülerler. Altın Çüs bunu görüp kızar; oğluna halka rezil olduğunu, neden öldürmediğini sorar ve cevap aynıdır. Bunun üzerine kızgınlıkla gidip Üzüm Han'a neden öldürtmediğini sorar, aynı cevabı alınca kızarak oğluna Huu İney'i alıp ıssız bir yerde öldürmesini söyler. Ah Molat da bunu yapar.

Babalarının mücadele ettiği Huu İney yılan biçimindeyken ve mandalayı, psişik bütünlüğü, yeniden doğuşu simgelerken çocukların karşısındaki Huu İney'in boz kurt biçiminde olması ilginçtir. Kurt keza Türk mitolojisinin önemli figürlerindendir ve tanrının yeryüzündeki simgesi, hanların yol göstericisi, milleti doğuran dişidir. Bu doğurgan dişi kurt motifi Roma mitolojisi gibi mitlerde de karşımıza çıkmaktadır. Burada ise olumsuz anlamda bir kurt simgesi ile karşı karşıyayız. Bu kurt Ah Molat'ın gölgesidir. Ah Molat gölgesine karşı ne bir saldırı ne de bir kaçış içerisindedir. Aksine bir yerden sonra onunla bir bütün gibi nereye giderse onu da yanında götürür. Burada gölge arketipinin denetimindeki pasiflikle karşılaşmaktayız. Her ne kadar Huu İney onun denetiminde gibi görünse de sonunda Huu İney düğünde türkü eşliğinde eğlenirken bile kahraman pasif bir duruşla hiçbir şey yapmaz. Bu da asıl olarak Ah

Molat'ın gölgesinin denetimi altına girip psişik sorunlar yaşadığını gösterir. Ah Molat gölgesinin denetimi altında hiçbir şey yapamaz. Gölgesinin denetimi altına giren Ah Molat'ın libidosu, enerjisi bilinçdışına akar ve bu ciddi sorunlara sebep olur. Kendisi bununla baş edemediği için de onu bu durumdan kurtaracak olan babası olur.

Destanda ortak gölge arketipi yer almaktadır. Çocuklardan Ah Molat ve Kök Molat ile Üzüm Han'ın babaların düşmanları aynı olduğu için bu çocukların da düşmanları aynı olur. Bu düşmanları onların temel gölgeleridirler. Babaların gölgesi Huu İney iken çocukların da keza Huu İney olmuştur. Sadece farklı formlardadırlar. Babalarınınki yılan, çocuklarınki kurt biçimindedir. Ah Molat Huu İney'i yakalar fakat Üzüm Han'ın buyruğu ile onu öldürmez ve Üzüm Han'ın peşinden gider. Hatta sonrasında kurdu Üzüm Han'ın düğününde serbest bırakınca kurt türkü söyler ve halk da onları izlemeye gelip alay ederek eğlenir. Ah Molat'ın babası da buna öfkelenir ve kurdu oğluna öldürtür. Altın Çüs'ün bu kızgın öfkesi aslında Üzüm Han'a beslediği öfkedendir. Dolayısıyla gölge arketipi yavaş yavaş çok daha farklı bir hal almaya başlayacaktır.

Üzüm Han'ın temel gölgeleri babasının ve annesinin düşmanlarıdır. Tıpkı babasınınki gibi. Bunun dışında Üzüm Han yeryüzünde kendisinden başka yiğit istemez. İşte bu da Üzüm Han'ın babasının düşmanları dışındaki asıl gölgesidir. Kahraman maskesi altında ezilen Üzüm Han'daki bu maske zamanla onun kurtulamayacağı, kontrol dışı kalacak bir gölgeye dönüşür. Bu gölge sadece kendisine değil çevresindekilere, topluma da zarar vermeye başlayacaktır. Bu maske aslında Türk geleneğinden, cihan hakimiyeti ülküsünden gelmektedir. Fakat bunu açıkça Altın Çüs'e defalarca meydan okuyarak dile getirir ve Altın Çüs de bizzat istediği yapılmazsa Üzüm Han tarafından öldürüleceğini dillendirir. İşte burada ortak gölge değişir ve gölge birbirlerinin kendileri olurlar. Tüm düşmanları yenseler de kendilerini yenemezler. Bu ana kadar kahramanlar gölgeleri ile hep savaşmış ve gölgeyi (sembolik olarak düşmanlar) yenmeye, yok etmeye, bastırmaya çalışmışlardır ama asla düşmanlar son bulmamıştır. Bunun sonucunda da son olarak birbirlerine düşman olurlar. Fakat burada daha tecrübeli olan Altın Çüs'dür. Üzüm Han kan dökme meyilinde iken Altın Çüs hep temkinli yaklaşmıştır. Nitekim Üzüm Hanın babası, Altın Çüs'ün dostu Alıp Möke de temkinli olanlardandır. Çünkü aslında artık yaşlı bilge rolüne de erişme eşiğindedirler, yeni bir maske geliştirmektedirler. Bunu da yiğit Üzüm han'ı durdurmaya, sağduyuyla dindirmeye çalışarak yaparlar. Hatta Altın Çüs Üzüm Han'ı evlendirir, tıpkı babasını evlendirdiği gibi... Yaşlı bilgeler kendi güçlerinin kapsamına o kadar kapılırlar

megolamanyaklığa doğru ilerlerler. Burada da Altın Çüs ve Alıp Möke hikaye boyunca megolamanyaklığa doğru ilerliyorlardı fakat kendi çocuklarının ardından bilinçdışının farkına vararak bir kişilik gelişimi yoluna girerler ve savaş yerine barışı yeğlerler. Yok etme yerine yüzleşme, katlanma, kabul etme ve son olarak onunla yaşamayı öğrenme kişiklerinde görülen gelişimdir. Bu sefer megolamanyak olan onlar değil oğullarıdır ve bir nevi kendilerini izlerler. Altın Çüs son karşı karşıya gelişte savaşmaya değil atlarıyla yarışmaya gider. Aslında bu yarış da kültürel olarak neredeyse savaş kadar büyük bir şey olarak görülür. Yarışta Üzüm Han Altın Çüs'ün yüceliğini ve gücünü anlayıp kabul eder ve barış sağlanır. Böylece Altın Çüs de Üzüm Han da babası da psişik bütünlüğe bütün halinde varırlar. Sonrasında da kahramanların eve dönüşüne tanık oluruz ve destan biter. Bu da zaten kahramanın kendisini gerçekleştirmesi ile ilişkilendirilen son aşamadır.

#### 4.1.4.2. Altın Arığ Destanında Gölge Arketipleri

Picen Arığ han olacak olan bir çocuğu yetiştirmek ve korumakla mükelleftir. Bir gün eve gelirken çocuğun kız kardeşini dinlemediğini görünce çocuğu uyarır ancak çocuk kendisine şunu söyler: ''Ben sizin sözünüzü dinlemem.'' (Özkan, 1997,41) Picen Arığ da aldırış etmeyen çocuğu evire çevire döver. Sonra da kız kardeşine şunu söyler: ''Hey, İcen arığ, biz başkasının çocuğunu bakıp büyütürsek mutlaka o çocuk büyüyünce bize köpek kadar değer vermez. Han olursa han olamayız, bey olursa bey olamayız.'' (Özkan, 1997,43) Bu bölümde direkt olarak Picen Arığ'ın gölgesi ile karşılaşmaktayız. Bu gölge hem somut hem de soyut olarak yer almaktadır. Picen Arığ'ın gölgesi iktidar istenci, han olma arzusunda, bilincinin derinliklerinde yatmaktadır. Fakat kendisi han olmak yerine han olacak çocuğu yetiştirmek ve korumakla mükelleftir. Bu bastırdığı duygusu yukarıda bahsettiğimiz ana dek bilinçdışında birikmiş ve ani bir patlamaya dönüşmüştür. Bunun sonucunda da açıkça han olmak istediğini dile getirmiştir.

Picen Arığ bu düşüncesini babası ile paylaşınca babası karşı çıkar ve ona görevini hatırlatır ancak o babasını dinlemez ve gece korunmak için aldığı babasının büyülü silahı ile çocuğu ve yurdu korumakla görevli ölümsüz Altın Arığ'ı öldürmeye çalışır. Babası her ne kadar karşı çıkmış olsa da kızı bunu beceremeyip tehlikeye girince Altın Arığ'ı ve atını öldürür. Kendisine yolda sığınmaya gelen han varisi çocuğu da Picen Arığ yolda öldürür. Sonrasında güç istenci için güçlü ama çirkin olan Alp Saaday ile evlenir.Picen Arığ gölgesi ile yüzleştikten sonra bu fikri yaşlı bir bilgeye açar ama

gerçekle, gölgesi ile yüzleşemez ve gölgesinin kontrolünü kaybeder. Gölgesinin denetiminde çocuğu öldürür ve yerine han olur. Bunu elde eder etmez de gölgesinin diğer dürtüleri açığa çıkar. Halkı ölü etle besler, onları yurtlarından sürgün eder, yolda sakat hayvanları öldürüp yaşlı ve sakat insanları ağaç dallarına asar. Tüm bunlar yıllarca bastırdığı ve bilinçdışında büyüttüğü gölgesinin dışa vuran arzu, istek, aşağılık duygu ve düşünceleridir. Nitekim han olunca gene gölgesi ile yüzleşmez ve bu bilinçdışı birikmiş istenci doğrultusunda daha çok güç ister ve çirkin olduğu halde güçlü olduğu için Alp Saaday ile evlenir. Bunun için de her şeyi yapar ve halkına işkence çektirir. Sonunda da gölgesine kurban gider ve han çocuğun yakınları tarafından yaptıkları yüzünden katledilir.

Hulatay'ın gölgesi gene hem soyut hem de somut olarak destanda yer almaktadır. Hulatay annesiz büyür ama onu bulur. Annesi ile tanıştıktan sonra annesi ona han varisi çocuk Çibetey'i korumasını vasiyet eder ve hanlığa göz dikmemesi için onu uyarır. Annesi çocuk için de canını verir. Ancak Hulatay ilk fırsatta Çibetey'i öldürür ve Altın Arığ bilinçsiz olduğu için de onu kandırarak han olmaya çalışır. Burada Çibetey aslında Hulatay'ın gölgesidir ancak isim olarak. Çünkü Çibetey'in gölgesi de gene Picen Arığ gibi iktidar arzusunda yatmaktadır. Hulatay'ın gölgesinin Çibetey olmasının sebeplerinden biri de annesinin Çibetey'e olan ilgisindeki kıskançlığıdır. Çünkü annesini yıllar sonra bulmasına rağmen annesi Çibetey'i diriltmek için canını verir ve oğlunu değil, Çibetey'i hanlığa layık görür. Hulatay'ın Çibetey'i öldürmesindeki iki temel gölge kıskançlık ve iktidar istencidir.

Hulatay Altın Arığ'ın her şeyin farkına varıp bilincinin yerine geldiğini anlayınca Çibetey'i tekrar diriltip düşman Alp Saaday ve Picen Arığ'ı da öldürür ancak Altın Arığ'ı etrafından uzak tutmak için Çibetey'i kandırır ve onun çobanlık etmesini sağlar. Burada gene bilinçaltındaki gölgesinin etkisinde iktidar istenci için oynadığı oyunlar ile karşılaşmaktayız. Asıl amacı gene han olmaktır. Bu da AlTın Arığ gibi bir kahraman Çibetey'in yakınındayken mümkün değildir.

Hulatay ÇİbetEy'e başkalarının yurtlarını yağmalayıp mülklerine mülk katmayı önerir ve bunu yapmaya giderler. Burada Hulatay'ın güç istencinin gene gölgelerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Kendisinin olmasını istediği yurdu Çibetey'e kaptırsa da onun üzerinden yurdu bir gün kendisinin olacakmış fikri ile Hulatay'ın aklına girerek büyütmeye çalışır. Gölgesinin etkisinde hilebaz arketipi ile sürekli hareket halindedir.

Ancak hiçbir yurdu alamayıp kendi yurtlarını da kaybedince gözü doymazlığın buna sebep olduğunu da kabullenerek ilk defa olumlu manada gölgesi ile yüzleşir ve onu tanımaya başlar.

Hulatay'ın bu gölgelerinin tamamının kaynağı aslında animasıdır. Bu da animası ölünce ortaya çıkar. Hulatay eşi Pora Ninci'nin, animasının kontrolü altında hareket etmektedir ve onun hilesi ile bir yarışa katılır. Bu yarışta karı koca olarak Çibetey'i yenip Han olmayı kurgulasalar da bunu başardıktan sonra Altın Arığ'a yenilir ve ölümden döner. Burada Hulatay ve Pora Ninci'nin birlikte hareket ettikleri sanılsa da aslında Hulatay tüm bu gölgesel davranışları eşinin istenci ile gerçekleştirmektedir. Çünkü eşinin onu bir kap ile büyülediği sonradan ortaya çıkar. Çocukları Altın Arığ tarafından öldürüldükten sonra eşi bir yılana dönüşerek yer altına girer ve intikam duygusu ile oradan uzaklaşır, onu terk eder. Bunun üzerine Çibetey'in eşi Alıp Han kız Hulatay'a büyülendiğini ve eşinin nasıl birisi olduğunu anlatınca her şeyin farkına varır. Hatta daha sonra eşi bir kez daha aklına girmesin diye Alıp Han kıza kendisine bir eş önermesini ve evleneceğini söyler.

Karanlık ve yeraltı sembolleri bu kısımda önemlidir. Bunlar kaosu çağrıştırmaktadır. Yeraltı aslında bilinçaltı veya bilinçdışı olarak da düşünülebilir. Hulatay uzun süre bilinçdışındaki bu iki arketipinin denetimsiz kontrolü altındadır. İlk başta animasının kontrolsüz denetimine girer, daha sonra da bu gölgesine dönüşmeye başlar ve bilinçdışındaki tüm etik dışı dürtü, arzu ve istekleri dışa vurmaya, gerçekleşmeye başlar. Ta ki Hulatay animası ve gölgesi ile hareket etmektense onları tanımaya çalışana kadar bu böyle sürer. Gerçeğin farkına vardıktan sonra ise adeta yeniden doğmuşçasına başka birine dönüşüverir. Burada yılan sembolü de önemlidir çünkü mandalayı çağrıştırmaktadır. Yeraltı ve karanlığın olumsuz çağrışımı dışında yılanın mandala sembolü ile zıtlıkların birliği gerçekleşir ve Hulatay kendisini tanıyıp yeniden doğarak bireyleşmeye, kendisini gerçekleştirmeye başlar.

Çibetey'in temel gölgesi masumiyeti ve aslında hiçbir zaman tam manası ile bir han olamayışıdır. Çocukken han olacağı düşüncesi ile ablasına karşı çıkması ölümüne sebebiyet verir. Bu da henüz çocukken han düşüncesinin bilinçaltında verdiği özgüven ile koruyucusuna karşı gölgesel dürtüleri ile ona bir karşı çıkıştır. Yeniden doğduktan sonra Hulatay tarafından öldürülür ve gene Hulatay tarafından yeniden diriltilir ancak Hulatay ile dostluk kurar ve ona hep kanar. Güç oyununda Hulatay tarafından yenilir

ve Altın Arığ sayesinde hanlığı Hulatay'a kaptırmaz. Hulatay'ın sözü ile başka yurtlları fethetmek isterken kendi yurdundan olur ve canından da olur ancak tekrar yeniden diriltilir. Gene hanlık gölgesi ile başkalarının yurduna göz diker. Bu da bilinçdışından gelen daha fazla mülk ve güç istencidir. Ayrıca burada kendisini ispatlama dürtüsü de dışa vurmuştur. Bunlar da güç istencinin gölgeleşmiş halleridir.

Çibetey masum yönü dolayısıyla sürekli birilerine, özellikle Hulatay'a güvenmiş ancak hep kandırılmış ve sık sık da canından olmuştur. Sonunda ise yurtlarındaki halkı ve malı çalan hanların izinden giderken çocuklarının kendilerini takip etmeleri için bir tapınak ve bir ağaca yazı yazarlar. Ancak Hulatay kendisinin doğmamış çocuğunun peşinden gelmeyeceğini söyleyip onu aptal yerine koyması üzerine Hulatay ile tartışırlar ve neredeyse bir kavgaya dönüşür. Burada ilk kez Hulatay'a karşılık verir ve bu da aşağılanma duygusundan kaynaklıdır. Bu aşağılanmayı gene bir han gölgesinde, baba olma umuduyla kabullenemeyip bilinçdışından gelen Hulatay'a karşı biriktirdiği öfkesi dışa vurur. Bu da aslında Hulatay'ın kısmen, zaman içerisinde Çibetey'in gölgesine dönüştüğünü göstermektedir. Bunun sebebi ise Hulatay'ın yaptıklarına karşın masum arketipinde ona kanması ancak bir diğer yandan da kin beslemesidir. Bastırdığı bu kin de bir gölgeye dönüşür ve bir noktada patlar. Bu yüzden gölgenin bastırılması veya yok sayılması tehlikelidir.

Yurtlarını savunurken Hulatay da Çibetey de can verirler ancak her ikisi de Çibetey'in eşi Alp Han kız tarafından diriltilir. Çibetey bunun üzerine hanlığı oğluna bırakır ve kılıcını da bırakarak hanlıktan vazgeçer. İlk defa başkasının malına göz diktikten sonra her ikisi de gözü doymazlığın buna sebep olduğunu kabul edip gölgeleri ile orada yüzleşirler ve onu tanımaya başlarlar. Ancak Çibetey'in kılıcını bırakması ise bireyleşmesidir ve her şeyi olması gerektiği gibi değil olduğu gibi kabullendiği, doğa ve insanlarla bütünleşerek bir olduğu bireyleştiği noktadır.

Bu destanda da tıpkı Altın Çüs destanında olduğu gibi kahramanlar ilk başta kendi han, güç istenci, mal mülk, saygınlık gibi gölgelerle çatışırken bunların sonu gelmez ve sürekli bastırılan, yok edilen veya kurtuldukları gölge yerine başka bir gölge türer. Sonunda da birbirlerinin gölgelerine dönüşmeye başlarlar. Kahramanlar bunun üzerine farklı noktalardan da olsa gölgeleri ile yüzleşip birbirlerine karşı bastırdıkları gölgenin kaynağına vararak onu tanıyıp kabullenirler ve böylece onu yok saymak yerine onun

farkında ve kabullenilmiş, barışık bir biçimde yaşarlar. Bu sayede de bireyleşme gerçekleşirç

Altın Arığ destanda ölümsüz ve kendiliğinden yaratılan, Çibetey ve yurdunu korumakla mükellef olağanüstü bir kahramandır. Picen Arığ tarafından henüz yaratıldığı taş kayanın içerisinde atı ile öldürüldükten sonra Huu İney tarafından halkın ve mülkün Picen Arığ'tan geri alınması için yeniden diriltilir. Ancak Hulatay tarafından henüz bilinci yerinde değilken manipüle edilir ve Çibetey öldürülür. Sonrasında bilinci yerine gelince Hulatay korkudan Çibetey'i diriltir ancak bu sefer de Çibetey Hulatay tarafından manipüle edilir. Bunun üzerine Çibetey onun yurda yaklaşmamasını ve dağda bir nevi çobanlık yapmasını ister. O da tüm bunları bilincinde bastırır. Ancak Hulatay ve eşi güç oyunu oynayıp Hulatay'ın Çibetey'i yenmesini ve han olmasını tasarlar ve Hulatay yenilir. Bunun üzerine Altın Arığ Hulatay ile dövüşür ve bunu engeller. Bunu yaparken bilinçdışında Hulatay'a karşı bastırdığı duyguları açığa çıkar ve neredeyse onu oracıkta öldürecek kadar hırpalar. Bu bilinçdışında bastırılan gölgenin dışavurumudur.

Güç oyunundan sonra Hulatay ve eşi Altın Arığ'ın ne kadar kötü ve cani olduğunu söyeleyerek Çibetey'i tekrar manipüle ederler ve Altın Arığ yurttan uzaklaştırırlır. Yurt işgal edilir ve halk ile hayvanlar başka hanlarca sürülür. Bunun üzerine Altın Arığ yurdu geri almaya çalışan Hulatay ve Çibetey'e desteğe, savaşa, Kara Dağ'a gider. Hulatay'ın oğlu doğup savaşa, babasına desteğe gelir ancak o sırada düşmanla dövüşen Altın Arığ'a saldırır. Bunun sebebi Annesi tarafından Altın Arığ'ın kötülenmesidir, annesinin dolduruşuna gelmesidir. Altın Arığ düşmanın kendisi olmadığını, asıl düşmana saldırması gerektiği yönünde iyi niyetle ve nezaketle birkaç uyarıda bulunsa da çocuk ona saldırmaya devam eder. Bunun üzerine Altın Arığ çocuğu alıp paramparça ederek Kara Deniz'e atar ve annesinin ondan bir parça bile bulamamasını söyler.

Deniz ve dağ sembolleri burada gene önemlidir. Dağ ve deniz bilinçdışı yolculuğun simgesidir. Fakat bunların rengi karadır ve bu da kaosu, ölümü, gölgeyi, gölgenin rengini çağrıştırmaktadır. Bu bilinçdışı yolculukta Altın Arığ gölgesi ile yüzleşir. Gölgesi gene Hulatay ve eşidir ancak bunlarla beraber onların çocuğu da bu gölgelerin yansımasına dönüşür. Her ne kadar başta iyi niyetli olsa da sonrasında bilinçdışından, gölgesinden akan yoğun bir enerji onu ele geçirir ve denetimsiz bir biçimde içindeki

tüm vahşi duyguları dürtülerle sergiler. Çocuğu etinden kemiğine kadar parçalayarak denize, balıklara yem olarak attıktan sonra parçalarının annesi Pora Ninci tarafından bulunamamasını diler. Bu dileği ve eylemleri onun bilinçaltında Hulatay ve Pora Ninci'ye karşı ne kadar kin beslediğinin ve bastırdığının yansımalarıdır.

Altın Arığ'ın bir diğer gölgesi Ay Kara Taş adında kendisinin zıddı biçimde yaratılmış bir alptır. Altın Arığ da o da birer dağın tepesindeki bir kayanın içerisinde yaratılmışlardır ve her ikisi de altı zirveli kayalardırlar. Fakat Altın Arığ ak kayanın diğeri ise kara kayanın içerisinde yaratılmıştır. Ay Kara Taş onu kendisine eş olarak almaya gelmiştir ancak Altın Arığ bunu Kanlı Kılıçtan duyunca Ay Kara Taş'ı öldürür. Ay kara taş tüm sembolik ayrıntılarda ismine kadar kara olarak adlandırılır ve bu yönü ile direkt olarak kaosu çağrıştırır. Altın Arığ ise ismine dek zıddı bir biçimdedir. Bakire arketipinde bir kahraman olan altın Arığ hem bu yüzden hem de Çibetey'in oğlu ve çok sevdiği Kanlı Kılıç'ın Ay Kara Taş'ı kötü alp biçimde tasvir etmesinden kaynaklı olarak Ay Kara Taş'ı öldürmüştür. Bir animaya bakire arketipinde karşı olması, bunu yok sayması, savaşçı ve güç sergileme isteği Kanlı Kılıç'ı onun gölgesine çevirir ve bu dürtülerle bir kez daha gölgesini bastırma yoluna giderek onu öldürüp yok eder.

Altın Arığ Kanlı Kılıç'ın düğününde sarhoş olur ve yaşlı kadın kılığındaki Pora Ninci'nin sorularına cevap verirken ruhunun nerede gizli olduğunu açığa çıkartır. Bunun sonucunda Pora ninci kanatlı bir ejderhaya dönüşerek Altın Arığ'ın ve atının ruhlarının içerisinde bulunduğu iki başlı altın guguk kuşunun peşine düşer, ardından da Altın Arığ tam kuşun saklı olduğu Altın Kaya'nın önüne gelmişken pora Ninci kuşun başlarını koparır ve Altın Arığ ile atı öldürülür, kuma dönüşürler. Altın Arığ ve atı Alıp Han kız tarafından yurtları yıkılırken yardım istemeye geldiğinde o şekilde bulunurlar. Tam o sırada yaşlı bir bilge tarafından kumlarının içerisindeki kemiklerinden büyüyle yeniden diriltilirler. Altın Arığ bu kez küçük bir erkek alp olarak Taptaan Mirgen adında, atı da tavşan gibi bir at olarak dünyaya yeniden gelirler. Taptaan Mirgen ve Alıp Han kız Pora Ninci'yi yakalayıp öldürürler. Bunu yaparken Taptaan Mirgen sarı kayışıyla onu yakalamış, Alıp Han kız da Pora Ninci'yi ateşe atmıştır. Altın Arığ'ın gölgesi Pora ninci ile burada bir kez daha belirir. Altın Arığ bastırdığı, her seferinde yok ettiği veya önemsemediği gölgesi tarafından yok edilir. Bu da gölgenin bastırılmasının ve yok sayılmasının sonucu olmakla beraber gölgenin sembolü burada önemlidir. Pora Ninci'nin yılan formu mandalayı, yeniden doğuşu çağrıştırır. Kayanın, kuşun altın renkleri de gene güneşi ve doğumu sembolize

etmektedirler. Altın Arığ gölgesini bu sefer yenemez ve bunun üzerine yeniden doğar. Fakat bu sefer bir erkek olarak. Bu yeniden doğuş her şeyi değiştirir. Bakire arketipi altında animaya karşıyken erkek olarak yeniden doğunca evlenir ve bir animusu olur. Bu da bastırdığı şeylerle yüzleşmesi ve onlarla yaşamayı kabullenişidir. Nitekim yeniden doğuşun ardından gölgesini sarı şimşeğimsi kayışla yakalar ancak öldürmez, onu kayaya bağlar. Alıp Han kız Pora Ninci'yi ateşe atar ve küle dönüştürür. Kutsal ateş de olumlu bir simgedir ve sonsuz yaşamı sembolize eder. Tüm simgeler yeniden doğuşu ve bunun akabinde eylemler de yenileşmeyi, yaşamı olduğu gibi kabul etmeyi, gölgeyi kabullenmeyi, kendini tenıyıp keşfetmeyi yansıtmaktadır. Böylece Altın Arığ da yeniden doğarak bireyleşme macerasında önemli adımlar atmıştır.

Gölge arketipinin destanlardaki sonucuna bakıldığında gölgenin ortaya çıkış sebebi temel olarak bastırılma veya bastırma kaynaklıdır. Örneğin Alıp Han'ın çocuksuzluğu bastırması, Picen Arığ'ın iktidar olma istencini bastırması; Altın Arığ'ın dışlanmasını ve hor görülmesini bastırması bunlara örnek teşkil eder. Bir diğer gölge ise babadan oğula geçen ortak gölge motifidir. Baba veya annenin düşmanı çocuğun da düşmanı ve dolayısıyla gölgesine dönüşür. Tespit edilen asıl önemli gölge ise kahramanların gölgelerini yok etmeye çalışırken sonunda birbirlerinin gölgelerine dönüşmeleridir. Buna güzel bir örnek de Üzüm Han'ın Altın Çüs'ün ve Altın Çüs'ün de da Üzüm Han'ın gölgesine dönüşümüdür. Çünkü gölgeyi ne kadar yok etseler de yerine yenisi türer ve sonunda birbirlerinin gölgeleri olurlar. Ancak bunu keşfedip gölgeyi tanıyınca, gölgenin ne demek olduğunu öğrenince yaşamlarını dengelemeyi başarırlar.

## 4.2. Durum Arketipleri

### 4.2.1. Kahramanlık (Monomit/Aşama) Arketipi

Joseph Campbell'ın ''Kahramanın Sonsuz Yolculuğu'' adlı eserindeki ''monomit'' bu çalışmada kahraman arketipini incelememizde faydalanacağımız kaynak eser olacaktır.

Mitler, mitologlarca veya psikoloji dalındaki uzmanlarca insanın ortak bilinçdışı, ortak rüyası, ortak hafızası, ortak hikayeleri, ortak aşamaları, ortak kültürleri, ortak tarihleri olarak görülür. Campbell kendi sentezini oluştururken Jung'un ve Freud'un psikolojideki çalışmalarından ve kuramlarından etkilenmiş, bunu bizzat dile

getirmiştir. Ayrıca J. Campbell bu tezini oluştururken mitlerdeki sembollerden de faydalanır. Biz de arketiplerimizi incelerken bunlardan fazlasıyla faydalanacağız.

J. Campbell eserinde farklı coğrafyalardan pek çok miti kaynak alıp bunları inceler ve bunlardan ortak bir kahraman süreci ortaya çıkarır. Aslında her ne kadar kahramanlar farklı kültürlerden de olsa, farklı olaylar, farklı isimler ve farklı hikayelere de sahip olsa hepsi aynı işlevlere ve temelde tek bir hikâye dizisine sahiptir. Yani hepsinin kemik yapısı aynı olarak düşünülebilir. Hepsi aynı süreçten, çok ufak farklılıklar hariç, geçer.

Joseph Campbell'ın ''Kahramanın Sonsuz Yolculuğu'' adlı eserindeki ''monomit'' diye adlandırdığı yapısal kalıpla dünya üzerindeki kültürlerin hemen hepsinin mitlerinin iskeletlerinin, yani kahramanların geçirdiği süreçlerin çıkartılabileceğini ve bunların ortak olduğunu savunur. İşte bu süreç de kahraman arketipi ve geçirdiği süreçlerdir. Bu süreç on yedi aşamadan oluşmaktadır. Nitekim Vladimir Propp bunun gibi bir yapıyı masallar üzerinden ortaya koymuştur. Bu kuramlar dünya masal ve mit incelemelerinde başta geldiği gibi çeşitli başka alanlarda da faydalanılan kuramlardırlar. Joseph Campbell'in monomiti masal yazmada, hikâye yazmada, roman yazmada ve özellikle Hollywood'da fazlasıyla faydalanılan bir yapıdır. Hollywood'da senaryo yazımında ve film incelemelerinde artık klasikleşmiş bir kuramdır. Pek çok tarihe damga vuran filmde (Yıldız Savaşları, İndiana Jones, Terminatör, Yaratık, Matrix ve Harry Potter) monomitten faydalanılmıştır.

Joseph Campbell monomitin aşamalarını on yedi olarak belirlese de bunların temelde üç aşamadan oluştuğunu belirtir. İlkinde kahramanın yurttan ayrılışı ve hedefe doğru giderkenki ilk adım sırasında yaşadığı zorluklar anlatılır. İkincisinde hedefe ulaşması ve aslında erginleşmesi verilir. Üçüncüsünde ise eve dönüşü ve kendisini gerçekleştirmesi yani aslında bireyleşmesi anlatılır. Bu üç aşama kendi içerlerinde çeşitli aşamalar içerir. Fakat on yedi aşamanın on yedisinin de tüm mitlerde kesinlikle bulunması zaruri değildir. Bu üç temel aşamanın alt başlıkları duruma göre eksilebilir veya artabilir ve bu gayet sıradandır. Temel iskeletteki üç aşama değişmez. Bunu Campbell de şöyle ifade eder: "Monomitin basit ölçeğinde gerçekleşen değişimler betimlemenin ötesindedir. Birçok öykü, tam çevrimin bilinen öğelerinin bir ya da ikisini diğerlerinden ayırır ya da onları hayli büyütür (sınav motifi, kaçış motifi, gelinin kaçırılması); diğerleri birçok bağımsız çevrimi tek bir diziye sıralar (Odysseia'da

olduğu gibi). Farklı karakter ya da bölümler kaynaşabilir, ya da tek bir öğe kendini çoğaltabilir ve birçok değişimle yeniden görülebilir." (Campbell, 2000, 280) Bu on yedi aşamanın başlıkları şu şekildedir:

1. Ayrılma (Yola Çıkış):
- Maceraya Çağrı
- Çağrının Reddedilmesi
- Doğaüstü Yardım
- İlk Eşiğin Aşılması
- Balinanın Karnı
2. Erginlenme
- Sınavlar yolu
- Tanrıçayla karşılaşma
- Baştan Çıkarıcı Rolüyle Kadın
- Babanın Gönlünü Alma
- Tanrılaştırma
- En Son Ödül
3. Dönüş
- Dönüşü Reddetme
- Büyülü Kaçış
- Dışarıdan Gelen Kurtuluş
- Dönüş Eşiğinin aşılması
- İki Dünyanın Ustası
- Yaşama Özgürlüğü

"... ister Doğu'nun engin, neredeyse okyanus büyüklüğündeki imgelerinde, ister Yunanlılar'ın güçlü anlatılarında ya da ister İncil'in muhteşem efsanelerinde olsun, kahramanın macerası normal bir düzenekte yukarıda anlatılan nükleer birimin kalıbını izlemektedir. Dünyadan ayrılış, birtakım güç kaynaklarına yönelme ve yaşam yenileyen bir dönüş." (Campbell, 2000, 46)

Teze konu olan destanların her ikisi de yapı itibari ile döngüsel destanlardırlar. Yani hikayeler bir kahraman ile son bulmaz. O kahramanın ardından çocuğunun, çocuğunun hikayesinin ardından da torununun hikayesi anlatılır. Bu nedenle destanlarda bir tane kahraman arketipi yerine birçok kahraman arketipi mevcuttur. Bunun yanında geçiş

dönemi destanları olduklarından dolayı içerlerinde bir ana kahraman yerine birden fazla ana kahraman da yer almaktadır. Bu nedenle destanlar içlerinde birçok monomiti barındırmaktadırlar. Bu monomitler tezde şu sıralamalarla incelenmiştir: Ayrılma, erginlenme ve dönüş olmak üzere üç ana bölüm başlığı yer almaktadır. Bu başlıklar da kendi aşamalarını içerir. Önce her bölüm başlığının ardından Altın Çüs destanındaki kahramanların aşamaları sırasıyla numaralandırılarak sonra da Altın Arığ destanındaki kahramanların aşamaları gene numaralandırılarak incelenmiştir. Bu üç ana başlığın alt başlıkları destanlardaki monomitler iç içe olduğu için sıralama olarak yer değiştirmiş gibi görünmektedir. Ayrıca her aşama defalarca tekrarlanabilmekte veya bazıları eksik kalabilmekte ki bunun zaruri olmadığı da yukarıda belirtilmiştir.

#### 4.2.1.1. Ayrılma (Yola Çıkış)

Yola çıkışta ilk aşama yukarıda da şemada verildiği gibi ‘’maceraya çağrı’’ aşamasıdır. Kahramanın yola çıkış çağrısı bir zorunluluktan yahut başka bir sebepten olabilir. (Kudler, 2006, 15) Bu durumda kahraman kurulu düzenini, evini ve yurdunu terk etmek durumunda kalır. Bu, kendisi için ilk büyük çatışmadır çünkü kurulu düzenin bozulması insanoğlu için daima zorluklar içerir. Kaldı ki bu çağrının içerisinde çoğunlukla zorlu aşamalar öngörülebilir. Bu öngörüler içerisinde servetini, yurdunu, sevdiklerini kaybetmekten tutun da zorlu olağanüstü diyarlara ve canavarlara, hatta ölüm tehlikesine kadar çeşitli şeyleri bulabilmekteyiz. Tüm bu sebeplerden ötürü burada karşımıza ikinci aşama çıkar: ‘’çağrının reddi’’ aşaması.

“Bütün dünyanın mitleri ve halk masalları, bu reddin özde, kişinin kendi çıkarı saydığı şeyden vazgeçmeyi reddetmesi olduğunu açık kılarlar. Gelecek, aralıksız ölüm ve doğum dizileri şeklinde değil, kişinin mevcut idealleri, yararları, hedeflerinin ve üstünlüklerinin sabitlenip güvenceye alınması şeklinde ele alınır.” (Campbell, 2000, 74) Yani kahraman henüz kendisini bu çağrıya hazır hissetmemektedir ve o olgunlukta değildir. Fakat isteyerek veya istemeyerek, kahraman bu çağrıya doğru eninde sonunda yol alır. Aksi takdirde zaten öyle bir anlatı oluşmaz. Bu yüzden isteyerek veya istemeyerek de olsa bu yolculuk başlatılır.

“Çağrı gerçekleşince, kahraman artık gündelik dünyanın konforu içinde umursamaz olarak kalamaz. Çağrı, kahramanın gündelik dünyadaki tüm çarelerini tüketebilir. Savunma mekanizmaları işlerliğini yitirir, çevresindeki insanlar kahramandan bıkabilir; ya da kahraman, yaşamında giderek artan baskılar, darboğazlar yüzünden

gündelik dünyadan kaçıp özel dünyaya sığınabilir. Kahraman çağrıyı kabul etmek zorundadır; aksi takdirde anlatımın dengesi bozulacak, cinayet, giz ya da sorun çözülmeden kalacaktır. Bir yanlış varsa, düzeltilmesi gerekir." (Tecimer, 2005, 142)

Kahraman yolculuğa çıkar ve her şeyi geride bırakır. Yolda karşısına yaşlı bilge arketipi veya işlevinde yol gösterici bir yardımcı çıkabilir bu da ''doğaüstü yardım'' aşamasıdır. (Campbell, 2000, 84) Sonrasında ''ilk eşiğin aşılması'' aşaması gelir. Kahraman artık kendisini bekleyen kaosun içerisine aslında ilk adımını atar. Burada bir çatışma yaşar. Bu eşik muahfızları ile olur. Eşik muhafızları onu fiziksel veya zihinsel olarak zorlar ve büyük bir tehlikenin içerisinde olabilir. Bu tehlikeyi fiziksel veya zihinsel gücüyle aşabileceği gibi bu aşamada yenilgiye de uğrayabilir. Bu yenilgi mahkumiyetle veya ölümle sonuçlanabilir ancak hikaye son bulmaz. Kahraman mitte yeniden doğar. Bu da ''balinanın karnı''' aşamasına tekabül eder. (Akgün, 2008, 71-72)

#### 4.2.1.1.1. Altın Çüs Destanında Kahramanların Yola Çıkış Aşamaları

Altın Çüs destanında Altın Çüs'ün ayrılma aşamaları şunlardır:Bir çocuk öldürülmesinin ardından ırmağa ve ondan da ağaca, ağaçtan da guguk kuşuna döner ve sonrasında da ağıt yakar. Guguk kuşunun inlemelerini ve sızlanmalarını dinleyen Ak Kula Atlı Yiğit Altın Çüs gelir. İşte buradaki bu ağıt aslında maceraya çağrı aşamasıdır. Yiğit de bu çağrıya kulak verecektir. Guguk kuşunu dinledikten sonra onu diriltmek için sönen ateşi ve ölen kişiyi dirilten büyülü simgeyi aramak için yola çıkacağını söyler. Dokuz kulaç boylu ak kar gibi Ak Kula atını alıp yola çıkar. Gökyüzünde gökkuşağı uzanır, güneş görünür. Yiğit de çocuk gibi öksüz yetişmiştir ve ona destek olacak kimsesi yoktur. Bu yüzden çocuğa acır ve empati kurar aralarında. Yola çıkışının temel sebebi olarak bu verilir. Kahraman genel olarak sarhoş bir biçimde genelde de at üstünde bir yolculuktan diğerine geçmektedir. Bir serüvenden bir diğerine… Çağrının reddi aşaması burada yer almaz çünkü kahramanın kurulu bir düzeni zaten mevcut değildir. Yani çocuklarını, eşini, ülkesini ve servetini geride bırakma zaten daha önce gerçekleşmiştir. Dolayısıyla alacağı riskleri zaten daha önceden almış görünmektedir. Kahraman bu çağrıya isteyerek cevap verir ve hatta bunun gibi bir bilinçdışı yolculuğun olgunluğuna erişmiş, bu anı beklemektedir. Böylece bilinçdışı yolculuk yahut kahramanın yola çıkış aşaması gerçekleşmiş olur.

Altın Çüs ormanlardan, dağlardan, sulardan geçip parlak ırmaklı Parlak Dağ'ün üstüne çıkar. Ak yazı ile gök yazı denen bir bölgeye bakar. Çaas Han'ın ak otağına gider, altın kapıyı çalar ve altın tahtına, masasına oturur. Han'ın misafiri olur. Çaas Han'a sönen ateşi yakan, ölmüş kimseyi dirilteni sorar, han da eşine zorla söyletir çünkü bir zamanlar onu altı mücehhez büyük ordudan kurtarmıştır. Çarığ Tana yiğide, kendi saçından ve atın kuyruğundan üçer kök kıl kopartıp guguk kuşu bağlamasını, bunu çocuğun vücuduna koymasını ve insanı dirilten ot ile tedavi etmesini söyler ama aynı zamanda Huu İney'in Guguk kuşunu almış olabileceğini söyler. Sonrasında yiğit üç ala bardaktan içkisini içerek oradan ayrılır. Bu aşama tam olarak doğaüstü yardım aşamasıdır. Çünkü işlediğimiz yaşlı bilge arketipinde buradaki iki yaşlı kahramanın birer yaşlı bilge arketipi olduğu belirtilmiştir. Çaas Han ve Çarığ Tana kahramanın çıktığı yoldaki bilgisiz ve yardıma muhtaç olduğu anda karşısına çıkarlar. Bu iki yaşlı bilge arketipi de kahramana doğru yolu göstererek ona neler yapması gerektiğini öğretirler.

Altın Çüs Gölgeli gök dağa gelir, sedir ağacının altından yaprakları sararmıştır ve guguk kuşu yoktur. Oradan Kara Dağ'a ulaşır. Kara dağ'ın öte tarafında ak otağın içerisinde 6 güzel kız görür. 7.'si altın yakalı giyim giymiş. Huu iney bu yedi kıza dönüşmüştür. Kara Dağ'ın altında yuvarlak başlı yüce Kara Irmak yerden çıkıp akarak üç kulaç kadar gidip yere girer. Alıp Hartığa, Kara Irmak olup akmaktadır. Altın Çüs bunları görüp kurnazlığa karşı kurnazlıkla cevap vereceğini dile getirir, ak otağa gider. İşte tam burada kahraman bir diğer aşamaya gelir: ''İlk eşiğin aşılması'' Burada karşımıza çıkan Huu İney ve Alıp Hartığa aslında birer eşik muhafızıdır. Eşik muhafızlarının her ikisi de olağanüstü varlıklardır. Birisi yedi kıza bölünüp şekil değiştirerir, bir diğeri ise bir ırmağa dönüşür. Yani her ikisi de büyü yapıp şekil değiştirebilmektedirler. Nitekim eşik muhafızları da onu hem fiziksel hem de zihinsel olarak yoracak tiplerdirler. Her ikisinin de görevi büyülü nesneyi muhafaza etmektir ve Altın Çüs'ten korumaktır. Bunu hem fiziksel hem de zihinsel olarak yani hile ile yaparlar. Bu da bu aşamanın temel özellikleri arasında yer almaktadır.

Onu altın yakalı yedinci kız karşılar. Huu İney kendisini doksan hanın yaşadığı yurda hükmeden Poruhan Arığ kız olarak tanıtır. Altın Çüs'e burada Huu iney tarafından zehirli, içince ateşe dönen ve kişiyi küle çevirecek içkiler sunulur. Altın Çüs bunların hepsini içer ve adeta bir ejderhaya dönüşür ancak kendisine sarhoş olması dışında hiçbir şey olmaz. Bu sırada Huu İney'in cebinde guguk kuşunu da belli belirsiz de olsa

görür. Kahraman burada kaosun içerisine tam olarak adım atmıştır ve mücadele artık başlamıştır. İlk olarak bu aşamada fiziksel bir direniş ile karşılaşırız. Kahraman yapılan hileye bedeni ile direnmeyi başarır. Sonrasında kıza ölmüş şeyi dirilteni nereden öğrendiğini sorar, kız anne babasının yurduna gidince ayağına kapılıp yalvarırsa söyleyeceğini dile getirir. Altın çüs de nasıl yalvaracağını gösterivermesini ister. Poruhan Arığ da yere diz çöküp emekleyerek başını kara yere vururken Altın çüs büyü yaparak kara yerin ağırlığını ve yüce göğün kirini üstüne indirir. İşte burada da kahraman hilebaz arketipine bürünerek zihinsel bir mücadele içerisine girer ve hileye aklı ile, hile ile karşılık verir. Dolayısıyla aşamanın diğer direnişinde de başarılı olur.

İlk eşiğin aşılması an meselesi iken bu gerçekleşmez. Kahraman Altın Çüs, Huu İney'i etkisiz hale getirdikten sonra türküsünü söyleyerek çıkıp atına binecekken sızıp kalır. Atı da kaçarak Kara Dağ'a çıkar. Sonrasında ise Alıp Hartığa gelip onu öldürecekken Huu İney'in sesine gider ve onu kurtaracakken ona yapışıp kalır. Altın Çüs uyanır ve ikisini de öldürür. Bu eşik ölüm ile sonuçlanabilen bir eşiktir. Fakat öyle olsa bile monomite göre daha sonrasında kişi yeniden dirilir ve aşamalar devam eder. Monomitte ayrılmanın, yola çıkışın son aşaması ''balinanın karnı'' aşamasıdır. Bu aşama aslında kahramanın ölüp yeninden dirildiği aşamadır. Bu ölüm sembolik olarak da olabilir. Kahramanın somut olarak ölmesi gerekli değildir. Yedi uyurlar yedi kişinin bir mağarada uyuya kaldıktan uzun süre sonra başka bir çağda uyanması hikayesidir. Altın Çüs burada üç gün uyuyakalmış ve uyandığında ise bir devir artık kapanacaktır ve yeni bir devre başlayacaktır. Bu uyku zamanın sonsuzluğa akması veya durması ama bir nevi araftır. Aslında bu aşama büyülü bir eşikten geçiş aşamasıdır. Mekan bir balinanın karnı olabileceği gibi bir mağara da olabilir. Keza sıradan bir bahçe yahut Altın Çüs'ün önünde bayıldığı bir ak otak da olabilir. Kahraman geçmiş ve gelecek kaygısı arasında tam bu aşamada dışarıdaki tüm olan bitene duyarsızlaşarak, bayılarak aslında bilinçdışı bir yolculuğa çıkar. Burada kahraman kendisini bir nevi yok eder ve sonrasında da yenilenmiş bir biçimde doğar. Altın Çüs bu aşamada yeninden dirildikten sonra büyülü eşiği aşar. Kendisini yenilemiş halde uyanan Altın Çüs uyandıktan sonra bir nevi yeniden doğmuştur. Hemen ardından da görevini yerine getiriecektir.

Altın Çüs destanında Alıp Möke'nin ayrılma aşamaları şunlardır: Alıp Möke'nin doğumu olağanüstülükler içerir. Kahramanın olağanüstü bir şekilde doğması klasikleşmiş bir anlatıdır. Annesinin bir gece gözü uyku tutmaz ve yurtlarına o gece

bir saldırı gerçekleşir. Saldırıya giden babası atına ve eşine önceden çocuğu kurtarma planını anlatır. At çocuğu doğar doğmaz burnuna çekip kaçırır ve annesi ile babası savaş alanında feci biçimde öldürülür. Görüldüğü üzere kahramanın doğuşu olağanüstülükler içerir ve kaosun içerisinde doğmuştur.

‘’Maceraya çağrı’’ aşamasında çocuğa hiçbir çağrı gerçekleşmez çünkü henüz yeni doğmuş bir bebektir. Dolayısı ile henüz bilinç oluşmadığı için çağrıya cevap veya istek söz konusu değildir. Burada söz konusu olan zorunluluktur. Çocuk istemi dışında mecburen yolculuğa çıkmış, hatta yolculuğun içine doğmuş olur. Bundan ötürü ‘’çağrının reddi gibi bir aşama da söz konusu olamaz. Olması için de çocukta olağanüstü özellikler gerekir. Bu alışık olduğu bir yaşamasız direk maceranın içerisinde doğmuş ve bunu normal görecek ve yaşayacak bir bilinç meydana getirecektir. Dolayısı ile çocuğun zorlanacağı asıl nokta eve dönüüş olabilir, ayrılış değil.

Ak Sarı Kulun at gölgeli Gök Dağ’dan denize iner ve sırtında çocukla denizi aşmaya çalışırken ayağına ala yılan sarılır fakat kıyıya çıkar, yılan da beraberinde. Bu yılan kara derili, büyük burunlu Huu İney’dir. Sonrasında da Denizden Alıp Hartığa çıkar ve bu planlı bir birlikteliktir. Çocuğu ve atı alıp Huu İney’den yardım alarak denizi tekrar geçip gölgeli Gök Dağ’a geri çıkarlarlar. Alıp Hartığa Ak Sarı Kulun’un boynunu keser ve kanı ak renkte akar. Alıp Hartığa sonra da çocuğun kolllarını ve bacaklarını dibine kadar keserek işkenceyle çocuğu öldürür. Çocuğun kanının rengi de aktır. Ardından Huu iney altı kanatlı ala yılana dönüşerek uçup gider, Alıp Hartığa da oradan ayrılır. Daha sonrasında çocuğun ölürken dilediği gibi, kendisinin kanı gölgeli dağdan ak dere olup akar, bu dereden de sedir ağacı ve onun ucunda da güzel guguk kuşu doğar. Hemen Ardından çocuk bu kuş formunda ağıt yakarken onun imdadına Altın Çüs yetişir ve empati kurarak derdiyle dertlenir. Gidip onu diriltecek formülü öğrenir. O ara kuş Huuu İney ve Alıp Hartığa tarafından kaçırılır. Altın Çüs onları öldürüp kuşu alır ve ölmüş kişiyi dirilten otla büyü yaparak hem atı hem de çocuğu yeniden diriltir. Her ikisi de doğar doğmaz büyürler, erginleşirler.

‘’Doğaüstü yardım’’ aşaması bu bölümde karşımıza çıkmaktadır. Kahramanın karşısına genç bir yaşlı bilge çıkar. Hiç beklemediği anda karşısına çıkan bu doğaüstü yardımın ismi Altın Çüs’tür. Çocuğun en çaresiz ve en kimsesiz anında karşısına çıkan ve ona olağanüstü şekilde yardım eden, onu dirilten olduğu için bu doğaüstü yardım

aşamasıdır. Bu bölümde aynı zamanda ‘’balinanın karnı’’ aşaması ile de karşılaşmaktayız. Çocuk geçmiş ve gelecek kaygısı arasında kendisini yok eder ve bu soyutlamayla aslında bilinçdışı bir yolculuğa çıkar. Balinanın karnından daha farklı bir dönüşüm metaforu mevcut. Çocuk bir hayat ağacına ve daha sonra da bir ruhun temsili olan kuşa dönüşür. Dolayısı ile sonsuzluğun içerisinde bilinçdışı bir dünyadadır. Bu sembolik ölümün ardından kahraman yeniden dirilince bir olağanüstülük yaşanır ve küçük atı ile beraber erginlik seviyesine ulaşır. Dolayısı ile bu aşama hem zihinsel hem de fiziksel olarak erginleşmeye geçiş aşaması olarak görülebilir. Kahraman yeniden doğarak büyülü eşiği aşar ve bireyleşme yolunda önemli bir adım atmış olur.

Altın Çüs destanında Üzüm Han’ın ayrılma aşamaları şunlardır: Bir gece Hıyan Arığ Hanım’ı uyku tutmaz ve altı mücehhez ordu ile beraber Çil Hara Hıs gelir. Alıp Möke hazırlanıp çıkarken bakar ki sevgilisi Hıyan Arığ altı aylık hamiledir. Sonrasında yerin zirvesi Sıradağ’a savaşa çıkar. O savaştayken de Altın Çüs büyük bir hızla yetişir. Sabaha karşı Hıyan Arığ çocuğu doğurur). Çocuğu Kara sarı kulun adındaki at gelip Hıyan Arığ’a kendisine vermesini söyler. Hıyan Arığ çocuğu kara sarı kulun ata bindirir ve at yola çıkar.

Türk destanlarında döngüsel olarak destanların devamını çocukların ve torunların sağlaması burada da işlenmiş. Bu işlevler onları anne ve babalarının yerlerini almalarını sağlar ancak destandaki olaylar ile motifler bile aynı. Çocuğun babası Alıp Möke de aynı şekilde doğmuştu ve kaderleri aynı olur. Çocuk kahramanın olağanüstü doğuş motifine sahiptir. Bu bölümde ‘’maceraya çağrı’’ eşiği mevcuttur. Çocuk henüz hiçbir şeye hazır olmadığı anda, doğar doğmaz yolculuk başlar. Çocuk doğar doğmaz direk kahramanın yolculuğu başlamıştır ve çocuk direkt olarak yurdundan ayrılmak durumunda kalmıştır. Burada kahramanın ayrılışı bir zorunluluktur ve ‘’çağrının reddi’’ aşaması söz konusu değildir. Ancak çocuk bu aşamalardaki kurulu düzendenden kopuşun zorluğunu yaşamayacak olsa da çocuğun kurulu düzeni direkt olarak macera dolu ve yolculuklarla geçen bir hayat olacağı için babası gibi o da dönüşteki çağrının reddini doğal olarak istemsiz bir biçimde yaşayabilir.

Çocuğu kaçıran atın peşinden dağda Huu İney gider. Huu İney bu sefer bir boz kurda dönüşür. Kara sarı kulun at kara dağa gelir ve orada onun yanına Altın Çüs’ün iki çocuğu gelir. Kök Molat babası kendilerini dövdüğü için onu öldürmeyi düşünürken

Ah Molat gelen kurdu görür ve çoccuğu değil onu öldürmeleri gerektiğini söyler. Kök Molat ile Huu İney'i öldürmeye çalışsalar da kaçar. Kök Molat kurdun peşine düşer, Ah Molat da çocuğu ve atı ardına alıp yurduna gider. Bu bölümde ''doğaüstü yardım'' aşaması ile karşılaşmaktayız. Kahramanın zor bir eşikte, bir geçiş aşamasında, savunmasız olduğu ve gidecek yolu olmadığı anda karşısına babasının dostu Altın Çüs'ün çocukları çıkar. Çocuklar zamanında babası tarafından hırpalandıkları için onu öldürmeyi düşünseler de kurdu (Huu İney'i) görünce düşmanlarının Huu İney olduklarında karar kılar ve çocuğu kurtarırlar. Destanlardaki döngü motifi iyice belirmiştir. Çocuklar babalarının yerlerini o kadar alırlar ki babaları gibi dost olurlar. Hatta benzer biçimde tanışırlar. Bu sefer de Altın Çüs'ün Alıp Möke'yi kurtardığı gibi Altın Çüs'ün çocukları Alıp Möke'nin çocuğunu kurtarırlar ve dost olurlar.

Yurda dönen çocukları Ah Çibek Arığ doyurur. Küçük çocuğa canlı zırh verirler. Zırh yanıp tutuşan alevden bir zırhtır. Ah Han soyundan o zırhı giyecek kimse doğmamıştır. Çocuk dayanabilirse dayanır, dayanamazsa yanıp kül olur. Dokuz düğmeli canlı zırh kendiliğinden giyilir, düğmeleri kendiliğinden kapanır, alevlenir. Çocuk tahta çıkıp kendisine ad verilmesini ister. Sonra da kuşanıp atını hazırlar. Ak Molat çocuğa Üzüm Han adını verir. Bu bölümde ''balinanın karnı'' aşaması ile karşılaşmaktayız. Balinanın karnı aşamasında çocuğun bulunduğu mekan bir otağ, çadırdır. Çocuk bu otağda adeta yeniden doğar. Birdenbire büyümüş ve er seviyesine ulaşmıştır. Hatta bir kahraman alp olacağının kanıtı olarak da çocuğa kişinin gücüne bağlı bir zırh verilir ve bu zırh dayanamayanı küle çeviren, kendiliğinden giyilir bir zırhtır. Çocuğa isim verilmesi ise Türk destanlarında karşılaştığımız bir motiftir. Çocuk erginliğe ulaştığı vakit çocuğa gelenekler gereği isim verilir. Böylece çocuk bir nevi yeniden doğum yaşar ve bireyleşme, psişik bütünlük açısından büyük bir ilerleme kaydeder. Artık eşiklerin aşılmasına hazırdır.

#### 4.2.1.1.2. Altın Arığ Destanında Kahramanların Yola Çıkış Aşamaları

Altın Arığ destanında Çibetey'in ayrılma aşamaları şunlardır: Çibetey henüz küçük yaşta iken yetim olduğu için ona Picen Arığ bakmaktadır ancak Picen arığ iktidar hırsı ile onu öldürür. Sonrasında da yurttaki insanları, hayvanları ve mal mülkü evlendiği eşi Alp Saaday'ın ülkesine götürür. Fakat yurdun koruyucusu Huu İney denen büyücü bir kadındır ve kutsal bir su ile Çibetey'i yeniden diriltir. İşte bu aşamadan sonrası

‘’maceraya çağrı’’ aşamasıdır. Çibetey’in diriltilme sebebi yurdun koruyucusu Huu İney tarafından kısaca şöyle belirtilir: Çibetey, kendisinin koruyucusu Altın Arığ ve Huu İney’in oğlu olan Hulatay ile yurdunun intikamını alıp halkını kendi yurduna geri taşımalıdır. Çibetey diriltildikten sonra bu çağrı yapılır. İşte Huu İney’in uğruna canını verdiği bu çağrı kahramanın maceraya çağırılışıdır. ‘’Çağrının reddi’’ aşamasının söz konusu olmama sebebi kahramanın zaten bir konfor alanının olmamasıdır. Ne halkı ne yurdu olmayan, ölüp yeniden diriltilmiş kimsesiz bir han varisidir. Kaybedecek hiçbir şeyi yoktur. Bu yüzden yola çıkar.

Çibetey ve kendisinin koruyucuları Hulatay ile Altın Arığ halkı kurtarmak için yola çıkar ve Hulatay okuyla Çibetey’i uçan halısının üstünde seyahat ederken öldürür. Burada ise Bu da iktidar istencidir. Bundan sonra ise ‘’doğaüstü yardım’’ aşaması başlar. Burada yaşlı bir bilgenin aksine genç bir yiğit vardır. Bu yiğit olan biteni bilen ve Çibetey ile akraba olan ve bu yüzden onun en zor anında dolaylı yoldan gelip ona yardım edendir. Altın Arığ bilinçsiz olduğu için hiçbir şeyi algılamamakta, bu yüzden tepki vermemektedir. Alp Saaday’ın yurduna varırlar. Bu aşamada Tibet Han gelip Altın Arığ’ın bilincinin yerine gelmesini sağlar. Bunu sezen Hulatay Altın Arığ’ın korkusundan o gelmeden Çibetey’i diriltip Alp Saaday ve Picen Arığ’ı öldürür. Bu sayede Çibetey ‘’doğaüstü yardım’’ aşamasından da geçmiş olur. Bu aynı zamanda ‘’ilk eşiğin aşılması’’ aşamasını ve ‘’balinanın karnı’’ aşamasını da bünyesinde kısmi olarak barındırmaktadır. Kahraman ilk eşiği aslında aşamamıştır ve öldürülmüştür. Burada eşik muhafızları aslında Picen Arığ ve Alp Saaday dışında aynı zamanda Huu İney tarafından kendisini korumakla görevlendirilmiş Hulatay’dır. Fakat bu belirtildiği üzere son değil yeni bir başlangıçtır. Nitekim kahraman doğaüstü yardım ile yeniden doğmuş ve evlenecek yaşa gelecek kadar da olgunlaşmıştır. Bu da ‘’balinanın karnı’’ aşamasını gösterir. Kahramanın ölümü bilinçdışı bir yolculuktur ve bu yolculukta kahraman kısmen erginleşmiş, büyümüş ve yeniden doğarak bu şamayı da aşmış, yolculuğuna devam etmiştir.

Altın Arığ destanında Kanlı Kılıç’ın ayrılma aşamaları: ‘’Kahramanın doğuşu’’ olağanüstüdür. Her ne kadar doğumundan bahsedilmese de bu olağanüstü bir biçimde gerçekleşir. Çünkü kahraman çok kısa bir sürede, doğduktan belki hemen sonra belki üç beş yıl içerisinde (belli bir zaman dilimi verilmez) kanatlı bir at sürecek ve babasını savaştan kurtarmaya gelecek kadar yetişkin bir alp oluverir. Bu da olağanüstü bir doğum ve yetişkinliğin göstergesidir.

Kahramanın ‘’yola çıkış’’ında maceraya çağrı aşaması yer almasa da annesi onu babasına yardıma yollamış olabilir. Ya da bu olağanüstü çocuk babasının savaşa gittiğini öğrenince kendisi gitmek istemiş olabilir. Burada bir netlik yoktur. Dolayısıyla ‘’çağrının reddedi’’ de söz konusu değildir. Kahraman kanatlı atıyla babasını kurtarmaya savaşa gider ve babasına yardım eder. Burada aslında ‘’doğaüstü yardım’’ bizzat kendi olarak düşünülebilir. Çünkü doğaüstü yardım normalde kahramana yapılır. Savaş kazanılır, yurtlarından sürülen tebayı geri alırlar. Böylece ‘’ilk eşik’’ aşılmış olur. Bu ilk eşikteki eşik muhafızları da düşman Alplerdirler. Onların hepsini öldürürler.

Altın Arığ destanında Altın Arığ’ın ayrılma aşamaları: Altın Arığ bir ak kayanın içerisinde olan, kendiliğinden yaratılmış bir kahramandır. Görevi Alp Han’ın yurdunu ve öksüz oğlu Çibetey’i korumaktır. Kahraman uyku halinde kayanın içerisinde beklemektedir. Yani henüz doğmamış bir bedendedir. Yurda han olmak isteyen Picen Arığ onu ve atını öldürmek ister. Bunu beceremeyince babası Altın Arığ ve atının başlarını büyülü bir silahla keser. Picen Arığ daha sonra Çibetey’i de bu kayanın içerisine getirerek başını keser. Ancak Altın Arığ, atı ve Çibetey Huu İney tarafından hayat veren su ile yeniden diriltilir. Böylece klasik olarak kahramanın olağanüstü doğumu gerçekleşmiş olur. Çünkü mitik destanlarda kahramanların doğumu olağanüstüdür. Huu İney’in bunu yapma sebebi de sürülen halk ve malın kurtarılıp yurda geri getirilmesidir. Bunu Altın Arığ ve oğlu Hulatayu’a iletip Çibetey’in hanlığına göz dikmemelerini, onu korumalarını söyler. İşte bu aşama ‘’maceraya çağrı’’dır. Çünkü belli bir amaçla diriltilmiş ve vasiyet bırakarak Çibetey’i korumasını iletmiştir. Burada kahraman bu ortamda doğduğu için ‘’çağrının reddi’’ söz konusu olmamıştır.

Çibetey Hulatay tarafından yeniden öldürüldüğünde Altın Arığ henüz bilinçsizdir ve kendisinin kim olduğunu bile bilmemektedir. Hulatay onun bilinçsizliğinden faydalanıp onu hanlıkla ve evlilikle kandırır. Fakat bu aşamada ‘’doğaüstü yardım’’ gerçekleşir. Tibet Han Altın Arığ’a dağ başında görünür ve Altın Arığ’ın bilinci yerine gelmeye başlar. Kahraman içerisinde bulunduğu durumları sorgulayarak Tibet Han’ın peşine düşer ve onu bulur; her şeyi öğrenir, bilinci yerine gelir. Tibet Han hikayenin en sıkışık anlarından birinde ortaya çıkarak kahramana yol gösterir ve ona yardım eder, farkındalık sağlar. Kendisi bir yaşlı bilge olmasa da ona bu görevde yardımcı olur. Bu da doğaüstü yardım aşamasına girer. Bu aşamada kahramanın yolculuğunun sadece

somut değil bilişsel olduğu da açıkça ortadadır. Altın Arığ aynı zamanında bilinçdışı bir yolculuktadır ve kendisini arayıp bulmaya çalışmaktadır. Bu somut olarak da işlenmiştir.

Altın Arığ'ın bilincinin yerine gelir Hulatay'ın peşine düşer. Döndüğünde Hulatay'ın bunu sezerek Çibetey'i diriltip Çibetey'in katillerini öldürdüğünü görür, bu yüzden ona bir şey yapmaz. Sonrasında halkı yurda geri götürürler ancak Hulatay Çibetey'i doldurup Altın Arığ'ı bir nevi çoban yaptırır. Burada eşik muhafızları hem Çibetey'in katilleri hem de Hulatay'dır. Kahraman hepsini böylece aşar. Ancak hikaye burada bitmez ve kahramanlar defalarca yolculuğa çıkarlar. Bunlar en son tamamen yurda dönene kadar kahramanın yolculuğu olarak destanda yer alır.

#### 4.2.1.2. Erginlenme

Bu bölümde ilk aşama ''sınavlar yolu'' dediğimiz aşamadır. Burada adından da anlaşılacağı üzere birçok sınamaya tabi kılınır. Bunları aşması biraz da kendisini destekleyen ve yol gösterenlere bağlıdır. Yani hem dostlarıyla hem de düşmanlarıyla tanışır. Bu erginleşmenin ilk aşaması olduğundan kahraman bu sınavları aştıkça olgunlaşmaya ve öğrenmeye başlar. Bunlar fiziksel ve metafiziksel her iki anlamda da geçerlidir.

''Tanrıçayla karşılaşma'' aşaması aslında evlilik yahut kutsal evlilik aşamasıdır. Tüm sınamaların ardından kahraman bir olgunluk merhalesiyle daha karşılaşır. Kahramanın olgunlaşmasının en önemli aşamalarından biri de evlenmesidir. Bu evlilik aslında kahramanın animası/animusu ile bireyleşme aşamalarından biridir. Bireyleşme arketipinin de koşullarından biridir. Yani yukarıda bahsettiğimiz olgunlaşma… "Kahramanın karşıtı olan, onu bütünleyen bir arketiptir, kahramanı bencillikten uzaklaştıran, öznelliğin dışında düşünmeye sevk eden bir ülkü, kendini feda etmeye sürükleyen bir amaç, değişimin tetikleyicisi, dönüşümün merhalesi, kutsal kase, kızıl elma, kahramanın asla ulaşamayacağını sandığı ama işte şimdi elini uzatsa alabileceği kadar yaklaştığı yüce ödüldür." (Tecimer, 2005, 172-173)

''Baştan çıkaran kadın'' aşaması bize femme fatele kavramını çağrıştırır. Çekici, baştan çıkarıcı kadın genellikle tanrıların bir sınaması yahut düşmanların bir oyunu olarak yollanır ve bu aşamada kahraman femme fatelenin büyüsüne kapılıp her şeyini kaybedebilir. Bu da bir eşiktir ve kahramanın nefsinin terbiyesi için önemli bir eşik olarak karşımıza çıkmaktadır.

‘’Babanın günlünü alma’’ aşamasında erginliğinde ortaya çıkan baba-oğul çatışmasına karşın burada baba ile bir bütün olma vardır.

‘’Tanrılaştırma’’ aşamasında kahraman yolculuğunun, amacının ve artık kendisinin neredeyse bütünüyle farkına varır ve kaderine yön verici niteliğiyle tanrılaştırılır.

Bu bölümün son aşaması ‘’en son ödül’’ aşamasıdır. “Ödül birçok biçime bürünebilir: büyülü bir kılıç, iksir, bir bilgi ya da sezgi, sevgiliye kavuşma. Ödül, ejderhanın definesi gibi fiziksel bir biçimde olabileceği gibi, iç huzuru ya da aşk gibi çok daha önemli bir zihinsel-duygusal biçimde de olabilir.” (Tecimer, 2005, 178) Ödülü bir mücadele sonucunda bileğinin hakkıyla da alabilir hırsızlık yaparak ve düzenbaz arketipine bürünerek de alabilir. Bu mitte duruma bağlı değişebilir. Böylece yolculukta uğruna yola çıktığı şeyi elde eder ve sona doğru yaklaşır. Bu aşama son aşama değildir çünkü en güç olanı başardıktan ve bu kadar yüceldikten sonra normale dönmek kolay olmayacaktır.

#### 4.2.1.2.1. Altın Çüs Destanında Kahramanların Erginlenme Aşamaları

Altın Çüs destanında Altın Çüs’ün erginlenme aşamaları şunlardır: Bu bölümdeki ilk aşama ‘’sınavlar yolu’’ aşamasıdır. Burada kahraman birçok sınav ile karşılaşacaktır. Kiminde dostlarından destek kiminde de dostlarından güçlük görür. Bunlara örnek olarak Alıp Möke ile birlikte düşmana karşı verdikleri mücadelelerdir. İlk mücadele Hara Han ve Hara Han kızı Çil Hara Hıs ile verdikleri mücadeledir. Burada düşmanlarından kuleler kurarlar ve Hara Han’ı yenerler ancak Çil Hara Hıs Alıp Möke’nin tecrübesizliğinden ötürü kaçar ve Altın Çüs de bunun başlarına dert açacağını söyler. Nitekim daha sonraları Çil Hara Hıs Alıp Möke’nin yurduna saldırır. Altın Çüs bu sefer de saldırıya uğrayan dostu Alıp Möke’yi kurtarmak için mücadeleye girişir ve Çil Hara Hıs’ı öldürür.

Tanrıça ile karşılaşma aşaması: Bu aşama aslında evlilik aşamasıdır ve kahramanın animasına kavuştuğu aşama olarak geçmektedir ancak Altın Çüs zaten evlidir. Fakat dolaylı da olsa bu aşama ile kısmi olarak karşılaşırız. Sınavlar yolundan birinde Altın Çüs iki oğlu tarafından esir alınıp öldürülmek istenir. Bunun nedenlerine gölge arketipinde değinmiştik. Dostu Alıp Möke’ye bunu haber eden atı sayesinde dostu onu bu durumdan kurtarır. Ardından da eşine saldırıda bulunur ve eşinin çocuklarını kışkırttığını düşünür ancak tam bu noktada aslında tanrıça ile karşılaşma aşaması ile

karşılaşırız. Sonrasında bir farkındalık edinir ve eşi sayesinde önyargılı olduğunu öğrenir ve çocukların sebepsiz yere saldırdıklarını, tıpkı kendisinin babası gibi olduklarını fark eder. Bu aşama kahramanın olgunlaşma aşamalarındandır. Bu olgunlaşma da anima sayesinde gerçekleşir ve kişi animası ile bireyleşmeye yönelik bir adım daha atmış olur.

Baştan çıkaran kadın aşaması: Kahramanın femme fatelesi aslında daha önce karşımıza çıktı ancak burada ona daha farklı bir biçimde değinmemiz gerekmektedir. Altın Çüs'ü baştan çıkaran, felakete götüren kadın destanda Huu İney olarak karşımıza çıkmaktadır. Kahraman guguk kuşunu almak için gittiği yerde otağın içerisinde Huu İney yedi tane kıza dönüşmüştür. Bu yedi kızdan da Poruhan Arığ Altın Çüs ile otağın içerisinde ilgilenendir. Şık giyimli, güzel ve baştan çıkaran kız Altın Çüs'e içkiler sunar ve onu baştan çıkartmaya, sarhoş etmeye çalışır. Sunduğu içkiler kişiyi küle çeviren ateşten içkilerdirler. Altın Çüs de bunları içip sarhoş olur ancak dayanıklı olağanüstü gücü sayesinde buna dayanır. Kızın Huu İney olduğunu aslında bilmektedir ve hileye karşı hile ile cevap vermiştir. Fakat sonunda bayılır ve ölüm ile burun buruna gelir. Dolayısıyla burada tam olarak bir femme fatele ile karşılaşmaktayız. Huu İney bu arketipin karşılığı olarak kahramana neredeyse her şeyini kaybettirecektir. Bu eşikte kahraman nefsine tam olarak hakim olamaz ve içkileri içer ancak bu yaptığı da bir oyundur. Ve oyun içerisinde oyun oynarken ölüm ile burun buruna gelir ancak sonuç olarak nefis terbiyesini ve olgunlaşmayı kısmi olarak öğrenip bu aşamada ölümden döner ve yoluna devam eder.

Tanrılaştırma aşamasında Altın Çüs artık kendisinin ve yolculuğa çıkış nedeninin bütünüyle farkına varır ve kaderine yön verici nitelikte hareket eder. Kahramanın buna eriştiğini çocukları evlendirmesinden, büyülü simge için canını tehlikeye atmasına, tehlikelere karşın sağduyulu davranmasına ve çocuğu diriltmesine kadar birçok aşamada karşılaşırız.

En son ödül aşaması: Bu aşamada anlatıda Altın Çüs'ün ödülü, aradığı büyülü nesnelerdir: guguk kuşu ve kişiyi dirilten otlar. Ödül Altın Çüs tarafından bir mücadele sonucunda hem bileğinin hakkı ile hem de hile ile elde edilecektir. Altın Çüs 7 kıza dönüşen Huu İney'in otağına gelir. O sırada Alıp Hartığa ise hile ile şekil değiştirip yeraltına inen bir kara ırmağa dönüşmüştür. Altın Çüs büyülü içkilerle etkisiz hale getirilmeye çalışılır ancak gücü sayesinde buna dayanır. Sonrasında hileye hile ile

karşılık verip Huu İney'i büyü ile yere yapışık hale getirir. Hemen ardından sızar. Bu yarı bilinçli bir eylemdir çünkü hem ölebilir hem de öldürebilir. Alıp Hartığa Altın Çüs'ün üstüne çıkıp ak kanını ben dökeceğim der. Ay genişliğindeki kılıcı ile onu öldürecekken etraftaki sızlanma sesine gider ve Huu İney'i yere yapışmış halde bulur. Huu İney, kendisini yerden kaldırmasını ister. Eli ile çekmeye çalışsa eli yapışır, sinirlenip tepmeye çalışsa dizleri yapışır, başından ısırmaya çalışsa ağzı yapışır kalır ve Alıp hartığa tümü ile etkisiz bir hale gelir. Atı yanına gelen sarhoş Altın Çüs üç gün sonra uyanır. Huu İney ve Alıp Hartığa'yı üst üste yere yapışık görünce kahkahalarla yerde yuvarlanır. Sonra da türküsü eşliğinde ay genişliğindeki kılıcıyla onların çocuğu öldürdüğü şekilde onları işkenceyle öldürür. Guguk kuşunu da alıp kendi cebine koyar. Böylece kahraman Altın Çüs büyülü ilk nesneyi elde eder, guguk kuşunu… Bunun ardından da diğer büyülü nesne olan kişi dirilten otu bulmaya gider. Altın Çüs Gölgeli gök dağa geri döner. Orada kişi dirilten ot çokmuş. Ak ot başını, gök ot başını koparak ilaç yapar ve ak sarı kulunu diriltir ve at çağına ulaşmıştır adı da ak kula at olarak değişir aslında. Sonra da guguk kuşunu kendisinin üç kök saç teli ve atı ak kula atın kuyruğundan üç kök kıl koparıp bağlar. Sonra da küçük çocuğun vücuduna koyup diriltir. Oğlan direk er seviyesine ulaşarak kalkıp selam verir. Bu yolda önceki sorumsuz hayatını ve hatta ailesini, ülkesini geride bırakmıştır. Ancak bu bir çocuk için değildir. Kendi çocukluğunun travması ile olan iç hesaplaşmasıdır. Yalnız başına büyümüş bir çocuğun iç hesaplaşmasıdır. Kahraman altın Çüs böylece uğruna yola çıktığı şeyi gerçekleştirir. Bu gerçekleştirme kişinin kendisini birilerine değil aslında temelde kendisine ispat edişidir. Kahraman bir nevi kendini gerçekleştirmiş yani bireyleşmiş olur ancak bu tam anlamı ile bir bireyleşme değildir. Kahramanın yolculuğu burada bitmeyecektir. Büyülü nesneyi elde edişi de bir tehlike arz eder. Ve hatta şu ana kadarki elde ettiği tüm başarılı maceralar kahraman için birer tehlikedir. Çünkü önceki hayatını geride bırakan kahraman bu yeni olağanüstü hayata, kahramanlaşmış yahut tanrılaşmış hayata artık alışmıştır ve dönüşü istemeyebilir. Oysa kahramanın kendisini gerçekleştirmesi ve bireyleşmesi hem bu iç mücadele ile yüzleşmesi hem de tekrardan normale dönüp bu farkındalıkla yaşamasına bağlıdır. Dolayısı ile kahraman dönüş yolculuğunu da tamamlamalıdır.

Altın Çüs destanında Alıp Möke'nin erginlenme aşamaları şunlardır: Altın Çüs Alıp Möke'ye öç alalım der. Kuşanıp Kara Dağ'ın üstüne çıkıp Kara Irmak'ın aktığı Alıp Hara Han'ın yurduna vardılar. Orada Alıp Möke, Alıp Hara Han'ı düelloya çağırır.

Hara Han kara taş eve gider. Oradan altmış, yetmiş yiğidi kara dağın üstüne yiğitlerle savaşmaya çıktılar. İki yiğit düşmanlarının cesedinden sıradağlar kurar. Alıp möke ikinci kez Hara Han'ı çağırır. Bunun üzerine Hara Han çıkıp gider. Kızı Çil Hara Hıs da ardından. Alıp Möke altı kez dönüp, yedi kez dolaşıp Çil Hara Hıs'ı yener. Ancak öldürmez, elinden kaçar. Bunun üzerine Altın Çüs buna söylenip Hara Han'ı oracıkta öldürerek ona ders verir. Sonrasında da büyük yarışın başladığını ve Çil Hara Hıss'ın ona rahat vermeyeceğini söyler. Sonrasında Alıp Hara Han'ın elindeki on iki han yurtlarına dağıtılır, kalanı yağmalanır. Hıyan Han, kızı Hıyan Arığ ile beraber gelir. Altın Çüs, Alıp Möke'ye Alır mısın der, korkudan verdiği sözden, istemese alır çünkü kız pek çirkindir. Ancak Hıyan Han kızı korkudan o yurtta öyle göstermiş. Kızı aslında pek güzeldir. Sonrasında Alıp Möke halkını alıp babasının ve anasının yurduna geri gelir. Babası sıradağın üstüne gömülür, dirilme zamanı geçmiştir. Annesi Altın Arığ ise Altın Çüs tarafından diriltilir.

Bu bölümde birden fazla aşama ile birden karşılaşmaktayız. İlki ''sınavlar yolu'' aşamasıdır. Sınavlar yolunda kahraman birçok zorlukla burun buruna gelir. Bunlardan henüz ilki anne ve babasının intikamını aldığı yukarıdaki bölümdür. Bunu aşması Altın Çüs sayesinde gerçekleşir ve kahraman böylece sınavlar yolunda hem dostlarını hem de düşmanlarını öğrenmiş olur. Dolayısı ile burada hem savaş deneyimi edinmesi dolayısı ile fiziksel hem de psişik bir olgunlaşma ve tecrübe geçirir. İ

İkinci aşama ''tanrıça ile karşılaşma'' aşamasıdır. Bu aynı zamanda animası ile tanışması aşamasıdır. Kahramanın kutsal evliliği de gerçekleşmiş olur. Kutsal evlilik erginleşme yolundaki en önemli aşamalardan biridir. Kişinin anlatılarda olgunlaşmanın koşullarından biri evlenmesidir. Çünkü anima kişinin ruhunun bir diğer yanı olarak kabul edilir. Hıyan Arığ onu bütünleyen, ona düşünme ve fedakarlığı, ülküleri getirecektir. Böylece kahraman bireyleşme aşamalarından birini daha aşmış olur.

Üçüncü aşama ''Babanın gönlünü alma'' aşamasında destanda daha farklı bir anlatı ile karşılaşmaktayız. Düğünü başlar. Dokuz gün düğün yaparlar. Bu aşama dolaylı yoldan gerçekleşir. Alıp Möke kendisi uğruna canlarını vermiş anne ve babasını diriltme çabası ile eve dönüş aşamasının ilkini gerçekleştirir. İlki denme sebebi bunun asıl dönüş olmamasındandır. Annesini dirilttirse de babasının dirilme aşaması

geçmiştir ancak bu yaptığı ile Alıp Möke babasının gönlünü dolaylı yoldan almış veonunla bütünleşmiştir.

‘’Tanrılaştırma’’ aşaması bu bölümde kendisini gösterir. Kahraman artık tamamıyla kaderine yön verici bir nitelik alır. Önce evlilik kararı alır, sonra yurda dönüş kararı alır ve sonrasında da anne ve babasını diriltme kararı alır. Bu olaylardan Alıp Möke’nin yolculuğunun amacının ve kendisinin de farkına varır.

Bölümdeki beşinci ve son aşama bir diğer önemli olay olan annesini diriltmesidir. Bu aşama ‘’en son ödül’’ aşamasıdır. Ödül burada büyülü bir nesne değildir. Kahramanın yeniden doğuşundan bu yana peşinde olduğu şey annesinin ve babasının intikamını alıp anne ve babasını diriltmektir. Babasını diriltemese de annesini diriltir ve en son ödülüne kavuşmuş olur. Böylece zihinsel, duygusal ve bilişsel bir olgunlaşma geçirerek bireyleşme yolunda önemli bir adım daha atmış olur.

Altın Çüs destanında Üzüm Han’ın erginlenme aşamaları şunlardır: Üzüm Han babasının ve annesinin yurdunun altı aydır savaşta parçalandığını söyler ve oraya gideceğini söyler. Ah Molat da beraberinde gitmek istediğini söyler ve giderler. Üzüm Han Ot Han’ı babasının elinden alarak öldürür, Altın Çüs de Çil Hara Hıs’ı öldürür. Üzüm Han daha sonra babası ve Altın Çüs’e selam vermeden şiddetle bakıp gider. Ah Molat da kendisiyle gelmesini isteyip istemediğini sorar ve Üzüm Han onu da beraberine alıp gider. Altın Çüs Üzüm Han’ın yerin aşağısı yere, Kara Irmak ile Boz Nehir’in aktığı yere gideceğini, orada savaşacağını, kendisi de gitmezse dönünce kendisini öldüreceğini söyler ve Alıp Möke ile peşlerinden giderler. Altın Çüs oğlunu geçer ve bakar ki Üzüm Han mücehhez ordu arasında savaşmaktadır Alıp Möke ile onlar da savaşa girişirler. Üzüm Han burada ‘’sınavlar yolu’’ aşamasından geçer. Böylece bir eşiği de aşmış olur. Bu eşikteki eşik muhafızları Ot Han, Çil Hara Hıs ve diğer düşmanlardırlar. Üzüm Han’ın ilk sınavı kendisi doğarken babasının yurduna saldıranlara karşı babası ve Altın Çüs’ü, yurdunu kurtarmaktır. Bu aşamayı başarılı bir şekilde geçerek gerçekleştirir ve olgunluğa erişme aşamasında adımlar atar. Fakat bu Üzüm Han’da bir gölgeye dönüşecek ve sürekli bir savaş halinde olacaktır. Bu gölge arketipi de kahramanın savaşın içerisinde doğup öyle büyüyecek olmasından kaynaklıdır. Kahramanın psişik bütünlüğe erişimi adım adım gerçekleşecektir. Bu aşamada dostları ve düşmanlarını tanırken ortada bir belirsizlik vardır. Üzüm Han babası ve Altın Çüs’e çok sert yaklaşır. Bunun sebebi cihan hakimiyeti olarak

düşünülebilir çünkü daha sonraları Altın Çüs'e yeryüzünde tek bir yiğit olacağını söyleyerek meydan okuyacaktır. Dolayısı ile bu bilinçdışından gelen bir dürtüdür. Kahraman son ana dek de bu dürtü ile yoluna devam edecektir.

Kahramanlar obaya inerler. Çarıh Tana Hanım masaya yemek koyar. Üzüm Han Altın Çüs'e şiddetle bakar. Altın Çüs Çaas Han'dan kızı Ay Çarığ'ı Üzüm Han'a ister ve kız verilir. Düğün başlar, halk doyurulur. Burada ''tanrıçayla karşılaşma'' aşaması vuku bulur. Üzüm Han Ay Çarığ ile evlenerek kutsal evliliği gerçekleştirir. Böylece animasını, diğer ruhunu bulmuş olur. Bu da kahramanın psişik bütünlüğe erişmesinde, bireyleşmesinde önemli bir adımdır. Altın Çüs'ün onu evlendirmesi de bilinçlidir. Kahraman o ana dek erginleşme aşamalarında problemler yaşar ve her şeye şiddetle yaklaşır, dostlarına, kendisini kurtarana ve babasına dahi böyle davranır. Altın Çüs böylece onu düşünmeye sevk eder ve olgunlaşmasındaki en önemli adımlardan birini atmış olur.

''Tanrılaştırma aşaması'' destandaki diğer kahramanlara oranla kısmi olarak daha güç gerçekleşir çünkü Üzüm Han amacının, kendisinin ve yolculuğunun bütünü ile farkında değildir. Asıl amacı düşmanlarını alt etmedir ve bunları teker teker gerçekleştirir ancak kendisinin ve amacının tam olarak farkında değildir ve sadece düşmanı alt etme bilincinde gölge arketipi ile hareket eder. Kaderine yön verecek olgunluğa tam olarak erişememiştir ki bu destanın son kısmına değin böyle sürecektir.

Bölümün son aşaması ''en son ödül'' aşamasıdır. Ödülün birçok biçimde fiziksel veya soyut bir kavram olabileceği belirtilmişti. Kahramanın kendisinin ve ailesinin düşmanlarından intikamını alması, evliliği, yurdunda birlik ve bütünlüğü sağlaması, cihan hakimiyetinden ziyade kendisinin farkına varması, Altın Çüs'ün yiğitliğini kabullenişi, kendisini ispat etmesi vs. bütün olarak ele alındığında onun büyülü nesnesi bu bütünlüğü kendisinde ve yurdunda sağlayışıdır, yanni iç huzura erişimidir.

#### 4.2.1.2.2. Altın Arığ Destanında Kahramanların Erginlenme Aşamaları

Altın Arığ destanında Çibetey'in erginlenme aşamaları şunlardır: Çibetey ile Hulatay yurda geldikten sonra Altın Arığ'ı çoban olarak görevlendirip yurttan uzak dağ başında tutarlar. Bu şekilde mutlu yaşarlarken Çibetey kendilerine yakışanın kız almak olduğunu söyleyip Çibetey'e Alıp Han Kız'ı önerir. Böylece kızları almak için farklı yollara düşerler. Çibetey doksan kadar hanı kendisine tâbi kılan Alp Han kızın yurduna

varıp ona misafir olur. İşte bu kısım ‘’tanrıçayla karşılaşma’’ aşamasıdır. Çibetey’in teklifini duyan Alp Han kız buna öfkelenip Çibetey’i düelloya davet eder. Tam Alp Han kız yenecekken Altın Arığ yetişip Çibetey’i kurtarır ve kıza da Çibetey ile evlenmesini buyurur. Çibetey böylece animası ile karşılaşmıştır. Bu da onu büyük olgunluğa eriştirecektir. Böylece bireyleşme macerasındaki en önemli adımlardan biri atılmış olur. Bu olgunlaşma henüz ilk aşamalarda kendisini gösterir ve Çibetey gücünün ve güçsüzlüğünün farkında bir biçimde Alplere yaklaşmaya başlar. Hatta Alp Han kızın uçan atını aldıktan sonra havadan düşünce bunu bir daha yapmaz. Bunların ardından kendisini ispatlama yolunda gücünün yettiği Alplerle savaşır, yetmeyenlerden uzak durur. Tüm bunlar anima arketipi ile bilinçte kendisini göstermeye başlar.

‘’Sınavlar yolu’’ aşaması Çibetey’in evliliğinden sonra gerçekleşir. Kahraman evlendikten sonra yurtta huzurla yaşarken gene Hulatay kendilerine yakışanın mallarına mal halklarına halk katmak olduğunu söyler. Bunun üzerine gidip bir hanıın yurduna saldırıp halkını ve mallarını kendi yurtlarına taşırlar. Bu, Çibetey’in sınavlar aşamasındaki başarılı ve kendi gücünü ölçtüğü aşamalardandır ancak henüz bilinç olarak tam manasıyla gelişmemiştir. Hulatay ve eşinin oyununa gelip güreşte Hulatay’a yenilir ve neredeyse hanlığını ona kaptıracakken bu oyunu Altın Arığ Hulatay’ı yenerek bozar. Hulatay gene başka hanların yurtlarını fethetme macerası önerir ve yolculuğa çıkarlar. Burada ise Çibetey gücünün yetmeyeceği hanları görüp savaşmadan eli boş döner ancak döndüğünde yurdunun istila edildiğini görür. Bunun üzerine, ‘’İşte, biz insanların malına göz diktik, kendi malımızı kaybettik.’’ (Özkan, 1997, 181) der. Bu kısımda Çibetey’in dostlarını ve düşmanlarını tanımaya başladığını; saflığını, masumluğunu bilinçte aşmaya başladığını ve farkındalık gelişimi yaşamaya başladığı görülmektedir. Çünkü Hulatay ve Hulatay’ın eşinin güreş oyunu ardından gücününyetmediği hanlara saldırmaz ve eli boş bile dönmeyi göze alır. Döndükten sonra bir farkındalık daha geliştirerek yaptığının yanlış olduğunu, başkalarının malına göz dikmemesi gerektiğini dile getirir. Bunların ardından Hulatay’ın dostluğunu sorgulamaya başlar. Hulatay ile halkı ve mülklerini geri almak için yolda giderken Hulatay ağaç ve tapınaklara işaret olsun, oğlu belki görür de ardından gelir diye yazı yazınca Çibetey de yazar ancak Hulatay kendisi ile doğmamış çocuğu üzerinden alay edince ilk kez Hulatay’a öfkelenip ona karşı çıkar ve neredeyse tutuşurlar ancak kendisini kontrol etmeyi başarır ve yola devam eder. Bu da

olgunlaşma aşamasını sürdürdüğü ve bilişsel bir gelişim geçirdiği, masum arketipini artık geride bırakmaya başladığını gösterir.

Sınavlar yolu aşamasında artık asıl sınavına girmiş ve Kara Han'ın yurdunda altı alp ile mücadeleye girişmişlerdir. Mücadeleye oğlu Kanlı Kılıç, Altın Arığ ve Tibet Han da katılıp destek verir. Mücadeleyi kazanırlar. Böylece sınavlar yolu son bulmuştur. Kahraman sınavlarını tamamlamış, dostunu düşmanını ayırt etmiş, evlenmiş, yurduna halkı ile geri dönecektir. Bu zafer aynı zamanda ''en son ödül'' aşamasıdır. Çibetey'in diriltilme amacı yurdunu geri almasıydı. Yurdunu almış hatta defalarca yolculuğa çıkmış fakat tekrar kaybetmiş ve bu yolculuklarda erginleşmiştir. Kahramanın ödülü baştaki yeniden yaradılışında gizlidir, halkını ve mal mülkünü yurduna tekrar yerleştirmektir. Bunu sonunda başarır ve yurduna geri döner.

Altın Arığ destanında Kanlı Kılıç'ın erginlenme aşamaları: Kahramanın ilk erginlenme aşaması aslında savaşın ardından halası Altın Arığ'ın ona isim verdiği andır. İsim verme geleneği eski Türklerde önemli bir erginleşme göstergesi geleneğidir. Çocuk erginleştiğini ispat edecek bir işi gerçekleştirince çocuğa isim verilir. Burada da kahraman babasına, halasına destek çıkıp bir hanı öldürünce, yurdunun halkını kurtarmada payesi bulununca Altın Arığ tarafından kendisine isim verilir. Böylece kahramanın erginleştiği sembolik olarak destanda verilmiş olur.

Kahraman kanatlı atı Han Pozırah ile halası Altın Arığ'ın önerdiği üzere Çarık Tana'yı almaya gider. Uçarken kanatlı atından kıvılcımlar saçılır ve babasının akrabası Tibet Han'ın köyünü ziyaretinde köye konarken köydeki insanları, atları korkutur ve atın etkisi ile çatılar bile uçuşur. Bunu üzerine Tibet Han ona kızar ve kızı da atı ile inerken dikkkat etmesini önerir. Kendisi de bu dersin ardından Çarık Tana'nın yurduna atı ile daha sakin bir iniş yapar. Bu yurda geldikten sonra ise Ay Kara Taş adında Altın Arığ'ı almak isteyen olağanüstü bir han ile karşılaşır. Altın Arığ türkü söyleyerek gelince sessiz olmasını söyleyip durumu anlatır ve Altın Arığ da Ay Kara Taş'ı öldürür. İşte tüm bunlar erginleşme, olgunlaşma aşamalarıdır. Bu aşamalarda dostu ve düşmanı tanıdığı gibi kendisi de bunlardan dersler çıkartır. Bu yüzden buraya kadarki kısım ''sınavlar yolu'' olarak düşünülebilir.

''Babanın gönlünü alma'' burada sıralamaya göre olmasa da yer almaktadır. Fakat bu aşamada baba oğul çatışması mevcut değildir. Çünkü bu aşama genellikle baba oğul çatışmasının ardından bu çatışmanın üzerine kurulur. Kahraman doğduktan hemen

sonra babasının imdadına yetişerek yurdun tebasını ve malını geri kazanmaya yardım etmek için babasının savaşına desteğe gelmiş ve büyük kahramanlıklar sergilemiştir. Bu da babanın gönlünü alma olarak destanda yer alır.

‘’Tanrıçayla karşılaşma’’ burada gerçekleşir. Kanlı Kılıç animası Çarık Tana ile burada tanışır. Halası Altın Arığ’ın yurtta herkesin korktuğu Ay Kara Taş’ı öldürmesi üzerine kızın babası Ay Çarık Han kızı hemen çocuğa verir. Orada düğün yapılır. Böylece Kanlı Kılıç animasını almış olur. Bu erginleşme aşamasında çok önemli bir aşamadır. Bu sayede kahraman bireyleşmeye doğru önemli bir adım atar. Çünkü kahramanı bencillikten uzaklaştıran, öznelliğin dışında düşünmeye sevk eden bir ülkü, kendini feda etmeye sürükleyen bir amaç, değişimin tetikleyicisi, dönüşümün merhalesi, kutsal kase, kızıl elma, kahramanın asla ulaşamayacağını sandığı ama işte şimdi elini uzatsa alabileceği kadar yaklaştığı yüce ödüldür bu ödül. Kahrman bunun hemen ardından olağanüstü bir kahraman olan Altın Arığ’ın yaptığı bir yanlışı animasının sezgisi sayesinde fark eder. Altın Arığ ruhunun saklı olduğu yeri düşmanına içkiliyken söylemiştir. Bun üzerine Kanlı kılıç büyük bir öfke ve endişe ile Altın Arığ’ı uyarır. Altın Arığ hatasını kabul edip onu sakinleştirmeye çalışır ancak kahraman Altın Arığ’ın öleceğini sezercesine bir üzüntüye kapılmıştır. Bu yüzden Altın Arığ ona tekrar görüşeceklerini defalarca kez dile getirip onu öper. Bu sezgi animadan geçen bir sezgidir. Kahramanın bunlardan önce böyle bir öngürü ve sezgisi destanda hiç verilmemiştir. Bu da onun gelişiminin, kahramanın diğer ruhunun yani animasının ondaki olumlu etkilerindendir.

Altın Arığ destanında Altın Arığ’ın erginlenme aşamaları: ‘’Sınavlar yolu’’nda Altın Arığ birçok sınamaya tabi tutulur. Altın Arığ Hulatay’ın eşi Pora Ninci’nin evine davetli olarak gider ve Pora Ninci ona iyi görünür. Sonrasına Hulatay ve Çibetey gelirler. Hepsini sarhoş eder ve büyük olanın kim olduğunu sorup dövüşte yenenin büyük olacağını bildirir. Böylece eşi Hulatay’ın han olmasını tasarlar ve Hulatay Çibetey’i yener ancak Altın Arığ bunu sezerek Hulatay’ı yener ve neredeyse öldürür. Bunun üzerine Pora Ninci onu kötüleyerek eşinin canına kast ettiğini dile getirir. Altın Arığ da yurdu terk eder. Bu tıpkı bir nevi çoban olarak görevlendirilmesinin yanında bir sınav aşamasıdır. Kahraman bu tür oyunlara rağmen aklını ve sezgisini kullanarak gücü ile halkını ve Çibetey’i korur. Böylece dostun ve düşmanın da kim olduğunu zamanla görür. Bu da onun erginleşmesinde öğrenme aşamalarına girer. Bu olayın ardından Hulatay Çibetey’in aklına girerek başka yurtları fethedip mallarına mal

katmayı önerir. Bunun için yola çıkıp elleri boş döndüklerinde de yurtları ve malları istila edilip halkın göç ettiklerini görürler. Sonra bu düşman Kara Han'ın yurduna tebayı ve mallarını kurtarmak için gidip savaşırlar. Savaş esnasında da Altın Çüs gelir ve onlara yardım eder. Bu sırada Çibetey ve hulatay'ın oğulları yardıma gelirler ancak Hulatay'ın oğlu annesinin doldurmasıyla Altın Arığ'a saldırır. Altın Arığ da uyarılara aldırış etmeyince çocuğu feci şekilde öldürüp Kara Deniz'e atar. Sonrasında da yardıma gelen Çibetey'in oğluna ad verir ve onunla onu evlendireceği kızın yurdunda buluşmak için sözleşir.

Altın Çüs'ün sınavlar yolu, görevi ile ilişkili bir biçimde devam eder. Dışlansa da halkını ve Çibetey'i korumaya devam eder. Çünkü yaratılış amacı zaten bunda gizlidir. Fakat kahraman bu aşamalarda dost ve düşmanı ayırt etmeyi de öğrenerek aynı zamanda bireyleşme aşamalarında erginleşmesini gerçekleştirir. Çocuğu feci şekilde öldürmesi bilinçdışı yolculuklarındandır. Buradaki Kara Dağ ve Kara Deniz renk olarak kaosu simgesel olarak da bilinçdışını simgelemektedirler. Altın Çüs gölgesinin türevi yani Picen Arığ'ın oğlunu feci şekilde katleder. Bu da gölgesini yenme çabasıdır. Onunla henüz yaşamayı öğrenemediği için onu yenmeye çalışır. Bu da henüz erginleşmediğini gösterir.

''Tanrıçayla karşılaşma'' burada yer almamaktadır ancak ilerleyen bölümlerde karşımıza çıkacaktır. Bu destan arkaik bir destan olduğu için ve anaerkil dönemi yansıttığı için kahramanımız kadındır. Bu da tanrıça ile değil ''tanrı'' ile karşılaşma olarak da ele alınabilir. Fakat kahraman bakire arketipinde olduğu için bir animusu olmaz. Ancak animus yerine ''baştan çıkaran erkek'' mevcuttur. Bu da femme fatelenin erkek biçimi olarak ele alınabilir. Tıpkı sirenler ve deniz kızları gibi bir amaca sahip ancak onların karşı cinsindedir ve başka bir yaratılışta bu destanda mevcuttur. Ay Kara Taş adında Altın Arığ'ın anti kahramanı halinde bir han destanda bu aşamada beliriveriyor. O da Altın Arığ gibi altı zirveli bir kayanın içerisinde bir dağın tepesinde kendiliğinden yaratılmıştır. Ancak semboller isimlere kadar tamamen zıttır. Kızın ismi Altın'ken erkeğinki Kara'dır, kızın doğduğu kaya akken erkeğinki karadır, kızın rengi altın gibi ışık saçarken erkeğin yüzünün karalığı evleri karartır. Fakat Ay kara taş Altın Arığ için, onunla evlenmek için gelmiştir. Altın Çüs de içkili bir biçimde oraya gelir ancak Kanlı Kılıç Ay Kara Taş'ın geldiğini ve niyetini halası Altın Arığ'a bildirir. Altın Arığ ise içkiliyken bir ara umursamaz biçimde onunla evlenirse Ay Kara Taş'ın da onun eniştesi olacağını bildirir. Fakat bu da bilinçsiz yahut

bilinçdışı bir süreçtir. Bu söylemi onun bakire arketipinin, görevinin henüz tam bilincinde olmadığını ve erginleşmediğini gösterir. Kanlı kılıç Altın Arığ'ı sert bir dille uyarınca Altın Arığ kendisine gelir ve gidip Ay Kara Taş'ı öldürür. Böylece bu sınavı da aşmıştır.

Altın Arığ yeğenini evlendirdiği düğünde içkili biçimde türkü söylerken düşmanı Pora Ninci yaşlı bir kadına dönüşerek ondan ruhunun yerini öğrenir. Bunu fark ettikten sonra hatasını anlar. Sezgileri ile öldürüleceğini fark eder ancak bunu sezen yeğenine onunla tekrar buluşacaklarına dair söz vererek Pora Ninci'nin peşine düşer. Pora Ninci önce davranır Altın Arığ ile atının ve ruhunun saklı olduğu iki başlı altın guguk kuşunun iki başını da keserek Altın Arığ'ı ve atını öldürür, ikisi de kuma dönüşür. Öldürülmeden önce Pora Ninci'ye öldürüleceğini ve bunu yaptığı için pişmanlık duyacağı kehanetinde bulunur. Bir yaşlı bilge gelerek kendisini topuk kemiğinden atını da toynağında yeniden diriltir. Ancak bu sefer küçük bir erkek Alp olarak dirilir. Altın Arığ'ın adını Taptaan Mirgen, atının adı da Ak Oy olarak koyar. Yaşlı bilge Taptaan Mirgen'in yurdunu tanzim etmesi için de ona büyülü bir sarı kayış verir. Onu bulmaya gelen Alp Han kız da ona bir eş (Altın Nakış) bulur. Bu ölüm ''tanrılaşma'' aşamalarını içermektedir. Kahraman yeniden dirildikten sonra kendisinin ve görevinin tamamen bilincine varmış, tam olarak erginleşmiş ve bu görevi tamamen yerine getirmek için de tekrar yola çıkmıştır. Bu ''tanrılaşma'' aşamasıdır. Bir erkeğe dönüşerek yeniden dirildikten sonra ise animasını bulmuştur, yani diğer ruhunu… Bu erginleşme açısından önemlidir, böylece bireyleşme yolunda önemli bir gelişme yaşanmıştır. Keza isim verilmesi de gene Türklerdeki erginleşme sembolü olarak gene erginleşmesindeki önemli bir semboldür.

Çibetey'in yurdu yeniden işgal edilmiş ve halk ile mallar başka hanlar tarafından sürülmüştür. Kahraman bunun hemen ardından yeryüzünün çukuru denilen yere yolculuğa çıkmış. Alıp Han kıza da öldürülen Çibetey ve diğerlerini Altın Arığ olarak kendisine verdiği hayat veren suyu kullanarak diriltmesi için görev vermiş ve onu yurduna yollamış. Sonrasında da kendisi güneş ve ay ışığı almayan, Kara Han'ın yurdu Kara Dağ'a çıkmış. Burada hanları öldürüp halkları serbest bırakmış, halkları kurtarmış ve Çibetey gelince de halkını alıp yurda dönmesini söylemiş. Sonrasında da kendisini öldüren Picen Arığ'ı yakalayıp öldürmüştür. Böylece Altın Arığ (Taptaan Mirgen) görevini yerine getirmiştir. Bu aşama aynı zamanda ''en son ödül'' aşamasıdır. Kahramanın ödülü yurdudur. Bu ödül aynı zamanda görevidir ve bu da

yerinde getirilmiştir. Buradaki kaosla beraber dağ simgesi ve yurttaki su simgesi de gene bilinçdışının sembolleridir. Kahraman bilinçdışı yolculuğunda kendisini artık gerçekleştirmiştir ve bireyleşme neredeyse tamamlanmıştır.

#### 4.2.1.3.Dönüş

Şimdi bu maceraperestin, olağanüstü yaşamı geride bırakması ve ‘’dönüş’’ yolculuğuna başlaması gerekecek ve bu da tıpkı ‘’ayrılma’’ gibi güç olacaktır. Çünkü ‘’ayrılma’’ aşamasında da belirttiğimiz gibi düzeni bozmak insanoğlu için daima güç bir durumdur ve kahraman tüm bu aşamalarda artık bir gezgin veya macerapereste dönüşmüş ve aslında bu düzene farkında olmadan alışmıştır. Fakat ödülü yurda dönerek beraberinde götürmesi gerekecektir ve böylece döngü son bulacaktır ancak yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden ötürü kahraman bu sefer de çağrıyı reddetme gibi ‘’dönüşü reddetme’’ aşamasına da geçebilir.

‘’Büyülü kaçış’’ aşamasında kahraman son ödül kısmında olduğu gibi büyük zorluklar ve tehlikelerle karşılaşabilir. Kimi zaman da aksine desteklenebilir.

‘’Dışarıdan gelen kurtuluş’’ aşaması da kahramanın geri dönüşü için gelen yardım aşamasıdır ve dönüşü unutmasına karşın bir uyarı niteliği de taşıyabilir. (Campbell, 2000, 239).

‘’ Dönüş eşiğinin aşılması’’ aşaması eşik muhafızlarının olduğu aşamayla yakından ilgilidir fakat bu sefer işler tersine işlemektedir çünkü eşik muhafızları bu sefer ödülle dönmesini engellemeye çalışmaktadırlar. “Geri dönen kahramanın ilk sorunu, bir görevi başarıyla gerçekleştirmenin ruhu tatmin eden görüşüne ait bir deneyimin ardından, yaşamın süregiden neşe ve acılarını, basmakalıp yanlarını ve gürültülü müstehcenliklerini gerçek olarak kabul etmektir. Böyle bir dünyaya neden geri gelmeli?” (Campbell, 2000, 251) Bir sorun da burada meydana çıkar ve kahraman gündelik hayata alışmakta güçlük çekebilir.

‘’İki dünyanın ustası’’ aşamasında kahraman artık kendini gerçekleştirmenin son süreçlerindedir ve hem sıradan yaşamın hem de maceraperest dünyanın ortasında onları dengeler bir olgunlukta farkındalık sahibi olarak yaşamaktadır.

‘’Yaşama özgürlüğü’’ aşamasında döngü artık tamamiyle sağlanmıştır ve kahraman artık kendini gerçekleştirmiş bir seviyede yani arketipsel olarak bireyleşmiş bir biçimdedir. Aslında kahraman sadece ölümü ve ölüm korkusunu yenmemiş,

beraberinde yaşam nefislerini de yener ve tüm bunları dengeler bir olgunluğa erişerek kendiyle barışık, doğayla barışık bir biçimde yaşamayı öğrenmiş olur. Ölümü ve yaşamın aşamalarını kabullenmiş, öğrenmiş bir olgunluğa erişmiş olur. Aslında monomit olağanüstü bir mit hikayesiyle sadece ana kahramanı ve onun olgunlaşma aşamasını, insanın olgunlaşma aşamasını sembolleştirerek, kurgulaştırarak, hikayeleştirerek, olağanüstüleştirerek anlatıyor.

#### 4.2.1.3.1. Altın Çüs Destanında Kahramanların Dönüş Aşamaları

Altın Çüs destanında Altın Çüs'ün dönüş aşamaları şunlardır: Kahraman Altın Çüs eve bir kez dönmez. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi dönüş kolay olmayacaktır. Kahraman farkında olmadan maceraperest ve olağanüstü bir yaşama alışmıştır. İlk dönüşün hemen ardından dostu Alıp Möke saldırıya uğrar. Bunu üzerine kahraman tekrar yolculuğa çıkar ve dostunu içerisinde bulunduğu durumdan kurtarmak için yaşamını tehlikeye atacak bir savaşa girer, dostunu kurtarır. Dolayısı ile bunu dolaylı yoldan da olsa ''dönüşü reddetme'' aşaması olarak alabiliriz. Kahraman ayrılma aşamasındaki eksik bıraktığı çağrıyı reddetmeyi dönüş şamasında dönüşü reddetme ile tersine çevirir.

''Büyülü kaçış'' aşamasında kahraman ödülü zorluklara rağmen aldıysa da ödülün dönüş yolunda herhangi bir güçlükle karşılaşmaz. Fakat gene de çeşitli güçlüklerle karşılaşır. Bu güçlükler yaptığı savaşlardır. Kahraman dirilttiği Alıp Möke'nin oğlu Üzüm Han'dan dolayı mecburi savaşlara girişir. Aksi takdirde Üzüm Han tarafında öldürülebilme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Burada aynı zamanda ''Dönüş eşiğinin aşılması'' aşaması ile de karşılaşmaktayız. Kahramanın yurda dönüşü kısmi olarak engellenir. Bunu engelleyen de Üzüm Han'dır. Altın Çüs eve dönemez çünkü istemese de savaşa katılmak zorundadır. Eğer Üzüm Han'ın peşinden gitmezse öldürüleceğini dile getirir. Dolayısıyla dönüş aşamasındaki eşik muhafızı olarak karşımıza çıkan tip aslında Üzüm Han'ın kendisidir ve kahramanın dönüşüne engeldir. Bunu kısmi olarak fark etmese bile Altın Çüs de içten içe ister. Savaşa katılmak ve sıradan yaşam yerine maceraperestliğe devam etmek kahramanın farkında olmadan istediği arzusudur çünkü belirttiğimiz gibi kahraman fark etmeksizin bu maceraperest yaşama alışmıştır.

''İki dünyanın ustası'' aşamasında kahraman artık iki dünyayı da dengeleyecek olgunluğa erişmiştir. Dönüş aşamasında karşılaştığı güçlük olan Üzüm Han'a olgunlukla yaklaşır ve onu evlendirir. Çocuğunu da esaretten kurtarıp kendi gitmeden

evvel eve yollar. Sonrasında da kendinden emin bir biçimde sıradan yaşamındaki gibi içkili ve bu maceraperest dünyadaki gibi kahraman bir biçimdeyken Üzüm Han'ı düelloya davet eder ve onu yenerek kendisinin kahramanlığını ona kabul ettirir. Kahraman da kendisini gerçekleştirmiş, neredeyse tamamen bireyleşmiş olur.

''Yaşama özgürlüğü'' aşamasında kahraman Altın Çüs tamamıyla dengeyi sağlamış ve bireyleşmiş bir biçimde destanda yer alır. Altın Çüs düellonun ardından hem Üzüm Han'ı ve dostu olan babasını eve yollamış olur hem de kendisi eve döner ve macera son bulmuş olur. Maceranın sonunda yerleştiği memleketindeki kahramanlığı ve huzuru bir arada anlatılır. Bu da her şeyi dengelediğini gösterir. Hem maceraperst kişiliğini hem de sıradan kişiliğini… Böylece monomit tamamlanmış olur. Monomitte anlatılan olağanüstü hikayeler aslında kahramanın kendi içerisinde yaşadığı bilinçdışı bir yolculuğun hikayeleştirilmesidir. Kahraman korkuları ile yüzleşir, onları önce yener, sonra kabul eder ve onlarla yaşamayı öğrenir. Dolayısıyla bütün olağanüstülükler kahramanın kendisini gerçekleştirmesi, bireyleşmesinin sembolik anlatımıdır.

Altın Çüs destanında Alıp Möke'nin dönüş aşamaları şunlardır: ''Dönüşü Reddetme'' aşaması: Hıyan Arığ Hanım'ın gece uykusu gelmez ve bir ses işitir, dağdan otağın ününe kadar ilerleyen bir atın sesidir. Alıp Möke'yi uyandırır ve Alıp Möke de dışarı çıkınca Altın Çüs'ün Ak kula atını karşısında görür. At dile gelir ve Altın Çüs'ün iki yiğit tarafından vurulup esir alındığını, bunun üzerine de yardım için kendisine geldiğini Alıp Möke'ye söyler. Alıp Möke eşinin itirazlarına rağmen dostu ile gerekirse öleceğini söyleyerek yola koyulur ve Ak kula at ona yol gösterir. Alıp Möke Altın Çüs'ü kurtarır. Aslında burada Alıp Möke çoktan dönüşü gerçekleştirmiştir ancak bu dönüş henüz son bulmamıştır. Kahraman doğduğu ilk andan beridir bir macera serüveni içerisindedir ve hiçbir zaman normal bir hayatı, hatta yerleşik bir hayatı olmadı. Alıp Möke'nin bu düzensizliği onun için asıl düzen olmuştur ve bunu bozması kolay olmaz. Dolayısı ile buna direk alışması beklenemez. Nitelkim Alıp Möke ilk fırsatta tekrardan yolculuk serüvenine başlar ve bir nevi dönüşü reddetme aşaması gerçekleşmiş olur. Bu da Alıp Möke'nin eşinin kal çağrısını reddetmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gene bir gece Hıyan Arığ Hanım'ı uyku tutmaz ve altı mücehhez ordu ile beraber Çil Hara Hıs gelir. Alıp Möke hazırlanıp çıkarken bakar ki sevgilisi Hıyan Arığ altı aylık

hamiledir. Sonrasında yerin zirvesi Sıradağ'a savaşa çıkar. O savaştayken de Altın Çüs büyük bir hızla yetişir. Burada hem ''büyülü kaçış'' hem de ''dışarıdan gelen kurtuluş'' aşamaları ile karşılaşmaktayız. Büyülü kaçış aşamasında kahraman büyük zorluklarla karşılaşır. Daha önce canını almadığı düşmanı Çil Hara Hıs dostunun dediği gibi tekrar saldırıya geçer ve hem canına hem malına hem ailesine hem de memleketine kast eder. Tam bu aşamada da dışarıdan gelen kurtuluş gerçekleşir. Dostu Altın Çüs Hızır motifinde tekrardan ortaya çıkar ve kahramanın en güç anında onun imdadına yetişir, yardım gerçekleşir. Bu savaş uzun sürer ve dışarıdan bir yardım daha gelir. Altı ay süren savaşta oğlu olağanüstü bir yolculuk geçirip hemen erginleşir ve bir kahramana dönüşür. Sonrasında da babasına yardıma gelir ve babası ile Altın Çüs'e destek verir. İkinci bir yardım da oğlu tarafında gerçekleşmiş olur.

''Dönüş eşiğinin aşılması'' aşamasında kahramanın karşısına birçok eşik muhafızı çıkar. Kara Irmak ile Boz Nehir'in aktığı yerde oğlu için Mücehhez ordu ile savaşır. Üzüm Han dedesi ile atının öcünü beslediği Alıp Hıs Han'a doğru yola çıkar. Ah Molat peşinden gider. Sonra Parlak Dağ'ın üstünde Mögi Hara Han'ın altı mücehhez ordusu ile Üzüm han savaştadır. Alıp Möke de altı mücehhez orduya karşı savaşa girişir ve yenerler. Bu bölümlerde dw savaştığı kişiler eşik muhafızları olarak değerlendirilmeye açıktır. Ancak kahramanın eve dönmesini asıl engelleyen şey oğlunun kendidir. Çünkü oğlu intikam peşinde koşmaktadır ve Alıp Möke de onun peşinden maceradan maceraya atılmaktadır. Bu yolda eve dönüşe dek birçok eşik muhafızı aşılır.

''İki dünyanın ustası'' aşamasında artık kahraman farkındalık sahibidir ve hem maceraperest dünyayı hem de sıradan ailesi ile yurdunda geçirdiği yaşamı dengeleme aşamasındadır. Bu yüzden oğlunun tehdidi üzerine Alıp Han Hıs'ı almayı kabul eder, sabırla onun ardından gider ve düğününü yapar. En son da yurda dönerler ve eşi, oğlu ve Alıp Han Hıs arasında denge kurar. Bunlar da farkındalık sahibi olduğundan, tecrübesinden ve olgunluğundan kaynaklıdır. Yoksa oğlu ve dostu arasında büyük bir çatışma yaşayabilirdi.

''Yaşama özgürlüğü'' aşamasında da Alıp Möke artık bireyleşmiş, kendisini gerçekleştirmiş ve psişik bir bütünlüğe erişmiştir. Kahraman ölüm korkusunu defalarca yenmiş, gölgeleri ile barışmış, tecrübeyi edinmiş ve sabrı öğrenmiş, iki dünya arasında dengeyi kurarak en sonunda ailesi ile bir düzen kurmayı başarmıştır. Gene burada da Altın Çüs monomitinde olduğu gibi Alıp Möke'nin monomitte aslında

kendi iç dünyasına yolculuğu ve bireyleşme aşaması ile karşılaşmaktayız. Yani Tüm maceralar aslında kahramanın kendi iç dünyasındaki olgunlaşmanın birer sembolik hikayesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Altın Çüs destanında Üzüm Han'ın dönüş aşamaları şunlardır: Dönüş aşamasının ilki olan '' dönüşü reddetme'' kahramanda defalarca belirir. Kahraman babası ve Altın Çüs'ü kurtardıktan sonra yurdunun dağından inip yurduna yerleşmek yerine başka maceralara atılır. Dedesinin bile düşmanını bulup öldürür. Okuyucu için destanda Üzüm Han'ın maceralarının sonu asla gelmeyecek gibidir. Çünkü üzüm han kaosun içerisinde doğdu ve istemi dışında doğar doğmaz yolculuğu başladı. Bu da kahramanın yurdunu yolculuğun kendisi kıldı. Kahraman hızlıca erginleşip direk savaştan çıktığı gibi kahraman ilan edilip savaşa sürüklendi. Bundan dolayı bu düzene farkında olmaksızın alıştı. Bu da dönüş çağrısına müsaade etmeden yolculuğa devam etmesine sebep olmuştur.

Üzüm Han Altın Çüs'e şiddetle bakarak '' Geniş yerin üstünde beş yüğrük at koşmasın, bir yöğrük at koşsun; beş ulu yiğit olmasın, bir yiğit olsun.'' (Şahin, 2007, s. 140) der ve dedesi ile atının öç beslediği Alıp Hıs Han'a doğru yola çıkar. Ah Molat peşinden gider. Altın Çüs de eğer arkasından gitmezse dönünce kendisini öldüreceğini söyler. Altın Çüs halkları serbest bırakır. Üzüm Han Alıp Han Hıs'ı yener ve babasına varmasını yoksa öldüreceğini bildirir, babasına da Alıp Han Hıs'ı almasını yoksa onu da öldüreceğini söyler ve Alıp Möke Alıp Han Hıs'ı alır. Üzüm Han yola çıkar, ardından da Huu İney'i alan Ah Molat… Altın Çüs de Alıp Möke'ye Üzüm Han'ın Çaas Han'ın yerine Parlak Dağ'a savaşmaya gittiğini, kendilerinin de giderse ak kanını dökeceğini söyleyerek peşinden gider. Parlak Dağ'ın üstünde Mögi Hara Han'ın altı mücehhez ordusu ile Üzüm han savaştadır. Çaas Han Mögi Hara Han ile savaşırken gücü tükenince onu uzaklaştırıp yerine Altın Çüs geçer ve rakibini öldürür. Alıp Möke ve Üzüm Han da altı mücehhez orduyu bitirmişlerdir. Altın çüs hemen ardından Üzüm Han'ı evlendirir ve düğün yapılır, dönüş aşaması düşmanların yenilmesi ile planlanmaya başlanır.

Burada ''büyülü kaçış'' aşaması ile karşılaşmaktayız. Bu aşamada Üzüm Han zorluklar ve tehlikelerle karşı karşıyadır ve düşmanları ile savaş içerisindedir ancak bir yandan kısmen mecburi de olsa babası ve dostları tarafından destek görerek tüm düşmanlarını alt eder. ''Dışarıdan gelen kurtuluş'' aşaması burada kahramana babası

ve dostları tarafından bahsettiğimiz yardım aşamasıdır ve kahramana savaşın ardından evlilikle beraber bir nevi dönüş hatırlatılır. ‘’Dönüş eşiğinin aşılması’’ kısmı gene burada yer alır. Kahraman eşik muhafızları (yukarıda bahsi geçen düşmanlar) ile karşılaşır, bunlar dönüşüne engeldirler. Fakat kahraman yardımla beraber hepsini yener ve dönüş hazırlığı içerisine geçilir. Ancak halen macera bilincinde olduğu ve henüz hiç yerleşik hayata alışmadığı için bir yolcu, maceraperest olarak sıkıntılar yaşamaktadır ve psişesi daha bütünlüğe erişememiş, savaş içerisindedir.

Altın Çüs Üzüm Han’a meydan okur ve atları ile yarışa çağırır. Atlarla yarışa başlarlar. Altın Çüs defalarca türküsünü söyleyerek yanına gelip meydan okur ve sonunda hızla onu geçip yenince Üzüm Han Altın Çüs’ün yğitliğini anlayıp kabullenir ve yiğit böyle olur der. Sonra babası Alıp Möke ve hanımı Ay Çarığ hanımı ile yurtlarına dönerler. Alıp Han Hıs da malı ve tebası ile gelir. Üzüm Han daha önce babasına Alıp Han Hıs’ı almasını bildirmiştir ve babası da bunu yerine getirmiştir. Alıp Möke’nin hanımı Hıyan Arığ şiddetlenip Alıp Han Hıs’ı kim alır, der. Alıp Han Hıs kapıdan dinliyordur. İçeri girip Alıp Möke’ye, Hıyan Arığ istemezse benimle yaşarsın, der. Hıyan Arığ bırakmaz ve birlikte yaşayalım, der. Sonra Üzüm Han düğün olsun der ve dokuz gün sürer.

‘’İki dünyanın ustası’’ aşaması kısmı kahramanın yenilişinin ardından gerçekleşir. Üzüm Han’a yenilen kahraman onun yiğitliğini kabullenir. Dolayısı ile kahraman artık kendisini gerçekleştirmenin son sürecine girmiş bulunmaktadır. Sıradan yaşamı kabullenip maceralı yaşamını bununla dengeler. Bu kabullenişin ardından da yurduna dönüş kararı alır. Hemen ardından da ‘’yaşama özgürlüğü’’ aşaması gerçekleşir. Kahraman artık kendi ile barışık olduğu gibi doğa ile de barışıktır. Bu doğa ile kasıt çevresindeki kişilerden ölümün doğasına değin yaşamın tüm süreçlerini kapsamaktadır. Kahraman yurduna tamamıyla yerleşir; babası, dostları ve tebası ile barışık bir biçimde yaşamayı seçer. Artık gölge arketipini yenmiş, kendisini ve çevresindekileri dostundan düşmanına konum ve kişilikleri ile farkında bir biçimde kabul etmiş, korkularını aşmıştır. Kahraman artık kendisini gerçekleştirmiş, psişik bütünlüğe erişmiş ve bireyleşmiştir. Diğer kahramanlar gibi yaşadığı tüm maceralar aslında insanın içsel süreçlerinin birer somutlaştırılmış hikayeleri yani monomitin kendidir.

#### 4.2.1.3.2. Altın Arığ Destanında Kahramanların Dönüş Aşamaları

Altın Arığ destanında Çibetey'in dönüş aşaması: Yurda yerleştikten sonra destanda üzerinde durulmayan bir işgal gerçekleşir. Hulatay ve Çibetey öldürülür. Halk Kara Han'ın yurduna sürülür. Burada birçok han tutsak edilmiştir. Bunun başında ise Hulatay'ın eski eşi Pora Ninci vardır. Alıp Han kız yurdun işgalinin ardından yardım beklediği Altın Çüs'ü bulmaya gider fakat o da Pora Ninci tarafından öldürülmüştür. Bir yaşlı bilge onu diriltir. Sonra sürülmüş halkı tekrar Kara Han'ın yurdundan geri alır, diğer halkları da serbest bırakırlar. Alp Han kız da ölüleri kişi dirilten su ile yeniden diriltir. Çibetey yeniden dirildikten sonra tekrar kazanılmış halkını ve malını alıp yurduna döner. Dönüşün ardından oğlu Kanlı Kılıç yurdun hanı seçilir. Çibetey de kılıcını atıp atını da salar. Artık bunlara ihtiyaç duymadığını ve yurdunda sakin bir yaşam süreceğini işaret eder.

Kahraman dönüşü reddetmemiştir, direkt olarak dönüş aşamasına geçmiştir. ''Büyülü kaçış'' kısmı aslında son ödül kısmında olduğu gibi büyük zorluklar yaşar ve hatta öldürülmüştür. ''Dışarıdan gelen kurtuluş'' aşaması da doğaüstü yardım aşaması gibidir ve yeni formuyla Altın Arığ ve eşi Alıp Han kız gelip onu ve halkını kurtarırlar. Eşi onu kişi dirilten su ile diriltir ve yeniden dirilir. Bu da dışarıdan gelen kurtuluşun olağanüstü biçimidir. ''Dönüş eşiğinin aşılması '' gene yurduna halkını alıp geldiği halde yurdun tekrar işgali ve halkın sürülmesi olarak düşünülebilir. Buradaki düşmanlar da eşik muhafızları olarak düşünülebilir ancak bu kısım detaysız bir anlatıma sahiptir ve bunlar da çıkarımlardırlar. ''İki dünyanın ustası'' aşamasında kahraman artık hem sıradan yaşamını hem de maceraperest yaşamını dengelemiştir. Gündelik hayata adaptasyon, sıradan yaşama ayak uyduramamak gibi problemler yaşamamıştır. Hatta kendisi kılıcını atıp atını da salma kararı almıştır. Bu da bu aşamada güçlük yaşamadığını gösterir. ''Yaşama özgürlüğü'' aşamasında kahraman Çibetey artık bireyleşmiş bir diğer tabirle kendisini gerçekleştirmiştir. Kahraman ölüm ve ölüm korkusunu yendiğini kılıcını bırakıp atını salarak göstermiştir. Bununla beraber sıradan, tekdüze yaşama adaptasyon problemi yaşamamış ve doğayla, halkıyla, çocuklarıyla, eşiyle barışık, iç içe bir yaşamı tercih ederek mutlu bir biçimde yaşar. Bu da bireyleşme aşamasında kahramanın doğa ile bir bütün olması olarak görülebilir. Çibetey'in hikayesi de psişik bir gelişimin, bütünlüğün, kendini gerçekleştirmenin somut olaylarla anlatılmış bir örneğidir. Aslında mit insanın bilinçteki gelişiminin, erginleşmesinin, kendisini gerçekleştirmesinin bir sembolüdür.

Altın Arığ destanında Kanlı Kılıç'ın dönüş aşaması: Kahramanın yurduna döner ancak yurdu işgal edilir, babası öldürülür ve yardım beklediği Altın Arığ gelmez. Kahraman uzun süre acılar çeker ve bunun üzerine annesi gidip Altın Arığ'ı bulmaya çalışır. Altın Arığ ölmüştür ama yeniden dirilip başka bir formda döner. Yurdu işgal edenlerden halkı ve malı kurtarmıştır. Babası annesinin ölümsüzlük suyu ile yeniden diriltilir ve babası halkı yurduna geri getirir. Altın Arığ da Taptaan Mirgen olarak yeni formunda bir erkek olarak geri döner, Kanlı kılıç da ona böylece yeniden kavuşmuş olur. Kanlı kılıç'ın Çarık tana ile, Taptaan Mirgen de Altın Nakış ile burada beraber düğün yaparlar. Kanlı Kılıç bunların ardından yurdunun hanı seçilir ve kendisi yurdunu iyi bir şekilde idare edip halkını yetiştirir, yardım eder, mutlu eder.

Kanlı Kılıç'ın kahraman arketipi incelemesinde sıralama biraz karışık gitmektedir. Kahramanın yurda dönüşü defalarca kez olur ancak son dönüşten sonra yurdu işgal edilmiştir. Erginlenme aşamasındaki ''en son ödül'' aslında burada yer almaktadır. Bu ödül kahramanın han seçilmesidir. Olağanüstü güce sahip olan Kanlı Kılıç alplar tarafından han olarak seçilmiş ve sonrasında halkını da çok iyi idare etmiştir, refah içerisinde güvenle yaşatmıştır. ''Dışarıdan gelen kurtuluş'' halkının Taptaan Mirgen tarafından kurtarılması, yurda geri toplanması, babasının annesi tarafından yeniden diriltilmesidir. ''İki dünyanın ustası'' ve ''yaşama özgürlüğü'' aşamaları gene kısaca olsa da destanda verilmiştir. Kahraman dönüşü hiçbir zaman reddetmemiş ve sıradan yaşamı ve maceraperest yaşamı dengede tutmayı bilmiştir. Evlendikten sonra yurduna dönüp reddetmekte problem belirtisi destanda yer almamaktadır. Yurduna yerleşip maceralar peşinde koşmak yerine tekdüze yaşaması ve buna iyi bir biçimde uyum sağlaması da onun ''yaşama özgürlüğü'' aşamasının göstergesidir. Kahramanın; halkı, yeni formundaki halası, anne ve babası, eşi ile, hayvanlar ve doğa ile iç içe uyumlu yaşamı da bireyleştiğinin ve uyumunun göstergesi olarak yer alır.

Altın Arığ destanında Altın Arığ'ın dönüş aşaması: Altın Arığ (Taptaan Mirgen) halkını ve malını koruyup Çibetey'i dirilttikten sonra yurda dönmüştür. Dönüş alşamasında ''dönüşü reddetme'' söz konusu olmamıştır çünkü kahraman tamamen kendisinin, yaradılış amacının ve görevinin bilincindedir. Ayrıca maceracı gezgin hayatı geride bırakma ve sıradan bir hayat yaşama konusunda da bir çelişki yaşamamış, direkt olarak yurduna dönmüşür.

Döndükten sonra da kahraman Kanlı Kılıç yurdun hanı ilan edilmiş, Çibetey de silahını bırakmış, sıradan bir hayata dönmüştür. ‘’Büyülü kaçış’’, ‘’dışarıdan gelen kurtuluş’’, ‘’dönüş eşiğinin aşılması’’ gibi aşamalar mevcut değildir. Çünkü kahraman rahatça yurduna dönmüş ve halkı ile Çibetey de aynı şekilde yurduna yerleşmiştirler. Bu aşamalarda eşik muhafızları da dolayısıyla yer almamaktadır.

‘’İki dünyanın ustası’’ Altın Arığ artık sıradan yaşam ile maceraperest yaşamı dengelemiş bir olgunluktadır ve böylece döngü artık tamamen sağlandığı için ‘’yaşama özgürlüğü’’ aşaması da gerçekleşmiştir. Kahraman ölüm korkusunu atlatmıştır. Yeni formu ile bakire arketipini geride bırakması, animasına kavuşması, gölgelerini tanıması, görevinin bilincinde hareket etmesi, amaçlarına ulaşması; koruduğu halkı ve yurdu, hanları, eşi ile iç içe yurdunda yaşam sürmesi, doğa ile bütünleşmesi onun bireyleştiğinin göstergesidir. Böylece monomit tamamlanmıştır. Bu monomit de aynı şekilde insanın bireyleşmesinin, kendisini gerçekleştirmesinin, psikolojik gelişiminin hikayeleştirilmiş, somutlaştırılmış olağanüstü mitik bir örneğidir.

### 4.3. Simgesel Arketipler

#### 4.3.1. Yaşlı Bilge Arketipi

"Yaşlı bilge adam" düşlerde büyücü, hekim, rahip, öğretmen, profesör, büyükbaba ya da otorite sahibi herhangi bir kişi olarak görünür. İnsan, gulyabani ya da hayvan görünümündeki ruh arketipi, insanın idrak, anlayış, iyi bir tavsiye, karar, plan gibi şeylere ihtiyaç duyduğu, ama kendi imkânlarıyla bunlara ulaşamadığı durumlarda ortaya çıkar. Arketip bu ruhsal yetersizliği, boşluğu dolduran içeriklerle telafi eder.’’ (Jung, 2015, 86) Jung bu yaşlı bilge arketipini ‘’anlatımın arketipi’’ olarak da adlandırırken bu arketipin başka kılıklara (kral, kahraman, doktor, kurtarıcı…) da bürünebildiğini belirtmektedir. Olumsuz olarak bu arketip kişilik için büyük bir tehlikedir (Fordham, 2019, 74). Kahramanın başı sıkıştığı anda ortaya çıkıp ona çıkış yolu gösteren tip, Hızır olarak da karşımıza çıkar. Türk mitolojisinde kurt (Kök Tengri), Yunan mitolojisinde kartal (Zeus) yaşlı bilgenin farklı birer formu olarak örnek teşkil eder.

Yaşlı bilge, arketipi adı üstünde bilge olarak adlandırılan bir arketiptir. Bu bilge kahramanları yönlendiren, onlara bilgisi ile yön veren bir arketip olarak Türk mitolojisinde, masallarında, halk hikayelerinde ak sakallı bilge, dede olarak da

nitelendirilebilir. Dede Korkut hikâyelerinde geçen Dede Korkut karakteri bunun örneğidir. Dede Korkut, kahramanlar zor durumda kaldıklarında onlara usulünce yapmaları gerekenleri anlatan, doğru yolu gösteren ve onları sıkıştıkları durumdan kurtaran kahraman olarak yani yaşlı bilge arketipi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yaşlı bilge arketipin olumsuzunda kişi, kendisini bilgelik inanışına kaptırabilir, çevresindekiler de onun mucizevi olduğuna inanabilirler. Çevresine insanlar toplayabilir. Bu, kişinin sezgi algısı sonucu karşı koyamadığı bir gizli güçtür. Ama kişi bu gücün kendi denetimi dışında, kendisi aracılığıyla işlendiğini anlayabilirse o zaman gerçek bir kişilik geliştirebilir (Fordham, 2019, 74-75). Kişi, yaşlı bilgeyi bir persona gibi düşünüp o maskeye kendisini aşırı derecede kaptırmamalıdır. Bunu işlemesini bilmelidir.

Bu arketipite cinsiyet söz konusu değildir. Yaşlı bilge eril de dişil de olabilir. Dişilin de olumsuz yönleri mevcuttur. Fordham bu konuda etki altındaki kişinin kendisini güvende hissedip sevgi, anlayış, yardım duygularıyla kendisini başkalarının hizmetinde tüketebileceğini; etkisi altına girenleri de kişinin çocukları olarak algılayabileceğini belirtir. Yaşlı bilge etkisinde kalınmasını ise ‘’inflation’’ (şişme) olarak belirtir. Bu da kolektif bilinçdışının bir istilasıdır (Fordham, 2019, s.75). Ne yaşlı bilge ne de yaşlı bilge etkisindeki kişi kendisini bu kişilik uğruna kurban etmemelidir.

#### 4.3.1.1. Altın Çüs Destanındaki Yaşlı Bilge Arketipleri

Altın Arığ’ın hamile olduğu haberinin gecesi Alıp Han savaşa başlamadan önce Altın Arığ’a doğacak çocuklarını ak kula ata vermesini ve serbest bırakmasını söyler. Böylece kurtulmasını umar. Altın Arığ da çocuğu eşinin bildirdiği üzere ata bindirir uzaklaştırır (Şahin, 2007, 57, 59) ve kaosun, savaşın başladığı anda çocuğu bu kaostan canı pahasına uzaklaştırır. Burada yaşlı bilgenin Altın Çüs destanındaki ilk timsali Alıp Han’dır. Alıp Han, sezgisi ile önceden çocuğun nasıl kurtarılması gerektiğinin planını yaparak bu planı eşine atı aracılığı ile bildirmiştir ve sezgisi sonucunda da çocuğu beklediği biçimde doğar ve kendisi savaşta ölür, çocuk korumasız kalır. Doğacak kahramanın en sıkışık anda kurtuluşunun formülünü yaşlı bilge, han vererek çocuğu bu sıkışık kaosun içerisinden kurtarmış olur. Oysa bu olaydan hemen önce Alıp Han çocuksuzluk motifi yüzünden eşine sözlü şiddette bulunmuş ve çocuksuzluk yüzünden

gölgesi altında ezilmişti. Baba içgüdüsü psişesinde yeni bir arketipi şekillendirir ve bununla beraber psişik bir bütünlüğe erişip yaşamı son bulmuş olur.

Alıp Han savaş öncesi atına doğacak çocuğu savaş alanından uzaklaştırmasını söyler. Ak kula at yanında Ak sarı kulun at ile karanlık gecede gelip Altın Arığ'dan doğacak çocuğu kendisine vermesini ve yurdun parçalanıp yağmalanacağını söyler. Bu sırada anti kahraman ala gözlü Alıp Hartığa dağın tepesinden bunu görüp sezer ve çocuğu öldürmek için ak eve doğru yola koyulur. Ak kula at doğan çocuğu burnuna çeker ve çocuğu kurtarıp kaçar. Hatta Alıp Hartığa'nın geldiğini görür ve çocuğu kurtarıp kaçar. Yanındaki Ak sarı kulun ata da kendisi gibi kaçıp koşmasını söyler (Şahin, 2007, 59-60). Burada Altın Arığ çaresiz bir halde iken ve bu durumdan nasıl kurtulacağını bilemezken karşısına yaşlı bilge rolünde Ak kula at çıkar ve çocuğunu bu çaresiz durumdan, ölümden kurtarır. Yaşlı bilge arketipi yukarıda belirtildiği üzere hayvan şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir ve nitekim bu destanda da Ak kula at yaşlı bilgenin rolünü üstlenmiştir. Türk mitlerinde at, kurt gibi varlıklar yaşlı bilge arketipinde karşımıza çıkabilmektedirler. At burada kahramanın yoldaşıdır ve yer yer dile de gelir. Burada da bu motifler görülmekle beraber bunun dışında geleceği görme ve yaşlı bilgelik rolleri atın özelliklerindendir. Çocuğu saklamak için sezgi ile onu burnuna çekerek gizler ve küçük atı da yanına alır. Çünkü kendisine bir şey olması durumunda çocuğu küçük atın taşıması gerektiğini öngörür. Nitekim bu sezgisinde de haklı çıkacaktır. Kahraman büyüdüğünde ona küçük at yoldaş olacaktır. Dolayısı ile yaşlı bilge arketipi hayvan formunda ve sezgisel yönleri ile çocuğu çıkmazın ortasında olaylardan uzaklaştırır, kendisinden sonrası için formüller üretir ve öngörüleri gerçekleşir.

Alıp Han zürriyeti çocuk (Alıp Möke) Huu İney tarafından kurban edilir ve çocuk bir guguk kuşuna dönüşür. Guguk kuşunun inlemelerini ve sızlanmalarını dinleyen Ak Kula Atlı Yiğit Altın Çüs gelir. Yiğit de çocuk gibi öksüz yetişmiştir ve ona destek olacak kimsesi yoktur. Bu yüzden çocuğa acır ve empati kurar aralarında. Guguk kuşunu dinledikten sonra, kişi dirilten otu, sönen ateşi yakanı aramaya gider ve çocuğu bu ot ve çeşitli şeylerle büyü yaparak diriltir. Daha sonrasında çocuğu kendi zırhıyla onu bir kahramana dönüştürür, ona ad verir: *"Alıp Han babalısın/ Altın Arığ annelisin;/...Ak sarı atlı Alıp Möke/ Adın sanın olsun."* (Şahin, 2007, 103). Alıp Möke'yi savaşlarda intikam için yönlendirir, Alıp Möke'ye annesi ile babasının katillerini katlettirir. Alıp Möke'yi ve onun oğlunu (Üzüm Han) da evlendirir.

Sonrasında Üzüm Han'a karşı bir süre kin besler çünkü Üzüm Han tarafından defalarca ölümle tehdit edilir. Ancak hep savaşla hallettiği problemleri bu sefer sabırla bekleyerek halletmeye çalışır. Üzüm Han'a savaşlarda destek olur, onun yanlışlarına sabırla yaklaşır. Üzüm Han'ı babasını evlendirdiği gibi kendi elleri ile evlendirdikten sonra onunla yarış yapıp ona hem kendisini kabul ettirir hem problemlerini çözmüş olur.

Altın Çüs'ün çocuk (Alıp Möke) öldükten sonra aniden, tesadüfen karşısına çıkması ve onun ağıt yakışını dinlemesinin ardından ona yardım eli uzatarak onu diriltmesi ilk yaşlı bilge yansımasıdır. Burada bize yaşlı bilge figürlerinden Hızır'ı çağrıştırmaktadır. Hızla olaya yetişip en umutsuz, zor çıkmazda ortaya çıkarak yardım eli uzatması ve olayı çözecek formülü sunması Hızır figürü ile örneklenir. Keza bir diğer yönü ise olağanüstü özelliği, büyü özelliğidir. Formülü büyülü nesnelerden oluşmaktadır ve bu da yaşlı bilgenin özelliklerinden biri olarak örnek teşkil eder. Bu yönü ile Altın Çüs hayat kurtararak ilk anda olumlu bir izlenim sergiler. Altın Çüs'teki ikinci yaşlı bilge figürü ise dirilttiği çocuk Alıp Möke'yi savaşa yönlendirişidir. Bu olumsuz yaşlı bilge figürünün bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Etkisi altındaki Alıp Möke burada sevgi, anlayış ve yardımseverlikten dolayı Altın Çüs'ü her alanda takip eder ve hizmetinde hareket eder. Altın Çüs'ün megaloman bir çizgide ilerlemekte ve her şeyi yıkımla çözmeye çalışmaktadır. Etkisi altındaki Altın Çüs de aynı yolda sezgisi ve algısı ile ona karşı koyamayacak, bunu düşünmeyecek bir kapılma etkisindedir.

Altın Çüs, bilgelik gücünün kendi denetimi dışında, kendisi aracılığıyla işlendiği bilincine destan boyunca yavaş yavaş varır. Bunun sonucunda Alıp Möke'yi evlendirir ve erginleştirir. Oğlu Üzüm Han'ı da ölüm tehditlerine rağmen mecburi görünse de sabırla destekler. İşte böylece Altın Çüs artık bilgeliğin sırrına vakıf olmaya başlar ve olumsuz yönlendirmeler, magolamanya tavırların dışına çıkar. Ölüm tehdidine karşı sabırla bekleyip Üzüm Han'ı evlendirir ve sonunda da ona at yarışında bir ders verip hem kendisini kabul ettirir hem de Üzüm Han'ın megalomanya çizgisini bozarak onu tecrübesi ile olgunluğa eriştirir. Altın Çüs yardımla kullandığı bilgeliğin büyüsüne kendisini kaptırınca hem etkisi altındaki çocuğu hem de kendisini şiddetli bir çizgide yönlendirirken zamanla bunu olumlu bir yöne çevirerek bilgeliğin sırrına sabırla erişir ve yaşlı bilge maskesini adım adım geliştirerek edinir.

Kahraman Altın Çüs'ün çıkış yolu bulamadığı, en zor anlarında gene karşısına yaşlı bilge tiplemeleri çıkar. Çaas Han'ın ak otağına gider. Çaas Han'a "*Sönen ateşi yakan, Ölmüş kimseyi dirilten şeyi/ Arayıp gezdim/ Yüce Çaas Han bilir mi?"* ( Şahin, 2007, 78) diye sorar, han da eşine zorla söyletir çünkü Altın Çüs bir zamanlar onu altı mücehhez büyük ordudan kurtarmıştır. Çarığ Tana yiğide, kendi saçından ve atın kuyruğundan üçer kök kıl kopartıp guguk kuşu bağlamasını, bunu çocuğun vücuduna koymasını ve insanı dirilten ot ile tedavi etmesini söyler ama aynı zamanda Huu İney'in Guguk kuşunu almış olabileceğini söyler (Şahin, 2007, 80). Buradaki yaşlı bilge tipleri bu sefer iki kişiden oluşur ve biri kadın diğeri erkek, biri olumlu ve diğeri olumsuz olmak üzeredirler. Bunlardan ikisinin de yaşlı olması ve bilge olarak başvurulmaları, bilgiye erişimi sağlayacak kişiler olmaları yaşlı bilge özelliklerinin kapsamına dahildir. Kahramanın başının en sıkışık anında ortaya çıkmaları da yaşlı bilgenin özellikleri arasındadır. Çarığ Tana için ''büyükanne arketipi'' tabiri kullanılır. Kadın burada başta bilgiyi vermek istemese de eşinin zoru ile bu bilgiyi verir. Aslında işi zorlaştırması ilk başta olumsuz yaşlı bilgeyi karşımıza çıkartmaktadır ancak araya diğeri girer ve büyükanne arketipi de olumlu bir çizgiye bürünür. Daha sonrasında kahramana büyülü formülü vermeleri ve ona yol gösterip nelere dikkat edeceğini de bildirmeleri tam olarak yaşlı bilge arketipinin işlevlerinin destandaki yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hıyan Arığ Hanım'ın gece uykusu gelmez ve bir ses işitir, dağdan otağın ününe kadar ilerleyen bir atın sesidir. Alıp Möke'yi uyandırır ve Alıp Möke de dışarı çıkınca Altın Çüs'ün Ak Kula atını karşısında görür. At dile gelir ve Altın Çüs'ün iki yiğit tarafından vurulup esir alındığını, bunun üzerine de yardım için kendisine geldiğini Alıp Möke'ye söyler. Alıp Möke yola koyulur ve Ak kula at ona yol gösterir. Alıp Möke Altın Çüs'ü kurtarır (Şahin, 2007, 118-121). Hayvan görünümlü bir yaşlı bilge burada bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Ak Kula at ismi ile de bunu çağrıştırmakla beraber asıl özelliği dile gelmesidir. Türk destanlarının en önemli unsurlarından biri olan atın bu destanlarda dile gelmesi, yiğidin dostu ve yoldaşı olması, ona yardım etmesi gayet doğaldır. Bu destanda da tüm bu özelliklere sahip olan bu atlarla karşılaşırız. Hayvan görünümlü yaşlı bilge rolündeki Ak kula at kahramanın başının en çok sıkıştığı, işin içerisinden çıkamadığı bu anda ortaya çıkar ve gidip en yakın dostundan yardım çağırır. Bununla da kalmaz yol gösterir ve dile gelerek her şeyi anlatır. Bu, Hızır motifine benzer bir yaşlı bilge arketipi çağrıştırır. Yaşlı bilge arketipindeki at

kahramanın en çıkmazda ve umutsuz olduğu anda ona yardımın formülünü bulup getirir ve içerisinde sıkıştığı kaostan çıkmasını sağlar.

Gene bir gece Hıyan Arığ Hanım'ı uyku tutmaz ve altı mücehhez ordu ile beraber Çil Hara Hıs gelir. Alıp Möke hazırlanıp çıkarken bakar ki sevgilisi Hıyan Arığ altı aylık hamiledir. Sabaha karşı Hıyan Arığ çocuk doğurur. Çocuğu Kara sarı kulun adındaki at gelip Hıyan Arığ'a kendisine vermesini söyler. Babası da aynı şekilde doğmuştu ve kaderleri aynı olur. Hıyan Arığ çocuğu Kara Sarı Kulun ata bindirir ve at yola çıkar. Peşinden de dağda Huu İney gider. Huu İney bu sefer bir boz kurda dönüşür. Kara sarı kulun at kara dağa gelir ve orada onun yanına Altın Çüs'ün iki çocuğu gelir. Kök Molat ve Ah Molat Huu İney'i öldürmeye çalışsalar da Huu İney kaçar. Kök Molat kurdun peşine düşer, Ah Molat da çocuğu ve atı ardına alıp yurduna gider. Ah Çibek Arığ çocukları doyurur. Küçük çocuğa canlı zırh ve ad verirler. Kahramanların en sıkışık oldukları ve işin içerisinden çıkamadıkları, her şeyin kadere kaldığı anda at sahneye girer ve tıpkı çocuğun babasının doğuşundaki gibi çocuğun annesi ile konuşarak çocuğun nasıl kurtulacağını annesine anlatır ve çocuğu kurtarır. Aynı sahnenin tekrarı destanlarda karşımıza çıkan döngüsel anlatı tekniği kaynaklıdır. Burada mekan, yer, zaman, neden dahil her yönüyle yaşlı bilge formunun büründüğü tip atın kendisidir. Destanda at bir kez daha yaşlı bilge arketipi formunda karşımıza çıkar ve destandaki sıkışıklığı formüle ederek bu sıkışmışlığı açar.

#### 4.3.1.2. Altın Arığ Destanındaki Yaşlı Bilge Arketipleri

Picen Arığ ve kız kardeşi İcen Arığ Alp Han'ın öksüz kalmış oğlu Çibetey'i büyüyüp han olana dek korumak ve yetiştirmekle görevliyken Picen Arığ han olma arzusuyla onu öldürmek ister ve bunu babası Altın Sayzan'a danışır (Özkan, 1997, 47). Bu danışma ve yaş itibariyle Altın Sayzan'ın yaşlılığı onun yaşlı bilge formunun yansımalarıdır. Çünkü yaşlı bilgenin en temel iki özelliği isminde vardır: Yaşlı ve bilge olmaları. Altın Sayzan aptallık etmeyip akıllarını başlarına toplamalarını ve kendilerine verilen göreve ihanet etmemelerini söyler. Ek olarak da Yurdun ve çocuğun koruyucusu iki olağanüstü güçlükte varlık olan Huu İney ve Altın Arığ'tan söz ederek bunu yapmaları halinde başlarına bela alacaklarını söyler ve onları evlerine yollar. Buraya kadarki kısım Altın Sayzan'ın olumlu yaşlı bilge formudur. Kızları'nın gölgelerinin yani iktidar arzularının farkında olarak onlara görevlerini hatırlatıp sorumluluklarını yerine getirmeleriyle mükellef olduklarını belirtir. Ayrıca onları iki olağanüstü varlık olan Huu İney ve Altın Arığ ile de korkutur. Çünkü buna kalkıştıkları

takdirde bu işin kolay olmayacağını ve kızların başlarına bela alacağını öngörmüştür. Sezgi ve öngürü de gene yaşlı bilgenin işlevlerinin böylece yansımalarıdır.

Picen Arığ gece olduğu için korumasız olduklarını, bu yüzden kendilerine bir kılıç vermesini babasından rica eder. Altın Sayzan da canlı topuzunu kendilerine verir. Burada gene Altın Sayzan'ın Yaşlı bilge yönü ön plana çıkmaktadır. Kendisi kızı Picen Arığ'ın kılıcı korunmak için değil başka amaçla istediğini sezmiştir. Bu yüzden de kılıç değil büyülü bir silah olan *"On iki yerinden düğmelenmiş,/ On iki yerinden bağlanmış/ Canlı topuzu çıkarmış, Picen Arığ'ın eline vermiş."* (Özkan, 2997, 51). Nitekim Picen Arığ gidip Altın Arığ'ın içerisinde bulunduğu büyülü ak kayaya girer ve topuzla Altın Arığ ve atını öldürmeye çalışır ancak bunu beceremez. Tam bu anda o işin öyle yapılmayacağını söyleyip ortaya çıkan Altın Sayzan kızından kopuzu alarak Altın Arığ ve atının başını uçurur. Ardından çıkarlar ve Çibetey yolda kendilerine doğru gelir. Picen Arığ küçük çocuğu da kayanın içerisine çekerek başını keser ve oradan uzaklaşırlar (Özkan, 1997, 50-52). Altın Sayzan'ın kızı Picen Arığ'ın neden kılıç istediğini bilgesel ve olağanüstü geleceği görme yönünü ile sezer ve ona büyülü bir kılıç verip onu yollar. Kızı bu işi beceremeyince aniden ortaya çıkıp kızının yerine Altın Arığ'ı ve atını katleder, sonrasında Çibetey'in de öldürülmesine göz yumar. Altın Sayzan kızının gelecekte çekeceği sıkıntıları görerek ona büyülü bir araç verir. Nitekim bunu da kullanamayacağını düşünüp onu en zor anında Altın Arığ uyanacakken yetişip kendi öldürür. Bu yaşlı bilgenin anlatının en sıkışık anında bir anda beliriverip çözüm formülü gibi yardımda bulunmasının yansımasıdır. Ancak Altın Sayzan hikayenin bu bölümünde olumsuz bir yaşlı bilgeye bürünmüştür. Bu da yaşlı bilgenin ''demon'' yönü olarak belirtilir. Aslında en baştan olumlu yaşlı bilge olarak gözüken Altın Sayzan'ın her şeyi öngördüğü ve sezdiği, olayların sonunu bildiği ancak buna rağmen kızını olumlu yönde yönlendirmeye çalıştığı hikayenin arka planında ortaya çıkar. Altın Sayzan'ın kızını ilk başta uyarması boşa değildir. Altın Sayzan kızını Huu İney ve Altın Arığ konusunda da boşuna uyarmamıştır. Çünkü kızları en sonunda bunların kurbanı olur, öldürülürler. Bu yüzden kendilerini ciddiyetle iyiye yönlendirmeye çalışmıştır. Fakat kızı Picen Arığ'ın Altın Arığ'a karşı neye girişeceğini bilip onu bu aşamadan sonra demon yönüyle yönlendirir ve büyülü formülü, topuzu kızına verir. Kızının gene en sıkıştığı kaos anında kendi bizzat kötülük yaparak onu kurtarır ancak katlin ardından hikâye boyunca Altın Sayzan bir daha isim olarak bile anılmaz.

Karşımıza çıkan yaşlı bilge Altın Sayzan tezdeki tüm diğer yaşlı bilgelerden farklıdır. Yaşlıdır, bilgedir, geleceği görür, kaosu formülleriyle çözer, en sıkışık anda ortaya çıkar, yardım eder, büyücü yeteneği vardır ama hem olumlu hem de olumsuz yaşlı bilge olarak çift kutupludur. İlk başta olumlu yönde işler yaparken geleceği görüp sonun kötü olduğunu bildiği halde kızlarına bunu hem söyleyip hem de bu kötü sona giden kızlarını durduramadığı için onlara yardım eder. Bu yönüyle de demon tarafının onun kızlarından kaynaklı olduğu, duygusal bir bağ kaynaklı olduğu açıktır.

Çibetey ve Altın Arığ öldürülüp halk ve mal mülk Picen Arığ tarafından kendisinin evlendiği Saaday'ın yurduna göç ettirildiğinde yurduna onlarca yıl sonra dönen Huu İney yurdunu boş görünce bir kurda dönüşerek halkın izini sürer ve göç yolunda olan halkı bulur. Sonra küçük ve kör bir çocuğa dönüşüp halkın arasında girer ve bir kadından olan biteni öğrenir. Bunun üzerine tekrar yola çıkar ancak Hulatay ile karşılaşır ve Hulatay'ın kendisinin oğlu olduğunu öğrenir. Onu da alıp Altın Arığ ve Çibetey'in öldürüldükleri Ak Kaya'nın içerisine girerler ve orada kişi dirilten su ile Altın Arığ ve onun atını, Çibetey'i diriltir. Sonrasında da Çibetey ve Altın Arığ'a halkı kurtarıp yurda geri getirmelerini ve Çibetey'i koruyup hanlığına saygı duymalarını vasiyet eder. Ardından kendisi Ak Kaya'nın içerisinde kaya ile beraber parçalanıp un ufak olur.

Yaşlı bilge cinsiyet olarak genel olarak erkeklerle özdeşleştirilir ancak birçok farklı formda yaşlı bilge bulunur ve Huu İney de yaşlı ve bilge bir kadındır. Kendisinin sezgisi analitik psikolojideki kadının güçlü yönlerinden birinin yansımasıdır. Felaketin ardından kaos başlar ve kaosun başlangıcında, en zor anda ortaya çıkar. Hikâyenin bu sıkışık anında, kahramanların en zor anlarında ortaya çıkışı da gene yaşlı bilgenin temel özelliklerinin başında gelir. Hemen ardından kaostan çıkışı formülize eder ve yaşlı bilgenin büyüsel yönleri ile karşılaşırız. Bu büyüsel yönlerin ilk yansımaları şekil değiştirme motifidir. İlk başta kurt formu belirir kurt yol göstericidir, Oğuz Kağan destanında da bunun yansıması mevcuttur. Kendisi bu formda halkını hızlıca bulur. Sonrasında da küçük bir kör kıza dönüşür. Körlük motifini de İskandinav mitolojisindeki Odin'in bilgeliği ile bağdaştırabiliriz. Tanrı Odin bilgeliği uğruna gözünü feda etmiştir. Huu İney de bu formda bilgi edinir. Halkının yaşadığı tüm şeyleri bu formda öğrenmiştir ve hemen ardından kaostan çıkış için yola çıkmıştır. Bir olağanüstü özelliği de yeryüzünü gezen bu gezgin yaşlı bilgenin onlarca kişiyle evlenmesi ve muhtemelen asırlardır yaşayan bir olağanüstü varlık olmasıdır. Ancak

asıl büyüsel yönü hayat suyu ile belirir. Huu İney olaylardan çıkışın asıl han varisinin ve koruyucusunun yeniden diriltilmesinde olduğunu öngörmüştür. Altın Arığ'ı yeniden diriltme sebebi Çibetey'in ve yurdun olağanüstü bir şekilde korunması gereğidir. Çünkü düşmanları öngörmüştür. Bunun için de yeryüzünü dolaşırken güçlükle elde ettiği kişi dirilten suyu formül olarak kullanır. Ancak bu suyu Altın Arığ'a teslim eder ve önemini, lazım olacağını bildirir. Bu da gene bir kehanetin nedenselidir. Çünkü Çibetey ve Hulatay'ın öldürüldüklerinde yeniden diriltilmelerinde bu su kullanılacaktır. Aynı zamanda Hulatay ve Altın Arığ'dan da bir söz alır. Yurdu ve Çibetey'i koruyup hanlığına saygı duymaları sözü… Burada da gene Hulatay'ın iktidar istenci arka planda yatar. Hulatay bu yüzden Çibetey'i öldürür ancak sonrasında Altın Arığ'ın korkusundan onu geri diriltir. Tüm bu bilgilerin en büyük bedeli ise kendi ruhudur. Huu İney bunlara karşılık canını vermesi gerektiğini de bilmektedir ve bu yüzden onları kayanın içerisinden çıkartır ve kaya un ufak olur.

Huu İney Yaşlı bilgenin birçok temel özelliğini bünyesinde barındıran bir kahramandır. Olayların en sıkışık anında kaosu çözümleyen formülle ortaya çıkmıştır. Bunun yanında şekil değiştirebilen, büyü yapabilen, kişi diriltebilen, geleceği görüp ona göre geleceği önlemleri ile formülize ederek kahramanlara yardımcı olan ve yol gösteren, kâhin, yaşlı ve bilge bir kahramandır. Tüm bu özellikleri ile tam bir yaşlı bilge yansıması olarak destanda yer almaktadır.

Altın Arığ Huu İney tarafından diriltildikten sonra Huu İney ona ve Hulatay'a Çibetey'i ve yurdu korumaları görevi verir ancak Altın Arığ bilinç kaybı yaşamıştır, henüz bilinçsizdir. Hulatay da bundan faydalanarak Çibetey'i öldürür ve Altın Arığ ile evlenmeye çalışır. Çibetey'in ve yurdun düşmanları Picen Arığ ve Alp Saaday'ın evine giderler. Tam bu esnada dağ etteğinde Altın Arığ bir yiğit görür ve onun peşine düşer. Çibetey onunla bir araya gelir ve ona olan biten her şeyi, Hulatay'ın neler yaptığını anlatır. Altın Arığ'ın bilinci yerine gelir ve tekrar geri döner. Hulatay bunu sezip Çibetey'i diriltmiş ve Picen Arığ ile Alp Saaday'ı öldürmüştür. Çibetey ile de dost olmuştur. Bu, destanın gene kaosa sürüklendiği ve çıkmaza girdiği bir bölümdür. Bu bölümde çıkmazın ortasında sahneye çıkan isim Çibetey'dir. Çibetey olayları çözümlemiş ve kaostan çıkışı Altın Arığ'ın bilincini yerine getirmekte bulmuştur. Bunu da gerçekleştirdikten sonra tüm olaylar bu sayede bir bir çözümlenmeye ve destanda kaos çözülmeye başlar. Böylece her şey bir nevi kaostan kozmosa dönüşür.

Tibet Han henüz tam manasıyla yaşlı değil ve bir yiğittir ancak destan boyunca her şeyi uzaktan görüp izleyen, inceleyip imdada koşan ve olayları çözüp kaosa son veren isimlerden biridir. Bu yönüyle Hızır veya kısmi olarak yaşlı bilgenin görevlerini yerine getiren bir kahramandır. Büyülü değil ancak olağanüstü güçlere sahiptir. Bunun yanında destanın tıkandığı ve kahramanların çıkmaza girdiği anlarda ortaya çıkıp olayı çözümleyen, formülünü üreten, kahramanlara yol gösteren veya yardım eden, öğreti sahibi, bilge bir kişidir.

Çibetey'in oğlu Kanlı Kılıç kanatlı atı ile uçarak yurduna konduğunda atın kanatlarından kıvılcımlar çıkar ve rüzgârdan çatılar uçup yurt zarar görür. Ancak Kanlı Kılıç toy olduğu için bu konuda Tibet Han onu uyarıp bir daha atı bu şekilde kullanmamasını sağlamıştır (Özkan, 1997, 223). Çünkü Tibet Han'ın da böyle olağanüstü bir atı mevcuttur ve bu konuda da bir öğreti sahibidir.

Gene Çibetey'in yurdu Kara Han tarafından yağmalanıp halk zorla onun yurduna göç ettirilince Çibetey ve Hulatay bu hana karşı savaşa girişirler. Bu savaşın olduğu Kara Dağ'da onlara yardıma gelenler arasında gene Çibetey mevcuttur. Bu savaş tam bir kaostur ve denizinden dağına, dağından hanının ismine kadar kaosun simgesi kara ismi ile anılmaktadır. Kahramanlar bu kaosun içerisinde tek başlarına savaşırken imdatlarına yetişenlerden birinin Tibet Han olması gene önemlidir. Yukarıda da değindiğimiz gibi Tibet Han destan boyunca kaos anlarında belirip olayları çözümlemiş bir isimdir. Burada da formül ile bilgisini aktarmasa da Hızır profilinde ortaya çıkıp kahramanların kurtuluşunda ve kaosun son bulmasında önemli bir paya sahiptir. Bu yönü ile de gene yaşlı bilgeyi yansıtmaktadır.

Altın Arığ Kanlı Kılıç'ın düğününde sarhoş olur ve türküler söyler. Bu sırada oğlunu öldürdüğü düşmanı Pora Ninci yaşlı bir kadın şeklinde ona ruhunun nerede olduğunu sorar. Altın Arığ da bunu söyler. Ruhu atınınki ile beraber altın bir kayanın içerisinde iki başlı altın bir kuşta gizlidir. Pora Ninci bunu öğrendikten sonra oraya doğru yola çıkar. Bu sırada yeni gelin buna tanık olur ve damat Kanlı Kılıç'a durumu açıklar. Kanlı kılıç da tedirginlikle Altın Arığ'a ne yaptığını anlatır ve Altın Arığ hatasının farkına varır. Altın Arığ kanatlı bir yılana dönüşüp uçan halıya binen Pora Ninci'nin peşine düşer ancak onu yakalayamaz ve altın kayanın önünde Pora Ninci kuşun iki başını da keserek Altın Arığ ve atını öldürür. İkisi de kuma dönüşür. Onu aramaya gelen Alp han kız tozunu bulur ve büyük üzüntü yaşar. Tam bu sırada beyaz bastonlu

yaşlı adam denen kişi ortaya çıkar ve Altın Arığ'ın topuk kemiği ile atının toynağını alır. Bunlara beyaz bastonuyla üçer kez vurunca küçük göğüslü küçük bir erkek yiğit ve tavşana benzeyen küçük bir at ortaya çıkar (Özkan, 1997, 301). Sonra yiğide Taptaan Mirgen, ata da Ak Oy adını verir. Ayrıca yurdu tanzimi için Taptaan Mirgen'e bir de sarı renkte büyülü bir kayış verir.

Destanın bu noktasında yurt işgal edilmiş, kahramanlar öldürülmüş ve koruyucu Altın Arığ yine öldürülmüştür. Her şey tam olarak bir kaos ve çıkmazlığı sembolize emektedir. Bu durumlarda yaşlı bilge ortaya çıkar. Destanda beyaz, büyülü bastona sahiptir: *"...beyaz bastona dayanmış/ Yaşlı bir adamın durduğunu görmüş."* (Özkan, 1997, 299). Beyaz bastonlu bilge, sinemada Gandalf denen Yüzüklerin Efendisi kitabındaki karakteri de çağrıştırmaktadır. Nitekim onun gibi bir de beyaz ve büyülü bastonu mevcuttur.

Beyaz büyülü bastonunun yanında asıl olan bilgisidir. Yaşlı bilge kumun içerisinden görünmeyen iki kemik bulur ve bunlara üçer kez vurur. "*Yaşlı adam Altın Arığ'ın topuk kemiğine/ Beyaz bastonla üç defa vurunca/ Küçücük göğüslü Alp meydana gelmiş."* (Özkan, 1997, 301). Bunun ardından Altın Arığ'ın yeniden dirildiğini ancak cinsiyetinin değiştiğini görürüz. Ve bir de kısa boylu, küçük göğüslüdür. Atı da ona uygun küçük, tavşana benzetilen bir attır. Her ikisinin de başka formlarda yaratılmalarının bilgesel birer yönü mevcuttur. Altın Arığ destanın ilerleyen bölümlerinden birinde erkek formu ile bakire arketipini geride bırakıp bir animaya sahip olur ve onunla evlenir. Böylece yarım kalan ruhu yaşlı bilgenin yaratısı ile tamamlanmış olur, bireyleşme anlamında önemli bir eksikliği tamamlamış olur. Nitekim animus kısmında bunun Altın Arığ'ın yeni formuna etkisi belirtmiştir. Bunun dışında Altın Arığ destanının anaerkil ve arkaik dönemden ataerkil topluma geçiş döneminde şekillenmiş hali ile bize aktarıldığını düşünecek olursak bu da bize kahramanın neden kadından erkeğe dönüştürüldüğünü açıklar. Destanın ismi Altın Arığ iken ve muhtemelen ilk ana karakter Altın Arığ iken Çibetey de bir erkek olarak yan bir ana karakter olarak türemiştir. Hatta oğlu da bunun devamı olarak dmöngüsel destan formunda bir ana karaktere bürünmüştür. Yani anaerkilden ataerkil topluma geçiş aşamasında Altın Arığ bir kadın destanı iken kahraman kadın karakter öldürülüp yerine erkek bir karakter konmuş ve bunun yanında birkaç erkek karakter de ana karakterler olarak yer almıştır. Tabi bu konu çok daha derin bir inceleme gerektirmektedir.

Yaşlı bilge tanrı ile bağdaştırılmaktadır. Yaratıcılık özellliği ve yardım özelliği de tanrıdan kendisine aktarılan özelliklerdirler. Huu İney isimli yaşlı bilge ile beraber bu yaşlı bilgenin de yaratma özellikleri mevcuttur. Her ikisi de aynı kişileri diriltir aslında: Altın Arığ ve atı. Fakat birisi yaradılışında biri ölümünde onları yaratır. Bir yaşlı bilge erkek, diğeri kadındır. Bu yaşlı bilge de kehanetlerle dolu öngörülere sahiptir denebilir. Bu yönü ile de geleceği şekillendirmiştir. Altın Arığ'ı neden erkek olarak yarattığını açıkladıktan sonra bir de neden Altın Arığ'a sarı renkte bir kayış verdiği üstünde durmak gerekir. Yurdu tanzim etmesi için… Nitekim Kahraman bu kayış ile düşmanlarını yener, yurdunun halkını ve mallarını onlardan kurtarır. *"Yaşlı adam Taptaan Mirgen'e/ Bağlayacağı sarı bir kayış vermiş:/ -İşte bu sarı kayışla/ Yurdunu tanzim eder, korursun,/ Ulu alpları bağlar,/ Güçlüleri yakalarsın."*(Özkan, 1997, 301). Bunun ardından kendisini öldüren Pora Ninci'yi de halısı ile uçarken havada bu büyülü sarı kayış veya kırbaç ile yakalayarak yere vurur. Ardından onu da öldürür. Bu da Yaşlı bilgenin geleceği şekillendirmesindeki yardımcı ögesidir. Kayış sayesinde halk ve mal mülk kurtarılmış, düşmanlar alt edilmiş ve tehlike de savuşturulmuş, dirlik düzenlik gelmiştir.

Yaşlı bilge arketipinin sonucuna bakıldığında her iki destanda da belirgin yaşlı bilge arketipleri olmakla beraber bunlar çok çeşitlilik ve karşıtlıklar barındırmaktadır. Altın Çüs destanında Çarığ Tana ve Çaas Han; Altın Arığ destanında ise Huu İney ve ''yaşlı adam'' hem olayın en sıkışık anında ortaya çıkan, hem geleceği öngörüp olayların çıkış noktasını formülize edip bir nevi geleceği şekillendiren, bilgi ve büyü kudretlerine sahip tiplerdirler. Kimi şekil bile değiştirebilmektedir. Bunlar yaşlı bilge arketipinin destanların her ikisinde de net olarak verilen tipleridirler. Ancak destanlardan Altın Çüs'te hayvan şeklinde karşımıza çıkan üç yaşlı bilge vardır. Bu üç yaşlı bilgenin üçü de at formundadır ve Hızır niteliğinde en zor anlarda ortaya çıkan, destandaki sıkışıklığı yardımla gideren ve konuşabilen olağanüstü varlıklardırlar. Bunun dışında her iki destanda da olumsuz yaşlı bilgeler mevcut olmakla beraber asıl olumsuz yaşlı bilge Altın Arığ destanındaki Altın Sayzan isimli tiptir. Altın Sayzan başta olumlu bir yaşlı bilge tipi çizmekle beraber kızı tehlikeye girince onun için bir anda demon yaşlı bilge rolüne bürünen birine dönüşür. Tam bir yaşlı bilge tipi ve görünümü olmasına karşın destanda çift kutuplu bir yaşlı bilge olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla destanlar birbirinden farklı tiplerde yaşlı bilgeler barındırmaktadır.

### 4.3.2. Hilebaz Arketipi

Hilebaz hem eğlence kaynağıdır hem bir zekâ kaynağıdır hem kurtarıcı kaynaktır hem de kötücül bir kaynaktır. Yani hilebaz değişkendir denebilir. Çakalı bile kandırabilecek tanrısal ve hayvansal yanları olan kozmik bir ilk varlık olarak tanımlanır. Öğrenme hızı ve hırsı muazzam olabilir. Bu arketipte şeytan, halkbiliminde faka bastırılmış ve aptal olarak gösterilmektedir. Hilebaz, zekâ düşüklüğü veya aptallığıyla da ön plana çıkar, şekil değiştirmesiyle de... Şamanizmde de kişilere oyunlar oynar ve sonrasında da zarar verdiklerinin öcüne kurban gider. Hilebaz önceden kestirilemezdir, tahrip etme hırsı vardır, kendine dayattığı acılarla zamanla kahramanlaşır yahut insana dönüşümü başlar. Hilebaz, kurtarıcının öncüsü olarak tıpkı onun gibi hem Tanrı hem insan ve hem de hayvandır. Hem insanın altında hem de üstünde yer alır. En belirgin ve en önemli özelliği bilinçsiz oluşudur. Bu yüzden (belli ki insan) yoldaşları tarafından terk edilir (Jung, 2015, 121-126). Penisinden yararlı bitkiler yaratmak gibi ilginç özellikleri mevcuttur. Bu durum onun yaratıcı doğasının bir yansımasıdır. Kurtarıcıya denk sayılması mitik bir gerçeğin doğrulanmasındandır çünkü yaralanmış kişinin yarasını iyileştirir ve acı çeken kişinin acılarına bir son verir. Öte yandan, birçok bakımdan hayvanlardan daha aptaldır ve bir gülünç beceriksizlikten diğerine düşer. Kötücül olmasa da fazlasıyla kötü şeyler yapabilir. Bu da onun bir hayvanın kafasının içerisine hapsolması gibi bir bilinçsizliktir. Hilebaz aynı zamanda çevresi ile uyum sağlayamayabilir, yani uyumsuzdur. Sona doğru olumsuz özelliklerinden anlamsızlık, acımasızlık, budalalık ve zalimlik gibileriyle hareket etmez; bunların yerine olumlu, yararlı ve mantıklı olanı tecih edip uygular. Böylece eski bilinçsizlik değer kaybına uğrar. Fakat kişi bu arketipin kötü özelliklerine ne olduğunu merak eder. Karanlık yönler görünmez olduğunda sıradan okur bunların buharlaşıp yok olduğunu düşünebilir ancak işin aslı öyle değildir. Bu yönler sadece bilinçdışına gitmiştir ve sırası geldiğinde beklendik veya hiç beklenmedik bir anda farketmeksizin çıkması gerektiği an saklandığı yerden çıkar ve dışavurum gerçekleşir. Kişi onu sadece uyuttuğunu düşünmüş olabilir ancak o uyanık ve enerji kaybından bekleme durumundadır. (Jung, 2015, 121-137) Bu yönü ile çok çeşitli özellikler barındıran hilebaz kısmen bastırılmış gölgeye de benzetilebilir.

Hilebaz arketipi hemen hemen çoğu eski anlatıda (mit, masal, efsane, destan vs.) karşımıza çıkan çok eski bir arketiptir. Bu arketip yaşantımızda (evde, okulda, iş hayatımızda, sosyal çevrede vs.) da sık sık karşımıza çıkmaktadır. Hatta bu arketip

çoğumuzda da ortaya çıkmaktadır. Çoğu şey gibi bu arketip de düalist bir yapıya sahiptir. Hem olumlu hem de olumsuz tiplemeleri mevcuttur. Mitlerden örnek verecek olursak bunun en tipik örneği Yunan mitolojisindeki bilgeliğin temsillerinden olan Prometheus'tur. Prometheus, tanrıların kralı Zeus'a oyun oynayan, ateş gibi tanrısal silahları tanrılardan çalarıak insana verip onları tanıların başına bela eden, aslında onlara hileyi bilgelikle, felsefi olarak öğreten bir mitik anlatıdır. Bunun İskandinav mitolojisindeki yansıması Loki olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk mitlerindeki karşılığı da Karaçay Malkar destanlarındaki Sosurka örneğinde yer almaktadır. Olumsuz tiplemesi Hakas destanlarındaki Huu iney olarak bu tezde de ele alınacaktır.

#### 4.3.2.1. Altın Çüs Destanında Hilebaz Arketipleri

Altın Çüs destanında bir olayın etrafında üç hilebaz arketipi birden karşımıza çıkmaktadır. Bu olayda üç arketipin üçü de birbirlerini hilelerle alt etmeye çalışırlar. Üçü de hilebazın değişken olan hemen her işlevini barındırmaktadırlar. Bunlardan hile, hırs, zeka, şekil değiştirme, dönüşüm; hem tanrısal hem insani hem de hayvani unsurlar barındırma vs çoğu özellik mevcuttur. Bu üç tipten Altın Çüs olumlu hilebaz, Alıp Hartığa ve Huu İney ise olumsuz yani kötücül hilebaz arketipini temsil etmektedirler.

Altın Çüs Gölgeli gök dağa gelir, sedir ağacının altından yaprakları sararmıştır ve çocuğu diriltmek için kullanacağı guguk kuşu yoktur. Oradan Kara Dağ'a ulaşır. Kara Dağ'ın öte tarafında ak otağın içerisinde altı güzel kız görür. yedincisi altın yakalı giyim giymiş bir kızdır. Huu iney bu yedi kıza dönüşmüştür. Kara Dağ'ın altında yuvarlak başlı yüce Kara Irmak yerden çıkıp akarak üç kulaç kadar gidip yere girer. Alıp Hartığa Kara Irmak olup akmaktadır. Altın Çüs bunları görüp ''Sizin çok kurnazlığınız varsa Ah Han oğlu Altın Çüs'ün zekâsı vardır'' (Şahin, 2007, s.85) der ve Ak otağa gider. Ak kula atı altı yedi kez kazığa bağlar. Kahraman yedi kızların bulunduğu çadıra gider. Kendisine burada Huu İney'in dönüştüğü kızlar hizmet eder görünürler. Dört bardak aracın içeceğinden içse de sonrasında kız, üç içtiğini dile getirir. Dolayısıyla ilk içecek olan ve ak bardakta sunulan sayılmaz. İlk bardağın rengi akken ikinci bardağın rengi aladır ve diğer içecek çeşitleri bunda sunulacaktır. Huu İney'in amacı Altın çüsü içki ile ele geçirip kanını dökmektir. Ala bardağa ilk dökülen içki siyah kaptandır, kinci dökülen içkinin kap rengi sarıdır, üçüncüsünün kabı ise kızıl renktedir. Bütün içecekler alev, kıvılcım ve ışık saçmaktadırlar. Sonuncusu bardağı karartıp kömürleştirir. Huu İney'in içecekleri karşısında kahraman yok olması

gerektiği yerde adeta bir ejderhaya dönüşür. Altın Çüs, kıza ölmüş şeyi dirilteni nereden öğrendiğini sorar, kız anne babasının yurduna gidince ayağına kapılıp yalvarırsa söyleyeceğini dile getirir. Altın çüs de nasıl yalvaracağını gösterivermesini ister. Puruhan Arığ da yere diz çöküp emekleyerek başını kara yere vururken Altın çüs büyü yaparak kara yerin ağırlığını ve yüce göğün kirini onun üstüne indirir. Sonrasında türküsünü söyleyerek çıkıp atına binecekken sızıp kalır. Atı Kara Dağ'a çıkar. Alıp Hartığa, Altın Çüs'ün üstüne çıkıp ak kanını ben dökeceğim der. Ay genişliğindeki kılıcı ile onu öldürecekken etraftaki sızlanma sesine gider ve Huu İney'i yere yapışmış halde bulur. Huu İney kendisini yerden kaldırmasını ister. Eli ile çekmeye çalışır ancak eli yapışır, sinirlenip tepmeye çalışır ancak bu sefer de dizleri yapışır, başından ısırmaya çalışır ancak en son da ağzı yapışır kalır. Atı yanına gelen sarhoş Altın Çüs üç gün sonra uyanır. Huu İney ve Alıp Hartığayı üst üste yere yapışık görünce kahkahalarla yerde yuvarlanır. Sonra da türküsü eşliğinde ay genişliğindeki kılıcıyla onların çocuğu öldürdüğü şekilde onları işkenceyle öldürür. Guguk kuşunu da alıp kendi cebine koyar ve ölmüş çocuğu diriltmeye gider.

Kurnazlık, hilebaz arketipini çağrıştırmaktadır ve bu arketip Altın Çüs'te ortaya çıkar. Altın Çüs tıpkı hilebaz gibi hem eğlence hem zekâ kaynağıdır hem kurtarıcı hem de kötücül tiptir. Yani hilebaz gibi değişkendir. Tıpkı hilebazın önceden kestirilemez olduğu gibi Altın Çüs de destan boyunca ne yapacağı bilinmeyen, kestirilemeyen ana karakterdir. Huu İney'in ve Alıp Hartığa'nın karşılarına çıkarken kurnazlıklarına karşı zekasını kullanacağını ima etse de son ana dek yaptıkları pek de zekice gelmez ve özellikle bu bölümdeki yaptıklarının hiçbiri kestirilemez. Tüm içkileri içmesinden sızıp kalması, Huu İney ile Alıp Hartığa'ya yaptıklarına buna örnek teşkil eder. Jung'un belirttiği gibi hilebaz bilinçsizliği yüzünden bazen hayvandan daha akılsız işiler yapar kendini komik duruma düşürür (Jung, 2015, 129). Hilebaz arketipinin Altın Çüs ile uyuşan diğer özelliği de hayvanlardan bile aptal olmasıdır ve beceriksizliklerinden dolayı aşırı gülünç duruma düşebilmesidir. Huu İney'in sunduğu ateşten kül edici içkilerin hepsini içmesi, hilesine karşı bile bile sarhoş olması ve büyü yaptıktan sonra onu öldürmek yerine atına doğru türkü söyleyerek gitmesi, düşerek sızması, atının bile oradan kaçmasına rağmen kendisinin sızıp kalması hilebazın bu işlevine örnekler teşkil eder. Tam düşmanı alt edecekken düşüp sızması ve diğer düşman tarafından öldürülecek konumda olması hem beceriksizlik hem de trajikomik bir gülünç duruma düşmesidir. Bu arketipteki şeytan, halkbiliminde faka bastırılmış

ve aptal olarak gösterilmektedir (Jung, 2015, 121). Atı bile tehlikeyi sezip kaçmışken kendisinin sızıp kalması hayvandan bile aptal olduğunun göstergesidir. Alıp Hartığa'nın eline düşer ancak şans eseri öldürülmez ve günlerce baygın kalır. Hilebaz aynı zamanda şekil değiştirme ile ön plana çıkar. Altın Çüs, içkiyi içerken bir nevi ejderhaya dönüşür, çünkü nefes alıp verirken "ağzından ak alev, göğsünden kızıl alev" çıkar (Şahin, 2007, 91). Hilebaz kişilere oyunlar oynayan bir tiptir, Altın Çüs de düşmanlarına oyunlar oynayarak onları hilebazlıklarla alt eder. Bu da hilebaz arketipinin en temel işlevidir. Hilebazın tahrip etme hırsı Altın Çüs'te de ortaya çıkar. *"Altın Çüs göğsünü tutup/ Kahkaha atarak güler/ Alıp Hartığa'nın sağ kolunu çekip aldı/ Parmaklarından başlayarak keser."* (Şahin, 2007, 96). Düşmanlarını tıpkı onların çocuğu adım adım işkence ile öldürmeleri gibi canice öldürmüştür. Hilebazın kurtarıcının bir öncüsü olması ve tıpkı onun gibi, tanrı, insan ve hayvan olarak nitelendirilmesine Altın Çüs destanda tam manası ile bir örnek teşkil eder. Hilebaz gibi Altın Çüs de hem insanın altındadır hem de üstündedir, yaratıcı bir doğaya sahiptir. Altın Çüs de katledilen çocuğun kurtarıcısı rolündedir. Tıpkı bir tanrı gibi yaratıcı özelliği de çocuğu ilerleyen safhalarda diriltecek olmasıdır. Bu aynı zamanda oyunları ile beraber yaratıcılık özelliğini de ortaya çıkartmaktadır. Dolayısıyla duyguları ve empatisi, yaşantısı ile insan, kurtarıcılığıyla tanrı, gölgesi ile de hayvan özelliklerinin hepsini bir arada barındırmaktadır. En belirgin özelliği bilinçsizliğidir. Kahramanın bilinçsizliği hem somut olarak hem de iç yolculuk olarak açıkça ortadadır. Destanda lakabı bile ''içici''dir. Her yerde sızar, bilinçsizce davranışları en kritik ve uç noktalarda bile ortaya çıkar. Ama asıl olan ise henüz bilinçdışının egemenliğine (kollektif bilince) akan libidosu ve bilincin oluşma aşamasında olmasıdır. Tüm destan da aslında bilinçsizlikten bilince, kolektiften bireysel bilince geçiş aşaması işlenmektedir.

Bu da bireyselleşmesi noktasında ele alınır. Hilebaz arketipinde Altın Arığ kötücül olmasa da fazlasıyla kötü şeyler yapabilir. Bu da onun bir hayvanın kafasının içerisine hapolması gibi bir bilinçsizliktir. Buna verebileceğimiz örnek son yaptığı kıyımdır: "*Sol kolunu ayırıp keser/ Türküsünü/ Şarkısını söyler/…"Küçücük çocuğu/ Böyle kesmiştin. Der/ Seni keserken/ Nasıl oluyormuş?" diye türkü döyler"* (Şahin, 2007, 96). Huu İney ve Alıp Hartığa'yı katlettiği noktada her ne kadar bunlar düşman olsalar da türküsünü söyleyerek bunu yapması onun kötücül yönünün yansımasıdır.

Hilebaz aynı zamanda çevresi ile uyum sağlayamayabilir, yani uyumsuzdur. Altın Çüs de tek başına yaptığı yolculuklardan çıkartılabileceği üzere diğer kişilerle pek uyuşamayan bir tiptir. Buna en belirgin örneği onun Üzüm Han ile uyumsuzluğu teşkil ederken çocukları ve eşi ile de pek geçinemeyen uyumsuz bir tiptir. Sona doğru olumsuz özelliklerinden anlamsızlık, acımasızlık, budalalık ve zalimlik gibileriyle hareket etmez; bunların yerine olumlu, yararlı ve mantıklı olanı tecih edip uygular. Böylece eski bilinçsizlik değer kaybına uğrar. Huu İney'i hileyle yere yapışık bir hale getirip Alıp Hartığa'yı da ona yapıştırması buna örnektir. Kişi bu arketipin kötü özelliklerine ne olduğunu merak eder. Altın Çüs'ün karanlık yönler gözünmez olduğunda sıradan okur bunların buharlaşıp yok olduğunu düşünebilir ancak işin aslı öyle değildir. Bu yönler sadece bilinçdışına gitmiştir ve sırası geldiğinde beklendik veya hiç beklenmedik bir anda farketmeksizin çıkması gerektiği an saklandığı yerden çıkar ve dışavurum gerçekleşir. Kişi onu sadece uyuttuğunu düşünmüş olabilir ancak o uyanık ve enerji kaybından bekleme durumundadır. Bu; unutulmaya, reddedilmeye yahut bastırılmaya Altın Çüs'ün sonraları yaptığı savaşlar ve verdiği mücadelelerdeki çoğu döktüğü kanı tıpkı Huu İney ve Alıp Hartığa'yı katletmesi gibi olaylar örnekler teşkil etmektedir. Destanın sonuna doğru hilebaz arketipi gibi Altın Çüs de acımasız, zalim, budalaca ve anlamsız davranmak yerine, yararlı ve mantıklı şeyler yapmaya başlar. Şiddet yerine mantığı ve kan dökmenin yerine sabrı tercih edecektir. "Böylece, eski bilinçsizliğin değer kaybına uğradığı henüz mitos sürerken bile anlaşılır" (Jung, 2015, 132).

Hilebaz arketipi destanda bir değil birçok defa karşımıza çıkmaktadır. Huu İney destandaki olumsuz Hilebaz arketipi olarak, kötücül bir kaynak olarak yansımaktadır. Bu kötücül kaynak aslında femme fatele şekline bürünerek amacına ulaşma çabası içerisinde olacaktır. Bu karakter Altın Çüs ile zıt kutuplar halinde karşımıza çıkar ve birbirlerini de tamamlarlar. Huu İney destanda hilebaz arketipinde eğlence kaynağıdır ve bu eğlence onun için tamamen korkunç suçlardan oluşmaktadır. Aynı zamanda bunları yaparken kahramanlarını hile ile alt eder ve bu da zekasının yansımasıdır. Huu İney'in bu arketipin hırs özelliği barındırdığı da gayet açıktır. Çocuğu (Alıp Möke) öldürmek için Alıp Hartığa ile denizler dağlar aşar, şekiller değiştirir ve çeşitli komplolar kurar. Hilebazın tahrip etme hırsı destanda Huu İney'de fazlasıyla karşımıza çıkmaktadır. Destan boyunca her sahnede tahripte bulunmaya çalışır. Çocuğu Alıp Hartığa ile vahşice işkence yöntemi ile katlederler. Sonrasında da Altın

Çüs'e oyunlar düzenler ve içkilerle Altın Çüs'ü kömüre çevirmeye, yakıp yok etmeye çalışır ancak başarısız olur. Şamanizmdeki büyücülük niteliği ve şekil değiştirme niteliği fazlasıyla karşımıza çıkar. İçkilerin içerisinde büyü vardır ve bu şekilde Altın Çüs'e büyü yapar. Denizde bir yılana, karada altı kanatlı bir ejderhaya dönüşerek şekil değiştirir, yedi kıza dönüşür. Hilebaz, kurtarıcının öncüsü olarak tıpkı onun gibi hem Tanrı hem insan ve hem de hayvandır. Hem insanın altında hem de üstünde yer alır (Jung, 2015, 129). Huu İney de kızlara dönüşerek insan, yaratıcı gücü ile tanrısal, yılan ve ejderha şekline girerek hayvan formundadır. Huu İney de diğer hilebazlar gibi uyumsuzdur ve destan boyunca çatışma içindedir. Bu arketipteki şeytanın halkbiliminde faka bastırılmış ve aptal (Jung, 2015, 121) olarak da karakterize edilişi Huu İney'de de mevcuttur. Aptalca işler yaparak kendini komik durumlara düşürür. Huu İney karşısındaki kahramanın gücünü bilmesine rağmen onu hafife alır ve büyüsü etkisiz kalır. Üstüne onu aşağılamaya çalışırken kendisi aşağılık konuma düşürülür ve diz çöktürülerek gülünç bir duruma düşürülür. Bu bakımdan hayvanlardan bile daha aşağılık konuma düşürülür. Sonuç olarak da bu arketipte kişi oyunlar oynadığı kişi tarafından oyuna getirilerek aptal konumuna düşürülür. Huu İney de yalvartacağı kişinin önünde dize gelerek trajikomik bir biçimde yalvaran konumuna düşer ve zarar verdiği çocuğun öcüne de kurban gider. Çektirdiği acı ile yok edilir.

Aynı olayın içerisinde geçen bir diğer tip olan Alıp Hartığa da hilebaz arketipinin yansımalarından bir tanesidir. Aynı olay içerisinde üç hilebaz karşı karşıya gelmektedir ve üçü de birbirlerini hile yoluyla alt etmeye çalışmaktadır. Alıp Hartığa temelde kötücül biridir ve olumsuz bir hilebaz arketipidir. Kozmik bir ilk varlık, bir tanrı, olağanüstü bir varlık olarak hilebazın yansıması şeklini almasa da olağanüstü hızda ve olağanüstü güçlere sahip bir hilekârdır. Çocuğu yakalamak adına verdiği mücadele ve dağları denizleri aşarak çocuğa ulaşma çabası, Altın Çüs'ü yakalamak için Kara Dağ'ın altında yuvarlak başlı yüce Kara Irmak olarak anılan yerden çıkması, çocuğu ve annesini işkenceyle öldürmesi, tekrar yer altına inmesi de hilebaz arketipindeki vuku bulan bir özelliğidir. Hilebaz arketipindeki tahrip etme hırsı ise işlediği korkunç cinayetlerle ve işlemek istedikleriyle örneklenir. Keza en önemli işlevlerinden biri de bahsettiğimiz tuzakları ve zekasıdır. Çocuk doğduğunda çocuğu kurtarmaya gelen atın annesinin çadırına yarım girmesi ve kaçmasından çocuğun doğumunu anlaması (Şahin, 2007, 60) buna örnektir. Şekil değiştirme özelliğine de sahiptir çünkü Kara Irmak formuna bürünür (Şahin, 2007,85). Hilebaz arketipinin

yansıması olarak yaptıklarıyla hem olağanüstü bir varlık gibidir hem insandır hem de hayvandan daha aşağı bir varlıktır ve gülünç duruma düşer, beceriksizlikler sergiler. Olağanüstü formları ve gücü ile düşmanını alt edecekken komik bir duruma düşmesi ve trajikomik olarak bu anda öldürülmesi hayvandan daha aşağı, aptal yönüdür. Uyumsuz bir hilebazdır çünkü hem sonunda Huu İney ile çatışır hem de sürekli düşman rolünde yer alır. Alıp Hartığa da Huu iney gibi olumsuz yönlerinden sıyrılıp yararlı ve mantıklı olanı tercih eden bir hilebaz değildir. Bu yönüyle hilebaz arketipi ile bir farklılığa sahiptirler.

Altın Çüs destanında farklı bir olayın içerisinde yine üç hilebaz arketipi ile birden karşılaşırız. Bunlardan ikisi olumsuz hilebaz, biri olumlu hilebaz olarak yansımaktadır. Üçü de bir kişi (Kök Molat) üzerinden birbirlerine oyunlar oynar ve kötücül iki hilebaz arketipi kendi kurdukları oyunun ve kurbanlarının öcüne kurban giderler. Bu iki tip olumsuz anima olan femme fatele olarak hilebazı karşılarlar. İkisi de öngörülemez, eğlenceli, zeki aynı zamanda aptaldırlar. Hem kutsal hem insan hem de hayvandırlar. İyi olan da aptal haricinde hemen her hilebaz arketipi işlevine sahiptir.

Ah Molat, Kara Irmak ile Boz Irmağın birleştiği yerde dokuz köşeli kara taş evi görür, orada da Kök Molat'ın atını görür ve silkinip bileği taşı karınlı biz burunlu Huu İney'e dönüşerek oraya gider. Giderken de Huu İney'in sesi ile onun türküsünü söyler. Hara Han'ın kızı Hara Ninci onu Huu İney sanıp Pora Han'ın kızı Pora Ninci ile Kök Molat'ı ele geçirmeye çalıştıklarını söyler. Kız tam şüphelenmiş bir biçimde kalkıp ilerlerken kızı yakalayıp Kara Irmak ile Boz Irmak'ın birleştiği yerde öldürür. Sonra eve girer, Kök Molat sarhoşluktan bir o yana bir bu yana çarpmaktadır. Pora Ninci'yi türkü eşliğinde Kök Molat, Kara Ninci'nin yerine kendisini almasını ister. Ah Molat da Huu İney kılığında Pora Ninci'yi alıp ırmağa götürüp öldürerek nehirlerin birleştiği yere atar. Dönüp gerçek kılığına girerek Kök Molat'ın yanına gelip babasının yerine dönmesini, orada Ah Han kızı Ay Arığ'ı alıp yaşamasını söyler. Kök Molat memlekete Ah Molat da gerçek kılığına girerek savaşa Taşlı Dağ'ın üstüne gider. Kahramanlar mücehhez orduyu yenmişlerdir (Şahin, 2007, 137-139).

Burada üç temel hilebaz arketipi bulunmaktadır. Bunlardan biri iyi yönlü, diğer ikisi ise kötü yönlüdür. İyi yönlü olan Ah Molat'tır. Ah Molat, hilebaz arketipinin en temel özelliği olan hile ile karşımıza çıkar. Gördüğü tuzağa karşı tuzak ile cevap vermek ister ve bunun için anti karakter olan Huu İney kılığına bürünür, sonrasında da sesini

değiştirip kendisini tam manasıyla Huu İney olarak yansıtır. Şekil değiştirme motifi burada hilebaz arketipinin işlevlerinden biridir ancak bir diğer yönü ise ses değiştirme hilesidir. Bu aynı zamanda onun eğlenceli yönünü de yansıtır. Burada hilebazın öngörülemez özelliği de karşımıza çıkmaktadır. Sonrasında Huu İney kılığında iki kızı da tuzağa düşürür. Tuzak yani hile de bu arketipin işlevlerindendir. Her iki kızı da aynı biçimde ırmakların birleştiği yerde öldürür. Bu da hilebazın tahrip etme işlevi olarak karşımıza çıktığı gibi onun hırsını da gösterir. Sonrasında da Kök Molat'ı kurtarıp yönlendirir. Bu kısım itibari ile hilebazın zekâsı ispatlanmış olur. Hilebaz Ah Molat olağanüstü özellikleri ile kurtarıcı rolündedir. Baştaki acımasızlığı ve zalimliği de yerini hilebazın dönüşümü olan yararlı ve mantıklıya bırakır ve tam olarak bir hilebaz arketipi olarak işlevini tamamlar.

İkinci ve üçüncü hilebazlar karşımıza dişil formda çıkan Pora Ninci ve Kara Ninci'dir. Bunlar aynı zamanda femme fatele olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. Bu iki olumsuz hilebaz arketipi Kök Molat'ı tuzağa düşürmeye ve ele geçirmeye çalışmaktadırlar. Bunu da onu sarhoş etme hilesi ile gerçekleştirmek isterler ve başarırlar. Bu bakımdan hileleri ile hilebaz arketipinin en temel özelliğini karşılarlar. Bunun dışında hilebaz arketipinin zeka ve eğlence niteliklerini de barındırdıkları görülür. Bunlar aynı zamanda Kök Molat'ı birbirlerinden de almaya çalışan iki karakterdirler ve Pora Ninci bunu Kök Molat'ı sesi ile büyüleyerek yapmaya çalışır, ona Kara Ninci yerine kendisine varmasını istediğini dile getirir: "*Pora Han'ın kızı Pora Ninci/ Önünde durup, türkü söyler:/ "Kara Ninci'yi alacağına/ Beni alsana Kök Molat*." (Şahin, 2007, 139). Dolayısı ile kendi içlerinde de uyumsuzdurlar. Bu hilebazın uyumsuzluğuna örnek teşkil eder. Burada olumsuz anima ile karşılaşılmaktadır. Bu anima; felaket, ölüm, yıkım, kaos getiren femme fateledir. Femme fatele Kök Molat'ı ele geçirmeye çalışmakta ve onu sarhoş etmektedir. Bu somut anlatı soyut karşılığını da metinde bulur ve Kök Molat animası/animaları tarafından ele geçirilmiştir ve denetlenemez bir ruhsal durum içerisine girmiştir. Femme fatele karakteri güzelliğiyle büyüleyip onu suya çeken ve boğan bir tasarı olarak hilebaz olarak değerlendirilebilir. Ancak burada hilebaz arketipi olan Ah Molat'a yenilerek kendi oyunlarında, Kara Irmak'ta boğulur. Dolayısı ile hilebazları tahrip etme arzusu örneği burada iki animada karşımıza çıkmaktadır. Ancak bunlar kendi kurdukları hilenin içerisinde zarar verdiklerinin öcüne kurban giderler. Bu da hilebaz arketipinin aptallık yönünün yansımasıdır ve her ikisi de kendi kurdukları oyunun içerisinde oyuna gelirler.

Altın Çüs destanında hilebaz arketipi farklı bir formda, at formunda da karşımıza çıkmaktadır. Akıl, zekâ, kurtarıcı, hile, oyun, şekil değiştirme ve büyü gibi hilebaz arketipinin temel özelliklerine sahip bu atlar kahramanı kurtarma görevindedirler. Alıp Han savaş öncesi atına doğacak çocuğu savaş alanından uzaklaştırmasını söyler. Ak Kula at yanında Ak Sarı Kulun at ile karanlık gecede gelip Altın Arığ'dan doğacak çocuğu kendisine vermesini ve yurdun parçalanıp yağmalanacağını söyler. Bu sırada anti kahraman ala gözlü Alıp Hartığa dağın tepesinden bunu görüp sezer ve çocuğu öldürmek için ak eve doğru yola koyulur. Ak Kula at doğan çocuğu burnuna çeker. Hatta Alıp Hartığa'nın geldiğini görür ve çocuğu kurtarıp kaçar. Yanındaki Ak Sarı Kulun ata da kendisi gibi kaçıp koşmasını söyler. Ak Sarı Kulun atı yanına alma sebebi ise kendisinden sonra çocuğun atı olması içindir, öngörü ve bir plân dahilindedir (Şahin, 2007, 57-60).

Yine bir gece Hıyan Arığ Hanım'ı uyku tutmaz ve altı mücehhez ordu ile beraber Çil Hara Hıs gelir. Alıp Möke hazırlanıp çıkarken bakar ki sevgilisi Hıyan Arığ altı aylık hamiledir. Sabaha karşı Hıyan Arığ çocuk doğurur. Çocuğu Kara Sarı Kulun adındaki at gelip Hıyan Arığ'a kendisine vermesini söyler. Babası da aynı şekilde doğmuştu ve kaderleri aynı olur. Hıyan Arığ çocuğu Kara Sarı Kulun ata bindirir ve at yola çıkar. Peşinden de dağda Huu İney gider. Huu İney bu sefer bir boz kurda dönüşür. Kara Sarı Kulun at Kara Dağ'a gelir ve orada onun yanına Altın Çüs'ün iki çocuğu gelir, çocuğu kurtarırlar (Şahin, 2007, 108-111).

Her iki anlatı da birer döngü formundadır ve hemen hemen aynı işlevelere sahip farklı isimler ve kısmen farklı olaylarla farklı yerler etrafında anlatılmıştır. Her iki olayda da Hilebaz arketipi bir hayvan formundadır. Her ikisinde de temel özelliği hiledir. İlkinde at çocuğu burnuna çeker, diğerinde ise at çocuğu sırtına alır. Dolayısı ile ilki kısmi olarak daha hilebazdır denebilir. Dolayısı ile en önemli hilebaz işlevi olan oyuna her ikisi de sahiptirler ve fark ettirmeden çocuğu savaş alanından kurtarmaya çalışırlar. Bu hilebazın aynı zamanda mantık ve akıllık ilkesine de girer. Mantık özellikle ilkinde öngörü ile karşımıza çıkar çünkü çocuğa ilerideki yoldaşı olacak olan atını da yanına alır. Şekil değiştirme kısmi olarak ilk olayda yer alır çünkü at çocuğu burnuna çeker ve bir nevi büyü yapar ancak bu ikincisinde mevcut değildir. Her ikisi de kurtarıcı özelliğine sahiptir ve çocuğu kurtarmaya çalışır ancak ilki kurtaramaz ikincisi ise kurtarır. Aslında ilki de farklı bir öngörü ile kurtarır. Her ikisi de konuşur, bu da her ikisinin de kozmik, olağanüstü özelliklerine tekabül eder. Her ikisi de hilebazın hırsına

sahiptirler ve büyük çaba sarf ederler. Ancak her ikisi de hilebazın aptallığına sahiptirler çünkü her ikisi de bir şekilde düşmanlarına kendilerini belli ederek onları peşlerine takarlar ve nitekim ilk at kurban gider. Son olarak her iki hilebaz atta da hem tanrısal hem insani hem de hayvandan dah aşağı olan özellikler karşımıza çıkmaktadır. Hızları ve konuşmaları, zekâları onlara olağanüstü ve insani özellikler verirken ilkinin ölümü ve ikisinin de düşmanları peşlerine takmaları onların aptallık, hayvani özelliklerini yansıtır.

#### 4.3.2.2. Altın Arığ Destanında Hilebaz Arketipleri

Pora Nincinin ilk hilesi eşi Huatay'ı büyülemesiyle gerçekleşir. Tütün kabı hediyesi aslında bir büyüdür. *"Pora Ninci sana çok eskiden tütün kabı hediye etmişti,/ Senin aklın ve fikrin, işte o zaman Pora Ninci'ye çevrilmiş./ Hulatay diyor ki ; -Evet, gerçekten de öyle oldu./ Hulatay'ın aklı başına gelmiş."* (Özkan, 1997, 217). Hulatay ile evlenmeden önce ona tütün kabı vererek onu büyü ile kendisine aşık etmiştir. Bu da femme fatele animasının bir yönü olarak geçer ve hilebazlığının ilk temsilidir. Nitekim bunu en son Hulatay terk edilince anlayıp kabul eder.

Pora Ninci'nin ikinci hilesi Altın Arığ ve Alp Han kızı evine davet edip ziyafet verdiği kısımdır. Onlar Pora Ninci'yi o ana dek ürkütücü ve kötücül bulmuşlar ama o gün Pora Ninci'nin samimiyetinden etkilenerek bunun haksızlık olduğunu düşünmüş hatta sarhoş olmuşlar. Bu da bir hiledir. Pora Ninci bu sayede onları sarhoş eder. Aynı zamanda bu, hilebazın uyumsuzluğunun da bir yansımasıdır. Buradan Pora Ninci'nin çevresindekilerle uyumsuz olduğu çıkarımına varılır. Sonrasında Hulatay ve Çibetey gelirler ve onlar da ziyafette sarhoş olduktan sonra Pora Ninci planını devreye sokarak kimin yaş itibariyle en büyük olduğunu sorar. *"Pora Ninci, şarkı söylüyormuş,/ Hanginiz büyüksünüz, hanginiz küçüksünüz,/ Bilmiyorsunuz, galiba,/... Büyük alplar, güreşmeyecek misiniz?/ Hangisi yenerse, o büyük olmayacak mı?"* (Özkan, 1997, 175). Kimse cevap veremeyince güreşte yenenin en büyük olabileceğini söyler ve alplar güreşmeye başlar. Burada Hilebazın eğlence ve zekâsı ortaya çıkar. Ziyafet ile insanları eğlendirip sonrasında da zekâsı ile onları oyununa alet etmiştir. Bu oyun eşini han yapma oyunudur, güç istencidir. Eğer eşi Hulatay Çibetey'i yenerse en büyük alp, dolayısıyla da han olur ki eşi Çibetey'i yener ancak orada devreye Altın Arığ girer ve eşini yenerek Çibetey'in hanlığını korur. Bunun üzerine bir kez daha hilebazın oyuncu ve zekâ yönü ortaya çıkar. Altın Arığ'ın kötü biri olduğunu ve neredeyse eşini

öldürmek üzere olduğunu söyleyerek onu dışlatır. "*Hulatay, ayılıp, kalkmış./ Pora Ninci, diyor ki:/ -Bakın, o kötü niyetli/ Altın Arığ, güreştiği zaman,/ Nasıl da öfkelendi, neredeyse Hulatay'ı öldürecekti./ Hulatay ile Çibetey Han konuşurlar:/ -Gerçekten de o, iyi bir insan değilmiş, gitsin,/ O, olmadan da yaşarız."* (Özkan, 1997, 179-181).

Pora Ninci'nin asıl hilesi Altın Arığ'a yaptığı hiledir. Altın Arığ onun oğlunun saldırısına uğrayınca oğlunu öldürmüştür ve Pora Ninci de bunun üzerine bir yılana dönüşerek yeraltına kaçmıştır. Bu, hilebazın teme özelliklerinden biri olan şekil değiştirme motifidir. Hilebaz kılıktan kılığa girebilen ve bu sayede insanları aldatabilen bir tiptir. Nitekim Pora Ninci de öyledir. Pora Ninci Altın Arığ'ın sarhoş olduğu ve türkü söylediği bir düğünde yaşlı bir kadın kılığına girerek ona ruhunun yerinin nerede gizli olduğunu sorar ve Altın Arığ da bunu bilinçsizce söyler. Bunun üzerine Pora Ninci kanatlı bir yılana dönüşerek oradan uçarak uzaklaşır ve kurbanının ruhunun saklı olduğu altın kayaya gider. Oraya ulaştıktan sonra Altın Arığ ve atının ruhunun saklı olduğu iki başlı altın guguk kuşunu eline alır, Altın Arığ da yetişir ancak elindeki kuş sayesinde Altın Arığ'a işkence çektirerek onu öldürür (Özkan, 1997, 249-273). Bu bölümde de hilebazın aslında nasıl bir tutkuya sahip olduğu da belirir. Hilebaz tahrip etme hırsının göstergesidir. Altın Arığ'a işkence çektirmiştir. Bununla da kalmayıp onun yurdunu işgal etmiş ve birçok hanın yurdunu da beraberinde işgal edip kendisini han ilan etmiştir. Bu da gene güç ve tahrip istencinin yansımasıdır. Gene yılan ve kanatlı yılana dönüşmesi onun bilinçsizliğinin de yansımasıdır. Dağlarla olan ilişkisi ve yeraltına inişi bilinçdışını yansıtmakla beraber gölgesinin egemenliği altında ezildiğinin de bir yansımasıdır bu. Yani buradaki hilebazın aklının bir hayvanın kafatası içerisinde hapsolmuşçasına bir bilinçsizlikte olduğu ortaya çıkar ki bu yılan ile de somutlaştırılmıştır.

Hilebaz Pora Ninci'nin şekil değiştirmesi, zekâsı ve büyücü yönleri onun tanrısal olduğunun ama aynı zamanda yılan ve yeraltına inişi, aptallığı da insandan aşağı bir hayvan olduğunun; yavrusuna üzüntüsü, evliliği ise insansı yönünün yansımasıdır. Hilebaz burada zarar verdiklerinin ve hırsının öcüne kurban gider. Altın Çüs yeniden dirilir ve onu yakalayıp bir ateşe atar. Alıp Han kız da onu küle dönüştürene kadar, işkenceyle öldürülmesine yardım eder.

Hulatay'a annesi Huu İney tarafından Çibetey'in hanlığına saygı duyması ve yurttaki halkın kurtarılıp yurda geri yerleştirilmesi öğütlenmiştir. Hulatay, Altın Arığ ve

Çibetey ile bunun için yola çıksa da yolda Hulutay han olma arzusu ile Çibetey'i ortadan kaldırmak ister oku ile uçan halısından vurarak düşürür, Çibetey ölür. Hulatay, bu olaylar olurken kendinde olmayan Altın Arığ'a evleneceklerini ve han olacaklarını söyler ve Altın Arığ sadece bir papağan gibi söylediklerini tekrar eder, bilinçsizdir. *"Hulatay tekrar söylemiş:/ -Altın Arığ, hanımız, beyimiz Çibetey Hanı, öldürürsek,/ Hanın yerine han, biz oluruz./ Beyin yerine bey, biz oluruz. Altın Arığ, bu sözü aynen tekrarlamış:/... Hulatay, okluğunu çıkararak, oku çekiyor/...Çibetey Han, halısıyla birlikte düşmüş."* (Özkan, 1997, 99). Burada Hulatay'ın hilebaz yönünün tahrip etme hırsı ile karşılaşmaktayız. Hanlık uğruna Çibetey'i gözünü kırpmadan öldürür. Aynı zamanda bu onun zekasının da göstergesidir. Fırsattan istifade ederek durumu lehine çevirir ve han olmak üzeredir.

Hulatay hilebazın aptal yönünü de yansıtır. Altın Arığ'ın bilincinin yerine geleceğini öngöremez. Altın Arığ'ın bilincinin yerine geldiğini gördüğü için de halkı kaçıran ve yurdu tahrip edenleri öldürerek Çibetey'i geri diriltir. *"İlaçlı otlar çok yetişirmiş./ Hulatay, ak otun ucundan, yeşil otun ucundan,/ İlaç hazırlayıp,/ Çibetey Hanı diriltmiş."* (Özkan, 1997, 119). Bu kısım ise Hulatay'ın hem aptallığını hem yaratıcılığını hem de zekasını hilebaz arketipinde yansıtmaktadır. Düşmanlarını ya han olmak için öldürmüştür ya da Altın Arığ'a iyi görünmek için; ancak her iki durumda da zekasını yansıtır. Kendi hayatını riske ederek Çibetey'i dirilterek taçlandırır. Yararlı bitkilerden Çibetey'i diriltmesi yaratıcı yönünü ve tanrısal hilebaz yönünü yansıtmaktadır. Olağanüstü bir varlık olan Huu İney'in oğlu olması da onun tanrısal yönünün işaretidir. Bunun yanında aptallığı ve öngörüsüzlüğü de onun hayvandan aşağı yönünü yansıtır. Ama hepsinin yanında diğerleri kadar da insandır. Yani hem insan hem insandan üst ve aşağı konumda bir hilebazdır.

Altın arığ gelene kadar Çibetey ile dost olmuştur ve halkı yurda geri getirdiklerinde Çibetey'in aklına girerek onun için hanlığının önünde bir engel olan ve bir tehdit olarak yer alan Altın Arığ'ı bir nevi çoban yaptırır. *"Kara Kula atlı Hulatay/ Adlı kardeşim var,/ Altın yeleli Ak Boz atlı/ Altın Arığ Kız adlı, hayvana bakan/ Çobanım var."* (Özkan, 1997, 135). Sonrasında da hanı olmak istediği yurdu genişletmek için Çibetey'in aklına girerek başkalarının yurdunu işgal edip mal mülkünü ve halkının sayısını arttırır. Tüm bu düzenbazlıkları da Hulatay'ın hilebaz arketipinin zekasının ve öngörülerinin, geleceğe dair planlarının birer yansıması olarak destanda yer almaktadır. Fakat Hulatay en sonunda bu bilinçsizlikten kurtulur. Femme fatele olan

animası Pora Ninci'nin ve gölgesi olan iktidar istencinin etkisinden kurtularak sonunda olumlu, mantıklı ve yararlı olanları tercih eder. Pora Ninci onu terk ettikten sonra ve dostları ona eşi tarafından büyü yapıldığını söyledikten sonra bunun farkına varıp önlem olarak kendisine iyi bir eş önermelerini ister ve gidip onunla evlenir.

Picen Arığ koruyup büyütmekle mükellef olduğu han varisi çocuğun yerine han olmak istemektedir. Bunun için de gece bir gidip babasına danışır ancak babası ona görevini hatırlatır ve bu işin tehlikesinden bahsederek onu uyarır. Tehlike olağanüstü iki varlık olan Altın Arığ ve Huu İney'in yurdun ve çocuğun hanlık soyunu korumalarıdır. Ancak Picen Arığ bunu hafife alır ve babasının sözünü dinlemiş gibi yaparak gece eve dönüş yolculuğuna başlar. Arıdından kızkardeşi ile babasının kapısını tekrar çalar ve kendilerinin korunmasız olduğunu, onlara kılıç vermelerini rica eder. Babası ta onlara canlı bir topuz verir (Özkan, 1997, 41-51). Aslında bu Picen Arığ'ın hilebaz arketipinin göstergesidir. Picen Arığ'ın silah isteme sebebi gidip babasının büyülü silahıyla Altın Arığ ve atını öldürmektir. Nitekim öyle de yapar ancak bir türlü henüz kayasının içerisinde uyku halinde olan Altın Arığ ve atını silahla defalarca vursa da öldüremez. *"Picen Arığ canlı topuzu, Sağ eliyle tutuyormuş. Kaldırıp altı yedi defa çevirerek, Yatıp duran Altın Arığ'a vurmuş./... İkinci defa kaldırmış, /Altı yedi defa döndürüp/ İkinci defa kaldırmış..."* (Özkan, 1997, 57). Çünkü bunlar büyülü, olağanüstü varlıklardırlar. Burada da hilebazın aptal ve komik duruma düştüğü yönü ile karşılaşmaktayız. Babasını kandırdığını zanneden Picen Arığ'ın aslında neler planladığını babası tamamen öngörmeyi başarmıştır ve kızının beceremediği işi kendisi halleder. Tam bu sırada Altın Arığ uyanmak üzereyken Picen Arığ'ın babası gelip Altın Arığ ve atının öyle değil nasıl öldürüleceğin göstererek büyülü silahıyla ikisinin de kafasını keser. Picen Arığ daha sonra kendisine doğru evde tek kaldığı için korkarak gelen han varisi küçük çocuğu da kayanın iççerisine götürerek öldürür. Sonrasında da kendisini han ilan eder. Picen Arığ'ın burada arzuları uğruna ne kadar tahrip edici bir hırsa sahip olduğu da ortaya çıkmıştır. Bu uğurda kendisinin koruması altındaki çocuğu katletmiştir.

Han olan Picen arığ'ın tahrip etme hırsı ve gölge arketipi altında korkunç işleri devam der. Halkına çeşitli şekillerde ıstırap çektirir ve yurdu dar eder. Aynı zamanda güç istenci devam etmektedir. Bir gün iki kuzgunun kendisinin dedikodusunu yaparak uçtuğunu görünce şarkı söyler ve kuzgunlar önüne düşerler. Burada Picen Arığ'ın büyücü hilebaz yönü ile karşılaşmaktayız. Kendisi olağanüstü özelliklere sahip bir

hilebazdır ve kuzgunları büyüyle ayağının dibine düşürür. Aynı zamanda hayvanların dilini anlayıp konuşması da gene büyücü özelliğidir. Kuzgunlara hilebazın tahrip istenci ile işkence ettikten sonra onları çadırının içerisine alıp kendisi ile evlenecek güçlü alpın kim olduğunu sorup Alp Saaday olduğunu öğrenir. Bunu üzerine kara kuzguna gidip Alp Saaday'a kendisinin davetini ulaştırmasını söyler. Üç gün içerisinde dönmezse de eşi ala kuzgunu öldüreceğini bildirir. Bunun üzerien kuzgun dediğini yapınca onları salıverir (Özkan, 1997, 63-71). Kuzgunları kullanması hilebazın zekasının yansımasıdır. Aynı zamanda hilebaz burada tüm olumsuz, acımasız, budalaca ve zalimce özelliklerini de bu olayla beraber sergileyecektir.

Alp Saaday çirkin olmasına rağmen onunla gücü için evlenmek istemektedir. Alp geldikten sonra Picen Arığ'ın kız kardeşinin niyeti açık etmesi üzerine kalkıp gitse de bir süre sonra dönüp bakınca Picen Arığ'ın güzelliğinde etkilenir ve dönüp onunla evlenir. Bu, Picen Arığ'ın femme fatele olarak Alp Saaday'da bir yansımasıdır. Onu büyücü güzelliği ile etkilemiştir. Fakat sonra onun budalalığı, olumsuzluğu ve zalimliği de belirir. Saaday'a nerede yaşayacaklarını sorduğunda Saaday kendi yurdunu söyler ve bunun üzerine kendi yurdundan ayrılır ve Alp Saaday ne derse onu yapar. Bu da pasifliğini ve aptallığını göstermektedir. Yolda da zorla göç ettirmekte olduğu halkını ve hayvanlarını acımasızca katleder.

Tüm yaptıkları Picen Arığ'ın hilebaz arketipinin olumsuz bir yansıması olduğunu ve bu arketip altında bilinçsizce hareketlerde bulunduğunu gösterir. Zekidir ancak bir o kadar da aptaldır ve yer yer gülünç duruma bile düşer. Hırslıdır ancak bu gölgesel hırsı acımasızlığa dönüşür ve dürtülerinin etkisi ile vahşice işler yapar. Bu onun hayvandan aşağı yönünü gösterir. Nitekim hayvanların dilini konuşabiliyordur. Bu olağanüstü özelliği de tanrısal yönünün yansımasıdır ama bu her ikisinin arasında bilinci bir gölgesel hayvanın kafatası içerisinde kapalı kalmış bir insandır.

Picen Arığ sonunda uğruna acımasızca işler yaptığı iktidar istencinin öcüne kurban gider. Öldürdüğü Çibetey'in dostları tarafından ziyaret edilir ve bir diğer iktidar istenci sahibi hilebaz olan yukarıda işlediğimiz Hulatay tarafından kocası ile beraber katledilir.

Sonuç olarak bakıldığında hilebazın da diğer arketipler gibi birçok farklı tiplemesi destanların her ikisinde de mevcuttur. Altın Çüs destanında hilebazlar ağırlıklı olarak aynı anda karşı karşıya gelmektedirler. Buna örnek olarak Altın Çüs, Huu İney ve Alıp

Hartığa'nın üç hilebaz olarak aynı anda karşı karşıya gelmeleridir. Sebebi ise kötücül hilebazlar olan Huu İney ve Alıp Hartığa'nın düşmanları olan Altın Çüs'ü tuzaklar ile alt etmeye çalışmalarıdır. Tuzağa düşüp Altın Çüs tarafından kurban edilirler. Altın Çüs hilebazlar arasında hemen her hilebaz özelliğini barındıran zeki ama aptal hem büyücülüğü ile yaratıcı hem insan hem de aptallığıyla hayvanı çağrıştıran ilginç bir hilebazdır. Altın Çüs destanındaki bir diğer hilebaz tiplemesi ise at olarak karşımıza çıkmaktadır. Kahramanlardan Alıp Han, Alıp Möke gibi kişilerin atları hem hilebaz hem de kurtarıcı rolünde olağanüstü varlıklardırlar. Altın Arığ destanında ise Pora Ninci hilebazın en tipik özellikleri olan zekayı, hileyi, kurnazlığı, büyücülüğü, aptallığı, tahribat hırsını ve bunlardan ötürü de kurban olmayı yansıtmaktadır. Altın Arığ destanında hilebaz arketipinde Hulatay ise çift kutuplu bir hilebazdır. İlk başta gölgesinin ve animasının etkisi ile istençleri doğrultusunda kötücül işler yapan zeki, kurnaz, düzenbaz ve acımasız hilebaz sonrasında bunları geride bırakıp olumlu bir çizgi çizer. Altın Arığ destanında gene Picen Arığ hilebaz olarak hem bir büyücü hem de zeki ancak bunlarla beraber bu zekası ile yer yer komik duruma düşmektedir. Hilebaz, acımasızlığıyla iktidar istenci için yaptığı katliamların öcüne kurban gider.

### 4.3.3. Anne Arketipi

Anne arketipi ana tanrıçadan geliyor denebilir ancak bu Jung tarafından birçok imge ve mitik karakterle bağdaştırılmıştır. Anne, varlığı doğuran, yani yaratan konumundadır. Anne, insanın yaşamının her aşamasında etkin bir role sahiptir. Doğduğu andan ölümüne dek derin izler bırakır. Çocukluk tramvaları ve nevrozların da temel ögelerinden biri olarak gösterilmektedir. Anne aynı zamanda Jung tarafından erkeğin ilk animası olarak gösterilmektedir ve kişi animasını seçerken bilinçdışında annenin etkisi altında bu tercihte bulunur (Jung, 2015, 25). Tabi bu bilinçli sürece de dahil olabilmektedir. Daha sonraki süreçte kişi anneden kopup hayatının yeni çağında animasına anne arketipi kapsamında sığınır. Nitekim bu sürecin başlangıcından itibaren (animayla tanışmasından itibaren) animasında anne arketipinin davranışsal arayışları ve beklentileri içerisine girer. Bu ilişki içerisinde çeşitle problemlere yol açabilmektedir.

Anne arketipi jung tarafından çeşitli simgelerle bize gösterilir: ''Her arketip gibi anne arketipinin de sayısız tezahürü vardır. Ben burada daha tipik bazı biçimleri anmakla yetineceğim: kişisel anne ve büyükanne; üvey anne ve kayınvalide, ilişki içerisinde

olunan herhangi bir kadın, örneğin sütanne veya dadı, ata ve bilge kadın, daha üst anlamda tanrıça, özellikle de Tanrı'nın anası. Bakire Meryem (gençleşmiş anne olarak örneğin Demeter ve Kore), Sophia (anne-sevgili olarak ayrıca Kybele-Attis tiplemesi ya da kız(gençleşmiş anne sevgili); kurtuluş arzusunun hedefi (cennet, Tanrı krallığı, göksel Kudüs); geniş anlamda kilise, üniversite, kent, ülke, gök, toprak, orman, deniz ve akarsu; madde, yeraltı dünyası ve ay, dar anlamda doğum ve dölleme yeri olarak tarla, bahçe, kaya, mağara, ağaç, kaynak, derin kuyu, vaftiz kabı, kap biçiminde çiçek (gül ve lotus); büyülü daire olarak (padma olarak) mandala ya da Cornucopiatypus (Bereket Boynuzu); daha dar anlamda rahim, her tür oyuk biçim (örneğin vida yuvası); Yoni; fırın, tencere; inek, tavşan, her tür yararlı hayvan.'' (Jung, 2015, 21-22)

Jung anne arketipini iki temel anlamda ayırır: Birincisi seven anne, ikincisi ise kötü annedir. ''Dişinin sihirli otoritesi; aklın çok ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik; iyi olan, bakıp büyüten, taşıyan, büyüme, bereket ve besin sağlayan; sihirli dönüşüm ve yeniden doğuş yeri; yararlı içgüdü ya da itki; gizli, saklı, karanlık olan, uçurum, ölüler dünyası, yutan, baştan çıkaran ve zehirleyen, korku uyandıran ve kaçınılmaz olan'' (Jung, 2015, 22)

Belirtildiği gibi anne arketipi tanrıça figürlerine de dayandırılır. Olumlu anlamda iyi anne yardımcı olan, engellerini aşmasında büyülü ve gizli bir güç gibi ortaya çıkan, monomitte gelişimini sağlayan bir figürdür. Olumsuz anlamda ise ona engeller çıkartan, tuzak kuran, ölümünü isteyen ve genellikle üvey olan yok edici, korkunç bir güçtür. Olumlu anneye örnek olarak Demeter ve Meryem Ana, olumsuz anneye de örnek olarak Hekate ve Here gösterilebilir (Jung, 2015, 21-22).

Psikolojide çocukluk travmalarının kaynaklarından biri de anne olarak görülmektedir. Bu anne hem somut olarak hem de arketipsel olarak çocuktaki iki annedir. İkincisi çocuğun atalarından bu yana gelen tanrıça kültlerine kadar derinliği olan bilinçdışı alandaki arketipsel figürdür. Bunlar çocukta anne kompleksine sebep olabilmektedirler. Bu anne arketipi çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilir: ''Çocuk fobilerinde anne sık sık hayvana, cadı, hortlak, insan yiyen dev, erselik ve benzeri olarak görülür. Fakat bu fanteziler her zaman salt mitolojik kökenli değildir ya da eğer öylelerse her zaman bilinçdışı koşullanmalardan değil, bazen de masallardan, tesadüfen duyulmuş sözlerden ve benzeri şeylerden kaynaklanabilir, bu nedenle her halükârda titiz bir incelemede bulunmak gerekir. Bir arketip kesinlikle yalnızca can

sıkıcı bir önyargı değildir. Ancak yanlış yerde olduğunda öyledir. Arketip, insan ruhunun en yüce değerleri arasındadır, bu nedenle de tüm dinlerin Olympos'unda yerini almıştır. Arketipi değersiz olarak görüp bir kenara atmak, büyük bir kayıp anlamına gelir. Yapılması gereken, bu yansıtmaları çözerek içeriklerini istemeden kaybeden bireye geri vermektir.'' (Jung, 2015, 23-24) Anne travmasında da bunun çözüm yolu hem kolektif bilinçteki arketipsel hem de bireysel olan öz annenin çocuk sağlığı ve gelişimi üzerindeki etkisinin incelenmesidir.

Anne kompleksi çocuklar arasında cinsiyete göre farklılıklar gösterebilmektedir. Erkekte eşcinsellik, Don Juanizm ve iktidarsızlık olarak görülebilmektedir. Bu Don Juanizm tersi anlamda kahraman, cesur, devrimci, haksızlığa karşı muhalif biçiminde de yansıyabilmektedir. Keza anne sayesinde gene cinsiyetler arası dostluğa, estetik bir duyarlılığa, öğrenme kabiliyetine de olumlu olarak yansıyabilir. Kızda ise anne komleksi babaya karşı ensest bir ilişkiye, kendi kişiliğinin gelişememesine, anneye karşı hasetle üstün olma tutkusuna, erkeği sadece doğurma aracı olarak görmesi gibi sebeplere yol açabilir. (Jung, 2015, 26) Gene düalist olan bu arketipin dikkat edilmesi gereken sadece hem olumlu hem de olumsuz yönlerinin bulunması değil, aynı zamanda da erkek çocukta farklı kız çocukta farklı bir etki göstermesidir.

#### 4.3.3.1.Altın Çüs Destanında Anne Arketipleri

Alıp Han, otağından küfürlerle uyandırılıp savaşa çağırılır. Alıp Han savaşa başlamadan önce eşi Altın Arığ'a doğacak çocuklarını ak kula ata vermesini ve serbest bırakmasını söyler. Böylece kurtulmasını umar. Ak kula at yanında Ak Sarı Kulun at ile karanlık gecede gelip Altın Arığ'dan doğacak çocuğu kendisine vermesini ve yurdun parçalanıp yağmalanacağını söyler. Bu sırada ala gözlü Alıp Hartığa dağın tepesinden bunu görüp sezer ve çocuğu öldürmek için ak eve doğru yola koyulur. Ak kula at doğan çocuğu burnuna çeker ve kaçmaya başlar. Altın Arığ çocuğu ata verdikten sonra güzelleşip hiçbir şey olmamış gibi davranır ve Alıp Hartığa'yı doğum yapmadığına inandırmaya çalışır. Alıp Hartığa Altın Arığ'ı feci şekilde öldürür ve çocuğun izini sürmek üzere yola koyulur. Burada olumlu anne arketipi ile karşılaşmaktayız. Altın Arığ kadının sezgisel yönü ile uyuyamaz ve düşmanı hisseder. Çocuğu ata bindirip savaş alanındaki kaostan uzaklaştırması ve hemen süslenmesi gene sezgisel ve dürtüseldir. Çocuğunu korumak için yapmaya çalıştığı hile canına mal olacaksa da bunu hiç düşünmeden yapar. Bu kısımda özellikle anne altın Arığ'ın

çocuğu koruma dürtüsü ve bilgeliği öne çıkar ki bu da arketipin özelliklerindendir. Bu olumlu anne arketipi Altın Arığ'ta tanrıça figürüne dayanır. Olumlu anlamda iyi anne yardımcı olan, engellerini aşmasında büyülü ve gizli bir güç gibi ortaya çıkan, monomitte gelişimini sağlayan bir figürdür. Çocuk sonrasında kaçar ve geçtiği yerler ormanlar, obalar, denizlerdir. Bu kısımlar da aslında anne ile ilişkilidir ve çocuk anneye kaçar, anneye sığınır. Çünkü bu simgeler anne arketipi ile ilişkilidir. Çocuk daha sonrasında öldürülür ve kanı ak renkte akıp bir dereye dönüşür. Bu dere de ağaca ve o da bir kuşa dönüşür. Aslında buradaki simgelerden özellikle dere ve kan ana rahmi ile ilişkilidir. Çocuk aslında anne karnına geri dönmüş, anneye sığınmıştır. Bu da çocuğun anneden kopamayışının simgesidir ancak çocuğun erginleşmesi için bu zorunludur. Çocuğun yeniden doğacak olması ise anneden kısmi olarak kopuş ve kendi kaderini çizme, erginleşme, bireyleşme adımlarından biri olarak sembolize edilmiştir.

Altın Çüs çocuğu dirilttikten sonra onu yurduna götürür. Altın Çüs'ün eşi Ah Çibek Arığ çocuğu ve eşini yedirip içirir ancak sonrasında gitmelerini istemez. Çünkü eşi ondan uzun süre uzak kalır ve savaşa doğru gider. Burada Ah Çibek Arığ üvey anne olarak değerlendirilebilir. Bu kısımda anne her ne kadar olumlu bir çizgi çizse de aslında olumsuz bir örnektir. Kahramanın erginleşmesi için yola çıkması ve kendisini bekleyen zorlu eşikleri aşması gereklidir. Oysa burada kadın buna karşı çıkar. Eğer bu gerçekleşecek olsaydı kahraman hiçbir zaman erginleşemeyecek ve daima anneye bağlı pasif bir görüntü çizecektir. Bu da psişik problemler doğurur ve psişenin bir bütünlüğe erişimine kahramanın bireyleşmesine engel olur. Dolayısıyla üvey anne arketipi çoğu anlatıda olduğu gibi bu anlatıda da olumsuz anne arketipi olarak belirmiştir.

Altın Çüs yeniden doğup zırh giydirilip isim aldıktan sonra anne ve babasının intikamını almak ister ve asıl yolculuğa başlar. Böylece annenin kolları altında güvende ve pasif bir biçimde gelişimsiz yaşamaya karşı çıkmış olur. Bu da öz annesinin yansımasıdır. Çünkü anne arketipinde Don Juanizm dediğimiz kavrama göre bu kavramın tersi olan olumlu özelliklere erişir. Kahraman annesinin henüz doğarken onu bireyleşme macerasına elleri ile yollamış ve bunun için en büyük fedakarlıklarda bulunmuştur. Bu da bilge tanrıça rolünün yansımalarından biridir. Bunların bilinçaltındaki etki ile çocuk Alıp Möke Don Juanizmin tersi anlamda cesur bir kahraman olmak için yola çıkar. Bu da gene Don Juanizm'in getirdiği devrimci, haksızlığa karşı muhalif ruhun yansımasıdır. Alıp Möke annesini diriltir ve onunla, eşi

ile yaşamını birlikte sürdürür. Burada iki temel anne arketipi ilkesi karşımıza çıkar. Birincisi Alıp Möke'nin bireyleşme adına gösterdiği kahramanlıklar ve gölgesi ile savaşında başarıları ile annesini diriltmesi, bireyleşme adımları atması ancak bunun paralelinde anneden kopamayışı… Bunu anneden kopamayış olarak almak hatalı bir değerlendirme olur. Çünkü Alıp Möke zaten annesi Altın Arığ'ın yerine yolculuğunda onun tüm özelliklerine sahip bir animaya sahip olmuştur. Fakat ilk animası olan annesi ile de yaşamın sırrına vakıf olup bireyleşmeye devam eder. Nitekim bu anneden kopamayış olsaydı Alıp Möke daha sonrasında defalarca yurdunu (annesini ve animasını) bırakıp kahramanca mücadelelere girişmezdi. Dolayısı ile annesini diriltmesi de burada monomitteki aşamalardan biri olarak yer aldığı için bu davranışı olumludur ve öz anne altın Arığ burada tamamıyla olumlu bir anne arketipine sahiptir.

Altın Çüs kendi oğulları (Ah Molat ve Kök Molat) tarafından esir alınmıştır. Dostu Alıp Möke Altın Çüs'ü kurtarır. Altın Çüs cezayı Alıp Möke'ye bırakır. Alıp Möke çocukların babalarına baba, Altın Çüs de Alıp Möke'ye abi dedirtir. Altın Çüs daha sonrasında eşine çıkışır ve üstüne varır, döver.*"Altın Çüs söyler: "İçinden çıkan çocukların/ Kimin çocukları? söyleyiver/…Ah Çibek Arığ hanım/ Bağırıp Çağırır/ "İçimden çıkan iki oğlum/ Senin oğulların."* (Şahin, 2007, 121-122). Eşi Ah Çibek Arığ'a çocukların kimden olduğunu sorar. Ancak eşi çocukların ondan olduğunu ve onun babasına çektiğini söyler. Altın Çüs de düşünüp eşine hak verir ve suçlunun eşi olmadığına karar kılar. Anne arketipi burada olumsuz anne olarak belirmektedir. Ah Çibek Arığ bundan bir önceki anne arketipi değerlendirmesinde de karşımıza çıkmış ve Alıp Möke'nin üvey annesi niteliğinde olumsuz bir arketip görünümü sergilemişti. Burada ise öz annedir ancak bu sefer de öz anne olarak olumsuz bir anne arketipi görünümü çizer. Çocuklar annelerine o kadar bağlı olmuşlardır ki içten içe babalarına düşmanlık beslemektedirler. Bu düşmanlığın sebebi annenin çocukların gelişimindeki olumsuz etkisidir. Çocuklar aslında burada Oedipus kompleksine sahiptirler. Çocukların Oedipus kompleksine bağlı olarak babalarına saldırdıklarına yukarıda değinilmiştir. Çocuklar bu ana dek sadece annenin güvencesi altında büyütüldükleri için bireyleşmeye dair bir yolculuk geçirememişler ve dolayısıyla da erginleşememiş ve psişik bir bütünlüğe yaklaşamamışlardır. Fakat bundan sonraki süreçte her iki çocuk da birer içsel yolculuğa çıkacak ve bu yolculukta özellikle annenin etkisinden dolayı olumsuz etkiler yaşayacaklardırlar.

Ah Molat çıktığı yolculukta tamamen Üzüm Han'a bağlı kalacak ve üzüm han onu umursamasa da tehdit de etse Ah Molat onun yolunda ilerlemeye, savaşlara onun yanında katılmaya, canını tehlikeye atmaya devam eder. Bunun temel sebebi çocukların koruyan anne etkisi altında ona duydukları bağlılıktan dolayı kendi kaderlerinin çizgisini çizecek olgunluğa erişememiş olmalarındandır. Hayatlarındaki tüm ihtiyaçlarını karşılayan anne karşısında yaşamın aşamaları karşısında pasif kalmış ve karar bile alamayacak derecede puer arketipine dönüşmüşlerdirler. Nitekim Ah Molat Üzüm Han'ın sunduğu seçenekler karşısında hiçbir zaman kendi istemi ile bir karar dahi verememiştir. Bu yüzden Ah Çibek Arığ Ah Molat'ın öz annesi olarak olumsuz anne arketipindedir.

Kök Molat çıktığı yolculukta tamamıyla pasif bir konumdadır. Yakaladıkları Huu İney'i Üzüm Han'a ne yapacaklarını sorduğunda Üzüm Han ne yaparsan yap der ve öldürme emri vermez. O da kurt formundaki Huu İney'in burnunu delip dizgin geçirerek peşinden sürükler. Babası neden öldürmediğini sorduğunda Üzüm Han'ın öldür emri vermediğini sorar. En sonunda Huu İney düğünde türkü söyleyip raks edecek derecedeyken bile tüm halka rezil olmasına ve gülünç konuma düşmesine rağmen onu öldürmeyince babasının zoruyla bunu yapar (Şahin, 2007, 128-135). Sadece Üzüm Han'ın gölgesi altında verilen ve hatta verilmeyen kararlara riayet eder. Ne onun sözünden çıkar ne babasının sözünü dinleyebilir ne de kendi kaderinin çizgisini çizecek bir düşünceye yaklaşabilir. Annesi tarafından pasif bir biçimde büyütülen ve hayatı boyunca bağlı olduğu tek şey annesi olan Kök Molat babasına bile öç besler ancak hayat yolculuğunda bir karar vermekten bile aciz duruma düşer. Çünkü tüm kararlar o ana dek annesi tarafından verilmiştir. Bu yüzden puer arketipi bağlamında annesinin koruması altında hayata dair hiçbir şey öğrenememiştir. Bu ad onu feci bir psişik yıkıma sürüklemiştir. Bunlardan ötürü Ah Çibek Arığ Kök Molat'ın annesi olarak olumsuz anne arketipine örnek teşkil etmektedir.

Gene bir gece Hıyan Arığ Hanım'ı uyku tutmaz ve altı mücehhez ordu ile beraber Çil Hara Hıs gelir. Alıp Möke hazırlanıp çıkarken bakar ki sevgilisi Hıyan Arığ altı aylık hamiledir. Sonrasında yerin zirvesi Sıradağ'a savaşa çıkar. O savaştayken de Altın Çüs büyük bir hızla yetişir. Sabaha karşı Hıyan Arığ çocuğu doğurur (doğan güneş doğumun simgesi). Çocuğu Kara sarı kulun adındaki at gelip Hıyan Arığ'a kendisine vermesini söyler. Babası da aynı şekilde doğmuştu ve kaderleri aynı olur. Hıyan Arığ çocuğu kara sarı kulun ata bindirir ve at yola çıkar. Peşinden de dağda Huu İney gider.

Huu İney bu sefer bir boz kurda dönüşür. Kara Sarı Kulun at Kara Dağ'a gelir ve orada onun yanına Altın Çüs'ün iki çocuğu gelir. Babası kendilerini dövdüğü için onu öldürmeyi düşünürken Ah Molat gelen kurdu görür ve çoccuğu değil onu öldürmeleri gerektiğini söyler. Kök Molat ile Huu İney'i öldürmeye çalışsalar da kaçar. Kök Molat kurdun peşine düşer, Ah Molat da çocuğu ve atı ardına alıp yurduna gider. Ah Çibek Arığ çocukları doyurur. Küçük çocuğa canlı zırh verirler. Zırh yanıp tutuşan alevden bir zırhtır. Ah Han soyundan o zırhı giyecek kimse doğmamıştır. Çocuk dayanabilirse dayanır, dayanamazsa yanıp köl olur. Dokuz düğmeli canlı zırh kendiliğinden giyilir, düğmeleri kendiliğinden kapanır, alevlenir. Çocuk tahta çıkıp kendisine ad verilmesini ister. Sonra da kuşanıp atını hazırlar. Ak Molat çocuğa Üzüm Han adını verir (Şahin, 2007,120-131).

Hıyan Arığ'ın sezgisel yönü ile bölümün hemen başında karşılaşmaktayız. Bu anne arketipinin ve temelde de animanın özelliklerinden biridir. Bunun etkisi ile doğacak çocuğunu gelecek tehditten kurtarmak için eşine uyarıda bulunur. Eşini savaşa yollayıp düşmanı oyalar. Bu da bilge tanrıça formundaki anne arketipinin özelliklerinden birinin Hıyan Arığ'taki yansımasıdır. Çocuğu doğurduktan sonra ise hemen ata bindirip savaş alanından uzaklaştırır. *"Hıyan Arığ hanım orada göründü/ Yeni doğmuş oğlan çocuk/ Hıyan Arığ kendine gelerek kalkıp/ Küçük çocuğu Kara Sarı Kulun'a/ Bindirdi."* (Şahin, 2007,127). Bu hem atın yaşlı bilge formunda oluşundan hem annenin sezgisel ve bilgi yönünden kaynaklı bir davranıştır. Çocuğunu kurtarmak için düşmana karşı oynadığı bu oyunda gene burada hilebaz formuna bürünen anne arketipi mevcuttur. Bu da kutsal annenin bilgi yönünden kaynaklıdır. Çocuğu doğar doğmaz bilinçdışı yolculuğa yollaması ise annenin en önemli özelliklerinden biridir. Böylece çocuğu puer arketipine çeviren Ah Çibek Arığ'ın aksine direkt olarak çocuğun erginleşmesi ve dönüşümü için onu buna iter.

Çocuk, Altın Çüs'ün çocukları tarafından kurtarılıp Ah Çibek Arığ tarafından çocukları gibi yedirilip içirilir. Bu da Ah Çibek Arığ'ı gene kısmi olarak üvey anne konumuna sokar. *"Ah Molat atını bağladı/ Minik çocuğun oluna girip/ ...Ak otağa girdiler/ Ah Çibek Arığ annesi, altın masasını çekip/ Yiyecek içecek koydu/ Ah Molat oğluyla Alıp Han soyunu/ Masaya oturtup, yedirir içirir."* (Şahin, 2007,130). Babasını da gene Ah Çibek Arığ yedirip içirmişti. Dolayısı ile aynı anne arketipi ile burada da karşılaşmaktayız. Fakat Ah Çibek Arığ bu sefer bir engel teşkil etmemektedir. Aksine bir sınama ve ilk sınavı temsil etmektedir. *"...dokuz düğmeli canlı zırhı/ Küçük*

*çocuğun üstüne attı."* (Şahin, 2007,130). Çocuğa giydirdiği büyülü elbise ile onu sınaması erginliğe giriş açısından olumlu, onu yakıp kül edebilecek olması olumsuz gibi görünebilir ancak çocuğun onu giymesi adeta bir yeniden doğuştur. Nitekim çocuk bunu giydikten sonra adeta yeniden doğar ve altı aylık süreçte er seviyesine yetiştiğini bu anda ispat eder. Çocuk yeniden doğuşun, erginleşmenin en önemli simgelerinden biri olan ad verme motifini bizzat kendi talep eder ve hemen ardından da yolculuğa çıkar. Dolayısıyla Buradaki Ah Çibek Arığ, çocuğa karşı onu erginleştirme, yolculuğa hazırlama ve ona destek olma yönünden bilge ve yardımcı anne arketipini, olumlu anne arketipini temsil etmektedir.

Çocuk hem bilinçdışı yolculuğa maceralar, serüvenler eşliğinde başlar ve kendisini ispat, anne ve babasını kurtarma, yurdunu kurtarma, cihana hakimiyet ülkülerinde hareket etmeye başlar. Bu açıdan bakıldığında çocuktaki bu gelişimin temeli yine annesinin onu ilk anda yolculuğa çıkarması ile ilişkilidir. Dolayısıyla bir kez daha öz annesinin bilge tanrıça özelliği ile geleceğini şekillendirme özelliği tespit edilmiş olur. Çocuğun doğduktan sonra bu sürece atılması kahramanın erginleşmesini zorluklarla kolaylaştırmıştır. Böylece karar verebilme yetkisi açıkça kahramanda belirmiştir. Don Juanizmin aksi olumlu tepkimeleri olan cesur kahramanlık, devrimcilik ve haksılığa muhalefet bu anda bir patlama biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Bu da anne kompleksinin olumsuz yönünün aksine Don Juanizmin olumlu yansımasına kaynak olur. Bu kaynak da öz anneden gelmektedir. Belirtildiği gibi anne arketipi tanrıça figürlerine de dayandırılır. Hıyan Arığ'ın olumlu anlamda iyi anne yardımcı olan, engellerini aşmasında büyülü ve gizli bir güç gibi ortaya çıkan, monomitte gelişimini sağlayan bir figürdür. Dolayısıyla yukarıdaki çıkarımlardan yola çıkıldığında Üzüm Han annesi bünyesinde olumlu anne arketipini çoğu özelliğiyle yansıttığı görülmektedir.

#### 4.3.3.2.Altın Arığ Destanında Anne Arketipleri

Alp Han'ın ve Ak ölen Arığ'ın çocuğu Çibetey anne ve babası ölünce yetim kalır ve ona bakılması, onun yetiştirilmesi için Picen Arığ ve İcen Arığ görevlendirilir (Özkan, 1997, 37). Bunlardan İcen Arığ pasif bir görüntü çizmekle beraber Picen Arığ bir han görünümü çizmektedir. Çibetey'in ihtiyaçlarını karşılaması konusunda da İcen Arığ bir yerde sahne alır. İcen Arığ saflığı ve pasifliği ile arka planda kalsa da olumlu ve nötr bir çizgi çizgi ile beraber etkisiz anne olarak değerlendirilebilir. Çünkü Çibetey'e

karşı kötü bir niyeti olmaz ve onun ihtiyaçlarını karşılar, ona bakıp onu büyütmeye çalışır. Ancak kardeşinin Çibetey'e hıyanetine de saflığından veya içerisindeki gölgeden dolayı karşı çıkmaz, onun yanında hiçbir etkide bulunmadan yer almır, sözünü dinler. Nitekim destanda İcen Arığ'a bu konuda pek yer verilmez. Bu yüzden olumlu ve olumsuz anne arasında pasif üvey anne olarak değerlendirilebilir.

Picen Arığ Çibetey'in *"Olmaz, seninle dönmeyeceğim"* (Özkan, 1997, 39) deyip kendilerinin sözünü dinlememesine karşılık olarak feci bir şiddet gösterir. Sonrasında da içerisindeki gölge dışa vurur ve Çibetey'in büyüyünce kendilerine kıymet vermeyeceğini, han olamayacaklarını söyleyerek han olmayı hak ettiklerini söyler. Bunu babasına da danışır ve babasının uyarılarına kulak asmayıp çocuğu ve olağanüstü koruyucularını öldürme kararı alır. Babası da en son buna destek verir ve bu gerçekleşir. Bu açıdan bakıldığında Picen Arığ tam olarak olumsuz anne arketipi profilindedir. Picen Arığ çocuğun varisi olduğu hanlık isteğini yıllarca içinde gizli saklı, karanlık bir biçimde büyütür. Bu da çocuğun uçurumu ve ölüler dünyası olmur. Yani Picen Arığ felaket getiren ölüler dünyasının yansıması olan kötücül annedir.

Çocuk Çibetey olumsuz anne Picen Arığ'ın etkisi ile büyük bir travma yaşar. Mitik bir anlatı olduğu için yeniden dirildikten sonra bu travma ile yaşamıştır. Bunun etkisiyle de Çibetey diğer annesi İcen Arığ gibi genel olarak pasif bir tutum içerisine girmiştir. Hayata karşı bu pasif tutumu da tepkisizlik ve bastırmaya sebebiyet vermiştir. Çibetey kendisinin kuyusunu kazan ve han olmak isteyen Hulatay'a defalarca kanmış, hatta öldürülüp yeniden diriltilmiş ama yine de onun dediklerini yapmış ve sonunda da büyük bir patlama ile onunla neredeyse dövüşme noktasına gelmiştir. Bu pasifliğin altında da olumsuz anne olan Picen Arığ'ın tramvası olan korku yatmaktadır. Çocuk düşmanlarından korkmuş ve saldırmaktan çekinip geri bile çekinmiştir. Hulatay'ın sözüne itibarının arka planında bu da yatmaktadır.

İlk animası Alıp Han kız ise onun evlendikten sonra aslında anne arketipine dönüşmüş ve monomitteki gelişiminde en büyük katkıyı sağlamıştır. Onunla tanıştıktan sonra gücünün farkına varmış, durması gerektiği yerleri öğrenmiş, gerektiği yerde savaşmayı gerektiği yerde diğer hanlara saygı duymayı da mantık çerçevesinde oturtmuştur. Bunun yanında bu animası onun anne arketipinine dönüşürken annenin koruyuculuğunu da yansıtmıştır ve Çibetey öldükten sonra onu büyülü su ile yeniden diriltmiştir. Bu da gene anne arketipinin anima açısından yansımasıdır.

Hulatay aslında yetim bir biçimde büyümüştür. Fakat bunlar olağanüstü mitik anlatılar oldukları için içerlerinde olağanüstü motifler de barındırırlar. Huu İney altmış yıl yurdundan uzaklaşmış ve altmış erkekle evlenmiş ancak hiçbirinden çocuğu olmamıştır. Bu olağanüstü varlık yurdu dağılınca yurdunu kurtarma telaşında kurt şeklinde koşarken karşısında bir yiğit belirip ona anne der ve o da şaşırıp hiç çocuğu olmadığını söyler. Fakat çocuğun anlatması sonrası bir gün Kızıl kum vadide sıcaktan koşarken hızından çocuğu doğurup düşürdüğünü fark etmemiştir. Bunun sonradan farkına varır (Özkan, 1997, 89-91). Çocuk da orada büyür ve yiğitlik çağında kendi kendisine Hulatay adını verir. Aslında bakılacak olursa Hulatay tam olarak bir yetim arketipindedir. Bu yetim çocuk sonradan annesine kavuşmuştur ve bu anne de olağanüstü güçlere sahip olağanüstü bir varlıktır. Dolayısıyla anne bir tanrıça anneyi sembolize etmektedir.

Huu İney Hulatay'ın çocuğu olduğunu fark ettikten sonra onu yanına alıp yurdun kahramanları Altın Arığ, Altın Arığ'ın atı ve han varisi Çibetey'in öldürüldüğü kayanın içine götürür. Burada onları büyülü su ile diriltir ve kendisi bu uğurda orada kayanın içerisinde kalarak onları uzaklaştırıp can verir. Ancak can vermeden önce Hulatay'a Çibetey'in hanlığına saygı duyması yönünde bir de vasiyet bırakır (Özkan, 1997, 95-117). Dolayısıyla Çibetey'in anneliğe dair tek zamanı bu kısacık ve olağanüstü zaman dilimidir. Ancak tanrıça simgesindeki anne, onun hayatına tamamen yön verecek bir vasiyet ve hayatı o kısa zaman diliminde ona bırakır. Hulatay bu vasiyete ihanet edeip Çibetey'i öldürür ancak sonra Altın Arığ'ın korkusundan onu geri diriltir. Bunun için fırsat kollasa da bu iktidar istencinin altında eşi Pora Ninci'nin ona yaptığı büyü yatmaktadır. Bu büyü kırıldıktan sonra başkası ile evlenir ve bundan vazgeçer. Annesi aynı zamanda Altın Arığ'a bir de kişi dirilten büyülü suyu verir ve o da bu suyu Çibetey'in eşi Alıp Han kıza verir. Hulatay düşmanlarca öldürüldüğünde bu su sayesinde tekrar Çibetey'in eşi tarafında diriltilir.

Hulatay'a bırakılan vasiyette tanrıça annenin geleceği görüşü ve oğlunun hayatını kurtarışı yer almaktadır. Çibetey'i korumasını isteme sebebi hem yurdunu ve halkını yaşatmak hem de oğlunu yaşatmaktır. Çünkü oğlu bir büyücünün etkisinde Çibetey'i öldürmek istemektedir. Bu sayede hem yurdu hem de oğlu sağ yaşamıştır. Ayrıca kişi dirilten suyu Altın Arığ'a verirken onun lazım olacağını söyler çünkü gelecekte oğlunun ve Çibetey'in düşmanlarca öldürüleceğini öngördüğü arka plandan çıkmaktadır. Bu su sayesinde hem oğlunu hem de yurdun varisini kendi ölmesine

rağmen geri diriltmiştir. Tüm bunlar göz önüne alındığında olağanüstü geleceği yönlendirme ve oğlunu ve yurdunu ölmesine rağmen ayakta, sağ tutması ile beraber Huu İney tam olarak olumlu bir tanrıça anne arketipindedir. Ayrıca ondan oğluna Don Juanizm'in kahramanlığı, cesareti ve devrimciliği de geçmiştir. Yiğitliği ve zekâsı ile oğlu bunları yansıtmaktadır.

Hulatay ve Pora Ninci'nin oğlu isimsiz bir çocuktur. Çünkü eski Türklerde çocuk erginleştiğini büyük bir işle gösterir ve bu sayede ona bunun ardından isim verilir ancak bu çocuk doğduğunda babası Hulatay esir alınan halkı kurtarmak için Çibetey ile halkının izindedir. Bu yolda da ağaçlara ve tapınaklara oradan geçtiğini, çocuğu bunu görürse de takip etmesini yazar ve imzasını atar. "*Çocuğum doğunca, babası Hulatay/ Buradan geçip gitti,/ Bunu görüp takip etsin./ Altına imza atıp, "Hulatay",/ Diye yazmış".* (Özkan, 1997, 185). Hulatay da bunu çocuğu için aynen yapar. Hulatay'ın çocuğu bu izlerden babasını takip ederken üstünden kanatlı at ile Çibetey'in çocuğu onu nispet yaparcasına hızla geçer. Bunun üzerine de kıskançlıktan atını oracıkta öldürür ve yürüyerek yoluna devam eder. Savaş alanı Kara Dağ'ın tepesinde Kara Deniz'in olduğu yerde Kara Han'ın yurdundadır. Dağa, savaş alanına vardığında babası ve yiğit dostları düşmanla savaşmaktadır. O sırada Altın Arığ'ı görür ve bir düşman gibi onu sırtından vurur. Altın Arığ ona asıl düşmanı gösterip bundan vazgeçirmeye çalışır ancak çocuk birçok ikaza rağmen Altın Arığ'a saldırmaya devam edince Altın Arığ da onu oracıkta feci şekilde öldürüp cesedini paramparça ederek Kara Deniz'deki balıklara atar.

Çocuk babasız biçimde büyümüş ve çok kısa bir sürede olağanüstü biçimde yiğitlik çağına ulaşıp olağanüstü bir varlık olan Altın Arığ'a bile saldırmıştır. Bu saldırının ardında annesi Pora Ninci vardır. Pora Ninci Altın Arığ'ı herkese olduğu gibi çocuğuna da kötülemiş ve çocuğu bu kinle yetiştirmiştir. Çocuk bilinçdışında yatan bu gölge ile karşılaşınca da dürtüleri aniden patlak verip dışa vurur ve Altın Arığ'a bilinçsizce saldırır. Deniz ve dağ bilinçdışını simgelemekle beraber bu bölgede her şey kara ismi ile anılmaktadır. Dolayısıyla bu da çocuğun bilinçdışını ve kaosunu sembolize eder. Pora Ninci tüm destanda olduğu gibi burada da olumsuz bir arketipi sembolize eder. Yıkıcı ve ölüm getiren anne arketipinin yansımasıdır. Çünkü çocuğu kendisinin onu altın Arığ'a dşman olarak yetiştirmesi yüzünden Altın Arığ tarafından öldürülür. Yani çocuk Pora Ninci'nin çocuğun bilincine yerleşmesine sebep olan bir gölge yüzünden öldürülmüştür. Aynı zamanda rüyalarda korkunç bir yaratık biçiminde

de beliren olumsuz anne arketipi destanda gerçek manada görülür. Pora Ninci oğlunun ölümünün ardından korkunç bir yılana ve kanatlı yılana dönüşerek yeraltına girer. Bu da olumsuz annenin ölüler diyarı sembolünün vuku bulmuş halidir.

Destanların her ikisinde de anne arketipinin sonucu değerlendirilecek olursa çocuklardan Alıp Möke, Çibetey, gibi tipler bir değil birden çok anne arketipine sahiptirler ve bunların hepsinde hem olumlu hem de olumsuz anne arketipleri Mevcuttur. Alıp Möke'nin öz annesi Altın Arığ ile Üzüm Han'ın öz annesi Hıyan Arığ çocuklarının olumlu anne arketipleridirler. Bu anneler sayesinde çocuklar maceraya çıkar, hatta çıkma mecburiyetinde kalırlar. Döndüklerinde de kendilerini gerçekleştirmiş ve bireyleşmişlerdir. Ancak bunların babalarının dostu olan Ah Çibek Arığ da bunları kısa bir süre yetiştirir ve Alıp Möke'nin macerasına karşı çıkar. Bu da pasif ve puer arketipinde bir çocuğa mal olabilir ancak gerçekleşmez. Fakat öz çocukları olan Ah Molat ve Kök Molat'ın bireyleşememelerine bilinçdışlarında etkisi olmuş ve pasif puer arketipinde iki çocuk olmalarına sebep olmuştur. Hatta Oedipus komlekslerinin bile altında bu anne arketipinin izleri görülebilir. Bu açıdan olumsuz anne arketipini sergiler. Alıp Möke'nin oğlu Üzüm Han'ı ise sınayan, yedirip içiren ve onu bilinçdışı yolculuğa hazırlayan ikinci bir anne etkisi ile olumlu anne arketipini karşılamaktadır. Dolayısıyla Ah Çibek Arığ hem olumlu hem de olumsuz anne arketipindedir. Altın Arığ destanındaki Çibetey ise öz anne arketipine sahip olmayan yetim bir arketiptir. Onu yetiştirmekle mükellef olan ablaları Picen Arığ ve İcen Arığ ise onun annesinin işlevlerini görürler. Ancak bunlardan Picen Arığ felaket ve ölüm getiren olumsuz anne tanrıça İcen arığ ise Picen Arığ'a uyan pasif anne arketipindedir. Bir diğer animası Alıp Han kızdır. Alıp Han kız ise olumlu anne arketipinin anima yansımasıdır. Altın Arığ destanında Pora Ninci oğlunun ölüler diyarına gitmesine sebep olan, onun bilinçdışına gölgeyi yerleştiren olumsuz anne arketipi olarak yer almaktadır. Altın Arığ destanında Huu İney olumlu anne arketipinde tanrıçayı simgelemektedir. Yetim büyüyen oğlunu gelecekte var olmamasına rağmen kurtarmış ve yurdunu sağ tutmuş büyülü, olağanüstü bir annedir. Bunun yanında oğlunun kahraman olmasında da etkisi mevcuttur. Dolayısıyla öz anne arketipinden bir nevi övey anne arketipine, ondan tanrıça anne arketipine ve ölüm getiren olumsuz anne arketipine değin birçok çeşitte anne arketipi destanlarda mevcuttur.

### 4.3.4. Baba Arketipi

‘’İlk çocukluktan beri var olan anne baba etkisi bastırılır ve bilinçdışına itilir ama yok edilemez; olgunlaşmakta olan zihnin görünüşe göre bireysel işleyişini görünmez müdahalelerle yönlendirir.’’ (Jung, 2016b, 86) Dualist açıdan baktığımızda tıpkı anne arketipi ve kompleksi gibi onun zıddı baba arketipi ve kompleksi de mevuttur. Evlatlar tıpkı annenin hem bilinç ve bilinçdışı olarak etkisinde kaldıkları gibi babanın da etkisinde kalmaktadırlar. Keza gene nasıl ki anne bir oğulun ilk animasıysa ve evlendiğinde eşi onun yerine geçiyorsa baba da kızın ilk animusudur ve evlendiğinde babasının yerine eşi animus olarak geçer. Ve nasıl ki erkek evlat eş seçiminde anne animasının etkisi altındaysa, evlendiğinde eşinde anne animasının özelliklerinin beklentisi altındaysa gene kız çocuğu da evlenirken eş seçiminde ilk animus babanın etkisinde ve sonrasında da eşinden gene ilk animusu babasının özelliklerini arar niteliktedir.

Baba arketipi anne arketipi gibi mitik varlıklara değin gidebilmektedir. Buna Zeus’u da örnek verebiliriz, Perseus mitindeki Danae’nin babası Akrisios’u da örnek gösterebiliriz. İktidar etkisi altında tiranlaşan Akrisios kızının çocuğunun kendisini öldürerek yerine geçeceğini duyduğu vakit onu tehdit olarak görüp önce yeraltına hapseder sonra da çocuk olağanüstü yollardan babasız doğunca ikisini de bir tabuta koyup dağın eteğinden denize atar. Keza bunlar dışında, öz ve üvey baba, büyükbaba, kayınpeder, tanrı kral, yöneticiler vs de bu arketipin çeşitli temsilcileridir.

Dualist açıdan bakıldığında gene baba arketipi anne arketipi gibi hem olumlu hem de olumsuz yönlere sahiptir. Yani baba arketipi gene iyi ve kötü olmak üzere iki kola ayrılır. İyi olan gene bakan, büyüten, yönetip eğiten, hayat veren, koruyan, kollayan, yönlendirendir. Kötü olan da gene karanlık, yutan, ölüm ve ölüler dünyası, korku uyandıran, otorite altında ezen ve kaçınılmaz olan yıkıcı baba olabilir.

Yunan panteonunda çocuklarını yutan Kronos olumsuz babaya örnek bir arketiptir. Baba, gücünün kudreti ve sevgisi altında gözü hiçbir şey görmeyen birine dönüşebilir. Bu da tıpkı diktatörlerin herkesi ve her şeyi tehdit olarak algılaması gibi bir baba kompleksi uyandırır. Bu durumda baba-oğul çatışması doğar ve baba; oğlunu iktidarına göz diken, onu devirmeye çalışan bir tehdit gibi görmeye başlayabilir. Bunun sonucunda da yok edici baba doğar ve oğul bir düşman gibi yok edilmek istenebilir. Bu örnek tarihte ve sayısız hikâyede karşımıza çıkmaktadır. Gene babanın

aile içerisindeki otoritesinden dolayı baba-oğul çatışması çoğu zaman ortaya çıkabilmektedir. Fakat bu otoritenin olumlu yönleri de mevcuttur. Bu sayede oğul çoğu zaman puer arketipi olmaktan kurtulabilmektedir. Aksi taktirde oğul sadece anne arketipi etkisinde ve bağımlılığında kalabilir. Bu durumda evden ayrılamayan, bireyleşme aşamalarını tamamlayamayan, toplumla çatışma halinde tutunamayan bir tipe dönüşebilir. Bu da puer ve hatta Oedipus komplekslerine yol açabilir. Baba, gene bunların yanında Jung'un belirttiği üzere eşcinselliğe de sebep olabilmektedir. Baba, tüm bunları toplayınca olumsuz olarak oğulun gölgesine dahi dönüşebilmektedir.

Babanın kız çocuğu üzerindeki etkileri konusunda yukarıda ilk animusu olması yönünden değinmiştik. Bu durumda otoriter ve aşırı gaddar, erkeği durduk yere ağır eleştirilere maruz bırakan birine dönüşebilmektedir. Ancak nasıl ki anne oğulda karşı cinsle olumlu iletişimi sağlıyorsa baba da gene kız çocukları için ileride karşı cinsle dostluk ve iyi iletişim bağlarını geliştirebilmektedir. Kadına yönetici etkisi de aşılamakla beraber onu akla ve bilime de yönlendirebilmektedir.

#### 4.3.4.1.Altın Çüs Destanında Baba Arketipleri

Alıp Han'ın yurdu bir gece işgal edilir ve eşi altı aylık hamiledir. Bunun üzerine eşine ve atına bir plan anlatılır. Bu plana göre eğer kendisi yenilirse çocuk doğduğu vakit Alıp Han'ın atı gelip çocuğu alacak ve savaştan uzaklaştıracaktır. Öngörü gerçekleşir ve at çocuğu burnuna çekip savaşın içindeki kaostan uzaklaştırır. Baba da canını savaşta feda eder. Bu durumda Alıp Han burada olumlu baba arketipindedir. Genelde kadında görülen sezgi babada da belirir ki bunda eşi Altın Çüs'ün de etkisi mevcuttur. Politik öngörü de hanın, babanın bir yönü olarak karşımıza çıkmaktadır. Alıp Han'ın baba arketipinde kendini feda etme, hayat verme, koruyup kollama işlevleri de anlatıdan yapılan çıkarımlardır. Han aynı zamanda çocuğun puer arketipi olmasını da engeller. Çocuğun puer arketipi olmaması için, anneye bağımlı ve hayata karşı pasif bir yaşam sürmemesi için onun yolculuğunu asıl başlatan olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla otoriter, dikta ve tiran baba yönleri bir han olmasına rağmen yoktur. Çocuğu doğar doğmaz bilinçdışı yolculuğa sürükleyerek onun psişik sağlığı için bireyleşmesinde ilk büyük etki sahibi olandır. Çocuk daha sonrasında öldürülür ve aslında balinanın karnı aşamasından geçerek yeniden doğar. Yeniden doğuşun ardından direkt olarak bir er seviyesine ulaşır. Hemen ardından da kahramanca işlere kalkışıp babasının ve annesinin intikamını alma, yurdunu kurtarma yolculuğuna

başlar. Dolayısıyla bilinçdışı babanın yanında öz babanın da etkisi ile çocuk bir kahraman arketipine dönüşür. Kahramanlık, yönetici, han özelliklerinin kaynağı burada baba arketipine dayanmaktadır. Babadan ayrılış sayesinde çocuk bireyleşme aşamasına geçmiştir ve gene baba etkisi ile Han olup kendi kaderinin çizgisini çizebilen bir kahraman arketipine dönüşmüştür. Çocuk yeniden doğuşun ardından babasını ve annesini diriltmek ister ancak sadece annesini diriltebilir. Çünkü babasından çoğu baba arketipinin işlevlerini zaten almıştır. İlk animanın etkisine ihtiyaç duymasından ötürü annesinin aynı bir anima ile annesini diriltir. Nitekim babasının yeniden doğmayışı da bireyleşmesinde bir yol açmadır. Çünkü bu kahramanlık aşamasından sonra baba otoritesi altında yönetilmek ve yönlendirilmek çocuğun psişik gelişimini olumsuz etkileyebilirdi. Bu yüzden çocuk hür bir biçimde gelişimini sürdürür ve eğer varsa da bir baba arketipi eksikliği bunu çocuk yapıp yerine geçerek giderir denebilir. Dolayısıyla Altın Çüs destanı genelinde bakıldığında Alıp Han'ın baba arketipi seven, hayat veren, yönlendiren, koruyup kollayan, destekleyici, geliştirici işlevlere sahip olumlu bir baba arketipidir.

Destanda Altın Çüs'ün babası Ah Han sadece yaşamını yitirmiş ve iki yerde temel özellikleri verilen arka plandaki bir kişidir. Yani destanda sadece bahsedilen bir kişidir. Ancak bir baba arketipi olarak değerlendirilmesi önemlidir. Destanın baş karakteri Altın Çüs'ün daha iyi tanınması adına bunun yapılması gerekli görülür. Bu yüzden bu ipuçlarından yola çıkarak babasının oğlu üzerindeki derin etkiler incelenmelidir.

Altın Çüs, öldürülen ve guguk kuşuna dönüşmüş bir kuşun ağıdına doğru gider ve onu dinler. Burada Altın Çüs'ün yapayalnız doğduğu dile getirilmiş. Yani burada muhtemelen babasını doğmadan veya erken yaşta kaybetmiştir. Bir diğer vurgu da kardeşi ve dostu olamadan yalnız büyümüş olduğu vurgusudur. Yani gene yalnızlığına dikkat çekilmiştir. Ah Han'dan bahsedilen önemli bir diğer bölüm ise Altın Çüs'ün çocukları tarafından esir alınıp işkence gördüğü bölümdür. Sonrasında dostu Alıp Möke tarafından kurtarılır. Altın Çüs bunun üzerine eşine şiddet uygular. Çünkü çocukların kendisinden olduğuna inanmamaktadır. Bunun üzerine eşi çocukların Altın Çüs'ün babası Ah Han'a çektiklerini söyler ve onun da böyle kötü biri olduğunu söyler. Altın Çüs bunun üzerine düşünür ve eşine hak vererek babasının gerçekten kötü olduğunu kabul eder. Ah Han'ın temel özelliklerinin verildiği iki ana kısım sadece bunlardırlar.

İlk bakışta babanın kötü bir baba olduğunu hem Altın Çüs hem de eşinden işitmemiz ve bunun sebebinin babaya şiddete bağlanması bakımından Ah Han olumsuz baba arketipini çağrıştırmaktadır. Dolayısı ile baba küçükken kahramanın hayatında yer aldıysa şiddete meyilli bir babadır denebilir. Oğul Altın Çüs de destanda Üzüm Han ile tanışıncaya, yaşlanıncaya dek tüm çözümleri şiddette arayan bir karakterdir. Eşine dahi şiddet uygular. Buradan da şiddet tutkusunun babadan alınan bir gölge olduğu çıkarımına varılır. Karakterlerin kendileri de çocukların şiddet tutkusunun Ah Han'a dayandığını kabul etmektedir. Altın Çüs'ün temel gölgelerinden biri de yalnız büyümüş olmasıydı. Bu gölgenin oluşumunda da babasızlığının etkisini büyük oranda görmekteyiz. Dolayısıyla bu da olumsuz baba arketipi çağrışımındadır. Fakat Altın Çüs destanın hemen her bölümünde kendi kararlarıyla hareket eden, akıllı, yer yer hilebaz, bağımsız ve kendi kaderine yön veren bir karakterdir. Bunun temel sebebi Alıp Möke gibi maceranın içerisinde doğmuş olması ve serüvenlerin de kendisinin hayatının tek düzeni olmasıdır. Bu da babaya veya anneye bağlı olmamasından, bireyleşme yolunda özgür olmasından kaynaklıdır. Kahraman bu sayede tam manasıyla bağımsız bir karakter dönüşümü geçirir. Bu dönüşüm puer arketipinden tamamen uzak bir dönüşümdür. Fakat kahraman Altın Çüs bunun beraberinde açıkça otoriter bir yönetici, korku uyandıran bir savaşçı ve babaya da dönüşmüştür bu etki ile. Bu temel özellikler de kolektif baba arketipinin yanında öz babadan geçen bireysel arketipik özelliklerdendir. Kısaca Ah Han'a genel olarak bakıldığında onun çocuğu bakıp büyütmeyen, korumayan, yönlendirmeyen, karanlık, ölüler dünyasını çağrıştıran, otorite altında ezen korku uyandıran, kaçınılmaz bir şekilde yıkıcı olan olumsuz baba arketipine örnek olduğu tespit edilmiştir.

Döngüsel destanda gene bir gece Altın Arığ gibi Hıyan Arığ Hanım'ı uyku tutmaz ve altı mücehhez ordu ile beraber Çil Hara Hıs gelir. Alıp Möke hazırlanıp savaşa gitmeden evvel bakar ki sevgilisi Hıyan Arığ altı aylık hamiledir. O savaştayken de Altın Çüs büyük bir hızla yetişir. Sabaha karşı Hıyan Arığ çocuğu doğurur. Çocuğu babasının doğduğu andaki gibi Kara Sarı Kulun adındaki at gelip Hıyan Arığ'a kendisine vermesini söyler. Babası da aynı şekilde doğmuştu ve kaderleri aynı olur. Hıyan Arığ çocuğu Kara Sarı Kulun ata bindirir ve at yola çıkar. Alıp Möke doğacak çocuğu için fedakarlıkta bulunup baba dürtüsü ile çocuğunu korumak için hiç düşünmeden canını ortaya koyar.Bu yönüyle koruyan kollayan baba arketipi özelliğine sahiptir. Aynı zamanda otoriter yönetici olduğu için baba arketipinin hem kolektif hem

de bireysel özelliğine sahiptir ve bu özellik ilerleyen bölümlerde çocuğuna fazlası ile yansıyacaktır.

Peşinden de dağda babasının peşine takılan yaratık gibi kurt formunda Huu İney takılır. Kara Sarı Kulun at Kara Dağ'a gelir ve orada onun yanına Altın Çüs'ün iki çocuğu gelir. Kök Molat ile Huu İney'i öldürmeye çalışsalar da kaçar. Kök Molat kurdun peşine düşer, Ah Molat da çocuğu ve atı ardına alıp yurduna gider. Ah Çibek Arığ çocukları doyurur. Küçük çocuğa canlı ve alevden zırh verirler. Çocuk dayanabilirse dayanır, dayanamazsa yanıp köl olur. Çocuk zırhı giyer, tahta çıkıp kendisine ad verilmesini ister. Sonra da kuşanıp atını hazırlar. Ak Molat çocuğa Üzüm Han adını verir. Üzüm Han babasının ve annesinin yurdunun altı aydır savaşta parçalandığını söyler ve oraya gideceğini söyler. Ah Molat da beraberinde gitmek istediğini söyler ve giderler. Üzüm Han Ot Han'ı babasının elinden alarak öldürür, Altın Çüs de Çil Hara Hıs'ı öldürür. Üzüm Han daha sonra babası ve Altın Çüs'e selam vermeden şiddetle bakıp gider. Çocuk da henüz doğar doğmaz babası gibi macera dolu bir serüvenin, kaosun içerisinde doğar. Bu da hayatı boyunca öyle bir yaşam sürme güdüsü doğuracaktır. Babasından ayrı büyüyüp erginleşmesi kısmen olumludur ve bağımsız bir çocuk olmasını sağlar. Çocuğun psişik gelişim sürecinde ve bireyleşmesinde babasından kopuş bu açıdan bakıldığında olumludur. Çocuk aynı zamanda kolektif ve bireysel baba arketipinden yönetici, savaşçı, otoriter bir yapı edinir. Ancak bu enerjinin bilinçdışına aşırı akımı sonucu çocuk cihan hakimiyeti ve kendisinden başka bir yiğidin olmamasını ister. Bu uğurda kendisini kurtaran babası ve Altın Çüs'e bile düşmanlık besler. Babasız ve maceralı erginleşmenin olumsuz tarafı da budur. Çocuk bunun sonucunda kaçınılmaz olan yıkıcı, korku uyandıran, ölüler dünyasını çağrıştıran birisine dönüşür. Sonraki süreçte babasının yanında olup olmamasını önemsemez ve savaşçı gölgesi ile serüvenden serüvene koşar ancak babası onu sabırla takip edip destekler, dediklerini yapar. En sonunda da çocuk Altın Çüs'e yenilince her şeyi kabullenir, babasının gönlünü alır, evlenir, yurtlarında huzur içinde psişik bütünleşmeye varır. Genel olarak baktığımızda Alıp Möke bakan, büyüten, hayat veren, koruyan, kollayandır. Fakat eğiten ve yön veren değildir. Son aşamada bunu yapan Altın Çüs'tür. Gene babasından bağımsızlığı, otoriteyi, yöneticiliği, cesurluğu, savaşçılığı, kahramanlığı alır. Ancak bunlarla beraber otorite altında ezme, ölüler dünyasını çağrıştırma, korku uyandırma ve kaçınılmaz yıkıcılığı da babasından

edinir. Dolayısıyla Alıp Möke bir baba arketipi olarak hem olumlu hem de olumsuz özelliklerle destana yansımıştır.

Altın Çüs çocukları Ah Molat ve Kök Molat tarafından esir alınmış, vurulmuş ve öldürülmek istenmiştir. Alıp Möke Altın Çüs'ün imdadına yetişir ve onu kurtarır. Altın Çüs iki yiğidin (Ah Molat ve Kök Molat) oğulları olduğunu söyleyerek cezayı Alıp Möke'ye bırakır. O da babalarına baba dedirtir. Altın Çüs kamçısı ile eşi Ağ Çibek Arığ'ı döver ve çocukların kimden olduğunu sorar. Eşi çocukların ondan olduğunu söyler ve babası Ah Han da öyle olduğunu, çocukların da ona çekmiş olduklarını söyler. Altın Çüs düşünüp hak verir. Çocuklardan her ikisi de daha sonrasında Üzüm Han'ın peşine takılarak onun sözünden çıkmazlar. Ondan bağımsız hiçbir karar alamazlar ve bireyleşemez, psişik bir bütünlüğe varamazlar. Tüm bunların arka planında anne ve baba arketipleri yatmaktadır. Anne arketipindeki oedipus kompleksinden ve puer arketipine bürünüşlerinden bahsetmiştik. Çocukların bu olumsuz yönlerinin bir diğer temel sebebi babadır. Baba otorite altında ezen, yıkıcı, ölüler dünyasını çağrıştıran, yönlendirmeyen, yetiştirmeyen bir baba arketipindedir. Çocukların babadan kopuşu bilinçdışı süreçte ve bireyleşmede en önemli özelliklerden biri olsa da bunun aşırı hali olumsuz psişik rahatsızlıklara yol açabilmektedir. Babaları Altın Çüs'ten kopmaları onları bireyleşme yoluna koymuştur ancak Altın Çüs bu yolda onları hiç yönlendirmemiş ve yetiştirmemiştir. Çocuklar adeta babasız büyümüşlerdir. Çünkü içici Altın Çüs'ün tek işi maceradan maceraya koşmak olmuştur. Bu durumda baba otoritesinden mahrum kalan çocuklar anneye sığınmışlardır. Bireyleşme yolculuğunda tüm kararlar anneye bağlı olduğu için bu onları kısmen anneye bağımlı birer puer arketipine çevirmiştir.

Çocukların şiddet tutkusu baba arketipinin yıkıcı otoritesinden gelmektedir. Bu hem kolektif bilinçdışından hem öz babadan yani bireysel bilinçdışından gelen bir etkidir. Babadan otoriteyi değil yıkıcılığı almışlardır. Çocukların babaları da tamamen savaşçı ve ömrünün sonlarına dek her şeyi kanla çözen bir kahramandır. Çocukların babalarına saldırmalarının temel sebebininoedipus kompleksi olduğunu yazmıştık. Buradaki şiddet tutkusu ise baba arketipinden kaynaklıdır. Ayrıca çocuk Üzüm Han'ı da babasından dayak yedikleri için öldürmeyi düşünmüşlerdir. Burada gene kaçınılmaz, yıkıcı, ölüler dünyasını çağrıştıran özellikler görülmektedir.

Babadan edinilemeyen ve öğrenilemeyen otorite ve bağımsızlık ile anneden gelen puer arketipi etkisi ile çocuklar (özellikle Ah Molat) çıktıkları bireyleşme yolculuğunda kendi kaderlerini çizememiş ve Üzüm Han'ın otoritesi altında bağımlı ve pasif birer tipe dönüşmüşlerdir. Ah Molat Üzüm Han'dan herhangi bir emir gelmediği için Huu İney'i bile öldüremez ve hatta kendisinin karşısında dans edip halka maskara olmasına hiçbir tepki gösteremez. Tüm bu pasifliğin sebebi baba arketipinden edinilemeyen yönlendirme, otorite ve kendi kaderini çizememe özellikleridir. Dolayısıyla genel anlamda baktığımızda Altın Çüs bir baba arketipi olarak karşımıza olumsuz bir görünüm çizer.

Alıp Hara Han'ın iki çocuğu vardır: Alıp Hartığa ve Çil Hara Hıs. Alıp Hara Han'ın oğlu Alıp Hartığa savaşta doğum yapan Alıp Han'ın eşi Altın Arığ'a bebeği nereye sakladığın sorar, cevabını alamaz ve anneyi işkence ile feci şekilde öldürür. Ardından da bebeğin peşine düşer. Burada bebeği yakalamak için bir büyücü ile anlaşır ve hile ile bebeği yakalar. Zararsız bebeği ve onu taşıyan küçük atı işkence ile feci biçimde öldürür. Sonrasında da bebeği diriltmeye çalışan Altın Çüs'e gene engel olmak ve onun kanını da akıtmak için büyücü iletekrar anlaşıp hile yapar ve kara bir ırmağa dönüşüp yer altına akar. Tam Altın Çüs'ü öldürecekken oyuna gelip bebeği öldürdüğü biçimde öldürülür. Çil Hara Hıs da kardeşi ile beraber Alıp Han'ın yurdunu yıkar. Sonrasında da intikam almaya gelen Alıp Han oğlu Alıp Möke'nin elinden kurtulunca bir sür sonra saldırıya geçer ancak bu sefer infaz edilir.Çocukların her ikisi de babaları ile beraber destanda anti kahramanlardırlar. Babaları karanlık, ölüm ve ölüler dünyasını çağrıştıran, korku uyandıran, otorite altında ezen ve kaçınılmaz olan yıkıcı babadır. Çocuklar da babalarının etkisinde yönlendirilerek savaşa sürüklenmişlerdir. Tıpkı babaları gibi kan tutkunu, hilebaz ve korku uyandıran otoriter çocuklardırlar. Yolculuklarının tamamı diğer kahramanların aksine olumsuz yöndedir. Onun yolunda birer ölüm diyarına dönüşmüşlerdirler. Tek amaçları destanda olumsuz işler gerçekleştirmektir. Bireyleşmedeki olumsuz ne kadar özellik varsa hepsini edinmek için yola çıkmış gibidirler. Bu özellikler de kolektif ve özellikle de bireysel babadan geçmedir. Dolayısıyla destandaki Alıp Hara Han çocuklarını anti kahraman yönünde eğiten olumsuz bir baba arketipi sergilemiştir.

#### 4.3.4.2.Altın Arığ Destanında Baba Arketipi

Çibetey yurdunun işgali ve halkının göç ettirilmesi üzerine halkını kurtarmak için yola çıkar ve bu sırada tapınaklarla ağaçlara oradan geçtiğine dair yazılar yazıp imza atar ki oğlu onun izini sürebilsin. Bu sırada oğlu henüz doğmamıştır, eşi hamiledir. Oğlu doğar ve onun izinden giderek savaşta yanında büyük bir kahramanlık sergiler. Sonrasında da Altın Arığ tarafından kahramanlığı üzerine çocuğa erginleşmesinin sembolü olarak Kanlı Kılıç ismi verilir.

Çocuğun bu kahramanlığında baba faktörü anneninki kadar önemli bir yerdedir. Mitik bir destan olduğu için içerisinde olağanüstülükler mevcuttur ve çocuk bir anda büyümüş, er seviyesine gelmiştir. Annesinin de onu savaşa yollamasıyla beraber han olan babasının izinden gitmesi onun puer arketipine dönüşmesini yani anneye bağımlı bir yaşam sürmesini engeller. Ayrıca babasının otoriter bir konumda olması ve yolda onu adeta savaşa davet etmesi de babasından geçen otorite, cesaret, kahramanlık ve yönlendirme işlevleridirler. Bu yönlendirme sayesinde han izinden gidecek ve han olacaktır.

Savaşın ardından halası Altın Arığ'ı dinleyip evlenir ve sonrasında da gene yurda döner ancak yurdu işgal edilir, babası öldürülür, halkı göç ettirilir ve halası olan olağanüstü varlığın gelmesini, destek vermesini bekler. Bu destek gelmeyince büyük üzüntüye kapılır. Desteğin gelmesinin ardından yurt kurtulur ve hanlar yurdun hanı olarak her şey yoluna girdiğinde kendisini han ilan ederler. Baba arketipindeki Çibetey'in burada olumsuz bir etkisi de mevcuttur. Baba çibetey de tıpkı çocuk gibi daima Altın Arığ'ın desteği ile zor durumlardan kurtulmuş ve hayatta kalmış, hanlığını korumuştur. Bu beklenti babadan çocuğa da geçmiştir. Yani Altın Arığ koruyucu bir arketip gibi babadan oğula bilinçdışında geçen bir işlev görür. Çocuk bu yüzden onun korumasızlığında pasif bir görüntü çizmiştir. Bu da babasından geçen olumsuz bir yöndür.

Babanın otoriter, tiran veya diktatör bir yönü bu karakterde mevcut değildir. Bu yönüyleyse Çibetey gene baba arketipinde olumlu bir çizgi çizmiştir. Baba oğul çatışmasının yaşanmamasının en önemli faktörü burada baba arketipi Çibetey'dir. Çibetey, oğlu Kanlı Kılıç han seçildikten sonra kılıcını bırakır ve sıradan bir yaşama döner. Bu, Çibetey'in baba arketipinde otoriter gücün bir gölgeye dönüşmediğini ve onun bireyleşmesini göstermektedir. Aksi taktirde babanın bu gücün kudreti ile gözü

dönebilir, büyük bir felaket yaşanabilirdir. Bu çocuğa da olumlu yansır ve çocuk yurdunu babasından aldığı görevle çok iyi bir şekilde tanzim eder.

Her iki destanda baba arketipinin sonucuna bakıldığında Altın Çüs destanı birçok baba arketipi barındırırken Altın Arığ destanında ise sadece belirgin biçimde baba arketipinde olan bir tipleme mevcuttur. Altın Çüs destranında hem olumlu hem olumsuz baba arketipkleri mevcuttur. Bunlardan Alıp Han seven, hayat veren, yönlendiren, koruyup kollayan, destekleyici, geliştirici işlevlere sahip olumlu bir baba arketipidir. Alıp Hara Han ise çocuklarını da karanlık, yutan, ölüm ve ölüler dünyası, korku uyandıran, otorite altında ezen ve kaçınılmaz olan yıkıcı birer anti kahramana dönüştürmüş olumsuz bir baba arketipidir. Altın Çüs'ün babası Ah Han destanda sadece bir iki kez bahsedilmesine rağmen oğlu üzerinde çocukluğundan kalma büyük travma ve etkilere sahip olumsuz bir baba arketipidir. Altın Çüs'ün kendisi ise çocuklarını yönlendirmemesi, otorite öğretmemesi, cesaret verememesi ve kendi kaderlerini bağımsız bir şekilde çizme özelliği veremediği için olumsuzdur. Aynı zamanda çocuklara şiddet tutkusu geçişine sebep olmuş ve pasif birer Puer arketipi olmalarının temel etkenlerinden biri olmuştur. Bu yönleriyle Altın Çüs olumsuz bir baba arketipidir. Altın Çüs destanında Üzüm Han'ın babası Alıp Möke bir baba arketipi olarak hem olumlu hem de olumsuz özellikler barındıran ve bu yüzden çocuğuna geçen bu özellikleri ile çift yönlü bir baba arketipi çizgisindendir. Altın Arığ destanında Çibetey hem olumlu baba hem de olumsuz baba özellikleri taşıyan baba arketipinde yer alır. Oğlu Kanlı Kılıç'ın hem cesur bir yiğit olmasını, hem iyi bir han olmasını sağlamakla beraber halasının bağımlılığında kısmi puerliğe sebep olur.

### 4.3.5. Yetim Arketipi

Babasız anlamına gelen yetim arkletipi sadece babasız anlamında değildir. Kahraman gerçek anlamda olduğu gibi mecazi anlamda da yetim olabilir. Carol S. Pearson, babasızlığı yahut babasız, kimsesiz kalma hissini insanın cennetten kovulması ile bağdaştırmıştır. Kendisini kimsesiz hissedenler yahut babası olduğu halde babasız büyümüş gibi hissedenler de yetim arketipine dahildirler. Bunlar, haksızlığa uğramış, mücadele eden veya etmek zorunda bırakılan, hayatın zorlu sınavlarına tabi kılınan kişilerdirler. Masumlar kendilerini yalnız, terk edilmiş hissettikleri için başkalarına sığınma ihtiyacı hissedebilirler. Bunun sonucunda da eşitlik ilkesini arar ve bağ kurmak, aidiyet hissine sahip olmak isterler. Ancak aynı zamanda bu, onları

manipülatör birer kişiye de çevirebilir. Dışarıda kalma ve dışlanma korkuları onlarda bu arketipin bir zaaf doğurmasına ve kendilerini bir şeylere ve birilerine kaptırma ve kaybetmelerine sebebiyet verir. Bu da kolayca hayal kırıklığına uğramalarına sebebiyet verebilir çünkü yetim, toydur. Yetim arketipi küçük bir monomit gibidir. Monomit gibi yetim, masumiyetten başlar ve dış dünyaya açılıp hayal kırıklığına uğrar, acı çeker ancak dayanıklı olması gerekir. Böylece gerçeği, acıyı, ölümü kavrar ve yetişkinleşir yani bireyleşir. ‘’Yetim arketipinde, masum kahraman bu süreci aşmak için önce kendi benliğinin olumsuz ve umutsuz yönleriyle yüzleşmeye başlar. Temel meselelerden biri güvensizlik ve kendini suçlama olarak görülür. Bu durumu aşmanın yolu da ‘öykülerini anlatma, sevgi (şefkat ve ilgi görme), gerçek suçluyu tespit etme, yaşam sorumluluğu üstlenme’ ile mümkün olabilir.’’ (Tekgül, 2020, 84-85) Böylece babasız çocuk yalnız geçirdiği çocukluğun ardından hayal kırıklıklarını, acıları aşıp geride bırakır veya bir manipülatöre dönüşür ya da kendi hikayesini anlatan bir kahramana dönüşür.

#### 4.3.5.1.Altın Çüs Destanında Yetim Arketipleri

Alıp Möke henüz doğar doğmaz yurdundan ayrılmak zorunda kalır, aksi takdirde öldürülecektir. Babası ve annesini de kaybeder. Dolayısıyla cennetten kovulma çocuğun henüz doğum anında başlar ve direk yetim arketipine bürünür. Daha sonra işkence ile öldürülür ancak kanından bir dereye, ağaca ve guguk kuşuna dönüşerek sonra tekrar dirilir ve tekrar insan formuna dönüştürülür. Hemen ardından babasını ve annesini yurdu ile beraber kurtarmaya gider ancak sadece annesini diriltebilir. Yani aslında bakıldığında haksızlığa uğramış, mücadele eden veya etmek zorunda bırakılan, hayatın zorlu sınavlarına tabi kılınan bir yetimdir. Yalnız ve terk edilmesi de diriltildiği Altın Çüs’e sığınma ihtiyacı ile karşımıza çıkar. Bunun yanında annesini diriltmesi de annesine sığınmadır. Çünkü birileri ile aidiyet bağı kurması gerekmiştir. Bu da toyluğundan kaynaklı bir durumdur ki gene bu özellikler de yetim arketipinden kaynaklıdırlar. Alıp Möke monomit gibi masumiyetten başlar, dünyaya açılıp hayal kırıklığına uğrar çünkü doğar doğmaz ailesini kaybeder ve kendi de katledilir. Yeniden doğarak dayanıklı olmayı öğrenmir, ölümü yaşayıp kavrar ve bireyleşir. Alıp Möke’de aynı zamanda kendisini suçlama da mevcuttur. Bunun sebebi annesinin kendisi yüzünden öldürülmesidir. Nitekim bundan dolayı annesini diriltir. Alıp Möke ayrıca bu güvensizlik ve kendini suçlamayı aşmak için öyküsünü bir kuş formundayken ağıt

olarak anlatır. Altın Çüs ve diğer yakınlarından gördüğü sevgi ile ve yaşamın sorumluluğunu üstlenmeyle de bu durumu atlatır.

Alıp Möke'nin yurdu istila edilince eşi Hıyan Arığ doğacak çocuklarını ata bindirip uzaklaş kaostan uzaklaştırır. Dolayısıyla çocuk da babası gibi doğar doğmaz cennetten kovulan insan gibi yurdundan ayrılmak zorunda kalır. Böylece çocuk da haksızlığa uğramış ve mücadele etmek zorunda bırakılmıştır. Ardından da hayatın zorlu sınavlarına tabi tutulur. Yani doğar doğmaz yetim arketipine bürünmüş olur. Toy çocuğu kurt formunda Huu İney takip eder. Babasını kurtaran Altın Çüs'ün çocukları Ah Molat ve Kök Molat kurtarırlar. Bu, toy çocuğun güvensizken ve umutsuzken sığınacak liman arayışından kaynaklıdır ve kendisine ait olabileceği birileri, bir yurt arar. Çocuk ilk sınavının ardından isim alarak hızlıca büyüyüp kahraman formuna bürünür. Ardından da yaşamın sorumluluğunu üstlenir ve halen işgal altında olan yurdunu, anne babasını kurtarmak için yola çıkar. Suçluları bulup infaz ettikten sonra diğer kendini kanıtlama serüvenlerine girişir. Çocuk monomitte olduğu gibi masumiyetlle başlar, acı çeker, yeniden doğar, aidiyeti bulduğunu sanar, hayal kırıklığına uğrar, mücadeleye girişir, acı ve ölümü kavrar, kendi benliğinin olumsuz yönleri ile yüzleşir ve bunlarla barışarak bunları aşar, bireyleşir.

Altın Çüs henüz doğmadan ya da henüz çocukken babası Ah Han'ı kaybetmiştir ya da onsuz yaşamıştır. Çünkü ipuçlarından çıkartılan iki ihtimal bunlardırlar. Her ikisinde de henüz çocukken ya somut olarak ya da mecaz anlamda babasız büyüdüğü için yetim arketipi olarak destandaki yerini alır. Sonrasında da yurdundan ayrılıp, yer yer de mecburi ayrılışlarla cennetten kovulmuş insanı çağrıştırır. Altın Çüs babasızlığın verdiği yalnızlıktan dolayı aidiyet duygusunu en çok arayan kahramanlardan biridir. Bu yüzden bir kuş ile bağ kurar ve empatiden dolayı onu kardeş edinir. Destanda öldürülmüş bir çocuk olan alıp Möke, akan kanından kuş formuna bürünür ve yaşadıklarını, öldürülüşünü, yetimliğini haykırır. Uzaklarda at sürerken bunu duyan Altın Çüs hemen empati kurar ve onun derdi ile dertlenir ve çocuğu yeniden diriltmek için ölüm dolu maceralara atılır. Bu atıldığı maceralar ve aldığı risklerin tamamı toyluğundandır. Toyluğunun temel sebebi de aidiyet duygusudur. Yalnız, terk edilmişlik hissiyatı dolayısıyla başkalarına sığınma ihtiyacı hisseder. Bunun sonucunda da eşitlik ilkesini arar ve bağ kurmak, aidiyet hissine sahip olmak ister. Bu hissin kaynağında da babasızlık, dostunun olmayışı ve bir kardeş isteğidir. Nitekim bütün riskleri alıp ölüme meydan okuyarak çocuğu diriltir ve hemen ardından onu

kardeşi kendisini de çocuğun ağabeyi ilan eder. Ama hemen ardından manipülatörlük devreye girer. Çocuğu savaşa sürükler ve kendi gibi bir yolcuya çevirmeye çalışır. Kısmen de bunu gerçekleştirir ancak sonrasında bireyleşme adımlarıyla beraber bundan vazgeçer. Babasız büyüdüğü macerada kardeş edinip aidiyetini tamamlar, ölümü kavrar, toyluğu atlatıp bir kahramana dönüşür, sevgiyi dostlukta bulur, suçluları alt eder güvensizliği aşar ve böylece tam anlamıyla psişik bütünlüğünü sağlar, bireyleşir.

Altın Çüs destanında Ah Molat ve Kök Molat bir babaya sahipler ancak çocukların babası Altın Çüs bir gezgin biçiminde daima serüvenden serüvene koşmaktadır. Çocuklar ise babalarından mahrum bir biçimde büyümüşlerdirler. Bu yüzden de destanda yetim arketipi kategorisinde yerlerini alırlar. Alıp Möke ve Üzüm Han gibi yurtlarından olmazlar ancak Üzüm Han ile çıktıkları yolculukta hayatın gerçekleri ie karşılaşırlar ve bu da yetim arketipinin toy özelliğine girer. Çocuklar o kadar toydurlar ki hayat çizgisinde kaderlerini belirlemekten neredeyse tamamen mahrumdurlar bu serüvende. Aidiyet duygusu altında Üzüm Han'a bağlanırlar ve onunla beraber savaşlarda defalarca ölümle burun buruna gelirler. Üzüm Han onlara ne yaparsanız yapın demesine rağmen gidecek yer bulamazlar ve bu yüzden onun yanında kalırlar. Bu da dışarıda kalma korkusu ve aidiyet eksikliğidir. Bu aidiyet eksikliğinin temel sebebi babadır. Bu yüzden Üzüm Han tarafından da defalarca hayal kırıklığına uğratılırlar. Düşman Huu İney'i ele geçirmelerine rağmen Üzüm Han'a ne yapalım dediklerinde ölüm emri vermediği için düşmanın dansına bile göz yumar ve halka maskara olurlar. Babalarına olan güvensizlikleri dolayısıyla düşmanı son ana dek bu şekilde yanlarında taşırlar. Dünyaya açılsalar da, bireyleşme yoluna girseler de özellikle Ah Molat bu yolculukta bireyleşemez ve sonunda psişik bozukluklarla, eksikliklerle babaları tarafından yurtlarına geri gönderilirler. Oysa çocukların yapması gereken yaşam sorumluluğunu üstlenmektir. Kahraman olarak çıktıkları yollda Kök Molat bunu kısmi olarak başarsa da Ah Molat bunu başaramaz. Sevgiden yoksun, öykülerini anlatamamış, istismar edilmiş, güvensiz ve kendilerini suçlayan birer tip olarak yarım kalırlar. Terk edilmiş ve yalnızlık hissiyatı içerisinde kalıp hayal kırıklıklarına uğramışlardır. Bu yüzden yetim arketipinin son evresinde küçük monomit olarak değerlendirilen bu arketipte kendilerini gerçekleştiremez ve tam manasıyla bireyleşemezler.

#### 4.3.5.2.Altın Arığ Destanında Yetim Arketipleri

Çibetey henüz çok küçük yaşlar itibariyle babasız büyümüş bir yetimdir. Çibetey bunun üzerine Piccen Arığ ve İcen Arığ denen iki kız kardeş tarafından büyüyüp han olana kadar yetiştirilecektir. Onlar tarafından yetiştirilirken bir gün oyunu bırakıp ablalarının yanına gitmediği için, abla sözü dinlemediği için Picen Arığ onu feci biçimde döver. Akşamında bütün gün yalnız kaldığı için dağda ablasını bulmaya gider ve onları görünce koşarak yanlarına gider ancak ablası onu ak bir kayanın içerisine götürüp öldürür ve yerine han olur. Burada tipik bir yetim arketipi ile karşılaşmaktayız. Çocuk acılar çekip haksızlığa uğrayan bir çocuktur ancak hala sığınma ihtiyacı duyduğu için katiline koşarak sarılır ve böylece öldürülür. Bu, çocuğun, yetimin toyluğunun göstergesidir ancak çocuk bu şekilde hayatı öğrenir. Burada aynı zamanda cennetten kovulma da mevcuttur. Çocuk kendi han varisi olduğu topraklardaki halkı kaybetmiş ve dolayısıyla topraklarından uzaklaşmış yani cennetten kovulma hissiyatındadır.

Çocuk yeniden diriltilir ve Altın Arığ ile Hulatay'ın korumasına girer. Ancak halkını kurtarma yolunda Hulatay da onun hanlığına göz diker ve onu öldürür. Fakat Altın Arığ'ın korkusundan çocuğu yeniden diriltir. Sonrasında da çocuğun aklına girerek Altın Arığ'ı ona kötüler ve asıl kruyucu yerine katiline güvenip koruyucusunu kendisinden uzaklaştırır. Bir gün de Hulatay ve eşinin tuzağına düşüp kimin yaşça daha büyük olduğunun anlaşılması için Hulatay ile güreşir ancak kaybeder. Bu hanlığını kaybettiğini de gösterir ancak tam bu esnada Altın Arığ çocuğun koruyucusu olarak zekice araya girip Hulatay ile güreşip onu yener ve Çibetey'in hanlığını korur. Hulatay'ın eşi ise Altın Arığ'ı saldırgan bir katil damgası ile kötüler ve gene onu Çibetey'in aklına girerek uzaklaştırırlar. Ve çocuk gene katillerine sarılmış olur.

Çocuk o kadar yalnızdır ki toy olduğu için kandırılmaya çok müsait bir durumdadır ve bu durumda iken sığınacak liman arar. İlk liman da bizzat katili olur ancak buna bile bile sığınır çünkü sevgisiz ve kimsesiz büyümüş, koruyucuları onu öldürmüştür. Ancak bu koruyucusu da onu öldürmesine rağmen ona sığınır ve asıl koruyucunun Altın Arığ olduğunu fark etmez. Onun zaafı dışarıda kalma ve kimsesiz biçimde dışlanmadır. Bu da onun kolayca hayal kırıklığına uğramasına sebep olur. Ki bunu defalarca haksızlığa uğrayarak tecrübe eder. Ancak çocuğun dayanıklı olmasının şartı zaten toyluğunun acı ile yoğrulmasındadır.

Yurdundaki halk işgalin ardından tekrar başka topraklara sürülür. Bunun üzerine Hulatay'ın fikri olan başkalarının halkına göz dikmenin hata olduğunu kendi söylemi ile kabul eder ve halkını kurtarma yoluna çıkar. Bu da ilk kez toyluğun ardından haksızlığa ve kandırılmışlığa verdiği tepkidir. Bunda evliliğinin de etkisi vardır. Evlendikten sonra animası sayesinde yalnızlığını atlatmış ve ihtiyacı olan şefkat, sevgi ve sadakati bulmuş; toyluğu aşma sürecine girmeye başlamıştır. Halkını kurtarma yolunda Hulatay ile kendi doğmamış çocuğu konusunda çatışır. Kendisi ile alay edilmesi üzerine buna karşı çıkar ve bu da onun ikinci ciddi tepkisidir. Hulatay tarafından öldürülüp onca haksızlığa rağmen bu kez burada onunla savaşacak kadar ciddi bir tepki vermiştir. Bu da bireyleşmesinde, olgunlaşmasında ve yetim arketipinin gölgesinden kurtulma konusunda önemli bir gelişmedir.

Çibetey hanlığı boyunca kutsal topraklardan, cennetten, hanlığından sürgünde yaşamış gibidir. Halkını Altın Arığ sayesinde kurtardıktan sonra Hulatay eşinin büyüsünden kurtulur ve Çibetey'e hainliği de böylece son bulur. Fakat bir süre yurtta ailesiyle han olarak huzurlu biçimde yaşadıktan sonra yurdu işgal edilir ve tekrar öldürülür. Sonrasında da eşi onu kişi dirilten su ile yeniden diriltir ve halkı da Altın Arığ tarafından kurtarılır. O ise bunun ardından hanlığı ve kılıcını bırakır, çocuğu han olur. Sonrasında da yurdunda ailesi ile huzurlu bir biçimde yaşar.

Görüldüğü üzere doğumundan yaşlılığına dek yurdundan cennetten kovulmuş gibi uzak kalan bir han çocuk yetim arketipinde küçük bir monomiti temsil eder. Çibetey acılarla yoğrulmuş, ihanetlerle olgunlaşarak kendisini yoğurmuştur. Hayal kırıklıkları ile acı çekse de böylece ölümü ölüm ile de kavrayarak yetişkinleşir, yani bireyleşir.

Hulatay aslında yetim bir biçimde büyümüştür. Fakat bunlar olağanüstü mitik anlatılar oldukları için içerlerinde olağanüstü motifler de barındırırlar. Huu İney altmış yıl yurdundan uzaklaşmış ve altmış erkekle evlenmiş ancak hiçbirinden çocuğu olmamıştır. Bu olağanüstü varlık yurdu dağılınca yurdunu kurtarma telaşında kurt şeklinde koşarken karşısında bir yiğit belirip ona anne der ve o da şaşırıp hiç çocuğu olmadığını söyler. Fakat çocuğun anlatması sonrası bir gün Kızıl kum vadide sıcaktan koşarken hızından çocuğu doğurup düşürdüğünü fark eder. Bunun sonradan farkına varır. Çocuk da orada büyür ve yiğitlik çağında kendi kendisine Hulatay adını verir. Aslında bakılacak olursa Hulatay tam olarak bir yetim arketipindedir. Bu yetim çocuk sonradan annesine kavuşur ve bu anne de olağanüstü güçlere sahip olağanüstü bir

varlıktır. Ancak babaya dair hiçbir ayrıntıya girilmez. Huu İney çocuğa hamile iken baba ortada yoktur. Destan boyunca da hiç yer almaz. Annesi ile de sadece yukarıda bahsedilen kısım mevcuttur yani aslında öksüzdür.

Hulatay cennetten kovulma mecazını tam olarak yaşamıştır. Kendi yurdunda bile doğmamış ve büyümemiş, bir kum vadisinde bir başına yetişmiştir. Sonrasında da yaşlılığına dek Çibetey'in yurdunda ve savaşlarda hayatı geçer. Dolayısıyla yaşlılığına dek asla bir yurdu olmaz. Bu da onun kendisini kimsesiz hissetmesinde önemli bir faktördür. Asıl faktör yetimliktir ve bu yüzden annesini bulur bulmaz ona sığınır, çünkü sevgi ve sığınacak bir şefkat limanı aramaktadır ancak onu da hemen kaybeder. Hulatay Pora Ninci tarafından büyü ile kendisine bağlanmış bir kocadır. Pora Ninci de güç istencindedir ve buna Hulatay üzerinden Çibetey'in yurdunu alarak ulaşmaya çalışmaktadır. Bu da Hulatay'ın sığındığı yanlış liman (Pora Ninci) tarafından manipüle edilmesine ve kullanılmasına neden olur. Bununla beraber yurtsuzluk onun Çibetey'in yurduna göz dikmesine ve bir manipülatöre dönüşmesine sebep olur. Yetimliğini de kullanarak Çibetey'i duygusal anlamda kandırır ve yurduna sahip çıkmaya çalışır ama bunu başaramaz ve hem oğlunu hem de kendi canını kaybeder. Bunun kaynaklarından birisi de güvensizliktir. Bu güvensizlik de eşinden kaynaklıdır. Oğlu eşinin kinle beslenmesi yüzünden öldürülür. Kendisi de Pora Ninci'den ayrıldıktan sonra her ne kadar Çibetey ile çıkarsız bir dostluk yaşasa da artık yurdu olarak benimsediği Çibetey'in yurdunu korurken can verir. Yani eşinin ardından Artık Çibetey'in saflığına karşı bir güven duygusu geliştirmiş ve yurdu için canını dahi vermiştir. Bu can verme de gene aidiyet duygusu sebebiyledir. Oğlunu kaybı hayal kırıklığı iken hemen ardından yurdunu kaybı ve bu uğurda canından olması da gene ayrı bir hayal kırıklığıdır. Böylece artık ölümü de kavramış olur. Tüm bu acılar ve manipülatörlükler ile geçen hayatın içerisinde zamanla bireyleşme de Çibetey ile beraber gerçekleşir. Kahraman Çibetey'in eşi tarafından yeniden diriltilir ve bunun ardından kılıcını bırakarak sıradan bir yaşam geçirmeyi tercih eder. Bu da güven ve aidiyet duygusunu sağlaması, ölüm ve yalnızlık korkusunu yenmesi anlamına gelmektedir. Böyelece kahraman artık bireyleşmiştir.

Altın Arığ olağanüstü bir varlıktır. Bu olağanüstü varlığın doğumu da doğal olarak olağanüstü bir biçimdedir. Bu varlık kendiliğinden yaratılmış bir varlık olarak geçmektedir. Keza atı da aynı şekilde… Yani babasız ve annesiz bir doğum… Bu da onu yetim arketipi kategorisine ekler. Alp Han'ın yurdunu ve soyunu korumakla

görevli bir yaradılışa sahiptir. Alp Han ve eşi öldükten sonra onun öksüz oğlu Picen Arığ ve İcen Arığ tarafından yetiştirilir. Fakat Altın Arığ ve olağanüstü atı bu süreçte ak bir kayanın içerisinde uyku halinde bilinçsiz bir biçimde uyumaktadır. Onun görevi ise yurt ve varis tehlikeye düşerse başlayacaktır. Fakat bu olağanüstü varlık yurdun koruyucusu olduğu için İcen Arığ onu henüz doğmadan öldürmek ister ancak beceremeyince babası Altın Sayzan bunu büyülü silahıyla yapar ve atı ile beraber öldürür. Ardından da İcen Arığ yurdun hanı olur. Altın Arığ yetim arketipinde acı çeker ancak dayanıklı olması gerekir. Böylece gerçeği, acıyı, ölümü kavrar ve yetişkinleşir. Yetim arketipi olarak gene haksızlığa uğrar ancak diğerlerinden bir farkla: Henüz doğmadan haksızlığa uğrar.

Altın Arığ Huu İney tarafından halkı kurtarması ve varis Çibetey'i koruması için atı ile beraber kişi dirilten su ile yeniden diriltilir. Ardından halkı Çibetey ve Hulatay ile kurtarmaya giderler ancak yolda Altın Arığ henüz bilinçsizdir ve bir insan bilincine tam erişememiştir, görev bilincine de… Hulatay bundan faydalanıp Çibetey'i öldürür ve onunla evlenmekten söz eder ancak o gene hiçbir şey anlamaz. Sonrasında Tibet Han adındaki yiğit onunla konuşarak bilincini yerine getirir. Hulatay bunu anlayıp Altın Arığ'ın gazabından korunmak için Çibetey'i yeniden diriltip düşmanları öldürür ve halkı kurtarır, onunla dost olur. Altın Arığ dönünce bunu görür ve bir şey yapmaz. Ancak halkı yurda geri getirdiklerince Hulatay Çibetey'i altın Arığ'a karşı dolduruşa getirerek Altın Arığ'ı bir nevi çobanlıkla görevlendirir. Dolayısıyla yetim dışlanır. Doğumunun amacı zaten mücadele etmek ve fedakârlık olan Altın Arığ buna mecbur biçimde yaratılmıştır. Ancak bunu yaparken yalnız bırakılır ve terk edilir. Bu haksızlığa da göz yummak zorunda kalır. Bu da onun yaradılışı gereğidir ancak bu da yetim arketipinin temel özelliklerinden biridir. Henüz toy olduğu için de bir şey yapamamaktadır ve aynı zamanda tam bir bilince ulaşamamıştır. Bu da onun rahatça sömürülmesini sağlar. Ancak bu toyluğun sebeplerinden ve tepkisizliğin sebeplerinden biri de dışarıda kalma ve iyice dışlanma korkusudur, çünkü bu yaradılış görevinden men edilmesi demektir. İşte bu yüzden de yetim güçlü olmak zorundadır.

Hulatay Çibetey'i eşinin tuzağı ile güreşte yenip han olacakken Altın Arığ görevinin başına geçer ve Hulatay'ı yener ancak öldürmemeye özen gösterir. Böylece Çibetey ve yurdu koruma görevini yerine getirir. Ancak Hulatay ve eşi Çibetey'i gene kandırarak Altın Arığ'ın acımasız bir katil ve kötü niyetli olduğunu söylerler. Altın Arığ bunun üzerine bir kez daha yetim olarak hayal kırıklığına uğrar ve gene terk edilip

yalnız bırakılır. Ancak burada bilincinin yerine geldiği ve artık toyluğu aşmaya başladığı anlaşılır. Çünkü tuzağı fark edip önler ve tam dışlanmayı Hulatay'ı öldürmeyerek engeller. Ancak bu yalnızlık ve dışlanma yetimin gölgesine dönüşür.

Yurt işgal edilip halk başka hanlarca sürgünle kendi yurtlarına götürülür. Bunun üzerine Çibetey ve Hulatay onları bir kez daha kurtarmaya gider. Onlar yoldayken oğulları da doğar ve olağanüstü bir gelişimle onlar savaşa varınca çocukları da büyüyüp izlerinden savaşa katılırlar. Bu savaşta Altın Arığ da ortaya çıkar ve yurdunun halkını kurtarmak için kötü hanlarla mücadeleye girişir, görevini yapar. Ancak o sırada Hulatay'ın oğlu Altın Arığ'a saldırır. Altın Arığ güzel bir dille asıl düşmanın kendisi olmadığını söyleyerek ona asıl düşmanı gösterir ancak çocuk dinlemez. Altın Arığ da çocuğu paramparça ederek Kara Deniz'e balıklara yem olarak atar. Fakat bu sırada Çibetey'in oğlu büyük bir yiğitlikle düşmana karşı Altın Arığ'a destek gösterir ve halk kurtarılır. Aynı zamanda Altın Arığ'a büyük bir hürmet ve sevgi ile de yaklaşır. Altın Arığ işte bu noktada ilk kez sevgi ve şefkatle ve bunun da ötesinde saygı ile karşılaşır. Bu, yetimin sığınma limanı olan sevgi, şefkat ve aidiyet duygusudur. Altın Arığ tüm acılara rağmen sonunda buna ulaşmıştır ve bu onu fazlasıyla mutlu eder. Bu çocuk aynı zamanda Çibetey'in oğlu olduğu için Altın Arığ'ın doğal olarak yaratılış sebeplerine girer ve çocuğu korumakla görevlidir. Çocuğa adeta bir anne gibi sevgi ve korumayla yaklaşır hatta ona kahramanlığı üzerine Kanlı Kılıç adını verir. Fakat Altın Arığ bu bölümde bir de yetimin gölgesi ile tanışır, bastırdığı duygularla. Dışlanma ve dışta kalma, haksızlığa uğrama, nankörlük onun çocuğu feci biçimde öldürme sebebi olur.

Altın Arığ Çibetey'in oğlu Kanlı Kılıç'ın kendi önerdiği kıla evlendiği düğünde sarhoş olup türküler söylerken öldürdüğü Hulatay'ın oğlunun annesi Pora Ninci yaşlı bir kadın kılığında ondan ruhunun saklı olduğu yeri öğrenir. Kanlı Kılıç Altın Arığ'ı uyarır ve Altın Arığ orada hatasını, öldürüleceğini fark eder. Kanlı Kılıç da bunun bilincinde tedirginlik ve üzüntüyle ona yaklaşır ve geri gelmesi için söz alır. Altın Arığ da onu öperek mutlaka geri döneceğini söyler ve altından kayanın içerisinde kendisinin ve atının ruhunun saklı olduğu iki başlı altından guguk kuşun bulunduğu yere gittiğinde Pora Ninci kuşun başlarını keserek onu ve atını orada öldürür. Yetim hala acı çekmeye devam etmektedir. Ancak bu süreci aşması için de kendi benliğini kavraması gerekmektedir. Ancak bu şekilde bireyleşebilir ve toyluğunu aşabilir. Yetim arketipinin ölümü kavrayış aşamaları, yani korkuyu kavrayış ve üstünden geliş

aşamaları burada da devam etmektedir. Artık bu son aşamadır ve ölümü tamamen kavrayacak, toyluğu ve yalnızlık, dışarıda kalma korkularını yenecek, gölgeleri ile yüzleşmiş hale gelecektir.

Altın Arığ yaşlı bir bilge tarafından Taptaan Mirgen adında küçük bir yiğit olarak bir erkek formunda yeniden diriltilir. Atı da küçük bir at biçiminde yeniden diriltilir. Bu sırada yurt gene işgal edilmiş, halk sürülmüş, Hulatay düşmanlığı bırakıp Pora Ninci'den kurtulmuş sadık bir yiğit olsa da bu savaşta Çibetey ile öldürülmüş, Kanlı Kılıç ise Altın Arığ gelmedi diye yıkılmış yurdunda büyük bir kedere boğulmuştur. Çibetey'in eşi Alıp Han kız ise Altın Arığ'ı bulmaya, yurduna destek götürmeye gelmiştir. Altın Arığ'ın da yeniden bir erkek olarak dirilişine tanık olmuş, sonrasında onu bir kızla evlendirmiştir. Altın Arığ yani Taptaan Mirgen Alıp Han kıza kendisine verdiği su ile gidip öldürülenleri diriltmesini söyler, kendi de gidip halkı işgalcilerden kurtarır. Çibetey yeniden dirildikten sonra Altın Arığ'ın yanına gelir, Altın Arığ Halkı yurda götürmesini söyler. Sonrasında kendi de yurda gider. Kanlı Kılıç, halk ve hanlar onu büyük bir sevinçle karşılarlar. Çibetey kılıç bırakır, oğlu Kanlı Kılıç da yurdun hanı olur.

Artık Altın Arığ yeniden diriliş ile beraber tamamen tüm gölgelerinden sıyrılmış bilinçdışı tüm yolculuklarının ardından her şeyi idrak edecek bir seviyeye gelmiş ideal bir alp haline gelmiştir. Nitekim yetimin dışlanması son bulmuş ve aslında en başından beri sürgün edildiği yurdunda yani kovulduğu cennette büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Böylece aidiyet problemi ortadan kalkmıştır. Evliliği de gene bu aidiyet ve yalnızlığın aşılma simgelerindendir. Çibetey'in saygısı ve görevinin başarılı sonucu da onun yetimin hayal kırıklıklarına bir son vermiştir. Güvensizlik yerini Kanlı Kılıç gibi bir güvene bırakmış, sorumluluk yerine getirilmiştir. Yaşamın sorumluluğunu sütlenme de yurdun yanında evlilikle yerine getirilmiştir. Böylece küçük monomit tamamlanış ve yetim bireyleşme aşamasını tamamlamış, kendisini gerçekleştirmiştir.

Her iki destanın yetim arketipi sonucuna bakıldığında birçok yetim arketipi destanlarda mevcuttur ve bunlar genel olarak da ana kahramanlardırlar. Bu yetim arketipindeki kahramanlardan kimi babaları olmalarına rağmen yetim olarak değerlendirilir çünkü her ne kadar babaları olsa da bir nevi babasız yetişmişlerdir. Ah Molat ve Kök Molat kardeşler buna örnek teşkil ederler. Bunun dışında yetim arketiplerin hemen hepsi bir monomit gibi yurtlarından olarak yolculuğa başlarlar yani

bir nevi cennetten kovulurlar. Gene hemen hepsi yalnız büyürler ve sonrasında yakın dostlar edinerek bunu aşarlar. Altın Çüs, Üzüm Han ve Hulatay gibi isimler yetimliklerini manipülatör olarak da kullanmaya girişmişlerdirler ancak sonrasında hepsi bunu bırakmışlardır. Gene yaşamın zorluklarına yeri gelince öldürülüp yeniden dirilerek cevap verirler ki bunu pek çoğu yaşar. Son olarak da Ah Molat ve Kök Molat hariç hepsi bireyleşir ve kendilerini gerçekleştirirler. Onların bireyleşememelerinin sebebi ise hem hikayelerinin yarım anlatılması hem de babaları olduğu halde babasız yetişmiş olmaları olabilir.

### 4.3.6. Masum Arketipi

Masum, kelime anlamı itibari ile temiz, saf ve günahsız anlamına gelmektedir. Masum arketipi, olumluyu, çocukluğu veya çocuğu, erdemi, saflığı, iyiliği temsil etmektedir. Masum, yaşadığı haksızlıklar, yalnızlığı ve mücadele süreci sonucu yetim arketipine evrilebilmektedir. Pozitif bir karakter olan masumun en büyük korkusu yanlış yapmak ve sonucunda da cezalandırılmaktır. Bu da olumsuzluk tabusuna girer. Mutluluğun peşindeyken tıpkı yetim arketipi gibi aitlik duygusunun eksikliğini hissedebilir ve bu duygunun arayışı içerisine girebilir. Romantik bir hayalperest olması ve saflığı dolayısıyla hayal kırıklığına uğrayabilir. Masum arketipinin bir dönüşüm süreci de bulunmaktadır. Bu da temel hedefi olan mutluluğa erişimdir. Yani yeryüzündeki cenneti bulmaktır. Pearson: “Biz tüm deneyimlerimizi (yadsımadan) iyi olarak isimlendirme yeteneğini tekrar kazandığımızda cennete geri döneriz.” (Carol, 2003, 211) Masum arketipinin sonuç olarak mutluluğa erişimi yaşadığı deneyimleri iyi veya kötü olsun kabullenip onları yaşamın bir parçası sayması ve hepsini idrak edip benimsemesi, onlarla barışık yaşaması, yani bireyleşmesi gibi bir şeye bağlıdır.

‘’Kahraman merkezli anlatılarda kahramanın kendi derinliklerine gidişi içindeki arı tarafları bulmak ve hayatına katmak içindir. Masumiyet; aklı ermemek değil, aklını ve duygularını dengelemeye çalışmak, karanlık yönlerini keşfetmek ve onlardan arınmaya çalışmak, hayatı olduğu gibi kabul etmek ve kendini severken başka insanları da ihmal etmemeyi öğrenmektir.’’ (Tekgül, 2020, 87)

#### 4.3.6.1.Altın Çüs Destanında Masum Arketipleri

Alıp Möke henüz doğar doğmaz yetim konumuna düşer ki masumiyet arketipi ile bağdaşan bir arketiptir. Sonrasında işkence ile öldürülür ancak kanından bir kuşa dönüşerek formunu korur ve sonrasında ağıtla derdini anlatır. Kuşa acıyan Altın Çüs

de onu yeniden diriltir. Alıp Möke'ye bu açıdan baktığımızda aslında saf ve masum olsa da aklını kullanmayı bilen kısmen de hilebaz formundadır. Temiz bir çocuktan daha sonra zırh giyen bir kahramana dönüşür. Fakat hala masumdur çünkü Altın Çüs onu istediği gibi yönlendirir. Onu intikam duygusu ile savaşa sürükler ve ona intikam aldırır. Düşmanı öldürmeyince de ona kızar. Bu da gene masumiyetten gelmektedir. Ancak daha sonra düşman kendisine saldırınca bu sefer bundan ders çıkartır ve yapması gerekeni yapar. Masum burada aklı yetmeyen değil, zaman içerisinde aklı ile duygularını dengeleyene dönüşür. Masum arketipinde olduğu animası ile karşılaştığında da sezilir. Altın Çüs'ün evlenmesi için önerdiği çirkin kızı dostunun önerisi diye kabul eder. Sebebi masum arketipindeki yanlış yapma tabusudur. Fakat sonra kız zarar görmemek için güzelliğini örten biri çıkar. Alıp Möke cennetten kovulan bir yetimden cenneti bulan bir masuma da dönüşür. Kahraman merkezli bu anlatıda kendi derinliklerine yolculuklar yapar ve masumiyetindeki korkuyu aşar gölgesine yenilmez, onu kabul eder ve onunla yaşamayı öğrenir. Sonunda da kovulduğu cennete ailesi ile geri döner.

Ah Molat babası varken babasız (yetim) yetişmiş masum arketipinde bir çocuktur. Üzüm Han'ın peşinden savaşlara katılmış ve ne yapacağını destan boyunca tam olarak bilememiş bir tiptir. Babasını esir alması gölgesine yenilmesindendir. Üzüm Han'ı ilk olarak henüz bir çocuk ve savunmasız yakaladığında gölgesi dolayısıyla öldürmeyi düşünü ancak sonra gölgesi ile baş eder ve duygularını aklı ile dengelemeyi başarır. Sonrasında Üzüm Han'a tâbi olur ve bu yolda tüm halka rencide olan bir tiptir. Düşman Huu İney'i yakalasa da sadakati dolayısıyla yanlış yapmaktan korkar ve Üzüm Han öldür emri vermediği için öldürmez. Huu İney de onunla halkın önünde alay eder ancak gene bu korku ile bir şey yapaz. Hatta babasının bu duruma kızgınlığına rağmen gene hiçbir şey yapmaz. En son babasının emri ile mecburen Huu İney'i öldürür. Bu da gene masumun babasına karşı mahcup olma hissi korkusuyla bulunduğu bir eylemdir. Ah Molat'ın bu durumu aştığı tek nokta kardeşini hilebaz arketipine bürünerek kurtarmasıdır. Bu da aslında akıldan yoksun olmadığını ancak saflığından dolayı duygularını aklı ile dengeleyemediğini gösterir. Üzüm Han'ın peşinden kahramanlık hevesi ile ayrıldığı yurduna babasının emri ile mecburen geri döner ve kendisini gerçekleştiremeyen, gölgesi ile ne yapacağını bilemeyen, masumluğunun gölgesinin altında ezilen bir karakterdir. Bu masum ve gölge

arketiplerinin enerjisinin bilinçdışındaki aşırı akımı dolayısıyla da psişik bütünlüğe, bireyleşmeye erişez:

Destanda kardeşi Ah Molat kadar aktif olmayan bir karakter olsa da onun gibi ve ondan daha masum bir arketip olarak karşımıza çıkar. Destanda kardeşi ile zararsız bir çocukken Üzüm Han'ı babası kendilerine şiddet uyguladı diye öldürmeyi düşünse de duygularına hâkim olup asıl düşmanı fark eder ve onun peşine düşerler. Daha sonra Hara Ninci ve Pora Ninci'nin ellerine düşer. Bu iki kız femme fatele şeklinde onu kandırmaya çalışırlar. Bu da masum arketipinde olduğunun yansımasıdır. İki kızın güzellik tuzağına düşen Kök Molat'ı kardeşi Ah Molat kızların ellerinden kurtarır. Daha sonra da kardeşi emirle yurda dönmesini ve söylediği kızla evlenmesini buyurur. O da yurda döner. Burada da gene masum arketipinde olduğu ve zarar görmemesi için kardeşi tarafından yönlendirildiği açıktır. İtirazsız olması ise yanlış yapma korkusundan kaynaklıdır. Onun da kaderi kardeşininki gibidir. Yurdundan ayrılıp serüvenlere katılan ancak sonrasında kandırılan ve kurtarılıp yurduna geri yollanan masum arketipinin bireyleşmesi destanda işlenmemz ve bu yönü ile de bireyleşemediği tespit edilir.

#### 4.3.6.2.Altın Arığ Destanında Masum Arketipleri

Çibetey yetim arketipinde olmakla beraber aynı zamanda masumdur da. Saflığı ve çocukluğu henüz destanın başında kendisini döven ablasına evde yalnız kaldığı için koşması göstermektedir. Ancak koştuğu ablası onu öldürür. Sonra yeniden dirilince Hulatay'a güvenir ancak onun tarafından da öldürülür. Fakat aitlik duygusu masumun eksikliği olduğu için gene yeniden diriltilince Hulatay'a kanıp onunla dost olur ve asıl dostunu Hulatay yüzünden kendisinden uzaklaştırır. Bu da tabusundan kaynaklıdır. Hulatay daha önce onu öldürdüğü için cezalandırılma korkusu da mevcuttur. Gene hanlığına göz dikmesine rağmen Hulatay ve eşine inanıp Altın Arığ'ı bir kez daha kendisinden uzaklaştırması da aynı duruma karşılık gelir. Fakat tüm bunlara rağmen Hulatay eşinin büyüsünden kurtulunca ve iyi birisine dönüşünce onu tüm yaptıklarına rağmen dost olarak görür. Nitekim beraber yurt için can verip beraber tekrar diriltilirler. Bu da onun her şeyi olduğu gibi kabul ettiğini, deneyimlerini kötü birer tecrübe yerine kendisine kattığı iyi dersler olarak gördüğünü gösterir. Nitekim sonunda Altın Arığ'ın da iyiliğini fark edip onun yolunda hareket eder. Masumun cennetten kovuluşu ise yurdundan oluşudur. Doğumundan yaşlılığına dek yurdunu defalarca

öldürülerek kaybeder ve halkı başka yurtlara sürülür. Ancak en sonunda Altın Arığ sayesinde yurduna huzurla kavuşur ve hanlığı kılıcını bırakarak oğluna devreder. Bu da tüm her şeyi geride iyi birer tecrübe olarak geride bıraktığını ve yurdunda, cennetinde huzur içinde sakin bir yaşama kavuştuğunun simgesel bir anlatımıdır.

Altın Arığ kendiliğinden yaratılan olağanüstü güçlere sahip bir karakter olsa da masum arketipinde karşımıza çıkmaktadır. Karakter Alp Han'ın yurdunu ve soyunu korumakla görevli bir biçimde yaratılmıştır. Henüz bilinçsiz bir şekilde yaratıldığı ak kayanın içerisindeyken Alp Han'ın oğlunun hizmetkarı ama düşmanı olan Picen Arığ ve babası Altın Sayzan tarafından atı ile başları kesilerek öldürülür. Masum burada haksız yere sadece yaratıldığı görev sebebiyle katillerce öldürülmüştür.

Kendiliğinden yaratılan bir varlık olan Altın Arığ yurda göz diken Picen Arığ tarafından öldürülür. Huu İney tarafından halkı ve Alp Han çocuğu Çibetey'i koruması için yeniden yaratılır. Hulatay ve Çibetey ile yurdu kurtarmaya giderken Hulatay Çibetey'i öldürerek Altın Arığ'ı kandırır. Bu da Altın Arığ'ın çocukluğunu ve saflığını yansıtmaktadır. Altın Arığ henüz bilinçsiz olduğu için Hulatay onunla evlenmeyi bile tasasrlar ancak bilinçsiz Altın Arığ bunların hiçbirini anlamaz. Bu da onun saflığını ve iyiliğini gösterir. Fakat bilinci yerine geldikten sonra Çibetey'i ve halkı kurtarmaya gider. Çibetey'in Hulatay tarafından yeniden diriltildiğini görünce Hulatay'a bir şey yapmaz ve halkı kurtarıp yurda dönerler. Ancak Hulatay Çibetey'i kandırarak Altın Arığ'ı dışlar ve çobanlıkla görevlendirir. Burada Altın Arığ gene tepki vermez ve sırf koruyucusu Çibetey bunu emrettiği için görevi kabul edip yerine getirir. Masum gene iyi niyetle her şeye boyun eğip kabul eder ve saf, çocuksu bir bilinçte yaşamaya devam eder. Bunun sebeplerinden birisi de gene tabusu olan aitlik duygusu ve yanlış yaparak dışlanma korkusudur. Ancak aitlik duygusu ve dışlanma korkusu yüzünden dışlanmaya mahkûm kalır.

Hulatay güreşte Çibetey'i yenerek hanlığını almaya çalışınca Altın Arığ zekice araya girip onunla güreşir ve Hulatay'ı yenerek Çibetey'in hanlığını korur. Gene aidiyet duygusu ve saflığı ile görevini yerine getirse de bu da ters teper. Hulatay'ın eşi Çibetey'i kışkırtıp Altın Arığ'ı katil ve acımasız bir varlık olarak gösterip kandırır. Altın Arığ bir kez daha haksızlığa uğrar ve dışlanır. Sonrasında ortadan kaybolup yurttan uzaklaşır ancak yurt gene işgal edilip halk zorla başka yurda sürülünce Çibetey ve Hulatay'a halkı kurtarmak için savaşta yardım eder ve halkı kurtarır. Fakat bu sırada

kendisine saldıran Hulatay'ın oğlunu da paramparça ederek Kara Deniz'deki balıklara yem olarak atar. Burada kahraman hem kendisini korur hem de gölgesine yenilerek çocuğu istemese de öldürmek zorunda kalır. Ancak amacı gene görevini yerine getirerek yardım etmektir. Tüm dışlanmalara rağmen en zor anlarında hep aidiyet aradığı yurdu ve hanına destek olmuş, onları korumuştur. Çibetey'in oğlunun bu savaşta ona olan saygı ve sevgisi ise onun aidiyet duygusunu kamçılar ve fazlası ile mutlu olur. Onu kahraman ilan edip evlendirir.

Altın Arığ ve atı Hulatay'ın eşi tarafından öldürüldükten sonra yeni bir formda Taptaan Mirgen adında küçük bir erkek alp olarak, atı da küçük bir at olarak yeniden diriltilir. Kendisine bir de sarı kayış verilir ki yurdunu tanzim edebilsin. Bu aslında onun için bir ödül olmakla beraber bilinçdışına yaptığı bir yolculuk ve kendisini yepyeni, bireyleşme adına önemli adımlar atarak yeniden yaratmasıdır. Kahraman ruhunun saklı ve hapis olduğu altın kayanın içerisinden artık kurtulmuştur.

Halkı yeniden sürüldüğü için ilk önce onları kurtarır. Alıp Han kıza da öldürülen Hulatay ve Çibetey'i dirilttirir. Çibetey gelip kendisine saygı duyar ve o da halkı ona teslim edip yurda gönderir. Sonrasında da aidiyet duyduğu yurduna ve çok sevdiği Çibetey'in oğluna döner. Ardından da kendisinin de katili ve yurdun düşmanı Pora Ninci'yi öldürür. Burada Hulatay düzeldiği ve iyi biri olduğu için onu dirilttirmiş ve onu olduğu gibi kabul etmiştir. Nitekim Çibetey'i de baştan beri saflığı ile olduğu gibi kabul etmiştir zaten. Bunu yanında Çibetey'in eşi tarafından bir kızla evlendirilir ve böylece erginleşmesi konusunda önemli bir adım atar. Dönüşüm süreci böylece tamamlanmış olur. Sürekli itilip kakıldığı cennetine, yurduna sonunda kavuşur ve büyük bir aidiyet duygusu karşılıklı gelişir. Herkesi de olduğu gibi kabul etmiş, tüm deneyimleri iyi birer tecrübe olarak görmür, yaşamı olduğu gibi kabullenir. Bu barışık yaşam da masum arketipindeki Altın Arığ'ın bireyleşmesinin simgesel hikayesidir.

Her iki destandaki masum arketipinin sonucuna bakıldığında hepsi cennetten kovulur gibi yurtlarından olurlar. Bunların hepsi aynı zamanda yetim arketipinde de geçmektedirler. Bu yetimlerin en büyük tabusu ise yalnızlık, dışlanma ve aidiyet duygularıdır. Aidiyet duyguları yüzünden ya dışlanırlar ya da kullanılırlar. Bunun üstesinden de akıllarını kullanıp akıl ve duyguyu dengeleyerek gelirler. Kök Molat ve Ah Molat hariç hepsi yurtlarına yani cennete yeniden kavuşurlar. Bunun öncesinde de bağlı bulundukları kişiler veya sevdikleriyle ilişkilerini dengelerler. Böylece

bireyleşme gerçekleşir. Ancak bu ilişkiyi dengeleyemeyen Ah Molat ve Kök Molat kendilerini gerçekleştiremeden yurtlarına geri gönderilirler. Bu iki karakter duyguları ve tabuları yüzünden bireyleşemeyen yetim masumlardırlar.

### 4.3.7. Büyücü Arketipi

Pearson'a göre de büyücü kendi dünyasının dönüştürücüsüdür. Zaman içerisinde yapma aşamasını geçip oluş haline dönüşür ve her şeyi olduğu gibi kendisini de evrenin bir parçası, oluşumu olarak algılamaya başlar. (Tekgül, 2020, s.89) Büyücü arketipi evreni, varlığı, yaşamı bir bütün olarak algılama kapasitesine sahiptir. Zaten temel arzusu evrenin esas yasalarını anlamaktır. Kendisi akıl ve idrak özelliklerine sahiptir. Özellikleri: bilgelik, simya, gizem, güç ve dönüşüm… Ona; şaman, şifacı kâşif, tanrı, vizyoner de denir. Büyücü arketipine en iyi örneklerden biri Yüzüklerin Efendisi'ndeki Gandalf karakteri gösterilebilir. Hem bir bilge hem bir şifacı hem yönlendirici ve herkesin faydasına işler yapan hem de simya, gizem ve gizli öğretinin taşıyıcısıdır. Büyücü yukarıdaki özellikler ile temel amacına ulaşıp kendisine istediği gibi bir yaşam kurar ve yaşamını istediği yönde ilerletir.

Bir lider olması yönüyle yönlendirici ve aynı zamanda yapıcı, onarıcı, kendisiyle beraber başkalarını da geliştiricidir. Herkesin kazandığı çözümlerin üreticisi, kişilere yol gösterici, gizli öğretinin taşıyıcısı konumundadır. Fakat bir yandan da hedeflerine giderken hiçbir şeyin mükemmel olmayışı gibi adımları da zaman zaman istenmedik olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bir diğer olumsuz taraf ise kendisinin bir manipülatöre dönüşebilmesidir. Bu bilgeliğin olumsuz, gölgesel yönü ise kibirdir.

#### 4.3.7.1.Altın Çüs Destanında Büyücü Arketipleri

Altın Çüs, destan boyunca üç temel büyüde bulunmuştur. Bunlardan ilki öldürülmüş bir çocuğu diriltmek için çıktığı yolda büyücülerle yaptığı büyülü çatışmasıdır. Altın Çüs destanda uzaktan gördüğü düşmanlarını gözlemler. Yedi kız formuna bürünmüş Huu İney'i görür. Sonra da Alıp Hartığa'yı Kara Irmak'a, suya dönüşmüş ve yeraltına akarken görürür. Kahraman karşısındaki düşmanların büyücü olduğunu ilk anda fark eder çünkü kendisi de büyücüdür. Hemen ardından kurnazlığa kurnazlıkla cevap vereceğini içerisinden geçer ve yanlarına gider. Hilebaz arketipindeki Altın Çüs ilk önce yedi kız tarafından karşılanır ve kızların Huu İney olduğunu bilmiyormuş gibi davranır. Kızlar kendisine büyülü içkiler sunar ve bunlar kişiyi yakıp kül edebilecek güçte büyülerdirler. Altın Çüs bunları zevkle içer ve bunlara dayanır. Sonrasında kıza

aradığı şeyi sorar ve kız da yalvarıp ayaklarına kapanırsa bunu söyleyeceğini dile getirir. Kahraman da göstermesini rica eder ve kızı oracıkta büyüyle yere yapıştırır. Sonrasında da kapıdan çıkarken sızıp düşer. Alıp Hartığa kendisini tam öldürecekken sese gider ve Huu İney'i öldürmeye çalışırken o da ona yapışıp kalır. Altın Çüs uyanır, büyülü kuşu alır ve her ikisini de oracıkta öldürür. Altın Çüs'ün burada akıl ve idrak yeteneği ilk ön plana çıkan büyücü arketipi özelliğidir. Kahraman kurulan tuzağı hemen idrak edip akıllıca bunu kendi lehine çevirme planı yapar. Sonrasında da bilgeliğiyle büyücü, gizemli gücünü kullanarak büyüyü büyüyle bozar ve düşmanını alt eder. Ancak dört dörtlük değildir. Çünkü kahraman Hilebazın aptal özelliği ile sızıp kalır. Nitekim içkilerin büyülü olduğunu bilmesine rağmen içkiye düşkündür. Bu kısmen de büyücünün gölgesel yönüdür, kibridir. Kahraman kibrine yenilir ve kendisine aşırı güvenden dolayı ölümle yüz yüze gelir. Fakat rahattır çünkü Alıp Hartığa'ya da sızmadan tuzağı kurmuştur ve o da tuzağa düşer. Sonrasında da yaşamı istediği şekilde yönlendirme özelliği ile karşımıza çıkar. Bir bütün olarak algıladığı olyları ve yaşamı en başından kurgulayıp sonunda da planına devam eder ve çocuğu diriltmek için yola çıkar. Bu da ikinci temel büyüsüdür. Ak ot başını, gök ot başını koparak ilaç yapar ve ak sarı kulunu diriltir, hayvan at çağına ulaşır. Sonra da guguk kuşunu kendisinin üç kök saç teli ve atı ak kula atın kuyruğundan üç kök kıl koparıp bağlar, küçük çocuğun vücuduna koyup diriltir. Dirilttiği çocuğu da yiğitlik çağında diriltir. Büyücünün lider, yönetici, yönlendirici, geliştirici yönleri de burada ortaya çıkar. Çocuğu yönetip yönlendirir ve ona liderlik yapar. Üçüncü temel büyüsü de çocuğun annesini dirilttiği büyüdür. Altın Çüs genel olarak baktığımızda olumlu büyücü arketipinde karşımıza çıkmaktadır. Bilge, şaman, şifacı, yapıcı, onarıcı, gizli öğretinin sahibi, yol gösterici, yaşamı yönlendirici ve dönüştürücü olmak üzere hemen hemen tüm büyücü özelliklerini bünyesinde büründüren bir arketip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıdaki bölümde karşımıza çıkan destanın ikinci temel büyücüsü ise Huu İney'dir. Huu İney destanda tamamiyle olumsuz büyücü arketipine sahip olan tiptir. Hakas destanlarında genelde büyücü formunda karşılaştığımız Huu İney bu destanda olumsuz bir tiplemededir. Kan tutkunu Huu İney'in temel işlevi kötülüktür ve yukarıdaki bölümde de nihai amacı çocuğu öldürmektir. Çocuğu yakalamak için yaptığı ilk büyü, form değişikliğidir ve bir deniz yılanına dönüşmüştür. Denizde ayağına sarılarak yakalamaya çalıştığı çocuğu infaz için Alıp Hartığa'ya verir. Sonra da gene büyüyle

form değiştirir. Bu sefer de altı kanatlı bir yılana, ejderhaya dönüşüp uçar. Dolayısıyla en temel özelliği şekil değiştirme formudur. Hemen her koşulda ortama göre şekil alıp bunu kendisi için bir avantaja çevirir. Arzusu evrenin temel yasalarını anlamaktan ziyade yok ediciliktir. Bilgedir çünkü hilebaz karakterine bürünerek simyayı, gizemli gücü ve dönüşümü düşmanına karşı kullanır. Ve bu güçleri öngürülü bir biçimde olaylar başlamadan planlı olarak kurar. Yönlendiricidir çünkü Alıp Hartığa'ya infazın imkanlarını sağlar. Çözümler üretir çünkü her ortamda ona göre şekil alıp evrimleşir. Olumsuz yönü ise kibridir ve önceden kurguladığı her şeyde başarılı olsa da en son kibrinin ve kendi kurguladığı oyunun kurbanı olur. Altın Çüs'ü yakalamak için büründüğü femme fatele formunda bir cadı niteliği taşır. Burada kahramanı hafife alır ve kahramanın dediklerini yaparak onunla alay eder ancak o anda büyüsü büyü ile bozulur ve kendi kurduğu tuzağa düşerek kurban gider. Bu da gölgenin gölgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Huu İney destandaki karakterlerin ortak gölgesi olsa da bu karakterin de bir gölgesi bulunur. O da hilebazın aptallığı ve kibridir. Gölge arketipi destanda gölgesi bulunarak yok edilir. Yani Altın Çüs onun kibrini kullanarak, gölgesini kullanarak onu yok eder. Bu yönü ile destanda özgün bir yere sahiptir.

Bu bölümde karşımıza çıkan destanın üçüncü temel büyücüsü Alıp Hartığa'dır. Alıp Hartığa çocukla henüz doğmadan husumetlidir. Çünkü çocuk babasının düşmanıdır ve çocuğun doğacağını gizemli gücü sayesinde anlar. Dağın tepesindeyken bir at düşmanın çadırına yarıya kadar girer ve sırf bundan düşmanın ir çocuğu doğacağını öğrenir. Bu, gizemli gücün göstergesidir. Sonrasında da çocuğu doğmadan infaz etmek ister ancak yetişemez. Çadırda hemen gençleşmiş olan Altın Arığ'ın oyununu anlar ve hiç acımadan onu işkence ile feci biçimde infaz eder. Bu bilgeliğinin ve idrak gücünün bir sembolüdür. Aynı zamanda aklı da temsil eder ve bir hilebazdır. Sonrasında başka bir büyücü Huu İney ile plan kurup onun yardımı ile çocuğu yakalar ve infaz eder. En son da çocuğu diriltmek isteyen Altın Çüs'e gene Huu İney'in yardımı ile tuzak kurar ancak kendi tuzağına düşer. Bu yönleri ile büyücü arketipinden gizli bir öğretiye sahip olduğu çıkarılmaktadır. Kendi istediği gibi bir yaşam kurmak ister ve bu amaçta da Huu iney'i yönlendirir ve hilelerle dolu pllanları önceden tuzak biçiminde düşmanına kurar. Bu bilgeliği büyücünün liderlik vasfı ile kendi liderlik vasında birleşmiştir. Alıp Hartığa da destandaki ortak gölgelerden biridir. Ancak onun da bir gölgesi vardır ve bu da büyücünün gölgesi olan kibirdir. Huu İney ile beraber Altın Çüs'e kurdukları tuzakta Altın Çüs'ü baygın yakalayıp tam öldürecekken o da kurduğu tuzağın

içerisinde tuzağa düşer ve sese gider, Huu İney ile yere yapışıp kalır. Oysa rahat bir şekilde düşmanını infaz edebilecekken kibri ile tuzağa gider. Kibrinin diğer göstergesi de Huu İney'e yapışıkken onu aşağılayan sözleridir. Huu İney ile ortak olsa da onu da aşağılayacak kibirdedir.

Altın Arığ çocuğunu doğurduktan sonra hemen ata verip kaostan uzaklaştırır. Alıp Hartığa gelmeden parlayıp güzelleşir. Doğumun hemen ardından yaşlı olmasına rağmen genç bir kız gibi parlayıp güzelleşmesi büyü ile gerçekleşir. Bu da büyücü arketipine girer. Düşman gelmeden önce çocuğun kurtuluşu için yapılan plana sadık biçimde yaptıkları ve son olarak çocuğun yakalanmaması için yaptığı büyü büyücü arketipinin temel özelliklerindendir. Dolayısıyla gizli bir öğretiye sahip, bilge, dönüştürücü, yapıcı büyücü özelliklerini barındırır. Yaşamı bütün olarak algılayıp yönlendirir, bu uğurda kendisini feda eder ve evrenle bütünlük kurar.

Destanda Savaş esnasında kendisine bildirilen görevi yerine getirirken büyü yapan ve konuşan bir at mevcuttur. Alıp Han'ın atı Ak Kula at savaş esnasında doğan çocuğu kurtarmak İçin Altın Çüs'ün çadırına girip ondan atı kendisine vermesi gerektiğini, yurdun parçalanıp yağmalanacağını söyler ve atı burnuna çekip, yanına da küçük bir atı alıp oradan uzaklaşır. Atın büyücü arketipi özellikleri mevcuttur: Atın konuşması ve çocuğu burnuna çekmesi büyücü arketipinin yansımasıdır. Akıl ve idrak sahibidir çünkü öngörüleri gerçekleşir ve hayvan olarak bir plan yapar. Simya, büyücü yönüdür. Dönüşüm sahibidir çünkü çocuğu dönüştürür, küçültüp burnuna çekerek saklar. Yönlendiricidir çünkü yanına küçük bir at daha alır ve bu, atın çocuğa zamanı gelince yol arkadaşı olması içindir. Bilge ve gizli öğreti özellikleri de bunlardan kaynaklıdır. Her şeyi olduğu gibi kendisini de evrenin bir parçası sayar ve evreni bir bütün olarak algılar. Planını bu yönde kurması da büyücünün vizyoner özelliği ile bağdaşır. İstenmedik sonuçları da mevcuttur. Gövdesinin yarısına kadar çadıra girmesi düşmanın dikkatini çeker ve sonunda yakalanarak öldürülür.

Ah Molat Kara Irmak ile Boz Irmağın birleştiği yerde dokuz köşeli kara taş evi görür, orada da Kök Molat'ın atını görür ve Huu İney'e dönüşerek oraya gider. Ah Molat, burada şekil değiştirmesi yönü ile büyücü arketipine bürünür. Burada Ah Moltat'ın yaptığı tıpkı Altın Çüs'ün Huu İney'in büyüsünü anlaması ile tuzağa tuzakla yaklaşması gibidir. Büyücünün akıl ve idrak özelliği ön plana çıkar. Hara Han'ın kızı Hara Ninci onu Huu İney sanıp Pora Han'ın kızı Pora Ninci ile Kök Molat'ı ele

geçirmeye çalıştıklarını söyler. Sonrasında da tuzağa tuzakla yaklaşır ve düşmanın planını öğrenir. Fakat düşman da bir hilebaz olduğu için yakalanır. Kız tam şüphelenmişken kızı yakalayıp temiz soluğunu keser ve Kara Irmak ile Boz Irmağın birleştiği yere atar. Sonra eve girer ve Kök Molat sarhoştur. Pora Ninci'yi de alıp öldürüp nehirlerin birleştiği yere atar. Bu da onarıcı özelliğidir ve hemen düşmanı tuzağıyla etkisiz kılar. Kardeşinin yanına gelip babasının yerine dönmesini, orada Ah Han kızı Ay Arığ'ı alıp yaşamasını söyler. Kardeşini yönlendirmesi de çözüm özelliği kapsamında geliştirici yönünü gösterir. Böylece Ah Molat destanda genel olarak olumsuz arketiplerle karşımıza çıkarken burada olumlu bir büyücü olarak aksi bir tablo çizmiş olur.

Altın Çüs destanında Huu İney büyücü formunda iki kez ve iki formda karşımıza çıkmaktadır. İlki yukarıda bahsettiğimiz ikincisi ise kurt formunda karşımıza çıkışıdır. Alıp Möke'nin doğan çocuğu savaştan bir at ile kaçırılır, kurtarılmaya çalışılır. Ancak peşine Huu İney düşer. Huu İney daha önce destanda öldürülmüştür. Buradaki Huu İney yeni bir büyücüdür ve aynı özelliklere sahiptir. Buradaki ise ayırt edici yön olarak kurda dönüşür. Kurt, Türk mitolojisinde her ne kadar olumlu anlamda bir mitik varlık olsa da burada olumsuz bir büyücü formundadır. Bu büyüsel değişimin ardından çocuğu yakalayamaz Ah Molat tarafından ele geçirilir. Ah Molat kendisini Üzüm Han dolayısıyla öldüremeyince onu rencide edici davranışlarda bulunur ve düğünde herkesin önünde esir olmasına rağmen öldürülemeyeceğini bildiği için Ah Molat'ı rencide etmek amacıyla raks eder. Şekil değiştirmesi dışında raks edişi de büyücü özellikleri arasında yer almaktadır. Gizli öğretisini burada bir önceki Huu İney gibi gene kan dökme tutkusu için kullanır. Ancak diğerinden farklı olarak idrak ve tuzak özellikleri yoktur ve genel olarak diğerinden aşağı seviyede bir büyücü formundadır. Kendisini dönüştürücü özelliğe sahip olasa da bir büyücü olarak yaşamı ve çevresini dönüştürücü özelliği eksiktir. Vizyoner değildir, sadece anlık etkilerde bulunabilir ve sonunda da akılsızlığı dolayısıyla öldürülür. Kahramanı aşağılaması yüzünden kahramanın babasının emri ile öldürülmüştür.

Ah Çibek Arığ destandaki bir diğer büyücü olarak karşımıza çıkmaktadır. Evine gelen masum ve kimsesiz küçük çocuğu doyurur. Küçük çocuğa canlı zırh verir. Zırh yanıp tutuşan alevden bir zırhtır. Ah Han soyundan o zırhı giyecek kimse doğmamıştır. Çocuk dayanabilirse dayanır, dayanamazsa yanıp köl olur. Dokuz düğmeli canlı zırh kendiliğinden giyilir, düğmeleri kendiliğinden kapanır, alevlenir. Çocuk buna dayanır

ve giydikten sonra ergenlik çağına ulaşmış bir kahramana dönüşür. Ah Çibek Arığ burada karşımıza büyücü özelliği ile çıkmaktadır. Çocuğa giydirdiği zırh büyülüdür ve çocuk yemeğini yiyip bunu giydikten sonra hemen bir kahramana dönüşür. Dolayısıyla Ah Çibek Arığ çocuğa yaptığı büyü ile dönüştüren, simyacı, gizli öğreti sahibi, geliştirici, çözüm üretici, bilge özelliklerine sahip bir büyücüdür.

#### 4.3.7.2.Altın Arığ Destanında Büyücü Arketipleri

Picen Arığ kendisi hakkında dedikodu yapan iki kuzgunun dilini anlar ve onları büyülü sesi ile büyüleyerek yere düşürür. Buradaki yaptığı büyü onun büyücü arketipinin temel özelliğidir. Ancak bu büyüyü olumsuz anlamda kullanmıştır. Önce onlara işkence yapar. Kendisi güçlü bir alp ile evlenmek istemektedir ve öyle biri olup olmadığını kuşlara sorar. Kuşlar da Alp Saaday'ı söyleyince kuzgunlardan birini Saaday'ı davet etmeleri için görevlendirir, üç güne gelmezse de eşi olan kuzgunu öldüreceğini söyler. Kuzgun söyleneni yapınca onları serbest bırakır. Picen Arığ'ın zekâsı ve bunu kullanışı onun bilgeliğini gösterir çünkü kuşların dilinden anlar ve istediğine onları aracı kullanarak ulaşmaya çalışır. Gizemli biri olduğu da ne zaman ne yapacağının hiç kestirilemez oluşudur. Sadık bir hizmetçiden hizmetkarı olduğu Çibetey'i öldüren birine dönüşür. Güç ve dönüşüm de çirkin olmasına rağmen gücü için Alp Saaday ile evlenmesi le ilişkilidir. Tüm bunlar da onun büyücü özelliklerinden kaynaklıdır. Yaşamı istediği gibi yönlendiren büyücü özelliği ise onun Çibetey'i öldürüp halkın alpı olması, Saaday ile istediği gücü elde edip halkını başka yurda sürmesi örnektir. Liderliği ise kısıtlıdır. Alp olmak ister ve olur ancak sonrasında Alp Saaday'ın gücünün altında ikinci planda kalmayı kabul eder. Kendisi ile beraber pasif kız kardeşini de tüm bu olayylarda yanında kandırarak yönlendirir. Bu da büyücünün yönlendirme aşamasıdır. En önemlisi ise manipülatörlüğüdür. Han hizmetçisiyken kız kardeşini alp olmak için han varisine karşı dolduruşa getirip han olmaya çalışır. Bunu babasına da yapar ve onu da manipüle ederek han koruyucusu Altın Arığ'ı öldürtür. Böylece tüm istediklerine de ulaşır, öldürülene dek. Tüm bunlar değerlendirildiğinde de onun olumsuz büyücü arketipi olarak karşımıza çıktığı aşikardır.

Pora Ninci önce bir tütün kabı ile Hulatay'ı büyüler ve onu kendisine aşık ederek evlenir. Sonrasında da onu kullanarak Çibetey'in yerine han olmasını sağlamaya çalışır. Bu sayede de kendisi iktidar olmayı planlar. Bu uğurda Hulatay Çibetey'i öldürmüş ama geri diriltmek zorunda kalmıştır. Bunlar Pora Ninci'nin manipülatör

yönlerinin yansımalarıdır. Buradan ayrıca bilge olduğunu ve bu bilgeliğin simya kaynaklı bir büyü tipi olduğunu gösterir. Tütün kabı bunun göstergesidir. Bu sayede Hulatay'ı kullanmıştır. Yaşamı da böylece istediği gibi yönlendirmeye çalışır ancak başaramaz. Fakat güce sonunda ulaşır. Büyücü olarak şekil değiştirerek kanatlı bir yılana dönüşür, yaşlı bir kadına dönüşür yani şekil değiştirir. Bilgeliği yaşlı bir kadın formunda düşmanının canının saklı olduğu kuşu öğrenerek kullanır ve düşmanı Altın Arığ'ı kuşu öldürerek öldürür. Bu da bilgiyi kullanma biçimidir. Sonucunda da birçok hanın yurdunu fetheder ve böylece büyücünün dönüşüm, bilge, güç ve simya özellikleri belirmiş olur. Kendisine istediği gibi bir yaşam kurmuş ve yaşamı bir bütün olarak algılamış gibi görünse de Altın Arığ düşmanı yeniden dirilerek onu öldürür.

İsimsiz kahraman olan ve yaşlı adam olarak kitapta geçen kişi büyücü arketipindedir. Çünkü Altın Arığ ve atı Pora Ninci tarafından öldürülünce bu yaşlı adam tam olarak bir yaşlı bilge formunda ortaya çıkar ve onu diriltir. Bunu yaparken de gizemli gücü, büyüyü kullanır. Altın Arığ'ın topuk kemiğine ve atın toynağına üç kez ak asası ile vurarak onları yeniden diriltir. Altın Arığ Taptaan Mirgen adında bir küçük erkek alp, atı da küçük bir at olarak farklı formlarda yeniden yaratılırlar. Sonrasında da yurdu tanzim etmesi için alpe sarı ve büyülü bir kayış verir. Buradan Yaşlı adamın bilge olduğu yaptığı büyülerden ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda Altın Arığ ve atı diriltiş şekli de onun gizemli gücünü gösterir. Fakat bu büyüccü tam olarak yaşamı bir bütün olarak algılamaktadır. Zamanı da bir bütün olarak algılar çünkü geleceği ona göre şekillendirir. Verdiği kayış ve dirilttiği alp yurdu kurtarıp bu sayede her şeyi düzene sokar. Bu da yaşamı yönlendirme ve istediği gibi kurgulama özelliği olarak geçer. Bu büyücü arketipindeki yaşlı bilge manipülatör değil olumlu büyücüdür.

Altın sayzan'ın kızı Picen Arığ hizmetlisinin olduğu alpin yerine alp olmak ister ve bunu yaşlı babası Altın Sayzan'a danışır. Altın Sayzan ise onu görevini yerine getirmesi için bu konuda uyarmaya çalışır ve yurdun koruyucusu olan Altın Arığ ile korkutur. Ancak kızı onu dinlemiş gibi yapıp kız kardeşi ile evden ayrılır. Sonrasında da tekrar babasının kapısını çalıp gece olduğu için korunmasız olduklarını, kendilerine kılıç vermelerini rica eder. Altın Sayzan yaşlı bir bilgedir ve kızının hangi amaçla bunu istediğini anlar. Kızına bu yüzden büyülü bir topuz verir. Kızı bu topuz ile yurdun ve han varisi çocuğun koruyucusu olan Altın Arığ'ı öldürmeye gider ancak bunu başaramaz. Tam bu sırada babaları ortaya çıkar ve ona bu işin öyle değil nasıl yapılacağını öğretir. Kopuzu alıp olağanüstü kahraman Altın Arığ ve atının kafasını

keser. Tüm bunlar Altın Sayzanın sezgi gücünün ne denli kuvvetli olduğunu göstermektedir. Kızına büyülü kopuzu vermesi onu tehlikeden koruma amaçlıdır. Çünkü altın Arığ'ın sıradan silahlarla ölmeyeceği bilgisine sahiptir. Kızının da silahı bu amaçla istediğini sezer ve bunu başaramayacağı için de gizlice onları takip eder. Bu da onun gizemli bir büyücü olduğunu gösterir. Hem kızını hanlıktan vazgeçirmeye çalışıp hem de onun hanı öldürmesine yardım etmesi onun baba arketipinden kaynaklı bir zaaftır. Olağanüstü alpi öldürmesi ise büyücü Altın Sayzan'ın gücünü gösterir. Yaşamı istediği gibi yönlendirememiş çünkü kızı onu dinlememiştir. Ancak bunu onarıcı biçimde gizlice halletmeye çalışır. Manipülatör değildir ancak kızı dolayısıyla buna alet olur. Bu da kızn onun gölgesine dönüştürür. Yaşamı bir bütün olarak algılamaktadır çünkü kızlarının gizli amaçlarını, kılıcı alma amaçlarını bilir. Kızının han çocuğunu öldürmesine de müsaade eder çünkü koruyucu Altın Arığ'ı bizzat kendi öldürmüştür ve artık bunun önüne geçemez. Destan boyunca bu olay sonrasında Altın Sayzan'dan söz edilmez. Bu onun hem gizemli büyücü arketipinden hem de yaşamı bütün olarak algılamasındandır. Mecburen kızına yardım etse de onları gelecek konusunda uyarır ve nitekim kızları daha sonrasında Hulatay tarafından öldürülür. Bunu da öngörmüş ve Huu İney konusunda kızını uyarmıştır. Hulatay da Huu İney'in çocuğudur. Tüm bunlar büyücü Altın Sayzanı bilge ve yaşamı bütün olarak algılayan, geleceği öngören ancak yönlendiremeyen, olayların içerisinde kızına düşkünlüğü yüzünden mecburen yer alan biri olarak gösterir.

Sonuç olarak Altın Çüs ve Altın Arığ destanında hem olumlu hem de olumsuz büyücü arketiplerinin mevcudiyeti görülmektedir. Bu arketiplerden Huu İney ve Pora Ninci aynı şekillere dönüşebilen ve olumsuz büyücü arketipleri olarak dikkat çekmektedirler. Bu da Hakas destanlarındaki büyücü anti kahramanların aynı sembollerle gösterildiğini ve aynı amaçlarla donatıldığını gösterir. Altın Arığ ve ''yaşlı adam'' adlı büyücüler ise ölüyü diriltme motifi ile örülmüş olumlu büyücü arketipleridirler. Bu da gene Hakas destanlarındaki bazı olumlu büyücülerin aynı çerçevede oluşturulduğunu gösterir. Dolayısıyla buradan Hakas destanlarında olumlu ve olumsuz bazı büyücü arketiplerinin aynı amaçlar, aynı semboller ve özelliklerle donatılmış kalıplaşmış bir destan geleneği sunmaktadır.

### 4.3.8. Gezgin Arketipi

Gezgin arketipi rotasız bir yolculuğa çıkar. Bu rotasızlık somut olabilir ama soyut olamaz. Tıpkı monomitte olduğu gibi bu da gene sonunda bireyleşme arketipine varır. Aslında amacı sadece dünyayı değil, aynı zamanda kendini keşfetmektir. Amacı yalnızlık değil, kendini aramaktır. Yani kendini bulmak, kendini gerçekleştirmek… Fakat tatmin olması da güçtür çünkü o, mükemmeli arayandır. Ama amaç arayışını sürdürmeyi ve gezmeyi asla bırakmaz.

"Gezgin arketipi, dünyayı görmek üzere tek başına yola çıkan şövalye, kovboy ve kâşif öyküleriyle örneklenir." (Pearson, 2003, 97) Yolculuğa çıkarken gezgin arketipinin en güçlü yanları hırs, dürüstlük ve özellikle de bağımsızlığıdır. Bundan ötürü korkusu da riayet etmek durumunda kalması yani bağımlılıktır. Bu durumda sıkışıp kalır ve aradığı anlamı, kendini bulamaz. Sonucu da ya amaçsızca gezinmek ya da uyumsuzluk, yani tutunamamak olur. Yani gezgin de herkes gibi yanında gölgesini götürür. Bu takdirde zor durumlarla karşılaşabilir, örneğin esir düşebilir. Fakat bunlar semboliktir. Gene bu esaretten kaçmayı dener ve yol boyu sadece gider. Fakat gölgesiyle barıştığında, onu yanında taşıdığını kabullendiğinde, onu yenmekten vazgeçtiğinde, ondan kaçmayı bıraktığında rotası soyutlaşır ve kendisine döner. Böylece bağımsızlığını kazanır ve artık özgür bir bireydir. İşte ancak bu şekilde kendisini bulabilir.

#### 4.3.8.1.Altın Çüs Destanında Gezgin Arketipleri

Altın Çüs karaketirinin yola çıkış zaman ve sebebi tam olarak verilmese de babasızlıktan dolayı bu yolculuğun erkenden başladığı anlaşılmaktadır. Bu yola çıkış da destandaki ilk karşımıza çıkana kadar geçen sürece ve bitene dek sürmüştür. Destanda karşımıza çıkışına kadarki süreç avarelik yıllarıdır. Ancak Altın Çüs'ün yola çıkış sebebi yalnızlık değil kendisini bulmaktır. Hatta bu yolda kendisine Alıp Möke gibi yakın dostlar da edinmiştir. Temel amacı ise monomitteki gibi bireyleşmedir, kendisini bulmasıdır. Kahraman ömrü boyunca bağımsız bir şekilde yaşamıştır ve bunun için de mücadele eder. Bu uğurda çeşitli mücadele verir.

İlk olarak destanda Altın Çüs'ün gölge arketipi verilmiştir. Bu onun kimsesiz yaşamıdır. Bununla yüzleşir ve avare yolculuğu bırakıp bir amaç edinir. Bu amacı da kendi gibi kimsesiz olan Alıp Möke'yi yaşamda tutmak, diriltmektir. Onu dirilttikten sonra onunla dost olur. Bu da gölgesi ile yüzleşip onu kabul etme ve bir dost edinerek

onu yenmesidir. Sonrasında da gölgesine karşı Alıp Möke ile dostluk çerçevesinde birçok maceraya girişir ve hepsini beraber atlatırlar. İkinci gölgesi dostu Alıp Möke'nin oğlu Üzüm Han'dır. Üzüm Han dünyaya hakim olmak ve herkesi buyruğu altına almak isteyen bir tiptir. Altın Çüs ise bireyleşme yolunda daima bağımsız yaşamıştır ve bu aşamadan sonra problemler yaşar. Sorunu tabusu, bağımlılıktır. Bunun için bilgece, sabırlı ve kahramanca işler yapar ve bağımsızlığını sürdürür. Sabırla Üzüm Han'ın ardından ona savaşta destek olmaya gitse de zamanı gelince onunla bir at yarışına girişir ve kazanır. Üzüm Han da ona büyük saygı gösterir. Böylece Üzüm Han'a bağımlılığı söz konusu olmaz. Bu sayede gezgin arketipinin diğer önemli aşamasını da geçmiş olur.

Altın Çüs'ün yolculuğu somut olduğu kadar soyut bir yolculuktur ve kendi psişesinin derinliklerini tanıdığı derin bir yolculuktur. Bu yolculukta kendisini tanır, kendisi ve gölgesi ile barışık yaşamayı öğrenir. Bunun için mücadeleler verir ve hepsinin üstesinden gelir. Defalarca yurduna dönmeyi denese de her seferinde gezginliği ile yüzleşir ve sonrasında bunu da sıradan yaşamla dengelemeyi öğrenir. Bu aşamadan sonra bireyleşme gerçekleşir ve yurduna dönerek dönüşünü de tamamlar.

Alıp Möke'nin yola çıkışı mecburidir ve gezgin arketipinde bu doğar doğmaz gerçekleşir. Kahramanın yurdu işgal edilince bir ata bindirilerek uzaklaştırılır. Gezgin Alıp Möke'nin bu yolla çıkışı bilinmeyene yolculuktur. İlk başta babasınının düşmanı Alıp Hartığa'ya tutsak olur ve sonrasında da öldürülür. Fakat öldürülürken yeniden dirilişi de gerçekleştirmeyi öğrenir ve mücadelesi öldürülürken başlar. Başta kanından bir dere, dereden bir ağaç ve sonra da ağaçtan bir kuş formunda dirilirken en son insan formuna geri döner. Onu büyü ile dirilten ise Altın Çüs'tür. Sonrasında kendisini dirilten Altın Çüs ile erginleşme evresi başlar. Bu sırada Altın Çüs'e bağımlılık tehlikesi doğar. Gezgin Alıp Möke'nin aşması gereken bir gölge de budur. Evlendikten sonra kendi yurduna yerleşince Altın Çüs'e karşı bağımsızlığını ilan etmiş olur. Sonrasında yolculuğu bitmez, tekrar başlar. Bu sefer eskiden bağımlı olduğu Altın Çüs'ü kurtarır. Bu da bağımsızlığın ispatı; kendisini, hayatını yönetişi ile beraber kendi psişesine yolculuğunun devamı niteliği taşır. Aynı zamanda gezginliğinin amacının yalnızlık olmadığı da dostluğunu sürdürüşü ile verilir. Amacı kendisini bulmaktır ve bu uğurda mücadelesi devam eder. Doğan çocuğunu kendisine tehdit olmasına rağmen sabırla korur ve peşinden gider. Gezgin arketipinin avare ve amaçsız tehlikesine son verir ve defalarca denediği dönüş aşamasını temenni dönüş ile gerçekleştirir.

Serüvenlerle dolu yaşamı ile sıradan yaşamını dengeler. Ailesini de yanına alarak yurduna geri dönüşü ve dönüş ile beraber psişik bütünlüğü de sağlayışı gerçekleşmiş, kendisi bireyleşmiş olur.

Üzüm Han, destandaki gezgin arketipinde henüz doğar doğmaz babası Alıp Möke gibi başlar. Bu tamamen aynı motiflerle örülü mecburi bir yolculuktur. Yurduna düşman saldırınca annesi tarafından ata bindirilip uzaklaştırılır. Bu yol bilinmeyene doğru giden bir yolculuktur. Kahraman henüz bu ilk aşamada ilk sınavını tıpkı babası gibi verir ancak ölmez. Üzüm Han'ı bu yolda takip eden düşmanı Huu İney, çocuğun babasının dostunun çocuklarınca alt edilir, tutsak edilir. Gene de bir yeniden doğum gerçekleşir. Bu, ateşten gömlek motifine benzer; kişinin giyince dayanıklılığına bağlı hayatta kaldığı zırhıdır. Bu zırhı giymesinin ardından kendisini kurtaranlara bağımlılığı söz konusu olmasın diye asıl yolculuğa, erginleşmeye adım atar ve gezgin arketipi böylece bağımsızlığını ilan etmiş olur. Bu onun destan boyunca en büyük gölgelerinden biri olacaktır. Kahraman diğer gölge arketipleri ile mücadeleye girişir: Ailesinin düşmanlarına karşı savaşa girişir. Bu gölgelerinin hepsini yener ama bağımsızlığı onun asıl gölgesine dönüşmüştür. Dünyanın tek hakimi ve en büyük kahramanı olmak ister. Bu uğurda kendisini kurtaran dostlarını, babasını ve Altın Çüs'ü bile tehdit eder. En sonunda kahramanlığın bu olmadığını Altın Çüs'e yenilince anlar ve kendisi ile yüzleşir. Diğerlerine de saygı duymayı öğrenir. Böylece iç çatışmalarını, bireyleşme yolundaki gölge arketiplerini ve somut gezgin yolculuğunu bitirmiş olur.

Gezgin arketipi Üzüm Han'ın en başından beri bir amacı mevcuttur. Bu, onun bağımsızlık ve üstünlük mücadelesidir. Dolayısıyla avare bir gezgine asla dönüşmemiştir. Bunun yanında amacı yalnızlık değildir. Böyle olsa ailesini kurtarmaz, Altın Çüs'e ve çocukları ile ailesine sonunda yakın bir ilişki kurmaz ve evlenmezdi. Amacı dünyayı keşfetmek, fethetmek ve kendi iç dünyasını gezip kendisini fethetmek, tanımaktır. Bunu destanın sonunda başarır ve dönüş aşamasına geçerek sıradan yaşamı da öğrenir. Böylece bireyleşme, psişik denge sağlanmış olur.

#### 4.3.8.2.Altın Arığ Destanında Gezgin Arketipleri

Altın Arığ destanında ilk karşımıza çıkan gezgin arketipi Huu İney'dir. Huu İney olağanüstü bir varlıktır ve şekil değiştirerek kurt ve çocuklara bile dönüşebilir. Tabi bunun yanında Altın Arığ ve atını diriltebilecek düzeyde de yaşlı bir bilgedir aslında.

Gezgin olduğunu destanda kendisi de dile getirmiştir. Huu İney yurdundan ayrılıp altmış yıl boyunca dünyayı gezer ve bu süreçte altmış kadar da erkekle evlenir ama hiçbirini iyi bulmaz ve ayrılır. Hiçbirinden çocuğu olmadığını düşünse de aslında bir çocuğunu sıcak bir kum vadisinde sıcaktan hızlıca koşarken doğurmuş ve bunu fark etmemiştir. Bu çocukla yıllar sonra karşılaşır ve onu da yanına alır, yurdunu kurtarmaya gider. Görüldüğü üzere Huu İney tam manasıyla arayış içerisinde rotasız bir yolculuğa çıkmış gezgin arketipindedir. Bu rotada aradığı şeylerden biri bir animustur ancak altmış erkeği denese de hiçbiri onun için yeterli değildir. Yurdunu harap edilmiş ve halkını sürgün edilmiş görünca bu durumu düzeltmeye karar verir. Bu da aslında kahramanın eve dönüş aşaması içerisindedir. Huu İney oğlu Hulatay ile yurdun koruyucusu Altın Çüs, Altın Çüs'ün atı ve yurdun varisi Çibetey'i öldürüldükleri kayanın içerisine gidip kişi dirilten su ile diriltir. Fakat bunu yaparken bir bedel de ödemesi gerekecektir. Kendi canını bu büyü karşısında feda eder ve ak kayanın içerisinde kayanın yıkılışı ile beraber can verir.

Huu İney yurdunda dönünce yaşamının asıl arayışının farkına varmıştır. Huu İney yurdun koruyucularından biri olan olağanüstü bir varlıktır ancak altmış yıllık gezisinde yurdundan habersiz kalmıştır ve yurdu dağılmıştır. Dönünce asıl yaşam amacının yurdunun bağımsızlığı olduğunu hatırlar ve bunun mücadelesine girişir. Bu bağımlılık değil bağımsızlıktır çünkü onun tabiatı yurdun korunması üzerinedir. Dolayısıyla yurdu bağımsızlığını kaybedince aslında Huu İney de bağımsızlığını kaybeder. Bu farkındalıkla tek çare olan olağanüstü güçteki Altın Çüs'ü ve yurdun asıl varisini diriltir, vasiyet bırakır: Yurdunun kurtarılıp Çibetey'in han olması vasiyeti… Bu da ölümünün ardından gerçekleşir. Böylece yaşamının asıl amacını gerçekleştiren olağanüstü varlık Huu İney kendi isteğiyle bu yaşama da son vermiş olur, yani bireyleştiğinde yaşamı da son bulur.

Altın Arığ destandaki bir diğer gezgin arketipidir. Yaradılış amacı Çibetey'in yurdunu korumaktır ve olağanüstü güçte bir kahramandır. Henüz doğmamışken, bir kayanın içerisindeyken Çibetey'in hizmetkarları tarafından atı ve Çibetey ile beraber başları kesilir. Onları Huu İney diriltir ve ilk yolculuk başlar. Düşman Picen Arığ onları öldürdükten sonra yurdun halkını evlendiği Saaday'ın yurduna sürmüştür. Altın Arığ Çibetey ve Hulatay ile halkı kurtarma yolculuğundayken bilinçsizdir ve Hulatay Çibetey'i öldürüp han olmak, Altın Çüs'ü de hanımı yapmak ister. Altın Çüs bilince ulaşınca da korkudan Çibetey'i diriltip Picen Arığ ve düşmanları öldürerek kendisini

Çibetey'e affettirir ve onunla dost olur. Hulatay, Altın Arığ'a olan korkusundan Çibetey'i kışkırtır ve halkı yurda geri getirdiklerinde ona Altın Arığ'ı resmen çobanlıkla görevlendirir. Güçlü Altın Arığ buna ses çıkartmaz çünkü yaşam amacı yurdu ve Çibetey'i korumaktır. Ancak burada bağımlılık ve dağ başında yurttan uzak hayvanları koruma görevi gezgin arketipine aykırıdır. Bu yüzden de Hulatay onun gölgesine, bağımlılığa ve özgürlüğüne aykırı birine dönüşür.

Altın Arığ yurt tekrar işgal edilince kendi başına tekrar yolculuğa başlar Kara Dağ'a gider. Burada halkı kurtarır. Bu esnada kendisine saldıran Hulatay'ın oğlunu da paramparça eder ve Kara Deniz'e atar. Çünkü Hulatay ve Hulatay'ın eşi Pora Ninci onun gölgelerine dönüşmüştür. Altın Arığ da çocuk kendisine saldırınca Pora Ninci'nin çocuğu kendisine karşı dolduruşa getirdiğini fark eder ancak çocuk durmayınca vahşi bir şekilde çocuğu parçalar. Gezgin Altın Arığ arketipi böylece gölgesiyle yüzleşmiş olur. Bu mücadeleler de gezginin ylculuğundaki soyut mücadelelri de kapsamaktadır. Kahraman aynı zamanda kendisini keşfetmekte, tanımaktadır. Altın Arığ, savaşın ardından kendisine savaşta yardımcı olan Çibetey'in çocuğuna Kanlı Kılıç ismini verip onu bağrına basar. Çünkü çocuk sayesinde ilk defa büyük bir sadakat ve sevgi ile karşılaşır. Bu da gezginin sevgiyi keşfidir. Onu Ay Çarık Han'ın yurduna yönlendirir çünkü evlendirecektir. Bu yurda gidene kadarki süreç içerisinde Altın Arığ uzun zaman boyunca ortalıkta görünmez. Bu da gezgin arketipinde başka diyarlarda olduğunu gösterir. Bu, kahramanın kendisini arayışı, keşfinin devam sürecidir.

Altın Arığ, Ay Çarık Han'ın yurduna geldiğinde sarhoştur ve türküler söylemektedir. Yeğeni Kanlı Kılıç'ın uyarısı ile Ay Kara Taş'ın bu yurda Altın Arığ'ı eş olarak almaya geldiğini öğrenir. Ay Kara Taş da Altın Arığ gibi altı zirveli bir kayanın içerisinde bir dağın tepesinde kendiliğinden yaratılmıştır. Ancak tamamen zıddıdır. Kızın ismi Altın'ken erkeğinki Kara, kızın doğduğu kaya akken erkeğinki karadır; kızın rengi altın gibi ışık saçarken erkeğin yüzünün karalığı evleri karartır. Aslında Altın Arığ bu yolculukta kendisinin anti hali ile tanışmış ve nasıl birine dönüşebileceğini de öğrenmiş olur. Bu da gezginin içsel soyut sembollerinden biri olarak kabul edilebilir. Bunun üzerine Ay Kara Taş'ı öldürür.

Altın Arığ yeğeni Kanlı Kılıç'ı evlendirir ve düğünde türküler söyleyip içki içer. Bu esnada Pora Ninci yaşlı bir kadın kılığında ona ruhunun saklı olduğu yeri sorar ve Altın

Arığ da söyler. Yeğeninin uyarısı ile bunu fark edip Pora Ninci'nin peşine düşer. Pora Ninci kanatlı bir yılan halinde Altın Arığ ve atının saklı olduğu altın kayaya önce varır ve ruhlarının saklı olduğu iki başlı altından kuşu alır. Tam bu esnada oraya varsa da Altın Arığ gecikmiştir. Pora Ninci kuşun başlarını işkenceyle çekip Altın Arığ ve Atını işkenceyle öldürür. Gezgin arketipi ölüm korkusu ile burada karşılaşır. Aslında bu da bir gölge arketiptir. Ancak ölümle beraber Altın Çüs onu da yener çünkü yeniden dirilir. Yaşlı bir bilge onu bu sefer topuk kemiğinden küçük bir erkek alp olarak yeniden yaratır. Atını da küçük bir at olarak yeniden diriltir. Bir de olağanüstü sarı ip verir. Altın Arığ böylece artık bakire kadın arketipinden de sıyrılmış ve ölüm korkusunu da bu macerayla yenmiştir. Yeniden dirilen Altın Çüs Taptaan Mirgen adını alır ve Altın Nakış ile de evlenir. Bu, gezginin yolculuk esnasında aradığı şeyi bulduğu noktalardan biridir. Gezgin Altın Arığ (Taptaan Mirgen) bakire arketipini geride bırakarak bir anima edinir ve ruhunun diğer kısmı da yerini bulmuş olur. Gezgin, böylece yalnızlığı amaçlamadığını, amacının yalnızlık değil kendisini aramak olduğunu da göstermiş olur. Bu olgunlaşma ile de beraber asıl yaşam amacına geri döner, yurdunu korumaya döner. Ancak yurdu Pora Ninci tarafından yağmalanıp halk sürülmüş ve Hulatay ile Çibetey öldürülmüştür. Bunun üzerine Alıp Han kızı Hulatay ve Çibetey'i yeniden diriltmek için görevlendirir. Bu, gezginin gölgesi ile barıştığının işaretidir. Gezgin, gölgesi Hulatay'ı bile yeniden diriltir çünkü onun düşmanlığı bırakacağına ve düzeleceğine inanır. Taptaan Mirgen halkı düşmanlardan kurtarır. Bu sırada yeniden dirilip gelen Çibetey'e halkı verip yurda gönderir. Sonrasında kendisini öldüren ve halkı süren Picen Arığ'ı öldürüp yurduna yeniden yerleşir. Sonunda da yaşam amacını yerine getirmiş olur. Gezgin Altın Arığ (Taptaan Mirgen), hem gölgelerini tanıyıp kabullenmiş hem yeniden dirilip diğer ruhunu yani animasını bulmuş hem de diyar diyar ve maceradan maceraya gezerek aslında kendisini keşfetmiştir. Böylece gezginin yolculuğu kendisini gerçekleştirme ile son bulmuş olur.

Gezgin arketipine her iki destanda da somut olarak bakılınca kahramanlardan Altın Arığ görevi gereği yurdunu koruma zorunluluğundan yola çıkmış ve gezgine dönüşmüştür. Alıp Möke ve Üzüm Han ise benzer biçimde yurtlarından sürülünce zorunluluk gereği yolculuğa başlamış ve gene yurtlarını koruma yolculuğunda gezgine dönüşmüşlerdir. Huu İney ve Altın Çüs ise tamamen kendilerini keşfetme amacıyla yolculuğa başlamış gezginlerdirler. Tüm bu gezginler bu yolculuklarda olağanüstü maceralara girişmişlerdir ama hepsinin ortak paydası yurdun korunması yahut

ailelerinin intikamıdır. Gene tüm bu gezginler bu amaçla çıktıkları somut yolculuklarda soyut içsel yolculuklar yaşayıp kendilerini keşfetmişlerdirler. Hepsinin bu gezgin maceralarının sonu ise ortak bir biçimde kendi yurtlarında son bulur.

### 4.3.9. Savaşçı Arketipi

Savaşçı arketipi kendi psişesi ile ilişkilendirilir. Uğruna çıktığı mücadele vatanı için, annesi için, animası için, dini için, gizemli güç için olarak görünebilir. Bunlar anneleri, vatanları ve animaları için de birer kurtarıcı rolündedirler. Bu yönleriyle de Mesih'e benzetilirler ve kimi mitlerde ölüp yeniden dirilirler. Fakat aslolan kendi psişesine, bilinçdışına yapttığı yolculuktur. Yani görünenin ardında görünmeyen bir yolculuk vardır. Bu gezginin yaptığı yolculuk da aslında monomitin bir parçasıdır. ''Örneğin Nietzsche'nin Böyle Buyurdu Zerdüşt'ünde; Tevrat'ta Eyüp suresinde görülen, kahramanın kendi oklarıyla vurulması motifi, aslında yukarıda değinilen iç savaşı sembolize etmektedir.'' (Al, 2018, 2) Yani savaşçı benin bilinçdışında bağlılığını kendiliğine yönelerek yenmeye çalışması vardır burada (Jung, 2016b: 23). Yani yeniden doğuş da kahramanın kendini gerçekleştirme aşamaları arasındadır.

Savaşçının özellikleri: disiplin, rekabet, cesaret, pes etmemek, sınırları koruma… Olumlu anlamda bakıldığında savaşçı hedefine ulaşmak uğruna disiplinli bir şekilde tüm cesaretiyle pes etmeden hareket eder. Bu savaşçının örneğini çoğu mitte görmekteyiz. Sadece mitlerde değil, tarihte ve halen günümüzde birçok coğrafyada, birçok olayda görmekteyiz. Mitlerden örnek verecek olursak Titanlarla savaşında Zeus'u, mitleşmiş tarihe bakacak olursak Türk mitolojisi ve tarihinden Mete Han olarak düşünülen Oğuz Kağan'ı, direk tarihten örnek verecek olursak da Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Başkomutan Mustafa Kemal Atatürk'ü örnek gösterebiliriz.

Arketiplerin de gölge yönleri ile defalarca karşılaştık. Savaşçı arketipinin de gölgesel yönleri mevcuttur. Savaşçı bu yönüyle sahte savaşçı da olabilir. Savaşçı hem cüretkâr hem de korkak da olabilen bir arketiptir. Gaddar istekleri ve bencilliği uğruna acımasız, kontrol kaybına uğramış, şiddet yönlü biri de olabilir. Cüretkarlığını, bu enerjisini uygun yönde harcamalı ve uygunsuz amaçlar uğruna tüketmemelidir. Savaşçı, eğer sınırları, annesini veya animasını kurtarma yahut korumaktan geri duracak olursa zaman içerisinde kendi saygısını yitirmiş ve kendisine nefret duyan birisine dönüşebilir. Ölümün ve geçiciliğin farkında olmalı ve hayata olan tutkusunu

da kontrol altına almalı. Ancak bu şekilde olgunluğa erişip cesaretini olumlu yönde harcayabilir. Her şeyi kararınca gerçekleştirmesi ve enerjisini her alanda ölçülü miktarda kullanması gerekir.

#### 4.3.9.1.Altın Çüs Destanında Savaşçı Arketipleri

Huu İney ve Alıp Hartığa yeni doğmuş bir oğlanı savaştan at tarafından kaçırılırken katlederler. Bu da onları sahte savaşçı yapar. Altın Çüs de çocuğu yeniden diriltmek için yola çıkar ve kişi dirilten otunu arar. Bu da onu gerçek savaşçı konumuna getirir. Sonrasında çocuğun diriltilmesini engellemek isteyen Huu İney ile Alıp Hartığa şekil değiştirerek onu engellemeye çalışır, hile yaparlar. Alıp Hartığa siyah bir ırmağa dönüşüp yer altına akar, Huu İney ise yedi güzel kıza dönüşüp Altın Çüs'e kişiyi küle çeviren içkiyi sunar. Altın Çüs ise dayanıklıdır ve bu içkilere dayanır. Büyüye büyüyle cevap vererir, Huu İney'i yere yapışık bırakıp çadırdan çıkar. Çıkarken de sızıp kalır. Bu sırada Alıp Hartığa onu öldürmeye gelir. Buraya kadarki kısımlar da Altın Çüs'ü gerçek savaşçı yaparken diğerlerini sahte savaşçılara çevirir. Altın Çüs adil savaşı ister, diğerleri sadece yenmeyi ister ve hileler, adaletsizlikler yaparler. Aynı zamanda Altın Çüs'ün ölçüsüzlüğü, savaşçı arketipinin tabusu olarak karşımıza çıkar. Kahraman içkilerin büyülü olduklarını bilmesine rağmen hepsini içer ve keyiflenir. Bu hem ölçüsüzlük tabusu hem de gölgesidir. Destan boyunca içkili dolaşır ve kendisine fazlası ile güvenir, kibirlidir. Fakat akıllı olduğu için ölmez ve Alıp Hartığa da oyuna gelerek Altın Çüs'ü tam öldürecekken Huu İney'in sesine gider ve onu diriltmek isterken o da Huu İney'e yapışıp kalır. Sonrasında da uyanan kahraman her ikisini de öldürüp çocuğu yeniden diriltir. Bu sadece çocuğun yeniden dirilişi değil, Altın Çüs'ün de yeniden dirilişidir. Kahraman böylece yeni bir yaşama atılır. Savaşçı arketipi düşmanlarını mücadelesi, ve cesareti ile bilgeliği birleşince düşmanlarını alt etmeyi başarmıştır.

Kahramanın tüm çocuk için verdiği mücadele aslında içsel bir mücadeledir ve kendi bilinçdışının kuytu köşelerine yaptığı bir yolculuktur. Bunlarda ilk olarak ölçüsüzlüğü ve kibrini öğrendi. Bu yolculuk devam eder. Kahraman çocukla ailesini katledenlere karşı mücadeleye girişir ve kazanıp çocuğun annesini de yeniden diriltir. Çocuğu evlendirdikten sonra o çocuğun bir oğlu (Üzüm Han) doğar ve Altın Çüs'e tehditler savurup en büyük yiğidin kendisi olduğunu göstermeye çalışır, Altın Çüs'ün çocuklarını rencide eder. Fakat Altın Çüs buna sabırla yaklaşıp çocuklarını ondan

uzaklaştırır ve onunla adil bir mücadeleye girişip hem mücadeleyi hem de onun saygısını kazanır. Böylece savaşçılığını, değerini tekrar kanıtlar. Çözümü savaşçı özelliği ile bilgece sağlar. Yani Altın Çüs'ün psişik yolculuğunda öğrendiği en önemli diğer unsurlar sabır ve bilgelik olur. Artık karanlık yönlerini değil aydınlık yönlerini keşfe çıkmıştır ve böylece psişesini keşfettikten sonra yaşamını da dengelemiştir.

Alıp Möke adaletsiz bir savaşta henüz doğar doğmaz atı ile beraber katledilir. Sonrasında savaşçı arketipinin özelliği olan dayanıklılık unsurunu sergiler ve yeniden dirilmeyi başarır. Hemen büyüyüp erginleşir, sembolik olarak bir savaşçı zırhı giyinir. Bunun ardından da savaşçının hedeflerinden genel olarak karşımıza çıkan unsurlar için mücadele etmek üzere yolculuğu başlar. Savaşçı arketipinin bu özellikleri yurdunu kurtarmak ve annesini korumaktır. Alıp Möke de yurdunu kurtarır ve annesini yeniden diriltir. Böylece adaleti adil bir biçimde sağlamış olur. Bu da sahte savaşçılara karşı gerçek savaşçı arketipinde olduğunu gösterir. Savaşçı arketipinin cesareti ve pes etmemesi de bu olaylardaki diğer temel özelikleri arasında yer alır. Evlenmesi ise savaşçının psişik bütünlüğündeki diğer ruhunu, animasını bulması ve psişik dengesi açısından önemli bir etkendir. Sonrasında da yaşamını bağımsız sürdürür ancak mücadelesi bitmez ve bu sefer oğlunun ardından mecburi savaşlara katılır. En sonunda da oğlunu da alıp yurduna yerleşir.

Alıp Möke'nin savaşları sadece düşmana karşı verilen somut savaşlar veya annesini ve yurdunu koruması için verilen savaşlar değildir. Buradaki anne de yurdun sembolik bir yansıması olmakla beraber asıl savaşı kendisiyledir. Önce bilinçdışına derin bir yolculuk yapar ve hemen ardından yeniden dirilme gerçekleşir. Çünkü bilinçdışını keşfi asıl kişiliğini de keşfidir. Artık eski kişiliğini geride bırakmıştır ve kendisini bulmak için bir mücadeleye girişmiştir. Sonrasında yolculuk rotasız bir hal alsa da bunu dengelemek için birkaç girişimde bulunur ancak her seferinde savaşçı arketipi harekete geçer ve yurdunu terk eder, bilinçdışının diğer yönleri ile mücadelesi yeniden başlar. Rekabeti, dayanıklılığı, animası ile bağımsızlığı ve kısmi bilgeliği, sonunda da ailesi ile eve dönüşü dengeleyici yaşamı ile psişik yönlerini, kendisini tanıyıp kabul edişini simgeler.

Üzüm Han doğar doğmaz kendisine savaşçı zırhı giydirilir. Bu sembolik bir zırhtır ve dayanıklılığını ölçmek için verilse de asıl dayanıklılık testi bilinçdışı yolculuğa çıkıp çıkamayacağı üzerinedir. Nitekim bu gerçekleşir ve bilinçdışı yolculuğu başlar.

Hemen şekil değiştirerek büyür ve erginleşir. Bu da gene yeni yaşamın, mücadelenin atılmış ilk adımlarıdır ve kahraman için sembolik olarak olumlu yöndedir. Çünkü erginleşme bireyleşme için en önemli aşamalardan biridir. Bu erginleşme bireyleşme yolculuğunu da beraberinde getirir ancak kahraman savaşçı arketipi altında ezilir. Çünkü Üzüm Han'ın tüm libidosu, enerjisi bilinçdışına savaşçı arketipinde akmaktadır ve bu yüzden kahramanın savaşları hiç son bulmayacak bir hal alır. Bununla beraber düşmanları da son bulmayacak bir hal alır ve kahraman en sonunda babasına ve dostlarına da düşman oluverir. Bunun yanında savaşçı arketipinin diğer gölgesi yani tabuları da belirir ve kibir, orantısızlık gölge arketiplerine dönüşür. Kahraman babası ve dostlarına karşı kibirle yaklaşıp savaşlarda orantısızlığa gider, asla durmaz ve savaştan savaşa koşar. Unutulan, tanımadığı düşmanları bile gündeme getirip onlarla savaşır ve onları yok eder. Fakat asıl orantısızlık ve kibir Altın Çüs'e karşı belirir. Kendisini kurtaran çocukların babası, babasını yeniden dirilten; ailesinin ve kendisinin sağ kalmasını, yeniden doğmasını sağlayan kahramana karşı kibirlenir ve kendisini en büyük kahraman ilan etmek ister. Megaloman bir savaşçıya dönüşen Üzüm Han'ı durduran da Altın Çüs olur. Altın Çüs, Üzüm Han'ı önce evlendirir ve olgunlaşmasında önemli bir rol oynar, sonra da onu yarışta yener. Yenilen kahraman adil bir yarışla beraber kibri ve dostlarını tanır. Ölçüsüzlüğünden ve kibrinden vazgeçerek savaşlara son verir ve aile kurma kararı alır, yurduna döner, yerleşir.

Üzüm Han'ın yolculuğu diğer savaşçılarda görüldüğü gibi bilinçdışı bir yolculuktur. Bu savaşı, bilinçdışı mücadelesini başlatır başlamaz tüm libidosunu buraya akıttığı için bilinci enerji kaybına uğrar ve denge bozulur. Rotasını kaybeden kahraman bilinçdışında kendisini kaybeder ve gölgeleri ile yüzleşirken kendisini onlara kaptırır. Ancak sonrasında bunun farkına varışı başlar. Bu ilkin animasından aldığı bilgelik ve sezgi ile olur. Sonrasında animası ile bireyleşmede, psişik bütünlükte veya dengede önemli bir adım atmış olur. Ardından da gölgesine yenildiğini Altın Çüs ile sembolik savaşında kabul eder ve onunla yüzleşip onunla hareket etmekten vazgeçer. Gölgesini de yanına alıp dönüş yolculuğuna geçer ve yerleşik hayatta psişik bütünlüğe adım atar. Böylece bireyleşme gerçekleşmiş olur.

#### 4.3.9.2. Altın Arığ Destanında Savaşçı Arketipleri

Altın Arığ destandaki halkın ve anlatıcının bahsettiği en büyük savaşçı ve kahramandır. Altın Arığ'ın yaradılış amacında da zaten bu vardır. Altın Arığ ak bir

kayanın içerisinde kendiliğinden yaratılmış, babasız ve annesiz bir doğuma sahip olan olağanüstü bir kahramandır. Atı da onunla beraber kendiliğinden yaratılmıştır. Her ikisi de olağanüstü güçlere sahiptirler. Kahramanın fiziği de saç örgülerine kadar estetik ve güçlü bir biçimde anlatılır. Dolayısıyla Altın Arığ tam olarak yaradılış itibariyle bir savaşçı arketiptir. Bu savaşçı arketipin yaradılışının ve savaşçı arketipi olarak bahsetmemizin bir diğer temel sebebi ise gene yaradılışında gizlidir. Altın Arığ Çibetey'in yurdu ve Çibetey ile soyunu korumakla gösrevlendirilmiş, bu yüzden yaratılmış bir kahramandır.

Altın Arığ henüz bilinçsiz bicide yaratıldığı ak kayanın içerisindeyken Çibetey'in bakıcıları Altın Sayzan ve kızları tarafından öldürülmüştür. Sonrasında Çibetey de öldürülünce olağanüstü bir varlık olan Huu İney çareyi yurdun koruyucusu Altın Arığ'ı yeniden diriltmekte bulur ve bunu yapar. Bu da Altın Arığ'ın savaşçı arketipinde olmasının bir diğer sebebidir. Savaşçının görevi yurdu için mücadele idi. Bu uğurda savaçı arketipi yeniden doğar ancak bu asıl yeniden doğuş değildir. Sonrasında Çibetey ve yurdunu defalarca kez savaşlarda kurtarır, halkı yurda yeniden yerleştirir. Kahraman bu süreç içeriisnde yurduna ve Çibetey'e en bağlı ve sadık kişi olmasına rağmen sahte savaşçı Hulatay'ın Çibetey'i kandırması yüzünden dışlanır ancak asla pes etmez. Çünkü pes etmemek ve mücadele etmek savaşçı arketipinin temel ilkelerindendir. Disiplinli bir biçimde, cesurca, pes etmeden yurdunu ve Çibetey'i bu uğurda bu savaşçı arketipi özellikleri ile korur.

Altın Arığ sonunda disiplinini kaybeder ve içkili bir biçimde yeğeninin düğününde türkü söyleyip eğlenirken Hulatay'ın Pora Ninci yaşlı bir kadın şekline bürünüp ona ruhunun saklı olduğu yeri sorar. Altın Arığ da ruhunun saklı olduğu yeri söyler. Pora Ninci kanatlı bir yılan halinde Altın Arığ ve atının saklı olduğu altın kayaya önce varır ve ruhlarının saklı olduğu iki başlı altından kuşu alır. Tam bu esnada oraya varsa da Altın Arığ gecikmiştir. Pora Ninci kuşun başlarını işkenceyle çekip Altın Arığ ve Atını işkenceyle öldürür. Sonrasında bir yaşlı bir bilge onu bu sefer topuk kemiğinden küçük bir erkek alp olarak yeniden yaratır ve ona Taptaan Mirgen adını verir. Atını da küçük bir at olarak yeniden diriltir. Bir de olağanüstü sarı bir ip verir ki yurdunu tanzim etsin. Kahramanın kendi oku ile vurulması bu destanda da mevcuttur. Altın Arığ aslında kendi sakladığı bilgiyi sunarak kendi kendini vurur. Bu da savaşçı Altın Arığ'ın bilinçdışına bağlılığa açtığı bir savaş ve oradan ölüp yeniden dirilerek bilince ulaşmasıdır. Bu yeniden diriliş çoğu mitte geçen savaşçı arketipinin klasikleşmiş

motiflerinden biridir. Altın Arığ artık yeni formunda kişliği de yenilenmiş ve olgunlaşmış bir biçimde doğar. Dolayısıyla savaşçı arketipi aslında iç dünyasında bir yıkımla beraber yeniden dirilir. Bu, psişik bütünlüğün adımlarından biridir. Nitekim Altın Arığ yurdunu son kez kurtarır ve ona düşmanlık eden Hulatay'ı bile yeniden diriltir. Kendisi de artık bir erkek formunda olduğu için bir anima bulup evlenir ve böylece diğer eksik yönünü de tamamlayıp artık bireyleşir. Sonrasında da kurtardığı yurdu ve halkı ile huzur içerisinde yaşar.

Altın Arığ destanında bir de sahte savaşçı arketipi mevcuttur. Bu sahte savaşçı Hulatay'dır. Hulatay'ın doğuşu da olağanüstü bir biçimde gerçekleşir. Kendisi olağanüstü bir varlık olan Huu İney'in oğludur ancak Huu İney sıcak bir vadide onu sıcaktan koşarken doğurduğunu bile fark etmez. Bu da kahramanın olağanüstü doğuşunun bir simgesidir. Sonrasında annesine kendisini tanıtınca annesi bunu hatırlar ve yanına alıp ona bir görev verir. Görevi Altın Arığ ile beraber Çibetey'i koruyup, onun hanlığına saygı gösterip sürgün edilerek yağmalanan halkı kurtarmak ve yurda yeniden yerleştirmektir. Halkı kurtarmak için yola çıkarlar fakat sahte savaşçı arketipi burada sahte savaşçı olduğunu hemen açığa vurur. Hulatay Altın Arığ bilinçsiz olduğu için yolda bundan faydalanıp Çibetey'i öldürür ve Altın Arığ'a yurdu beraber evlenerek yönetmeyi teklif eder. Altın Arığ bunu anlamaz çünkü bilinçsizdir ve sadece onunla yola devam eder. Hulatay'ın burada Çibetey'i öldürme sebebi tamamen hırstandır. Kendisi de bunu dile getirir ve han yerine han olmak için koruyucusu olduğu Çibetey'i öldürdüğünü dillendirir. Hulatay, savaşçı arketipinde burada hem cüretkar hem de korkaktır. Çibetey'i öldürmesi cüretkarlıkken Altın Arığ'ın bilincinin yerine geldiğini öğrenince Çibetey'i geri diriltmesi korkaklığındandır. Bu da sahte savaşçı özelliğidir. Hulatay, gaddar istekleri ve bencilliği uğruna acımasız, kontrol kaybına uğramış, şiddet yönlü birine dönüşür. Cüretkarlığını, bu enerjisini uygun yönde harcamalı ve uygunsuz amaçlar uğruna tüketmemelidir. Ancak Hulatay buna devam eder. Bu uğurda Çibetey ile dost olup Altın Arığ'ı yurttan uzak tutar.

Hulatay Çiebety'in yerine han olmak için bir kez daha düzenbazlık yapar ve onunla güreşip onu yener ancak bunu anlayan Altın Arığ onu yener ve buna müsaade etmez. Bu da gene sahte savaşçı arketipinin yurdunu korumak ve görevini yapmak yerine ona iktidar istenci sebebiyle ihanetidir. Yani yukarıda bahsi geçen asıl savaşçı arketipi olan Altın Arığ'ın zıddıdır. Yurdun hanını devirip yerine han olamayınca bu sefer başka hanların yurduna göz diker ve yurdu genişletmek ister. Bu uğurda Çibetey'i kandırıp

başka bir hanın yurdunu yağmalayıp halkını kendi yurtlarına sürerler. Bu kendi ana yurdunu korumak yerine başka yurtlara göz dikme ve daha fazla güç arzusunun sahte savaşçı arketipinde yansımasıdır. Bunu bir kez daha yapınca güçlü hanlardan korkup geri çekilir ancak kendi yurdu da yağmalanmıştır. Bunun üzerine sahte savaşçı dönüşüm geçirmeye başlar ve pişmanlık duyar, libidosu terse akmaya başlar. Yurdunun halkını kurtarmak için de gidip savaşır. Halkı tekrar kurtarıp yurda geri yerleştirince eşi onu terk eder. Savaşçı, eğer sınırları, annesini veya animasını kurtarma yahut korumaktan geri duracak olursa zaman içerisinde kendi saygısını yitirmiş ve kendisine nefret duyan birisine dönüşebilir. Ölümün ve geçiciliğin farkında olmalı ve hayata olan tutkusunu da kontrol altına almalı. Hulatay da yurduna yaptığı ihanetlerin farkına varınca kendisine nefret duyarcasına pişmanlığını dile getirir. Terk edilmenin ardından başka bir kadınla evlenmesi de önemli bir gelişim aşamasıdır çünkü eşinin büyüsünden uzaklaşınca yaptıklarını fark eder ve pişmanlık duyup bundan korunmak için başkası ile evlenir. Bu da libidosunun artık olumlu yönde aktığının göstergesidir. Böylece sahte savaşçı dönüşüm geçirerek yurduna ve hanına sadık bu uğurda savaşan bir alpe dönüşür. Dolayısıyla asıl animasını bulması ve femme fateleden kurtulması onun kendisini gerçekleştirmesi ve farkındalığının önemli bir yansımasıdır.

Sahte savaşçı arketipindeki Hulatay hanı Çibetey ile yurdu uğruna canını verir. Bu, artık sahtte savaşçının tamamen gerçek savaşçıya dönüşümünün sembolik bir motifidir. Bu aynı zamanda sahte savaşçıyı tamamen geride bırakıp gerçek savaşçıya dönüşmenin de hikâyesel bir yansımasıdır. Çünkü savaşçının yeniden dirilişi bu noktada gerçekleşir ve Hulatay yeniden dirilir. Bu da bir ödül olarak ddüşünülebilir. Sahte savaşçı gerçek savaşçı olarak ölüp yeniden dirilir ve psişik bütünlüğünü böylece ispatlar, kendisini gerçekleştirir. Nitekim sonunda diğer kahramanlar gibi destanda yurduna sadık bir hizmetkar olarak huzur içinde yerleşip halk ile beraber yaşar. Dolayısıyla artık kendisini gerçekleştirmiş ve bireyleşmiştir.

Sonuç olarak savaşçı arketipinin her iki destanda da yansımasına bakıldığında birçok ortak özellik görülmektedir. Savaşçılardan Altın Arığ, Altın Çüs, Alıp Möke, Üzüm Han ve hatta Hulatay dahi hepsinin bir temel görevi mevcuttur: yurdunu korumak. Savaşçı arketipleri yurdunu korumak veya kurtarmak sembolü altında aslında bilinçdışında mücadelelere başlar ve çoğu gezgin arketipine bürünerek birçok savaş ve olağanüstü badireler atlatır. Yukarıda bahsedilen kahramanların yurtlarını korumaları; annelerini, eşlerini korumaları; onları yeniden diriltmeleri gibi gerçekleştirdikleri her

aşama bilinçdışında kendilerini tanıma süreçleridir. Bunun sonucunda da yeniden doğuşlar sembolik olarak gerçekleşir. Kimi iyi birine dönüşür kimi yaşam amacına ulaşır ve böylece asıl kendi kimliklerini bulurlar. Psişik bütünlük de bireyleşmeyi getirir ve böylece hikayeler hep kendi yurtlarına yerleşip huzur içerisinde birlikte yaşamaları sembolü ile son bulur.

### 4.3.10. Fedakâr Arketipi

Fedakâr arketipi bakıcı ve yardımsever olarak da adlandırılabilmektedir. Pearson'a göre de cömertliği ve şefkati temsil eden bir arketiptir. Sıklıkla anne, baba yani ebeveyn olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü özverili, bakıp büyüten, koruyucu, şefkatli, cömert, yardımseverdir. Amacı da başkalarını korumak ve kollamaktır. Fedakarın stratejisi başkaları için iyilik yapıp, dostanece onlara yardım etmektir. Zaten ilkesi de karşısındakini kendisini sever gibi sevmektir. Kendisinin en büyük korkusu bencillikken aynı zamanda sürekli veren taraf olmaktır. Bu yüzden sömürüye açık bir arketiptir. ''Denge kavramının önemi fedakâr arketipinde de varlığını hissettirir çünkü vermek kadar almayı bilmek de gereklidir. Sevgi ya da şefkatin fedakâr arketipinde olumlu bir dönüşümü sağlaması için bireyin almayı bilmesi gereklidir. Fedakâr; dengeyi, sosyal ilişkilerinde hem vermeyi hem de almayı öğrendiğinde kazanmış olur.'' (Tekgül, 2020, 102)

#### 4.3.10.1. Altın Çüs Destanında Fedakâr Arketipleri

Alıp Han gece düşman tarafından yurdu baskına uğradığı gece tek başına yurdunu ve ailesini korumak için savaşmaya gider. Öncesinde de atı ve eşine doğacak çocukları için planını anlatır. Ardından o dağda savaşırken atı çocuğu kurtarır. Kendisi ise bu uğurda savaşta canını verir. Buradaki fedakâr arketipindeki Alıp Han klasik bir örneğe sahiptir, ebeveyndir. Fedakâr arketipinin startejisi Alıp Han'da da görülür: Başkaları için iyilik yapar, kendisini feda eder. Yurdunu korumuş, halkını zengin etmiştir. Bencillik olan korkusu, gölgesi ise çocuksuzluktur. İstediği tek şey bu olduğu için eşine şiddet dolu sözler söyler. Fakat çocuğu olunca da kendisini onun için feda eder.

Altın Arığ doğacak çocukları için eşi Alıp Han'ın planına uyarak çocuğunu ata bindirip savaştan uzaklaştırır ve kendisi savaş meydanında kalır. Bilinçaltındaki sebep plandan ziyade düşmanın çocuk için yola çıkışıdır. Çünkü hemen ardından gençleşip güzelleşir ve parlar. Bu hilebaz arketipi maskesine bürünüş sebebi çocuğunu kurtarmaktır. Böylece düşmanı oyalar ve çocuğunun olmadığına inandırmaya çalışır. Ancak

başarısız olur ve düşmanı onu işkenceyle öldürür. Altın arığ gene karşımıza çıkan klasik ebeveyn rolünde fedakâr arketipidir. Fedakâr arketipinin amacına sahiptir: Çocuğunu koruyup kollamak ister. İlkesi de gene mevcut, başkasını kendisini sever gibi hatta kendisinden çok sevmektir. Bu başkası da gene çocuğudur. Bu uğurda kendisini feda eder. Fakat bu verdiğinin karşılığını alacaktır ve oğlu büyüyüp onu yeniden diriltecek, ailesiyle huzur içerisinde bir hayat sürecektir.

Altın Çüs destanında Alıp Möke de tıpkı babası gibi fedakâr arketipinin amacıyla oğlu için dağa çıkıp savaşmıştır. Anne ve babasını diriltmek için savaşa girişmiş ve annesini diriltmeyi başarmıştır. Dostu Altın Çüs için de tek başına iki yiğitle dövüşmüştür. Bunlar koruyup kollama ve kurtarma görevleridir. Fedakârın ilkesine sadık olarak çocuğunu, dostlarını kendisi gibi sevmiştir. Dostuna o kadar güvenir ki çirkin bir kızla evliliği kabul etmiş ancak bu kız kendisini çirkin gösteren çok güzel bir kız çıkmıştır. Oğlunun her dediğini, hatta tehditlerini kabul etmiş hep peşinden gitmiştir. Bu açıdan bakıldığında sömürüye fazlasıyla açıktır ve sömürülmüştür. Bu dostu tarafından olmasa da oğlu tarafından gerçekleştirilmiştir. Vermesini bilse de almasını bilememiştir. Nitekim kendisine ne uygun görüldüyse onu kabul etmiştir. Bu açıdan da gene almak ve kabul etmek bir fark olarak karşımıza çıkmaktadır. Bakıcı, yardımsever, ebeveyn, veren fedakâr arketipi Alıp Möke almasını bilememiştir.

Altın Çüs bakıcı ve yardımsever görevindedir. Bu özellikle dostu Alıp Möke'ye karşıdır. Onu çocukken öldüğünde yeniden diriltmiş, büyütmüş, kahraman yapmış, evlendirmiş, annesini tekrar diriltmiş ve yurdunu geri vermiştir. Dolayısıyla fedakâr arketipinin özverili, bakıp büyüten, koruyan, şefkatli ve yardımsever özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. İlkesine bağlı kalmış ve karşısındakini kendisi kadar ve hatta kendisinden çok sevmiştir. Sürekli verdiği gibi almasını da bilen bir fedakâr arketipindedir. Alıp Möke ve oğlu Üzüm Han'ı korumuş, kollamış, evlendirmiş ancak Üzüm Han tarafından tehdit edilmiştir. Savaşta kendisinin peşinden gitmediği takdirde öldürüleceğini bildiği için peşinden gider. Üzüm Han ona saygı göstermez ama o Üzüm Han'a saygı gösterir, korur, kollar ve evlendirir. En son da yarışta yener ve Üzüm Han'ın saygısını da alır. Böylece her şeyi dengelemesini bilmiştir, vermesini bildiği gibi almasını da bilmiştir.

#### 4.3.10.2. Altın Arığ Destanında Fedakâr Arketipleri

Altın Arığ destanında Huu İney fedakâr arketipindedir. Huu İney Çibetey'in yurdunun ve Çibetey'in soyunun koruyucusudur. Çibetey ve yurdun diğer bir koruyucusu olan Altın Arığ öldürülmüş, halk sürgün edilmiştir. Huu İney yurdun kurtulması için onları yeniden diriltir. Fakat bunun karşısında fedakâr arketipinde olduğu için büyük bir fedakârlık yapar ve dirilttiği kişilere karşılık olarak kendi canına son verir. Dolayısıyla Huu İney olağanüstü bir varlık olarak fedakarın ilkesi olan karşısındakini sever gibi sevme ve koruyup kollamayı bu olayda gerçekleştirir. Bunu da sadece halkın kurtarılması için yapmıştır, yani görevi uğruna. Dolayısıyla fedakâr arketipinin buradaki fedakarlığı herhangi bireysel bir karşılık beklentisi içermez.

Altın Arığ bir diğer fedakâr arketipi olarak destanda yer almaktadır. Altın Arığ'ın görevi de Huu İney'inki gibi yurdu, halkı ve han varisi Çibetey ve soyunu korumaktır. Zaten bu amaçla yaratılmış olağanüstü güçte bir varlıktır. Tüm fedakarlıkları da gene bu uğurda olacaktır. Altın Arığ, destanda Çibetey Hulatay tarafından öldürülürken bilinçsizdir. Fakat bilinci yerine geldiğinde onu kurtarmaya gider ki Hulatay bu korkudan Çibetey'i diriltir. Ancak Altın Arığ'ın gücünden çekindiği için Çibetey ile dost olur ve Çibetey'e Altın Arığ'ı yurttan uzak tutmasını hayvanlara göz kulak olmasını, dağda yaşamasını söyler, Çibetey de bunu yapar. Fakat Altın Arığ buna karşın hiçbir şey yapmaz ve hanının verdiği görevi yerine getirir. Çibetey'i koruyup kollaması, ona karşı şefkati ve iyiliği tamamen fedakâr arketipinin özelliklerindendir. Ancak burada fedakâr sadece veren taraf olduğu için bu, duygusal bir denge problemi yaratır.

Hulatay ve eşi Çibetey'e içkiliyken oyun oynayarak yurdun hanları olmaya çalışırlar. Hulatay güreş oyununda Çibetey'i yenerek han olmayı tasarlar ve Çibetey'i yener ancak Altın Arığ bu oyunu sezip Hulatay ile güreşir ve onu yener, Çibetey'in hanlığını korur. Fakat Hulatay ve eşi Altın Arığ'ı Hulatay'ı öldürmek istemekle suçlayıp Çibetey'i kışkırtırlar ve Altın Arığ yurdu terk etmek zorunda kalır. Çibetey de hiçbir şey yapmaz. Burada gene fedakâr 'ındenge problemi karşımıza çıkar ve fedakâr Altın Arığ Çibetey'in hanlık unvanını kurtarmasına rağmen kendisinin dışlanması karşısında hiçbir tepki göstermez. Bunun sonucunda da bu duygusal bir patlama getirir. Altın Arığ Hulatay ve eşine bilinçdışında nefret ve kin biriktirir, fakat bununla yüzleşmek yerine bundan kaçar. Sonuç olarak da Hulatay ve eşi Pora Ninci'nin çocuklarını kendisine saldırdığı için paramparça eder ve Kara Deniz'e balıklara atar,

beddua okur. Annesinin parçalarını bile bulamamasını diler. Bu da aslında fedakarın fedakarlıklarının nankörlükle karşılanması sonucu bunun bir gölge arketipine dönüşebileceğini gösterir.

Fedakâr arketipindeki Altın Arığ'ın fedakar arketipinin dengelendiği nokta yeğeni, Çibetey'in oğlunun ona büyük bir saygı ile yaklaştığı noktadır. Savaşta yeğeni ona büyük destek verip yardım eder ve büyük bir sevgi ile yaklaşır. Altın Arığ da Çibetey'den görmediği iyiliklerin karşılığını Çibetey'in oğlundan görünce büyük bir mutluluk duyar ve çocuğu sevgiyle bağrına basar. Bundan sonra o çocuğun da annesi gibi bir koruyucu, şefkat gösterici, yardımsever, bakıp büyüten, kollayan olur. Çocuğa da savaştaki yiğitliği karşısında Kanlı Kılıç adını verir. Çocuk da ona bunun ardından büyük bir bağlılık ve sevgi ile yaklaşır.

Destanın sonunda Altın Arığ ve atı Pora Ninci tarafından öldürülür ve yaşlı bir bilge tarafından atı ile birlikte yeniden bir erkek formunda yaratılır. Bu sırada Pora Ninci tarafından yurdu yağmalanmış, halkı sürülmüş, Çibetey ve Hulatay öldürülmüştür. Altın Arığ Çibetey ve Hulatay'ı dirilttirir, halkı kurtarıp Çibetey'e halkı yurda götürme emrini verir, Pora Ninci'yi de düşmanlarla beraber yok eder. Sonrasında da kendisinin yolunu gözleyen yeğeni ile yeninden bir araya gelmiş, onu Çibetey'in yerine hanlarla beraber han seçmiştir. Ayrıca Kanlı kılıç ile ortak düğün yapıp evlenir, sonrasında da yurtlarında huzurlu bir hayat sürerler. Sonuç olarak Altın Arığ sadece veren taraf değil alan taraf da olmayı öğrenmiştir. Sadece başkalarını düşünmeyi bırakmış ve evleniştir. Dolayısıyla ayrı bir yaşam da kurmuştur. Ayrıca gölgesi ile yüzleşip Hulatay'a kin beslemeyi bırakmıştır. Fedakârın sadece vermediğini artık almayı öğrendiğini de Çibetey'in yerine Kanlı Kılıç'ı han yapması bir destandaki son örnektir. Bu sayede artık psişesinde bütünlük, libidosunda denge sağlanmış ve bireyleşme gerçekleşmiştir.

Fedakâr arketipine her iki destanda da sonuç olarak bakıldığında Altın Çüs destanında Alıp Han ve eşi Altın Arığ anne ve baba oldukları için çocuklarını koruyup kollayan, onun için kendilerini ve canlarını feda eden kişileridirler. Altın Çüs ise empati kurduğu kimsesiz çocuk için fedakarlıklar yapan ancak bunu tek taraflı değil dengeli yapan bir kişidir. Altın Arığ destanında Huu İney ve Altın Arığ ise görevleri olan yurdu ve Han Çibetey ile soyunu kurtarmak için canlarını verirler. Huu İney bunu son çare olarak görevi gereği çekinmeden yapar. Altın Arığ ise fedakârlığı tek taraflı yaparken bunu

zaman içerisinde dengelemeyi başarır ve yeniden doğduktan sonra daha huzurlu, dengeli bir yaşama kavuşur.

### 4.3.11. Şekil Değiştirme Simgesi

Şekil değiştirme, don değiştirme, kılık değiştirme veya metamorfoz olarak adlandırılan bu motife anlatılarda sıkça yer verilmiştir. Özellikle olağanüstü özellikleri bünyesinde barındıran masal, efsane, destan, mit gibi halk anlatılarında karşımıza çıkmaktadır. Bu motif, mevcut durumdan başka bir şekle girmek ya da bir sınırı geçmek üzere mitik zamanlardan itibaren değişik formlarda kullanılmıştır (Beydili, 2005, 151). Anlatılarda karşımıza çıkan değişim ve dönüşüm, kahramanlık mitosu bağlamında da kutsiyet bağlamında da metamorfozun mitik işleviyle uyum içindedir (Harmancı, 2015, 213). Şekil değiştirme veya don değiştirme olarak adlandırılan motif anlatılarda sıkça rastlanan bir motiftir. Özellikle olağanüstü halk anlatılarında karşımıza çıkar. Masal, efsane, destan, mitoloji gibi anlatılarda sıkça rastladığımız bu motif anlatılarda karşımıza çıkan bir büyü çeşididir. Şekil değiştirme motifinde insanların veya olağanüstü kahramanların kartala, kurda, aslana, ata, kuşa, taşa, ağaca, suya, ve daha bir çok şeye dönüştüğünü görebilmekteyiz. Bunun dışında dağ, taş, ağaç, su, ve çeşitli nesnelerle hayvanların da insan formuna dönüşümü görülebilmektedir.

Jung, şekil değiştirme motifini anima ve animusa dayandırır ve aslında bilinçdışına açılım, bilinçten kopup bilinçdışında yeterince kalabilme olarak görür. (Jung, 2016a, 175) Tunceli Masallarını arketipsel bağlamda inceleyen Işılay Kara şunu ekler: ‘’Masallar analitik psikolojinin unsurları ile çözümlendiğinde her simge, masaldaki fonksiyonuna göre yorumlanır. Şekil değiştirme simgesi, dönüşüm sembollerinden biridir ve herhangi bir yaş, cinsiyet ya da varlık sınırlaması olmaksızın masalın bütün kahramanları şekil değiştirebilir.’’ (Tekgül, 2020, 111) Anlatılarda kimi zaman kahraman zor durumlardan kurtulmak için, kimi zaman hilebaz arketipinde hile için, kimi zaman ise heyecan için bu motiften yararlanılır. Kahramanın kendini göstermesi için ona olanak da sunan zorlu süreçlerden başarıyla geçmesi için bazen gizlenmesi görünmemesi, tanınmaması gerekir ki bu durumlarda kullanılan en yaygın yöntem şekil değiştirmedir (Harmancı, 2015, 210).

Şekil değiştirme simgesi hemen her simgede ve hemen her şeyde olduğu gibi düalist bir yapıya sahiptir. Yani kimi zaman olumlu olarak karşımıza çıkarken kimi zaman ise olumsuz bir simge olarak belirir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi karakterler kimi zaman

hilebaz arketipinde hile yapmak için, kimi zaman ise bir olaydan sıyrılmak için şekil değiştirebilirler. Destan metinlerinde ölen kahramanların çeşitli yollarla yeniden dirildiği görülmektedir. Ölüp dirilme de bir şekil değiştirme olarak düşünülüp bu başlık altında destanlarda geçen ölüp dirilmelere de örnekler verilmiştir.

#### 4.3.11.1. Altın Çüs Destanında Şekil Değiştirme Simgeleri

Çok geç yaşta hamile kalan Altın Arığ, çocuğunu savaşın ortasında doğurur. Düşmanlarının çocuğuna zarar vermesini engellemek isteyen Alıp Han, atını gönderip çocuğunu oradan aldırarak savaştan uzaklaştırmak üzere plan yapmıştır. At, Altın Arığ'ın yanına geldiğinde dağın tepesinden düşman Alıp Hartığa atın bedeninin yarısına kadar çadıra girdiğini görür ve çocuğun doğduğunu anlayıp hızla oraya doğru gider ancak at çocuğu burnuna çekip uzaklaşır. Alıp Hartığa gelmeden Altın Çüs doğumun hemen ardından gençleşip güzelleşir ve parlar. Alıp Hartığa çocuğun nerede olduğunu sorar. Altın Arığ çocuk doğurduğunu reddeder ve sonunda Alıp Hartığa anneyi işkenceyle feci biçimde öldürüp çocuğun peşine düşer. Burada şekil değiştirme motifi ile karşılaşmaktadır. Anenin yaptığı bir büyüdür aslında. Çünkü yaşlıdır ve doğum yapmıştır ancak parlayacak bir güzelliğe bürünür. Şekil değiştirme motifi destanın sıkışık bir anında ortaya çıkar. Kaos ortamından çocuğunu kurtarmak için ve yakalanmamasını sağlamak için annenin zorunlu durumdan çıkış amaçlı yaptığı bir hiledir. Bu hilebaz arketipinde işlendi. Altın Arığ'ın bilinçdışı süreci burada başlar ve fedakâr arketipinde görevini tamamlayarak bireyleşmeyi sağlar.

Alıp Han'ın oğlu doğar doğmaz önce şekil değiştirerek atın burnuna saklanır, çünkü yurdu savaş altındadır ve anne ile babasının planı onu ata bindirip uzaklaştırarak kurtarmaktır. Çoğu destanda kahramanların çocukluk dönemi verilmez, olağanüstü doğumu verilir. Bu destan da bu tiptedir ve direkt olarak, klasik olarak erginleşme sürecine geçilir. Bu, çocuğun bilinçdışı sürecinin başlangıcıdır. Burada kahramanın erginleşme sürecindeki dönüşümün ilk adımı atılır ve tüm enerji bilinçdışına akar. Kahraman aslında bu süreçten kaçmaya çalışmakla beraber durumdan kurtulmak için hilebaz arketipinde şekil değiştirmektedir ve gerçeği kabullenemeyecek bir yaşta, bilinçtedir. Alıp Han'ın çocuğu denizde yılana dönüşen, deniz dışında da ejderhaya dönüşen mandala formundaki Huu İney'den kaçar. Bu yaratık tarafından kovalanan çocuk, bilinçdışındaki gölge arketipi ile karşılaşmaktadır. Fakat onunla yüzleşmekten korkan ve ondan kaçan bir bilinçtedir, dolayısıyla bilinç henüz dengeden uzaktır.

Nitekim sonucunda da gölgesine, bu yaratığa yakalanır ve gölgesi onu feci, işkence dolu bir ölüme mahkûm eder. Dolayısıyla kahraman kaçtığı gölgesine sembolik olarak yenilir ve ondan artık kaçamayacağını anlamış olur.

Çocuğun gölgesine yenilmesi ve ölmesi olumsuz değildir. Artık ya ona mahkûm yaşayacaktır ya da onu kabullenip onunla mücadele etmeyi veya onunla yaşamayı öğrenecektir. Çocuk bilinçdışının sembollerinden, ruhun sembollerinden üçünü de şekil alarak gösterir. Önce akan kanından suya dönüşür. *"Küçük çocuğun kanı/ Gölgeli gök dağdan aşağı/ Ak dere olup, akıp iner."* (Şahin, 2007, 71). Su bilinçdışının olmakla beraber yeniden doğmanın da formlarından biridir ve çocuk böylece yeni bir hayatın akıntısına adım atar. Burada kısmen sonsuzluk veya araf olarak da nitelendirilebilir çünkü çocuk sonrasında bu durumdan, araftan kurtuluşu gene sonsuzluk sembollerinden hayat ağacı ile bulacaktır. Hemen ardından, sudan ağaca dönüşür ve bu da gene ruhun olmakla beraber temelde ölümsüzlüğün formlarından biridir. Aslında buradaki ağaç hayat ağacıdır. Çocuk balinanın karnı aşamasındadır. Son aşamada ruhu iyice belirir ve bu ağacın dalında bir kuşa dönüşür. *"Altın yapraklı sedir ağacı büyüdüğünde,/ Onun başında at başı kadar güzel guguk kuşu/ Ötüp dertlenir./ Öteye döner öter,/ Alıp Han'ın yapayalnız çocuğu"* (Şahin, 2007, 71). Kuş, ruhunun sembolü (Ögel, 2014) olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla çocuk tamamen bilinçdışı bir biçimde psişesinin en derin kuytularındadır. Bu aşama çocuğun asıl erginliğinin başladığı aşamadır. Çünkü çocuk bilinçdışının derinliklerine yaptığı yolculukta kendisini ve arketiplerini keşfe çıkmıştır. Bu keşfin sonucunda yeniden doğacak ve balinanın karnı aşamasını destanda tamamlayacaktır.

Bir diğer şekil değiştirme Altın Çüs'ün oğlunu diriltmenin sırrını öğrenmesi ile gerçekleşir. Altın Çüs, önce atını diriltmek için *"Ak ot başını, gök ot başını büküp koparark ilaç yapar" (Şahin 2007, 98)* Sonra da guguk kuşunu kendisinden kopardığı üç kök saç teli ve atının kuyruğundan kopardığı üç kök kıl ile bağlar. *"Oradan dönüp gelip, ölmüş olan/ Minik çocuğun vücuduna ilaç koyup tedavi eder./ İlacı deva olup, eti kanı kaybar;/Oğlanın canı girip…" (Şahin, 2007, 99).* Çocuk yeniden doğduğunda erginleşmiştir ve Altın Çüs çocuğa kendi zırhını verir, savaşa giderler. Burada açıkça büyüyle şekil değiştirme mevcuttur. Bu büyü geri dönüştürme, iyileştirme büyüsüdür. Zor durumdan kurtulmak için yapılan bu büyü mecburi büyülerdendir. Ot ve otun renkleri olumlu simgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Beyaz ve mavi de yaşamın renklerindendirler. Topraklama olarak da düşünülebilecek bu yeniden doğuş

semboliktir. Çocuk böylece bilinçdışı yolculuğuna kısmi olarak son verir. Kendi içindeki karanlık dehlizlerde arketiplerini tanıdıktan sonra onlarla mücadele etme aşamasına geçecektir. Yeniden doğuş tamamlanır ancak şekil değiştirme devam eder İnsan formuna tekrar büründükten sonra giydiği zırh kahraman zırhıdır. Bu da sembolik olarak erginlikten kahramanlığa geçiş olarak destanda sunulan bir diğer şekil değiştirme motifidir. Böylece çocuk artık bireyleşme süreçlerinin bir kısmını tamamlar ve savaş dolu sembolik mücadelelere başlar.

Çouğun ilk savaşı anne ve babasının yurdunu kurtarmak için olmuştur. Bu savaşta dostu Altın Çüs onun annesi Altın Arığ'ı diriltmiştir. Bu da bir diğer şekil değiştirme simgesidir. Ölünün dirilmesi… Altın Arığ yeniden dirilerek fedakâr arketipinin mükafatını almış ve tam olarak bireyleşmiştir. Çocuğu ise annesini dirilterek ve öncesinde de annesinin sezgilerine sahip bir anima edinerek bireyleşme yolunda önemli bir adım atmıştır. Burada annesi çocuğun ilk animasıdır. Bu animalar ile çocuk ruhunun bir diğer yönünü de keşfetmiştir.

Altın Çüs ölmüş olan çocuğu diriltmek için çıktığı yolculukta karşısında Huu İney ve Alıp Hartığa'yı bulur. Alıp Hartığa şekil değiştirerek kara bir ırmağa dönüşmüştür ve yerin altına inen bir forma sahiptir. Huu İney ise şekil değiştirerek femmee fatele formunda yedi kıza dönüşmüştür. *"Deri kulaklı Huu İney/ Yedi kıza dönüşüp, orada oturur."* (Şahin, 2007, 84). Her ikisi de Altın Çüs'ün gölgeleri formundadır. Dolayısıyla her ikisi de çocukla Altın Çüs'ün ortak gölgeleridirler. Alıp Hartığa karanlık formuyla kaosu çağrıştırmaktadır. Ve Altın Çüs burada su ile bilinçdışı yolculuğa çıktığını işaret eder. Bu yolculukta Alıp Hartığa'nın yerin altına inmesi de mitolojideki ölüler diyarını çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla Altın Çüs burada ölüm ile yüzleşmektedir ve bu korkusunu henüz görür görmez yener, hilebaza bürünerek onları yenmeye çalışır. Bir diğer şekil değiştirme formundaki Huu İney ise Altın Çüs'ün anima gölgesi şekline bürünmüştür. Kendisini bu gölgeye teslim etmez ve oyunu oyunla bozarak her ikisini de yener. Bu da kahramanın bilinçdışı yolculuğa hazır halde çıktığını ve her iki şekil değiştirme formunun da kendisinin bireyleşme formunda adımlar olduğunu gösterir. Huu İney'in kız formunda sunduğu içkiler de ateş alıp insanı kül edecek seviyededirler. Altın Çüs de onları içerken adeta bir ejderhaya bürünür ve direnci ile bilinçdışı bütünlüğünün dengesini gösterir. Nitekim kutsal ateş de onun yeniden dirilişi olur ve sızıp yeniden uyandıktan sonra yeniden doğuş gerçekleşir, her ikisini de yenip görevini yerine getirir.

Ah Molat Kara Irmak ile Boz Irmağın birleştiği yerde dokuz köşeli kara taş evi görür, orada da kardeşi Kök Molat'ın atını görür ve şekil değiştirip Huu İney'e dönüşerek oraya gider. Giderken de Huu İney'in sesi ile türkü söyler. Hara Han'ın kızı Hara Ninci onu Huu İney sanıp Pora Han'ın kızı Pora Ninci ile Kök Molat'ı ele geçirmeye çalıştıklarını söyler. Kız tam şüphelenmişken kızı yakalayıp temiz soluğunu keser ve Kara Irmak ile Boz Irmak'ın birleştiği yere atar. Sonra eve girer ve Kök Molat sarhoştur. Pora Ninci'yi de alıp öldürüp nehirlerin birleştiği yere atar ve kardeşinin yanına gelip babasının yerine dönmesini, orada Ah Han kızı Ay Arığ'ı alıp yaşamasını söyler. Buradaki şekil değiştirme hile için yapılan bir şekil değiştirme büyüsüdür. Ah Molat kardeşini kurtarmak için düşmanın formuna bürünür ve diğer düşmanlarını alt eder. Buradaki düşmanlar da femme fatele formunda kişiyi güzellikleri ile büyüleyip onu öldürmek isteyen mitolojik varlıklar yani animanın karanlık yüzü olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Gene bilinçdışı süreçteki kahraman animasının karanlık yüzü ile karşı karşıyadır. Kardeşinin femme fateleleri olsalar da aslında kendisinin de femme fateleleridirler çünkü kendisini onlara kaptırabilir. Fakat animasına kendisini kaptırmaz ve kaptırmış veya kaptırma tehlikesinde olan kardeşini de bundan kurtarır. Karanlık renkler de onun anima gölgesinin sembolik çağrışımlarındandır. Kendisinin büründüğü form da düşmanın kendi olduğu için gölgesi niteliğindedir. Dolayısıyla kendisi de bilinçdışında bu düşmana bürünme tehlikesine sahiptir. Ancak gölgesi de gene burada kontrollü bir haldedir.

#### 4.3.11.2. Altın Arığ Destanında Şekil Değiştirme Simgeleri

Altın Arığ destanında Huu İney yurdundan altmış yıl kadar uzak kalır ve altmış yıl sonra geri döndüğünde korumakla mükellef olduğu yurdu yıkılmış, halk ise yurtta değildir. Bunun üzerine şekil değiştirme motifi gerçekleşir. Huu İney şekil değiştirerek bir kurda dönüşür. "*Kurt derisini, zırhını giyinip,/ Huu İney, yetiştirilen malın ve/ Halkın yoluna girip/ Adım atarak koşar*." (Özkan, 1997, 83). Hızlı olması gerektiğinden bu forma dönüştüğü düşünülebilir. Çünkü halkını derhal bulmak istemektedir. Şekil değiştirmenin bir diğer sebebi ise kimliğini saklamaktır. Çünkü herkes onun yurdun koruyucusu olan olağanüstü bir varlık olduğunu bilmektedir. Huu İney halkı sürgün edilirken yolda bulur, olan biteni öğrenmek için bir kez daha şekil değiştirir. *"Huu İney, iki gözü görmeyen/ Kız çocuğuna dönüşüp, ağlayarak…"* (Özkan, 1997, 83). Bu sefer küçük ve gözleri görmeyen bir kız çocuğuna dönüşür. Huu İney'in bu şekil değiştirme sebebi yine tanınmamaktır. Ama gözleri görmeme

motifi mitolojide bilgeliğin sembolü olarak yer edinmiştir. İskandinav mitolojisinde Odin bir gözünü bilgelik uğruna feda etmiştir ( Akyıldız, 2014, 129). Huu İney de yurdunun ve halkının nasıl bu hale geldiğini öğrenmek için bir gözünü feda eder. Dolayısıyla Huu İney'in bu yaptığı da Odin'in yaptığı ile benzerlik gösterir. Bunun sonucunda da bir kadından yurdun varisi Çibetey'in ve yurdun koruyucusu Altın Arığ ile atının Picen Arığ tarafından öldürülüp kocası Saaday'ın yurduna götürüldüğünü öğrenir. Huu İney bir büyücü olduğu için başkalarının şeklini değiştirme gücüne de vâkıftır. Gidip başları kesilen Altın Arığ, atı ve Çibetey'i kişi dirilten su ile yeniden diriltir, karşılık olarak da kendi canını feda eder. Görüldüğü üzere Huu İney destanda hikâyenin tıkanma aşamalarından birinde defalarca şekil değiştirip bilgiye vakıf olur ve sonunda da koruyucusu olduğu yurdun kurtuluşu için bir formül yazar. Bu şekil değiştirme simgeleri de hile ve kurtuluş amacı içerir. Yani hilebaz arketipi ile çok yakından ilgilidirler.

Çibetey destanda defalarca şekil değiştiren kahramanlardandır. İlk olarak bir çocukken yurdun varisi olduğu halde kendisini korumak ve yetiştirmekle mükellef olan Picen Arığ tarafından öldürülür ve başı kesilir ancak Huu İney beraberinde başı kesilen Altın Arığ ile atını da onunla beraber kişi dirilten su ile yeniden diriltir. Bu, şekil değiştirme simgesi olarak ele alınabilir. Çibetey'in yurdun ve han soyunun devamlılığını sağlayacak olması dirilmesinin temel sebebidir. Altın Arığ'ın diriltilme sebebi de yurdun, halkın ve Çibetey'in korunması içindir. Su, yaşam, arı ve saf ruh ile ilişkilendirilir. Çibetey henüz saf ve arı bir çocuktur. Bu yüzden su sembolü ile dirilişi gerçekleştirilir. Keza Altın Arığ da henüz kendiliğinden yaratılan ama bilince varmamış, uykusunda olan ve görevini mağarasında bekleyen saf, suçsuz, arı bir kahramandır. Onun da bu yüzden su sembolü ile diriltildiği söylenebilir. Sonrasında Çibetey gene kendisini korumakla Huu İney tarafından görevlendirilen Huu İney'in oğlu tarafından uçan halının üstündeyken öldürülür. Hulatay onu tekrar diriltir çünkü Altın Arığ'ın onun koruyucusu olduğunu bildiği için bu korkuyla onu yeniden diriltir. Bu da yine yukarda bahsi geçen yurdun ve varisliğin devamı içindir. Çibetey de bir nevi Altın Arığ gibi kutlu biridir. Yukarıda bahsi geçen her üç diriltilişin sebebi de aynıdır ve yine hikâyenin tıkanık olduğu anda çözüm olarak gerçekleşir.

Destanda Çibetey ve Hulatay'in iki dost olarak yurtlarında yaşarken Picen Arığ ve Kara Han'ın yurdu yağma etmesi sırasında öldürülürler. Fakat her ikisi de kişi dirilten su ile tekrar diriltilir. Çitibey'in han varisi olduğu için yurdun devamlılığını sağlaması

bakımından dirilmesi gerekmektedir. Hulatay'ın diriltilme sebebi ise Çibetey gibi arı bir kişiliğe sahip olmasıdır. Daha önce kötülükler yapsa da zamanla saf ve iyi birisine dönüşür ancak sonrasında öldürülür. Yeniden dirildikten sonra Çibetey ile kılıçlarını bırakarak sıradan bir yaşama dönerler. Bu da şekil değiştirmenin ardından saflığın ve bireyleşmenin bir nevi sembolü olur. Yani şekil değiştirmenin asıl anlamı bilinçte vuku bulur ve bu da hikayede kahramanların erginleşmelerinin olağanüstüleştirilmiş sembolik anlatımlarıdırlar.

Altın Arığ ve atı destanda bir kez daha başları kesilerek öldürülürler ve onları öldüren Pora Ninci'dir. Bunu yapma sebebi yurda sahip olmak ve Altın Arığ tarafından öldürülen oğlunun intikamını almaktır. Burada öldürülen Altın Arığ'ın ruhu bir altın kayanın içerisinde yer alan iki başlı altın kuştur. Altın kuşun başları kesilince her ikisi de ölürler. Kuş ruhun sembolüdür ve altın da ışık ile bağdaştırılabileceği için gene olumlu bir sembol olarak karşımıza çıkar. Işık ve altın güneş ile, ruhun yeniden dirilişi ile ilişkilendirilen sembollerdirler. Buna paralel olarak olayın ardından yeniden doğum ve dolayısıyla şekil değiştirme tekrardan gerçekleşir. Bu sefer yaşlı bir bilge tarafından Altın Arığ topuk kemiğinden, atı ise toynağından yeniden diriltilirler. Fakat bu sefer tamamen yeni formalarda şekil değiştirmiş bir biçimde doğarlar. Altın Arığ küçük erkek bir alp olarak cinsiyet değiştirmiş biçimde, atı ise tavşana benzer küçük bir at biçiminde doğar. İsimleri de değişir. Dolayısıyla bu şekil değiştirme sadece fiziksel olmaz. Zaten anlatılardaki çoğu semboller de ilişkilendirildikleri anlamlarla vuku bulurlar. Yani bu tamamen baştan yaratılmadır. Cinsiyet değişiminin ardından bir anima bularak evlenir. Bu yeniden doğuş aynı zamanda bilinçaltında da gerçekleşir ve Altın Arığ'ın psişesi de bir bütünlüğe erişir. Artık kendisini gerçekleştirmiş bir biçimde emin adımlarla ve olgun biçimde hayatını huzurla sürdürür.

Destandaki bir diğer önemli şekil değiştirme Pora Ninci tarafından gerçekleştirilir. Pora Ninci Hulatay'ın eşidir ve onu kullanarak, büyüleyerek iktidara getirmeye, bu sayede iktidar olmaya çalışmaktadır. Oğlu Altın Arığ tarafından öldürülünce bir yılana dönüşerek yeraltına iner *"Nerede öldürdü Altın Arığ?/ Onun cesedini/ Bulabilir miyim, bulamaz mıyım?/ Gürültüyle silkinip,/ Karışık renkli yılan olmuş"* (Özkan, 1997, 215) ve bunun üzerine Hulatay da büyüden kurtulur. Yılanın yeraltına inişi kaosun sembolü olan karanlığı ve ölümü çağrıştırır. Bunun sonucu da destanın devamında aşağıda bahsedilen Pora Ninci'nin diğer şekil değiştirmelerinde gerçekleşir. Yılan yeniden dirilişin sembollerinden biridir. Burada bu diriliş şekil değiştiren Pora Ninci'de değil

Hulatay'da gerçekleşir. Pora Ninci ise bu şekil değiştirme ile bir nevi onun gölge arketipi olduğunu somut olarak sembolize etmiş olur. Çünkü Hulatay onun büyüsü ile iktidar olmak için çevresie hıyanetlerde bulunurken bu olayın ardından sadık bir dost olur.

Pora Ninci'nin ikinci şekil değiştirmesi yaşlı bir kadına dönüşmesi ile gerçekleşir. Bu formda içkili olan Altın Arığ'a ruhunun nerede saklı olduğunu sorarak öğrenir ve sonrasında üçüncü kez şekil değiştirir ve kanatlı bir yılana veya bir diğer deyimle ejderhaya dönüşerek gidip Altın Arığ'ı ve atını öldürür. Yine buradaki şekil değiştirme de gölgeyi ve yeniden dirilişi beraberinde getirir. Fakat yılanın yeniden diriliş sembolü gene Pora Ninci'de değil bir başkasında Altın Arığ'ta gerçekleşir. Altın Arığ yeni bir formda doğar ve ruhu da tamamen yenilenmiş, bedeni de ismi de yenilenmiş bir mutlu hayata başlar. Pora Ninci de Altın Arığ'ın gölge arketipidir. Burada gölgesel sembolü ise karanlığı ve gene yeraltı özelliği, ölüler diyarıdır. Nitekim sonucunda da ölüm vuku bulur. Altın Arığ yeniden dirildikten sonra Pora Ninci'yi öldürerek onu bir nevi yeraltına, ölüler diyarına yolar. Kendisi de gölgesinden kurtulmuş olur. Yani buradaki şekil değiştirmeler de gölge arketipini, yeraltını, ölümü, yeniden dirilişi ve sonucunda da bilgeliği, kendini gerçekleştirme ve bireyleşmeyi beraberlerinde getirirler.

Sonuç olarak bakıldığında şekil değiştirme simgesi her iki destanda da mevcuttur. Bunlar genellikle hikâyenin en tıkanık olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır ve bir nevi hile amaçlı kullanılmaktadırlar. Kimi zor durumda kurtulmak için kimi ise düşmanını alt etmek için şekil değiştirir. Altın Çüs destanında da Altın Arığ destanında da ortak şekil değiştirme motifi mevcuttur. Bunlardan Pora Ninci ve Huu İney'in yılan ve kanatlı yılanlara dönüşümleri ortak birer şekil değiştirme motifidir. Her ikisinin bir diğer ortak özelliği ise bunu kötü amaçlı kullanmalarıdır. Dolayısıyla yılan ve ejderha motifleri düşmanların şekil değiştirerek girdikleri birer form ve kötülük amaçlı kullanılan birer formdur. Beraberlerinde de karanlık simgesi ve yeraltı simgesi ile kaos ve ölümü getirirler. Bu düşmanların her ikisi de destanlarda gölge ve hilebaz arketipleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Guguk kuşu da yine ortak şekil değiştirme motiflerindendirler. Altın Çüs destanında Alıp Möke, Altın Arığ destanında da Altın Arığ adlı kahramanların ruhu bu kuş işle ilişkilendirilir. Alıp Möke ölüp kuşa dönüşürken ruhu burada yer alır ve sonrasında bu kuştan tekrar insan formuna dönüşür. Altın Arığ'ın ruhu ise direkt olarak atınınki ile beraber bir guguk kuşunda yer alır ve bu kuş ölünce o da ölür ancak sonra tekrar bir insan formunda doğar. Her ikisi de

yeniden doğuşun ardından bireyleşme adımları atarak zaman içerisinde bireyleşirler. Yani her ikisi de sadece fiziksel değil ve asıl olarak bilişsel olarak yeniden doğarlar. Görüldüğü üzere destanların ikisinde de ortak simgelerin kullanıldığı ve bu simgesel arketiplerin gerçekleşme olaylarının bile neredeyse aynı olduğu, sebep ve sonuçlarının dahi büyük oranda aynı olduğu ortaya çıkmaktadır.

### 4.3.12. Su Simgesi

Su, dört temel elementten biri olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla yaşamın temel elementlerinden birisidir. Bu temel element birçok anlamı da kendi içerisinde barındırmaktadır. Bilimsel anlamda baktığımızda yukarıda dört temel unsurdan biri olarak da bildirdiğimiz suyun önemini görmekteyiz. Su, kendi ekosisteminde ayrı bir dünyaya sahip olan ve yaşamı oluşturan unsurdur. Bunun dışında tüm canlıların temel besini ve tüm besinlerin de kaynağıdır. Keza bilimsel anlamda yaşamın ilk izlerinin sularda ortaya çıktığı görülmektedir. Su, insanın anne karnında ilk bulunduğu, oluşmaya başladığı mekandır ve karanlıktır. Buna mitlerde de rastlanmaktadır. Yaratılış mitlerinde (Yunan mitleri, Türk mitleri vs.) de yaşamın ilk doğduğu mekân sonsuz su ve karanlık sulardır. Tanrı, evren, insan ve canlılar burada form ve yaşam bulur, doğar. Yani su, yaşamın ilk oluşumunu, doğuşu, sonsuzluğu temsil eder. Hem sosyal hem de fen bilimlerinde aynı tez birbirini destekler. Su, halk bilincinde ak olanı, saflığı, temizliği temsil eder. İslam dininde temizliğin temel simgelerinden biri olmasının yanında günahlardan arınmanın da yollarından biridir (Kurt, 2021, 18).

Arınmak da yeni bir başlangıcı temsil ettiği için bilinçte su simgesi yeniden doğuşu sembolize etmektedir. Bunun dışında dinlerde ve anlatılarda hayat olarak da anlam bulur. “Ab-ı hayat’’ yani hayat suyu anlatılarda karşımıza ölümsüzlük kaynağı olarak çıkmaktadır. Yunan mitinde de karşılığı bir çeşit tatlı sıvı olan ‘’ambrosia’’, kişiyi tedavide kullanılan ve ölümsüzlüğün kaynağı olan içecektir (Yörükân, 2000, 61). Su, yaşamın kaynağı ve hatta kendisi olduğunu görülür. Bunlar binlerce yıl insan zihninde suyu hikayeleştirmiş, sudan yaşamın doğması gibi sudan hikayeler geliştirmiş, suyu kutsallaştırmış ve bilinçte çeşitli anlamlarla simgeselleştirmiştir.

Suyun bunca olumlu anlamın yanında olumsuz anlamları da karşımıza çıkmaktadır. Su hayat dışında düalist açıdan ölüm anlamına da gelmektedir. Su insanın temel korkularından biri olabilmektedir. Bu hem yüzme bilmeyenlerde hem de bilenlerde karşımıza çıkar. Yüzme bilmeyenler içerisinde insanlar, ayaklarının sudan

kesilmesiyle nasıl ölüm tedirginliğinde çırpınıyorlarsa bilenler de bu ölümü suyun gücünde bulmaktadır. Önüne çıkan her şeyi yok edebilecek, taşı eritebilecek güçtedir. Fakat aldıklarının ardından vermeye de başlar ve orada farklı, yeni bir yaşam form bulur. Dolayısıyla bu yönüyle insanın bilincine ölümü de anlam olarak yerleştirmiştir. Ama yıkımın ardından başlattığı yeni yaşam formu bir yandan da insanın bilincinde yeniden doğuş anlamını kendine addettirmiştir.

Neredeyse tüm bahsedilen anlamları içerisinde barındıran temel anlatı Nuh Tufanı'dır. Tufan hem bilimde hem de çoğu dinsel anlatıda ve coğrafyada kendisine farklı varyantlarla yer bulmuştur. Nuh mitinde su hem ölümü hem de yeni bir yaşam formunu getirir ve tufanın ardından hayat yeniden yeşerir. Dolayısıyla ölümü de yaşamı da yeniden doğuşu da arınmayı da sonsuzluğu da kendi içerisinde barındırmaktadır.

#### 4.3.12.1. Altın Çüs Destanında Su Simgeleri

Destanda ilk su motifi karşımıza savaştan ve kaostan kaçan yetim arketipindeki çocukla çıkar. Yurdu savaşta yıkılan çocuk babasının atı tarafından kurtarılıp kaostan kaçırılır ancak çocuk denizi aşarken düşman Alıp Hartığa ve Huu İney'e yakalanır. Huu İney deniz yılanı formunda ata dolanır ancak onu yakalayamaz ancak denizden çıktıklarında düşmana yakalanırlar. *"Hu İney söyler:/ Değerli Alıp Hartığa,/ Alıp Han'ın zürriyeti küçük çocukla/ Alıp Hanı'ın kulunu, ak sarı kulunun/ Denizin içine girdiğini sezip,/ Burada bekleyerek yakaladım."* (Şahin, 2007, 67-68). Düşman onları alıp denizin diğer kıyısına Gölgeli Gök Dağ'a götürür. Orada çocuğu ve atı işkenceyle öldürürler. Çocuğun kanından dere, dereden sedir ağacı ve ondan da bir guguk kuşu türer. Buradaki deniz ve su bilinçdışının sembolik bir karşılığı olarak yer almaktadır. Çocuk suda sadece düşmandan değil, aynı zamanda gölgesinden de kaçmaktadır. Dolayısıyla bu yolculuk bilinçdışına yapılan bir yolculuktur. Tıpkı Gılgamış destanına benzer. Gılgamış ölümsüzlük otunu yılana kaptırır ve ölümlü olarak kalır (Gezgin, 2009, 110). Ölüm de Gılgamış'ın gölgesidir. Burada da çocuk yılana yaşamı kaptırır ancak bu kaptırdığı yaşam kendi yaşamıdır. Su, dolayısıyla yaşam ve ölümü düalist olarak bu kısımda barındırmaktadır. Çünkü ilk aşamada suyun içerisindeki gölge her ne kadar yılan olsa da yılan aynı zamanda mandalayı ve bilişsel bütünlüğü sembolize eder. Yani yılan, gölgesi olarak ölümü; mandala olarak yeniden doğuşu, ölümsüzlüğü sembolize eder. Gılgamış destanında da aynı şekilde yılan hem ölümü hem de soyut anlamda yeniden doğuşu, bilinçteki bütünlüğü temsil etmektedir. Bir diğer açıdan

bakıldığında çocuğun doğduktan hemen sonra suyun içerisinden kaçması da anne karnına geri dönüşü sembolize eder. Yani konforu tercih eder ve risk almak, yaşamla yüzleşmek, mücadele etmek, gölgesi ile yaşamak istencinde değildir. Bunlardan kaçıp sığındığı yer de ilk oluştuğu yer olan anne karnındaki su gibi bir sembolik yer, denizdir.

Çocuğun ölüme kadarki kısmı gölgesine yenildiği ve onun kontrolüne girdiği zaman dilimini kapsar. Bilinçdışına yaptığı yolculukta gölgesinin kontrolüne girer. İşkence ise bilişsel sancıları ve acıları olarak yer alabilir. Ölümü düalist yapının ikinci aşamasına geçiş olarak yer alır. Ölümünden hemen sonra tekrar su sembolü ile karşılaşmaktayız. *"Küçük çocuğun kanı/ Gölgeli gök dağdan aşağı,/ Ak dere olup, akıp gider."* (Şahin, 2007, 71). Çocuğun kanı ak renktedir. Ak da suyun temizliğine ve saflığına gene tekabül eder. Bu kandan daha sonrasında bir dere oluşur. Dere de bilinçdışını sembolize etmekle beraber bilinçdışındaki ikinci geçişi gösterir. Su, bu defa kahramanın yeniden doğuşuna karşılık gelmektedir. Bu da bahsettiğimiz sudaki düalist yapının karşılığıdır. Kahraman suda bilinçdışına yolculukla önce suyun karanlık yönü ile karşılaşır ve ölümü, gölgeyi tadar; ikinci aşamada ise yeniden doğuşu yaşar. Su hem alır hem de verir. Çocuk kahraman bu aşamadan sonra hayat ağacına dönüşerek sonsuzluğu ve kuşa dönüşerek de ruhu temsil edip en son aşamada da yeniden doğup insan formu alır.

Su simgesinin karşımıza çıktığı bir diğer nokta Alıp Hartığa'nın Huu İney ile beraber Altın Çüs'ü pusuya düşürmeye çalıştıkları noktadır. Altın Çüs çocuğu diriltmek için dağdan Huu İney ve Alıp Hartığa'yı gözlemler ve Huu İney yedi güzel kıza Alıp Hartığa ise kara bir ırmağa dönüşmüştür. *"Alıp Hara Han'ın oğlu Alıp Hartığa/ Kara ırmak olup akar."* (Şahin, 2007, 85). Bu kara ırmak da yerin içerisine akmaktadır. Altın Çüs burada da bilinçdışı bir yolculuktadır ve diğer iki düşman da gölge arketipindedirler. Aynı zamanda her ikisi de hilebaz arketipinde Altın Çüs'ü pusuya düşürmeye çalışırlar ancak Altın Çüs de onlara aynı şekilde hilebaz arketipinde karşılık verir. Alıp Hartığa'nın yer altına kara bir su biçiminde akması karanlık formu ile kaosu çağrıştırır ki hemen ardından kaos başlar. Yer altına inmesi de gene karanlık diyarı ve ölümü sembolize etmektedir. Kahraman ölüm ve gölge arketipi ile yüzleşir. Huu İney'e büyü yapıp onu yere yapıştırdıktan sonra ise sızar ve Alıp Hartığa normal formuna dönüşüp tam Altın Çüs'ü öldürecekken sese gidip Huu İney'e yardım etmek ister ancak o da oyuna gelip Huu İney'e yapışıp kalır ve etkisiz bir hal alır. Dolayısıyla

her ikisini de oyuna getirmiş olur ama Alıp Hartığa'nın onu öldüreceği sahne ölüm ve gölgesi ile yüzleştiği sahnedir. Hemen ardından uyanması ise yeniden doğuştur. Gene su formundaki düşmanın ardından yeniden doğuş sembolik olarak gerçekleşir ve kahraman gölgelerini atlatıp bireyleşme yolunda önemli bir adım atar. Ancak önemli olan onları yenmesi değil onlarla yaşamayı öğrenmesidir. Gene de psişik bütünlükte önemli bir adım atmıştır.

#### 4.3.12.2. Altın Arığ Destanında Su Simgeleri

Altın Arığ destanında "ak su", "hayat suyu'', "ölümsüzlük suyu" olarak bahsedilen su yukarıda bahsettiğimiz mitlerdeki ''ab-ı hayat'' ve ''ambrosia'' işlevlerine sahiptir. Destanda "ak su", "Bu suyla, yanmayan ateş yanar./ Ölen insan canlanır,/ Canlı, can veren sudur." (Özkan, 1997, 93). şeklinde tanımlanır, bu su, hikâyenin kaos ile örüldüğü ve tıkandığı iki yerde kullanılır. İlkinde yurdun koruyucusu Altın Arığ, atı ve yurdun varisi küçük çocuk Çibetey, Picen Arığ ve babası Altın Sayzan tarafından Picen Arığ'ın iktidar hırsı ile başları kesilerek öldürülürler. Burada yurdun koruyucusu olan bir diğer olağanüstü varlık Huu İney ak su ile Çibetey'i de Altın Arığ'ı da Altın Arığ'ın atını da diriltir. Görüldüğü üzere su, ölümün ve kaosun ardından ortaya çıkan bir semboldür. Yurttaki halk sürgün edildiği ve yurdun koruyucusu ile varisi öldürüldüğü için kaosa giren ve çıkmazda olan hikâye kutsal bir motifle yeniden kozmosa varır denebilir. Su, yaşamı ölüme karşı yaşamı yeniden yeşertir ve kahramanlar yeniden dirildikten sonra halkı kurtarıp yurda yeniden yerleşirler. Buna kaostan kozmosa geçiş denebilir, dolayısıyla suyun temel işlevi burada yeniden yaradılıştır.

Ölümsüzlük suyu destanda yurdun varisi ve hanı olan Çibetey ile onun dostu olan Hulatay'ın ölümlerinin ardından tekrar kullanılır. Bu iki kahraman öldürülüp yurt yağmalanır ve halk da başka bir yurda Kara Han'ın yurduna sürgün edilir. Ardından Çibetey'in eşi olan Alıp Han kız bu suyu kullanarak kahramanları yeniden diriltir. Dolayısıyla su tekrar ölümün ardından beliren yaşamın ve yeniden doğuşun sembolü olarak karşımıza çıkar. Destanda yine kaos vardır ve bu kaos kahramanların dirilişinin ardından son bulur, halk kurtarılır ve yurda yeniden yerleştirilir. *"Alp Han Kız, yurduna dönüp,/ Ölümsüzlük suyuyla/ Ölenleri diriltip/, Sönen ateşini yakmış."* (Özkan, 1997, 419). Burada su, arınma sembolü olarak da karşımıza çıkar. Hulatay aslında önceleri eşi Pora Ninci tarafından büyülendiğinden defalarca Çibetey'e ihanet

edip han olmaya çalışmış ama eşinden ayrılınca sadık bir dosta dönüşmüştür. Bu dönüşümün hemen ardından öldürülür. Fakat ölümün ardından su motifi burada karşımıza çıkar ve Hulatay günahlarından arınmışçasına yeniden dirilir. Tam yeni ve iyi birine dönüşmüş, gölge arketiplerinden kurtulmuşken bunun sembolik bir yansıması olarak yeniden dirilişle adeta arınmış olur. Bu Çibetey'de de kısmen gözlemlenebilir. Çünkü her ikisi de yeniden dirildikten sonra kılıçlarını bırakıp yurtlarında sıradan bir yaşam sürerler. Dolayısıyla aslında bu yeniden diriliş bilinçdışının bize su ile sembolik bir yansımasıdır. Kahramanlar kendi bilinçdışı yolculuklarında kendileri ile, gölgeleri ile yüzleştikten sonra bireyleşme yolunda bu gölgeleri geride bırakıp yeni ve olgun bir yaşam sürmeye başlarlar. Bunun hikâyeleştirilmiş mitik sembolü de ölüp yeniden dirilme ile gerçekleşir. Buradaki arınma motifi de su olarak destanda yerini alır.

Suyun destanda karşımıza çıktığı bir diğer nokta savaş esnasında belirir. Altın Arığ Hulatay, Çibetey ve birçok kahraman destanda yurdun kurtarılması için Kara Dağ'da Kara Han'a karşı mücadele verirken Hulatay ve Pora Ninci'nin oğulları savaş esnasında Altın Arığ'a saldırır. Altın Arığ çocuğun annesi tarafından kendisine karşı dolduruşa geldiği için böyle davrandığını bildiğinden çocuğa uyarılarda bulunur ancak işe yaramaz. Altın Arığ da sonunda dayanamayarak çocuğu öldürür ve *"Etini ve kemiklerini tamamen parçalayıp , Kara denize at(ar)."* (Özkan, 1997, 203). Su, burada Kara Deniz'dir ve "kara" ile nitelenir. Kara ise kaosu ve ölümü sembolize eder, buradaki su ölümü ve kaosu getirir. Altın Arığ aslında Hulatay ve eşi Pora Ninci'ye karşı Gölge arketipi bölümünde bahsedildiği gibi bir gölge arketipi geliştirir. Fakat bu bastırılan gölge, çocuklarını paramparça etmesi ile aniden patlak verir. Bu çocuğu parçalayıp Kara Deniz'e atması ise gene kara ve deniz ile, gölge ile, ölüm ile ilişkilidir. Dolayısıyla destanda ölümsüzlük/hayat suyu her ne kadar yaşam ve yeniden doğuş ile ilişkiliyse Kara Deniz de bir o kadar ölüm, gölge arketipi ve kaos ile ilişkilidir. Yani destanda su düalist bir yapıya sahiptir.

Sonuç olarak su simgesine bakıldığında bu simge her iki destanda da düalist bir yapıya sahiptir. Kara ve yer altı ile ilişkilendirildiğinde kaosu ve gölge arketipini, bunlarla beraber ölümü getirir, bunların sembolü olur. Ancak bunların zıddı olan ruhu, yaşamı ve yeniden dirilişi yani bireyleşmeyi ve arınmayı da sembolize eder. Su, her iki destanda da düalist yapısı ve olaylardaki sembolize ettikleri ile ortak özellikler sergiler.

Hakas destanlarında ve dolayısıyla Hakas halkının bilincinde de çoğu milletin mitik bilincinde olduğu gibi ölümü ve yaşamı, yeniden dirilişi sembolize eder.

### 4.3.13. Dağ Simgesi

Dağ simgesi anlatılarda çoğu zaman yüceliği ile karşımıza çıkmaktadır. Bu yüceleştirilmiş simge insanın erişemediği yüksekliğe vardıkça daha da kutsallaştırılır. Dağ, evrenin tüm parametrelerini üzerinde toplayarak dünyanın merkezinde yükselen "kutsal bir güç kaynağı"dır. Dağ başlangıcı, kökeni, anayurdu simgeler (Beydili, 2003, 145). Yunan mitolojisinde Olympos Dağı kutsal bir mekandır ve tanrıların oturduğu bir yer olarak gösterilir. Türk mitolojisinde de Şamanist inanca göre dağ gene ruhu olan bir varlık, yüce bir varlık gibi karşımıza çıkmaktadır (İnan, 2017, 41).

Mitler insanın bilinçdışını temsil ettiklerine göre dağ bir bilinçdışı simge olarak ele alınabilir. Tıpkı su gibi o da bilinçdışına açılım sürecidir. Hem büyük bir korku hem de büyük bir saygı uyandırır. Hem olumlu hem de olumsuz çağrışımları vardır. Mitlerde hem tanrıların evi hem de korkunç bir tanrı devin kendisidir. Jung'a göre de dağ yolculuğu bir çeşit hac yolculuğu gibi manevi, içsel bir serüveni temsil eder. (Jung, 2016b, 167) Hem erişimi hem de aşılması zor olan somut bir yer olarak anlatılarda geçen dağ bilinçdışı olarak da aynı şekilde düşünülebilir. Yani bilinçdışına da erişimi ve aşılması gereken kompleksleri gösteren bir simge olarak gösterilebilir.

#### 4.3.13.1. Altın Çüs Destanında Dağ Simgeleri

Altın Çüs destanında dağlar ak ve kara olmak üzere isimlendirilmiş birer sembol niteliğindendir. Her ikisi de zıtlıkları içerir. Bu dağlardaki olaylar da olumlu ve olumsuz olmak üzere ayrılmışlardır. Gölgeli Gök Dağ ve Kara Dağ'da yaşanan olaylar bunu gösterir: *"Gölgeli gök dağın üstüne/ Ak sarı kulunu, küçük çocuğu/ Çıkardılar./...Ak sarı kulunun başını kesdi./...Küçük çocuğun temiz soluğunu/ Kesip,/ Ak kanını dökdü."* (Şahin, 2007, 70-71). Yurdu yağmalanan çocuk atı tarafından kaçırılıp kurtarılmak istenirken Gölgeli Gök Dağ'a geldiği vakit orada düşmanlarından Huu İney ve Alıp Hartığa tarafından yakalanıp işkenceyle infaz edilir. Kara Dağ'da yaşanan olaylar ise şunlardır*: "Ah Han çocuğu Altın Cüs/ ...Kara dağın üzerinden koşup gitti."* (Şahin, 2007, 93). Altın Çüs çocuğu diriltmek için Kara Dağ'ın üstüne çıkar ve oradan Huu İney'in yedi güzel kıza dönüştüğünü ve Alıp Hartığa'nın da kara bir ırmağa dönüştüğünü görür. Onların tuzağını fark edip tuzağı tuzakla alt eder. Kara Dağ ile ilgili bir diğer olay ise Altın Çüs'ün çocuğu dirilttikten sonra buraya çocukla

gelişidir. Amaç çocuğun anne ve babasının katillerinden intikam almaktır. *"Kara dağa çıktılar./ Kara dağın üstünde/ Büyük savaş, büyük dövüş/ Burada başladı."* (Şahin, 2007, 107). Düşmanların cesetlerinden sıradağlar kurulur, Hara Han öldürülür ancak Çil Hara Hıs elden kaçar ve kaos devam edecektir. Kara Dağ'daki bir diğer önemli olay Alıp Möke'nin oğlunun düşmandan kaçarken burada peşinden giden düşmanı Huu İney'e yakalanacakken Altın Çüs'ün oğulları ile karşılaşıp kurtarılmasıdır.

Ak Dağ ve Parlak Dağ adlı dağlarda ise genel olarak olumlu olaylar yaşanır. Altın Çüs öldürülmüş çocuğu diriltmek için Parlak Dağ'a gider, *"Yerin zirvesi parlak dağa/ Kadar koşup geldi./...Parlak dağın altında/ Suyun genişi, parlak ırmak."* (Şahin, 2007, 76) ve orada iki yaşlı bilge ile karşılaşır. Bu iki yaşlı bilge Çaas Han ve eşi Çarığ Tana kahramana çocuğu nasıl dirilteceğinin büyülü formülünü anlatırlar. Bu sayede Altın Çüs çocuğu diriltmiştir. Ak Dağ ise Altın Çüs'ün yurdu olarak geçer ve bereket ile sembolize edilir. Bu dağın insanları ve malları ve ırmağı bile ak olarak tasvir edilir. Görüldüğü üzere Kara Dağ ve Gölgeli Gök Dağ'ın tam zıddı olarak sembolize edilmiş iki dağ ile karşılaşmaktayız. Bu dağlar olay olarak olumlu çağrışımlar uyandırırlar. Her ikisi de diğer dağlar gibi bilinçdışı süreci kapsar ancak daha çok bilinçten bilinçdışına geçiş eşiği gibidirler. Parlak Dağ bilinçdışına açılan kapının formülü verilir. Bu gölgeye kapılmış kişiyi kurtarmanın, gölge ile mücadelenin formülünün verildiği dağdır. Diğeri ise gölge ile mücadeleye karar verilen ve erginleşmenin gerçekleştiği dağdır.

Ak Dağ ve Parlak Dağ adlı dağlarda ise genel olarak olumlu olaylar yaşanır. Altın Çüs öldürülmüş çocuğu diriltmek için Parlak Dağ'a gider ve orada iki yaşlı bilge ile karşılaşır. Bu iki yaşlı bilge Çaas Han ve eşi Çarığ Tana kahramana çocuğu nasıl dirilteceğinin büyülü formülünü anlatırlar. Bu sayede Altın Çüs çocuğu diriltmiştir. Ak Dağ ise Altın Çüs'ün yurdu olarak geçer ve bereket ile sembolize edilir. Bu dağın insanları ve malları ve ırmağı bile ak olarak tasvir edilir. Görüldüğü üzere Kara Dağ ve Gölgeli Gök Dağ'ın tam zıddı olarak sembolize edilmiş iki dağ ile karşılaşmaktayız. Bu dağlar olay olarak olumlu çağrışımlar uyandırırlar. Her ikisi de diğer dağlar gibi bilinçdışı süreci kapsar ancak dağa çok bilinçten bilinçdışına geçiş eşiği gibidirler. Parlak Dağ bilinçdışına açılan kapının formülü verilir. Ki bu gölgeye kapılmış kişiyi kurtarmanın, gölge ile mücadelenin formülünün verildiği dağdır. Diğeri ise gene gölge ile mücadeleye karar verilen ve erginleşmenin gerçekleştiği dağdır.

Anlaşıldığı zere zıtlıkların birliği burada karşımıza çıkmaktadır. Dağlardan ikisi kara ismi ile sembolize edilmiş çünkü bu dağlarda kaos ve ölüm, gölge mevcuttur. Yani bu dağlar bilinçdışının karanlık bölgeleridir. Diğer iki dağ ise ak ile sembolize edilmiş çünkü bunlar bilgiye ve bireyleşmeye geçişin birer eşiği konumundadır. Dolayısıyla burada bilinçdışındaki kaos da bireyleşme de aşamalar halinde dağlarla ve renkleriyle verilmiştir. Kaosun başllangıcı da bitişi de da gelişim aşamaları da yer yer dağlarla işlenerek bilinçdışında zıtlıkların birliği sağlanmış olur.

#### 4.3.13.2. Altın Arığ Destanında Dağ Simgeleri

Altın Arığ destanı tıpkı Altın Çüs destanı gibi dağların renklerle sembolleştirildiği mekanlardırlar. Ay Kara Taş ve Altın Çüs adlı alpler üzerinden gidilecek olursa her ikisi de birbirinin zıddı karakterdirler. Ay Kara Taş, Kara Dağ'da kara bir kayanın içerisinde doğmuş gölge saçan ismi bile Kara bir karakterdir. *"Yeryüzünün zirvesi Kara dağın üstünde,/ Altı zirveli Kara kayanın içinde/ Kendiliğinden yaratılmış/ Ay Kara Taş'ım, ben."* (Özkan, 1997, 235). Her yönüyle karanlığı ve kaosu, ölümü andırmaktadır. Bu renklerle sembolleştirilmiştir. Nitekim kahraman ilk ortaya çıktığında alplere korku salmış ve Altın Arığ'ı kendisine eş yapma amacı ile ortaya çıkmıştır. Bunun için de savaşır. Dolayısıyla bir gölge arketipini isminde bile barındıran bu alp, kara bir dağın içerisinden çıkmıştır. Dağ böylece kaosla, ölümle, gölge ile ilişkilendirilmiş, sembolize edilmiştir. Altın Arığ ise ruhu Ak Dağ'da olan bir kahramandır. *"Büyük alpın temiz canı,/ Asil ruhu, bedeninde olmaz./ Benim temiz canım,/ Asil ruhum bedenimde değildir./... Yeryüzünün zirvesi, Ak dağ vardır./ Yerin zirvesi Ak dağın üzerinde/ Altı ayrı zirveli Altın kaya vardır./ Altın kayada iki başlı, altın tüylü,/ At başı büyüklüğünde, altın guguk kuşu var,/ Benim temiz canım,/ Asil ru hum, o kuştur."* (Özkan, 1997, 248-249). Nitekim bu kahraman, halkların koruyucusu, adaletin de sembolü gibidir. Aynı zamanda Ay Kara Taş'ın aksine gölge değil ışık saçan olağanüstü güçlere sahip bir kadın kahramandır. Her ikisi de savaşır ve Altın Arığ ,Ay Kara Taş'ı öldürür, insanlar sevinir ve ardından bir düğün başlar. Dolayısıyla destanda iki dağ isimleri itibari ile de zıtlıkları içeren iyilik ve kötülük ile ilişkilendirilen simgelerdirler. Aynı zamanda bilinçdışını da sembolize etmektedirler. Ay Kara Taş, Altın Arığ'ın gölge arketipidir ve onun için femme fatelenin erkek versiyonudur. Buna gölge ve monomitte bölümlerinde değinilmiştir.

Destanda Kara Dağ isimli bir dağ vardır. Bu dağ, ismi Kara olan bir han tarafından yönetilen kıyısı Kara isimli denizde olan bir dağdır. Bu dağdaki Kara Han halkları yurdundan edip bu dağın bölgesinde olan kendi yurdunda toplayan, halklar ve hanları için korkunç bir korkuya dönüşmüş bir handır. Kara Dağ bu ögelere bakıldığında her yönü ile isminden hanına kadar kaosu, ölümü ve tamamen olumsuzu çağrıştırmasıyla sembolize edilir. Kara Han Altın Arığ'ın koruyucusu olduğu Çibetey'in de yurdunu işgal edip halkı buraya sürer. Bunun üzerine destanda bu Kara Dağ'ın üstünde olağanüstü, korkunç bir savaş başlar. *"Yeryüzünün zirvesi olan Kara dağ duruyor,/ Kara dağın üzerinde büyük savaş oluyor./ Kara dağın üstünde toz dumana karışmaktadır,/ Gökyüzünün en yüksek katında alevler saçılmaktadır."* (Özkan, 1997, 198-199). Altın Çüs, Çibetey, Hulatay ve diğer destekçileri ile Kara Han ve destekçileri arasındaki savaşta Hulatay'ın oğlu annesinin sözlerinin etkisi ile burada Altın Çüs'e saldırır *"-Aa, der, annem Para Ninci söylerdi,/ Kötü Altın Arığ, sensin galiba./ Seni böyle bir yerde öldürmezsem,/ Nerede öldürebilirim?"* (Özkan, 1997, 201). ve Altın Çüs tarafından paramparça edilir.Daha sonra savaşı Altın Çüs ve destekçileri kazanır, halklar serbest bırakılır ve yurtlarına geri yerleşirler. Savaş ve savaş esnasında yaşananlar tamamen kaostur. Altın Arığ aslında Hulatay ve eşi Pora Ninci'ye karşı Gölge arketipi bölümünde bahsedildiği gibi bir gölge arketipi geliştirir. Fakat bu bastırılan gölge çocuklarını paramparça etmesi ile aniden patlak verir. Dolayısıyla dağ bilinçdışına yapılan bir yolculuk ve gölge ile verilen mücadelenin sembolik bir mekânı halindedir. Böylece kahramanlar gölgeleri ile yüzleşirler ancak onları tanımak yerine onlarla savaşırlar. Bu da kaosun son bulmayacağı anlamını taşır.

Genel olarak her iki destanda da dağlar düalist bir biçimde sembolize edilmişlerdir. Destanda bazı dağların isimleri bile aynıdır ve bu dağların işlevleri, simgeledikleri şeyler de aynıdır denebilir. Ak isimli dağlar olumlu bir bilinçdışı yolculuğu, kara isimli dağlar ise olumsuz bir bilinçdışı yolculuğu simgeler. Kara Dağlar gölge ile yüzleşilen kaosu çağrıştıran dağlarken Ak Dağlar tersine olumluyu, yaradılışı saf ruhu içeren dağlardırlar. Gene bu simgesel arketipler de Hakasların iki destanında Hakasların mitlerinin aynı simgelerle aynı anlamlarla örüldüğünün birer örneğini teşkil etmektedirler.

### 4.3.14. Ateş Simgesi

Ateş insan uygarlığının ilk evrelerinden, ilk devrimlerinden biridir. Mitik tarihten alacak olursak Prometheus miti ateş ile en çok özdeşleştirilen mittir. Bu mitte insan ateşi ilk defa elde eder ve ateş aslında tanrılara özgü bir şeydir. Nitekim ateşi kendilerine veren de bizzat bir tanrıdır. Prometheus, anlatılarda ateşi insanlara verdikten sonra bunun bedelini ödemiştir (Erhat, 1997, 278-279). Dolayısıyla ateş de insanlar için gene tanrılara özgü olduğu için ve mitik, erişilmez olduğu için bilinçdışını sembolize eder. Yani ateş de bilinçdışına açılan kapılardan birinin simgesidir. Yunan mitolojisindeki ateşle özdeşleştirebileceğimiz bir diğer tanrı Hephaistos'tur. Hephaistos demiri ateşle eritip şekillendirendir. Tanrıların silahlarını üretendir. (Erhat, 1997, 145). Türk mitolojisinde Karaçay-Malkar mitlerinde de Hephaistos ile hemen hemen özdeş olan Debet'i görmekteyiz Debet de hem demiri ateşle dövüp şekillendiren ve olağanüstü silahlar tasarlayan hem de gökte arabasıyla yıldızlar arasında dolaşan tanrıdır. Dolayısıyla mitik anlatılarda ateşin insanoğlu için kutsallık atfettiğini görmekteyiz. Tanrının bir hediyesi olması, göksel varlıklara ait olması kutsallığına atıftır. Tanrıdan çalınması ise hilebaz arketipi kapsamında hem bir suç hem bir hile ile aklın yüceltilmesidir. Bunun yanında bedelinin ödenmesi ise ateşin olumlu yanının dışında olumsuz tarafıdır. İnsanoğluna verilen bu ateş ile beraber değindiğimiz demirci tanrıların (Hespaistos ve Debet) mitlerinde de aslında medeniyetin, kültürün işareti olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanoğlu anlatılarda artık doğayı (hayvanları ve bitkileri) kontrol altına alabilecek bir güce erişmiştir. Bu açıdan insanoğlu için yeni bir devir başlar ve arketipsel açıdan da bu yeniden doğuştur. Bunun yanında tanrılarla özdeşleştirildiği için sonsuzluğu, ölümsüzlüğü de simgeler. Kutsal ateş, hayat ile bağdaştırılır ve söndürülemeyen bir ateştir. (Jung, 2017, 35) Fakat bu güçle beraber ateşin mitlerde asıl kullanıldığı ve ön plana çıktığı alan savaştır yani kaostur. Olumsuz açıdan ateş beraberinde kaosu da getirmektedir. Bu da ölüm demektir. Dolayısıyla ölüp yeniden dirilme ile kutsal ateş bilinçdışının aşamalarından, bireyleşmenin aşamalarından bir simge olarak karşımıza çıkmaktadır. Işığı, ısıyı yaratan ateş verimlilik ve aydınlatmayı; olumsuz anlamda da tahrip etmeyi sembolik olarak karşılamaktadır. (Gardin ve diğ., 2014, 64)

#### 4.3.14.1. Altın Çüs Destanında Ateş Simgeleri

Altın Çüs, çocuğu Huu İney'den almak için gelir ancak düşmanları ona tuzak kurmuştur. Kız kılığına giren Huu İney, Altın Cüs'e kendisini doksan hanın yaşadığı yurda hükmeden Puruhan Arığ kız olarak tanıtır. Altın Çüs, Puruhan Arığ'dan güçlü bir içki ister. Kız, kara bir kabın bir içki çıkarır. *"Aracın içeceği ala bardakta göğerip yanıp,/ Süzülüp akar./...Bütün ateşin gücüyle,/ Bütün içeceğin başıyla/ Hazırlanmış içecekmiş"* ( Şahin, 2007, 88-89). Bu içeceği içince soluk alıp verdiğinde ağzından ak alev, göğsünden gök alev çıkar. Bir tane daha ister. Bu sefer kız yatak altından sarı kaplı içkiyi doldurur. İçki kıvılcım ve alev saçar. Altın Çüs sarhoş olup büzülür, oturur. Kız, deri kulaklı Huu İney'e dönüşür ve guguk kuşu da kurbağa derisi sarı pantolonundadır. Altın Çüs içkiyi içer. Soluk alıp verse ağzından gök alev çıkar. Türkü söyleyip bir içki daha ister. Kız, ala bardağı alıp dönüp gider, yatağın altından kızıl sarı kaplı içkiyi çıkarır ve saklanarak döker. Aracın içeceği göğerip yanıp, ala bardağa akar. Bardak kıvılcım saçıp alev çıkarır, kömürleşip yanar. Altın Çüs bardağı iki kulpundan tutup sırtüstü düşer. Ağzından ak alev çıkıp kıvılcım saçılıp girer. Sarhoş olur, ağzından ak, göğsünden gök alev çıkar nefes alınca alev geri gelir.

Altın Çüs'ün içtiği içkilerin üçü de alev saçacak derecededir. Üç kadehin üçü de ateş rengine yakın renkleri çağrıştıran renklerdirler. Kızın bardakları sunma amacı kahramanı kül edip ondan kurtulmaktır. Bu da hilebaz arketipi özelliğidir ancak kahraman da hilebaz arketipine bürünmüştür. İçkilerin ateş saçacak güçte olduğunu bildiği halde içmesi kendi gücünü ve dirayetini gösterme amacıdır. Bu da psişik gücünü gösterir. Kahraman bilinçdışındaki bütünlüğü sağlamak amacıyla bile bile bu sınamaya katılır ve bilincinin sağlamlığını gösterir. Ateşi içerken adeta bir ejderha gibi ağzından ateşler çıkması da onun kutsal ateşle yandığının işaretidir. Bu da ölümsüzlüğü çağrıştırır ve kahraman kutsal ateşle adeta son bardaktan önce ölüp yeniden dirilir. Bir nevi yeniden diriliş de gerçekleşmiş olur. Kutsal ateş, hayat ile bağdaştırılır ve söndürülemeyen bir ateştir. (Jung, 2017, s.35) Nitekim burada da bu ifade ölmüş kişiyi dirilten ile beraber kullanılmaktadır. Kahraman böylece çocuğu, sönmüş ateşi de diriltecek ve çocuk yeniden doğacaktır.

### 4.3.15. Kuş Simgesi

Larousse sözlüğünde kuşun yeryüzü ile gökyüzü arasında aracılığı sağlşayan, özgürlük ile masumiyetin, ruhun en saf hali olduğu belirtilir. İyiliği, saadeti, ölümsüzlüğü, aynı

zamanda serbest bırakılan mahkûmu sembolize etmektedir. Gene serbest bırakılan mahkûmu sembolize etmekte olduğu yazılır. Ruhun sembolü kuşun hayat ağacının dallarındaki ölüm tarafından serbest bırakılan ruhlara karşılık geldiği ve birinin vücutta hapsolmuş gibi kafeste hapsolduğu da belirtilir. Öngörüyü de temsil etmektedirler. Kuş tüyünün ise sözlükte yükselmenin ve dünyadan göklere tırmanışın sembolü olduğu vurgulanır. Kuş tüyünü yine çeşitli inançlarda adaleti, duayı, inancı temsil ettiği geçer. (Nanon Gardin ve diğ., 2014, 384.) Kuşlar mitlerde ve çoğu gelenekte kadın, yumurta, doğurganlık ve dolayısıyla dişiliğin temsilidir. (Güneş, 2001, 127-130.) Ayrıca kuşlar, Tanrı'nın elçisi olarak görülür ve bunun dışında başa konan kuşun da "devlet kuşu" sayılıp hanlık getirdiği düşünülür. (Ögel, 2014, s.693-695) Kuş, mitolojide ruhu da temsil etmektedir.

#### 4.3.15.1. Altın Çüs Destanında Kuş Simgesi

Destanda babasının düşmanları olan Huu İney ve Alıp Hartığa tarafından öldürülen yetim ve masum arketipindeki çocuk Alıp Möke, akan kanından bir dereye, dereden bir ağaca, ağaçtan da bir kuşa dönüşür. *"Küçük çocuğun kanı/ Ak dere olup, akıp iner/ Geçtiği yerde/ Altın yapraklı sedir ağacı büyüdüğünde/ Onun başında at başı kadar güzel guguk kuşu/ Ötüp dertlenir."* (Şahin, 2007, 71). Böylece yukarıda bahsettiğimiz gibi çocuk kuşla beraber iyiliği, saflığı, ruhsal temizliği temsil eder. Çünkü yetim ve masum arketipindedir. Ayrıca ölümsüzlüğü de sembolize eder çünkü parçalara ayrılmasına rağmen akan kanından hayat bularak değişik formlarla en son kuşa dönüşür. Kuşun önce suya dönüşümü bilinçdışı ve sonsuzluğu, sonrasında hayat ağacına dönüşümü gene sonsuzluğu ve oradan da kuşa dönüşümü hayat ağacının dalından özgürlüğe bırakılmış ölü bir ruhu temsil eder. Kuş burada bedende hapsolmuş kahramanın bilinçdışına, ruhuna, psişesine yaptığı yolculuğu sembolize etmektedir. Böylece özgürleşir ve bu sürecin ardından temsil ettiği doğurganlıkla beraber de yeniden doğar. Erginleşme ve bireyleşme bağlamında kahramanın bu sembolik ölümü ve yeniden doğuşu psişede önemli adımlardır.

#### 4.3.15.2. Altın Arığ Destanında Kuş Simgesi

Altın Arığ destanında Altın Arığ'ın ve atının ruhu altından oluşan iki başlı bir guguk kuşunda saklıdır. Görüldüğü üzere mitolojide kuşun gökyüzünü ve ruhu temsili burada da geçmektedir. Altın Arığ'ın ruhu da bir kuştur aslında. *"Yeryüzünün zirvesi, Ak dağ vard ır./ Yerin zirvesi Ak dağın üzerinde/ Altı ayrı zirveli Altın kaya vardır./ Altın*

*kayada iki başlı, altın tüylü,/ At başı büyüklüğünde, altın guguk kuşu var,/ Benim temiz canım,/ Asil ruhum, o kuştur."* (Özkan, 1997, 249). Kuşun bulunduğu yer de Ak Dağ'da bir kayanın içidir. Bu ise bir sırdır. Fakat Altın Arığ bir gün içkili bir biçimde türkü söylerken düşmanı Pora Ninci yaşlı bir kadına dönüşerek ona ruhunun saklı olduğu yeri sorar ve Altın Arığ da bunu söyler. Bunun üzerine Pora Ninci kanatlı bir yılana dönüşerek gidip Altın Arığ'ın ve atının ruhunu kuşun başlarını keser. Altın Arığ atı ile peşinden gitse de yetişemez ve ancak kayanın önünde kuş öldürülmeden önce oraya varır. Kuşun başları kesilince Altın Arığ da atı da birer kuma dönüşüp yok olur. Buraya kadarki kısımlara bakıldığında kuşun ruhu temsili dışında çıkarılabilecek pek fazla sonuç olmayabilir ancak bundan sonraki aşamada kuş simgesi ile ilgili pek çok özellik belirir.

Yaşlı bir bilge gelip kumun içerisindeki Altın Arığ'ın topuk kemiğinden yeni ve farklı cinsiyette kısa erkek bir alp yaratır. Atının toynağından da küçük tavşan benzeri bir at yaratır. *"Yaşlı adam Altın Arığ'ın topuk kemiğine/ Beyaz bastonla üç defa vurunca/ Küçücük göğüslü Alp meydana gelmiş./ Ak Boz'un küçük toynağına/ Üç defa vurunca,/ Ak tavşana benzeyen,/ Ak Oy adlı at meydana gelmiş."* (Özkan, 1997, 301). Altın Arığ'a da yurdu tanzim etmesi için sarı bir ip verir. Altın Arığ ve atının ruhu hayat ağacının dalındaki kuşun serbest kalması gibi ölüm tarafından serbest bırakılırlar. Böylece asıl özgürlüğe kavuşmuş olurlar, çünkü yeniden doğarlar. Altın Arığ'a verilen ip ise adalet için verilmiştir. Nitekim bu ip ile yurdunu ve kimi halkları kurtarıp adaleti sağlar. Bu da kuşun ardından gelen dolaylı da olsa onunla ilişkili adaleti sembolize eder. Altın Arığ bu aşamadan sonra mahkumiyetten kurtulmuş gibidir. Artık kendi kararlarını çekinmeden verebilmektedir ve Çibetey'in her dediğine mecbur boyun eğen biri değildir. Hatta Çibetey'in yerine böylece Altın Arığ'ın çok sevdiği Çibetey oğlu Kanlı Kılıç başa geçer. Bu da özgürlüğünün ve mahkumiyetin sembolik son buluş hikayesi gibidir. Altın Arığ artık masum arketipinden sıyrılmış ve yaşamını olgun bir biçimde dengelemiştir. Kuş aynı zamanda kadını da sembolize eder. Altın Arığ destanı anaerkilden ataerkile geçiş dönemi destanı izleri barındırdığı için kahraman Altın Arığ'ta kadından erkek formuna geçiş vardır ve ismi bile değişir, Taptaan Mirgen olur. Gene burada kuşun kadını sembolize ettiği aşikardır ancak temel cinsiyet değişim sebebi de anaerkilden babaerkile geçiş olarak yorumlanabilir.

Destanların her ikisine de bakıldığında sonuç olarak kuş simgesinde de fazlasıyla ortak noktalar ortaya çıkmaktadır. Altın Çüs destanında Alıp Möke, Altın Arığ destanında

Altın Arığ adlı kahramanların her ikisinin de ruhları guguk kuşunda saklıdır. Kuşun cinsi bile aynıdır. Keza her ikisi de guguk kuşunun ardından yeniden doğarlar ve adım adım kendilerini gerçekleştirme aşamalarına geçiş sağlarlar. Dolayısıyla bu iki destana bakıldığında Hakas destanlarının semboller açısından fazlasıyla aynılıklar taşıdığı ve bu sembollerin hikâyelenişinin çok benzer olduğu, sembollerinin anlamlarının da çoğu zaman aynı anlamı karşıladığı söylenebilir.

### 4.3.16. Yılan Simgesi

Hem karada hem de denizde çeşitleri bulunan bu varlık düalist bir varlıktır. Çoğu mitolojide yerini almıştır. Hem pagan dinlerde hem de tek tanrılı dinlerde hikayeleri ve önemli bir yeri bulunan bir varlıktır. Yunan mitolojisinde Apollon'un öldürdüğü Python kardeşi Hermes'e verilen Caduceus asasında yer alır. Tıpta hem iyileştirici hem de zehirleyicidir. Türk Tabipleri Birliği de dahil olmak üzere dünyada çoğu tıp kuruluşunun sembolü olarak yer almaktadır. Bu mitlerde yıkıcı yılan asada iyileştirici bir sembole dönüşür. İskandinav mitolojisinde Thor'un en büyük düşmanlarından biri Midgard yılanı ''Jörmungandr'' olarak karşımıza çıkar. Burada ölümcüldür ve Thor onu öldürürken zehri yüzünden kendi de ölür. (Gaiman, 2018, 305). İlk yazılı destan olarak karşımıza çıkan Sümerlerin Gılgamış destanında gene karşımıza çıkmaktadır. Bu destanda ise Gılgamış ölümsüzlük otunu alıp denizde yurda doğru dönerken ölümsüzlük otu yılan tarafından kaçırılır ve yılan böylece ölümsüzlüğe kavuşur. (Gezgin, 2009, 110). Yani deri değiştirmesi ve kendini yenilemesi buraya bağlanmıştır. İslam mitolojisinde ise Adem ve Havva mitinde en önemli sembollerden biridir. Havva'ya elmayı yemesi fikrini aşılar ve insanların cennetten kovulmasına, dünyaya sürülmesine sebep olur. Daha sonra da onların gönüllerindeki kötülüğün ve şeytanın sembolü olur. Dolayısıyla mitler üzerinden baktığımızda yılan simgesi tam manasıyla düalist bir semboldür ve hem kaosu hem de yaradılışı, sonsuzluğu simgeler.

Prof. Dr. Aynur Koçak yılanı tüm zıtlıkların birliği olarak görür. Yılanı ''Ouroborus'' olarak açıklar. Hem ölüm hem doğum hem dişil hem eril… (Koçak, 2016, 43) Jung da yılanı anne arketipi bağlamında hem yaşam veren hem de alan olarak değerlendirir. (Jung, 2019, 346-413.) "Yılan bilinçdışı ruhsallığı temsil eder. (…) Bilinç, bilinçdışının karşısında korku hissettiğinde bilinçdışı yılan biçimine sokulur." (Jung, 2019, 503) Bilinçdışında yüzleşmekten korkulan problem ne kadar büyükse yılanın da simgesel etkisi o kadar büyük ifade edilir. Yılan simgesi, farklı şekillerde bulunabilir.

Zehirlemek ya da öldürmek isteyen bir yılan, bilinçdışının felç edici bir etkiyle bilincin ilerleyişini engellemek istemesinin simgesi olur. Edebi türlerde bir ejderha ya da yılan, kahramanı yutmak istiyorsa ve kahraman onunla savaşıyorsa genellikle güçlü rakibini yener, bu durum bilinçdışı ile yüzleşmenin ve sorunlardan arınmanın bir göstergesi olur.'' (Tekgül, 2020, 134) Kaynaklara da bakıldığında yılan genel anlamda bilinçdışını, ruhu, gölge arketipi ile beraber ölüm ve aynı zamanda bunun ardından gelen yeniden doğuşu, insanın bireyleşmesini simgelediği görülmektedir.

#### 4.3.16.1. Altın Çüs Destanında Yılan Simgesi

Yurdu yıkılmış çocuk olan Alıp Möke at tarafından burnuna çekilip kaçırıldıktan sonra denizde düşman Huu İney yılana dönüşüp onu yakalar ve ardından Alıp Hartığa ile beraber bu çocuğu öldürür. Yılan, burada enerji ve saf gücün (libido gibi) sembolü; kötülük, çürüme, şehvet, yıkım, sır, akıl, bilinçsizlik ile ilişkilidir. Bu bölümde şekil değiştirip yılan ve ejderhaya dönüşen Huu İney önemlidir. Çünkü Huu İney şekil itibari ile ve destandaki rolü itibariyle de çemberi, yılanı ve dolayısıyla da mandalayı temsil etmektedir aslında. Yılan aynı zamanda ölümsüzlük, yeniden doğuş ve bütünlüğü temsil eder. Burada Gılgamış destanındakine kısmi olarak benzer bir sahneyle karşılaşıyoruz. Çocuk yılan tarafından yakalanır ve nihayetinde de öldürülür. Gılgamış da ölümsüzlük otunu yılana kaptırır ve yılan deri değiştirme yeteneği kazanır, böylece yılan ölümsüzlükle ilişkilendirilir. Burada da Alıp Möke Gılgamış gibi ölüme bir yılan tarafından mahkûm edilir ve Gılgamış bilinçsel olarak hikayesiyle sonsuzluğa erişirken Alıp Möke burada hayat ağacına dönüşerek sembolik olarak sonsuzluğa kavuşturulur. Bu yılan zaten Alıp Möke'nin kaçtığı gölgesidir ve bilinçdışına hapsolmuş, gölgesinin egemenliğindedir. Aynı zamanda bu onun bilince ulaşmasını, yeniden doğmasını ve bireyleşmesini de sağlayacaktır. Yani bu aslında zıtlıkların birliğidir. Alıp Möke'nin denizde bilinçdışına yolculuğu gölgesi ile beraberdir. Libidosu tek bir yöne, bilinçdışına akmaktadır. Bu da ona yıkımı getirir.

#### 4.3.16.2. Altın Arığ Destanında Yılan Simgesi

Altın Arığ destanında Pora Ninci iktidar hırsı sebebiyle yurdun koruyucusu Altın Arığ'a kin besler. Çocuğunu da böyle yetiştirir. Pora Ninci'nin eşi Hulatay, Altın Arığ ve yurdun hanı Çibetey halkı kurtarmak için savaş vermektedirler. Pora Ninci'nin çocuğu da savaşta Altın Arığ'a saldırır. Altın Arığ da çocuğu paramparça edip Kara Deniz'e atar. Pora Ninci oğlunun öldürüldüğünü öğrenince bir yılana dönüşüp kara

yerin altına girer. Sonrasında ise Altın Arığ'ın ruhunun saklı olduğu guguk kuşunun yerini öğrenir ve bu sefer kanatlı bir ejderhaya dönüşerek gidip Altın Arığ'ı ve atını kuşun iki başını da keserek öldürür. Burada yılan formu tamamen kötülükle bağdaştırılabilir. Ancak aynı zamanda mandala sembolüdür. Bunun sebebi de hikâyenin devamındadır. Bu kısımda Pora Ninci Altın Arığ'ın gölgesidir. Çünkü Altın Arığ Pora Ninci ve eşinin han Çibetey'i kenisine karşı düşman etmeleri sonucu yurdu terk etmek zorunda kalmıştır. Yurt istila edilince de tekrar dönüp yardım eder ancak Hulatay ve Pora Ninci'nin çocukları ona saldırınca çocuğu feci biçimde öldürüp parçaları bulunamasın diye onu Kara Deniz'e balıklara atar. Bu işlediği cinyetin temelinde bastırdığı dürtüleri var. Bu dürtüler de çocuğun anne ve babasına karşı bastırdığı kinlerde yatar. Bu gölge arketipi de zamanla aniden ortaay çıkar ve bir cinayete dönüşür. Altın Arığ öldürüldükten sonra yeniden küçük bir erkek yiğit olarak, atı da küçük bir at olarak dirilir. Sonrasında yurdu tanzim eder, ölen Hulatay'ı dirilttirir, Çibetey'in yerine Çibetey'in oğlu ve çok sevdiği yeğeni Kanlı Kılıç'ı han ilan eder. Pora ninci'yi de bulup öldürür. Hulatay'ı affı gölgesi ile barıtığını ve onu olduğu gibi kabul ettiğini gösterir. Çibetey'in yerine Kanlı Kılıç'ı han yapması artık duygularını bastırmak yerine, pasiflik yerine aktifliği işaret eder. Aynı zamanda evlenir. Bu da erginleşmesinin önemli bir aşamasıdır. Görüldüğü üzere yılan ile beraber gelen ölüm ve gölge arketipi daha sonrasında yılanın deri değiştirmesi gibi yeniden doğuşu da ifade eder. Bu yeniden doğuş ile beraber de Altın Arığ artık mandalayı tamamlar ve bireyleşir, kendisini gerçekleştirir. Yani buradaki yılan tam olarak mandalayı, Ouroborus'u, zıtlıkların birliğini ve yeniden doğuşu, bireyleşmeyi sembolize eder.

Her iki destandaki yılan simgeleri de her iki destandaki ana kahramanlardan Altın Arığ ve Alıp Möke'nin gölgeleridirler. Kahramanların ikisi de bu gölgeleri ile mücadele eder ve öldürülürler. Ancak sonra her ikisi de yeniden dirilirler. Sonunda gölge yok edilir ancak sembolik olarak. Aslında bu bir bireyleşme aşamasıdır. Ölüm kadar yaşamı da ifade eder ve ölümün ardından gelen yaşamın kendisini gerçekleştirmesi ile son bulması da zıtlıkların birliğini ve mandalayı ifade eder. Dolayısıylla yılan simgesi her iki destanda da genelde olaylardan sonuçlara kadar hemen hemen aynı şekilde işlenmiştir ve aynı şeyleri simgelemiştir denebilir.

## 5. SONUÇ

Destanların her ikisi de sayısız ortak nokta barındırmaktadır. Bununla beraber Altın Arığ destanı anaerkilden ataerkile geçiş dönemini yansıttığı için, Altın Çüs ataerkil dönemin yansıması olduğu için birçok farklılık da beraberinde gelir. Destanların her ikisi de baştan aşağı renklerle örülü ve sembollerle oluşturulmuş. İyi olan destanlarda olumlu, kötü olan olumsuz renklerle atfedilir. Kötü kahramanlar siyah ve karanlık renklerle, dolayısıyla yer altı ile bağdaştırılırken iyi kahramanlar ise ışıkla, ak ile ve gökyüzü ile bağdaştırılmıştır. Destanlarda bu ayrım kahramanların giyiminden yedikleri içtikleri şeylere ve hatta atlarına, yurtlarına, bitkilere kadar uzar. Böylece Hakaslar kahramanlar arasında bir ayrıma gitmiş, iyi ve kötü çeşitlemesi sembollerle yapılmıştır.

Destanlarda ortak arketipler şaşırtıcı derecede fazla olmakla beraber birçok farklılık da mevcuttur. Sembol olarak yılan ve güneş her iki destanda da kaosun ortasında beliren ve mandalayı temsil eden kendilik arketipinin simgesidir. Sirenler veya denizkızlarından farklı olarak da Türk mitolojisindeki femme fatele anima, yılan veya ejderha formundadır. Her ikisi destanda da bu formda femme fatele mevcut. Oedipus kompleksine sebep olan anne anima örneği de Altın Çüs destanında belirmiştir. Gene erkekteki femme fatele animanın kadındaki karşılığı olan animus Altın Arığ destanında Ay Kara Taş olarak Altın Arığ isimli ana karakterin bünyesinde belirmektedir.

Altın Çüs destanında Çarığ Tana ve Çaas Han; Altın Arığ destanında ise Huu İney ve ‘’yaşlı adam’’ hem olayın en sıkışık anında ortaya çıkan, hem geleceği öngörüp olayların çıkış noktasını formülize edip bir nevi geleceği şekillendiren, bilgi ve büyü kudretlerine sahip tiplerdirler. Bunlar klasik yaşlı bilge arketipinin destanların her ikisinde de net olarak verilen tipleridirler. Altın Çüs’te at şeklinde karşımıza çıkan üç yaşlı bilge vardır. Bunun dışında her iki destanda da olumsuz yaşlı bilgeler mevcut olmakla beraber asıl olumsuz yaşlı bilge Altın Arığ destanındaki Altın Sayzan isimli başta olumluyken sonra kızını korumak için olumsuz yaşlı bilge olan çift kutuplu tiptir.

Hilebazın arketipinin birçok farklı tiplemesi destanların her ikisinde de mevcuttur. Altın Çüs hilebazlar arasında hemen her hilebaz özelliğini barındıran zeki ama aptal, hem büyücülüğü ile yaratıcı hem insan hem de aptallığıyla hayvanı çağrıştıran ilginç bir hilebazdır. Altın Arığ destanında hilebaz arketipinde Hulatay ise çift kutuplu bir

hilebazdır. İlk başta gölgesinin ve animasının etkisi ile istençleri doğrultusunda kötücül işler yapan zeki, kurnaz, düzenbaz ve acımasız hilebaz sonrasında bunları geride bırakıp olumlu bir çizgi çizer.

Destanların her ikisinde de anne arketipi çocuklardan Alıp Möke, Çibetey gibi tiplerde bir değil birden çok anne arketipine sahiptirler. Bunların hepsinde hem olumlu hem de olumsuz anne arketipleri Mevcuttur. Ah Çibek Arığ adlı anne arketipi Ah Molat ve Kök Molat'ın puer arketipine bürünmesine, anneye bağımlı olup kendilerini gerçekleştirememelerine sebep olur. Ancak Üzüm Han'ın ise macerasında ve kendisini gerçekleştirmesinde katkısı olan, dolayısıyla çift kutuplu bir arketiptir. Huu İney, olumlu anne arketipinde tanrıçayı simgelemektedir. Yetim büyüyen oğlunu gelecekte var olmamasına rağmen kurtarmış ve yurdunu sağ tutmuş büyülü, olağanüstü bir annedir. Bunun yanında oğlunun kahraman olmasında da etkisi mevcuttur. Her iki destandaki baba arketipinin sonucuna bakıldığında ise Altın Çüs destanı birçok baba arketipi barındırırken Altın Arığ destanında ise sadece belirgin biçimde baba arketipinde olan bir tipleme mevcuttur. Bunlardan Alıp Han seven, hayat veren, yönlendiren, koruyup kollayan, destekleyici, geliştirici işlevlere sahip olumlu bir baba arketipidir. Alıp Hara Han ise çocuklarını da karanlık, yutan, ölüm ve ölüler dünyası, korku uyandıran, otorite altında ezen ve kaçınılmaz olan yıkıcı birer anti kahramana dönüştürmüş olumsuz bir baba arketipidir. Altın Arığ destanında tek baba arketipindeki Çibetey hem olumlu baba hem de olumsuz baba özellikleri taşımaktadır.

Birçok yetim arketipi destanlarda mevcuttur ve bunlar genel olarak da ana kahramanlardırlar. Bu yetim arketipindeki kahramanlardan kimi babaları olmalarına rağmen yetim olarak değerlendirilir çünkü her ne kadar babaları olsa da bir nevi babasız yetişmişlerdir. Ah Molat ve Kök Molat kardeşler buna örnek teşkil ederler. Altın Çüs, Üzüm Han ve Hulatay gibi isimler yetimliklerini manipülatör olarak da kullanmaya girişmişlerdirler ancak sonrasında hepsi bunu bırakmışlardır. Benzer bir arketip olan masum arketipinin iki destanda da hepsi cennetten kovulur gibi yurtlarından olurlar. Hepsi bunun üstesinden tabularını aşıp akıl ve duyguyu dengeleyerek gelirler. Ancak bu ilişkiyi dengeleyemeyen Ah Molat ve Kök Molat kendilerini gerçekleştiremeden yurtlarına geri gönderilirler.

Altın Çüs'te Huu İney ve Altın Arığ'da Pora Ninci yılan ve ejderhaya dönüşebilen, olumsuz büyücü arketipleri olarak dikkat çekmektedirler. Bu da Hakas destanlarındaki

büyücü anti kahramanların aynı sembollerle gösterildiğini ve aynı amaçlarla donatıldığını gösterir. Ancak Altın Arığ'da da Huu İney adlı bir yaşlı bilge arketipinde büyücü mevcut. Bu Huu İney Altın Çüs'tekinden farklı olarak olumlu bir büyücüdür. Bu da Anaerkil dönemdeki kadın Huu İney'in olumlu büyücü, Altın Çüs'teki babaerkil dönemin yansıması olan Huu İney'in ise olumsuz büyücü arketipi olduğunu gösterir.

Tüm gezgin arketipleri iki destanda da yolculuklarda olağanüstü maceralara girişmişlerdir ama hepsinin ortak paydası yurdun korunması yahut ailelerinin intikamıdır. Gene tüm bu gezginler bu amaçla çıktıkları somut yolculuklarda soyut içsel yolculuklar yaşayıp kendilerini keşfetmişlerdirler. Hepsinin bu gezgin maceralarının sonu ise ortak bir biçimde kendi yurtlarında son bulur.

Su simgesi her iki destanda da düalist bir yapıya sahiptir. Kara ve yer altı ile ilişkilendirildiğinde kaosu ve gölge arketipini, bunlarla beraber ölümü getirir, bunların sembolü olur. Ancak bunların zıddı olan ruhu, yaşamı ve yeniden dirilişi yani bireyleşmeyi ve arınmayı da sembolize eder. Gene destanların her ikisine de bakıldığında sonuç olarak kuş simgesinde de fazlasıyla ortak noktalar ortaya çıkmaktadır. Altın Çüs destanında Alıp Möke, Altın Arığ destanında Altın Arığ adlı kahramanların her ikisinin de ruhları guguk kuşunda saklıdır. Her ikisi de guguk kuşuna dönüşüp yeniden doğarlar ve adım adım kendilerini gerçekleştirirler. Dolayısıyla bu iki destana bakıldığında Hakas destanlarının semboller açısından fazlasıyla aynılıklar taşıdığı ve bu sembollerin hikâyelenişinin çok benzer olduğu, sembollerinin anlamlarının da çoğu zaman aynı anlamı karşıladığı söylenebilir.

Gölge arketipinin destanlarda ortaya çıkış sebebi temel olarak bastırılma veya bastırma kaynaklıdır. Bir diğer gölge ise babadan oğula geçen ortak gölge motifidir. Baba veya annenin düşmanı çocuğun da düşmanı ve dolayısıyla gölgesine dönüşür. Tespit edilen asıl önemli gölge ise kahramanların gölgelerini yok etmeye çalışırken sonunda birbirlerinin gölgelerine dönüşmeleridir. Buna güzel bir örnek de Üzüm Han'ın Altın Çüs'ün ve Altın Çüs'ün de da Üzüm Han'ın gölgesine dönüşümüdür. Çünkü gölgeyi ne kadar yok etseler de yerine yenisi türer ve sonunda birbirlerinin gölgeleri olurlar. Ancak bunu keşfedip gölgeyi tanıyınca, gölgenin ne demek olduğunu öğrenince yaşamlarını dengelemeyi başarırlar.

Psişik bütünlüğe kavuşma, kendini gerçekleştirme her iki destanda da neredeyse tüm destan boyunca adım adım tüm karakterlerde ilişkili bir biçimde işlenir. Destanın

sonunda da temel karakterlerin hemen hepsi aynı anda kendini gerçekleştirir ve psişik bir bütünlüğe erişirler. Ortak biçimde gölge ve düşmanlarla mücadele edilir, tümü yenilir ve sonra birbirleriyle yüzleşme gerçekleşir. Bu ana dek ana iki karakter çocuklarından daha olgun seviyeye erişir ve bu olgunluğu da sabırla diğerlerine aktarır ve son aşamada gölgeler kabul edilerek onlarla barışılır ve onlarla yaşamayı kabullenme öğrenilir. Böylece destanlar son bulur.

Destanlar zamanla kulaktan kulağa evrilerek topluma mal olurlar ve nesilden nesile aktarılan ortak yapılar haline gelirler. Sonrasında da bir ozan, şam, kaman bunu ele alıp düzenli bir biçimde anlatır ancak destan aynı toplumun kültürel ortak eseri olarak kalır. Burada arka planını incelediğimiz destanlar aslında o toplumun hatta insanlığın bilincindeki arketipleri, toplumun ortak dürtülerini yansıtmakta. Bu dürtüler anlatıları bile sistematik bir arka planla, ortak dürtülerle oluşturmuştur. Bu aslında sadece bir destan veya kahramanların hikayeleri, kendilerini gerçekleştirmeleri değil; bir toplumun gölgesinden animasına ve oradan öze, bilince, psişik bütünlüğe bakış açısının yansımasıdır.

## KAYNAKÇA


Açа, Mehmet. 2002. Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği. Konya: Kömen Yay.

Akgün, O. Uğraş. 2008. Kahraman Olgusunun Çizgi Romandan Sinemaya Uyarlamadaki Görünümü: Tarkan ve Conan Örnekleri. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akyıldız Ercan, Cemile. 2014Germen Mitolojisinde Yaratılış. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 18(1):121-132.

Aktaş, Erhan. 2016. Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları. Konya: Kömen Yayınları.

_____. 2012. Hakas Türkleri Destan Kahramanları Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin). Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____. 2007. Hakas Kahramanlık Destanı Han Orba (İnceleme-Metin). Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AL, H. İlkay. "Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Savaşçı Arketipi." Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi. 1.1: 1-13

And, Metin. 1970. 100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Anthony Stevens. 2014. Jung. çev. Nursu Örge. Ankara: Dost Kitapevi.

Ateş, Mehmet. 2001. Mitolojiler ve Semboller, Anatanrıça ve Doğurganlık Sembolleri. İstanbul: Aksiseda Matbaası.

Aytaç, Serpil. 2000. İnsanı Anlama Çabası (Psikolojiye Giriş). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Beydili, Celal. 2005. Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük. Ankara: Yurt Yayınları.

Boratav P. Naili. Folklor ve Edebiyat II. Ankara. 1945.

Campbell, Joseph. 2000. Kahramanın Sonsuz Yolculuğu. çev. Sabri Gürses. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Carol S. Pearson. 2003. İçimizdeki Kahraman. çev. Semra Ayanbaşı. İstanbul: Akaşa Yayınları.

Çobanoğlu, Özkul. 2011. Türk Dünyası Epik Destan Geleneği. Ankara. Akçağ Yayınları.

Çolak, Selma. 2019. Türk Destanlarında Kadın Kahramanın Yolculuğu. Yüksek Lisans Tezi. YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Darıcı, Sefer. 2013. Bilinçaltı Reklamcılık ve İletişim Teknikleri. İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.

Ekici, Metin. 2002a. ‘’Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında- I.’’ Millî Folklor. s. 53. s. 27-33.

Ekici, Metin. 2002b. ‘’Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında- II.’’ Millî Folklor. s.54. s. 11-18.

Ekici, Metin. 2004. Türk Dünyasında Köroğlu. Ankara: Akçağ Yayınları.

Elçin, Şükrü. 1988. “Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu”, Halk Edebiyatı Araştırmaları 1. Ankara: Akçağ Yayınları, ss. 33- 41.

Elçin, Şükrü. 2004. Halk Edebiyatına Giriş. Ankara: Akçağ.

Eliade, Mircea. 2001. Mitlerin Özellikleri. çev. Sema Rifat. İstanbul: Om Yayınevi.

Ergun, Pervin. 2010. Hakas destancılık geleneği ve Ay Huucın. Konya: Kömen Yayınları.

Erhat, Azra. 1989. Mitoloji Sözlüğü. İstanbul. Remzi Kitabevi.

Fordham, Frieda. 2019. Jung Psikolojisinin Ana Hatları. Çev. Aslan Yalçıner. İstanbul: Say Yayınları.

Gaiman, Neil. 2018. İskandinav Mitolojisi (Çev. A. Saygı Ortanca). İstanbul: İthaki Yayınları.

Gardin, Nanon, Robert Olorenshaw. 2014. Larousse Semboller Sözlüğü. çev. Beyza Akşit İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Gezgin, İsmail. 2009. Kültürlenme Sürecinin Mitik Kahramanı Gılgamış. İstanbul: Alfa Yayınları.

Graves, Robert. 2010. Yunan Mitleri. çev. Uğur Akpur. İstanbul: Say Yayınları.

Harmancı, Meriç. 2015. Ali Cengiz Hikayesi İzdüşümünde Kahramanın Görünmez Gücü. Metamorfoz. Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi. Sayı: 32, s.209-228.

İnan, Abdülkadir. 2017. Eski Türk Dini Tarihi. Ankara: Altınordu Yayınları.

Jung, Carl Gustav. 1982. Konferanslar Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri. İsatnbul: Bozak Yay.

_____. 1997. Analitik Psikoloji. Çev. Ender Gürol. İstanbul: Payel Yay.

_____. 1997. Bilinç ve Bilinçaltının İşlevleri. Çev. Engin Büyükinal. İsatnbul: Say Yay.

_____. 2001. Doğu Metinlerine Psikolojik Bir Yaklaşım. Çev. Ahmet Demirhan. İstanbul: İnsan Yay.

_____. 2003. İnsan Ruhuna Yöneliş. çev. Engin Büyükinal. İstanbul: Say Yay.

_____. 2015. Dört Arketip. çev. Zehra Aksu Yılmazer. İstanbul: Metis Yay.

_____. 2016a. Feminen. Dişilliğin Farklı Yüzleri. çev. Tuğrul Veli Soylu. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

_____. 2016b. Maskülen Erilliğin Farklı Yüzleri. çev. Didem Gamze Erdinç. İstanbul: Pinhan Yayınları.

_____. 2017. Psikoloji ve Din. çev. Raziye Karabey. Okyanus İstanbul: Yayınları.

_____. 2018. Seçme Yazılar. çev. Levent Özşar. İstanbul: Alfa Yayınları.

_____. 2019. Dönüşüm sembolleri. çev. Firuzan Gürbüz Gerhold. İstanbul: Alfa Yayınları.

Killi, Gülsüm. 20009. "Hakaslarda Destancılık Geleneği I: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar." Modern Türklük Araştırmaları Dergisi. 6.1: 16-29.

Kirmitçi, Leyla. 2019. Hakas Destan Kahramanları ve Tip Özellikleri. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koçak, Aynur, Mollaibrahimoğlu, Ç. 2010. Yunus Emre'de Arketipsel İmgeler: Risaletü'n-Nushiyye Örneği. Elmi Axtarislar. Cilt.1. sa.3, ss.38-46.

Koçak, Aynur. 2016. Mitlerle Varoluş Yolculuğu. İstanbul: Alfa Yayınları.

Köprülü, M. Fuad. 1981. Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kudler, David. 2006. "Practical Campbell-Movies: The Medium for Myth?." Joseph Campbell Foundation: http://www. jcf. org adresinden alındı.

Kurt Fidan, Maksude. 2021. ‘’Kutsal Suyun İzinde: Suya Yüklenen Dini ve Sembolik Anlamlar.’’ İLSAM Akademi Dergisi 1/1, 1-27.

Oğuz, Öcal. 2004. Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları. Millî Folklor. s. 62: 5-7.

Oğuz, M. Öcal, Metin Ekici, Mehmet Açа vd. 2004. Türk Halk Edebiyatı El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.

Ögel, Bahaeddin. 2014. Türk Mitolojisi II. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özakpınar, Yılmaz. 2016. Psikoloji Tarihi. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Özkan, Fatma. 1997. Altın Arığ. Ankara: Bilig Yayınları.

Pala, İskender. 2009. ‘’Su.’’ TDV İslâm Ansiklopedisi. Cilt 37. s. 442-443.

Robert, A., Segal. 2004. Mit. çev. Nursu Örge. Ankara: Dost Yayınevi.

Sarpkaya, Seçkin. 2018. Türklerin Şeytani Masalları, Türk Masal ve Efsanelerinde Demonik Varlıklar. Ankara: Karakum yayınevi.

Saydam, Bilgin. 1995. Deli Dumrul Bilinci. İstanbul: Metis Yay.

Schultz, E. Sydney, Daune, P. Schultz. 2007. Modern Psikoloji Tarihi. çev. Yasemin Aslay. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Sever, Mustafa. 1997. Edebiyatta Mitolojik ve Arketipik Yaklaşım Tarzları. Milli Folklor. s. 34.

Şahin, Erdal. 2007. Hakas Destanı Altın Çüs: (Giriş-Metimn-Aktarma-Dizin). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Şener, Sevda. 1975. ‘’Tiyatronun Kaynağına İlişkin Kuramlar.’’ Tiyatro Araştırmaları Dergisi-Dramatik Köylü Oyunları Özel Sayısı, (6).

Tecimer, Ömer. 2006. Sinema Modern Mitoloji. İstanbul: Plan B Yayıncılık.

Tekgül, Işılay Kara. 2020. Tunceli Masallarına Arketipsel Sembolik Bir Yaklaşım. Doktora Tezi. YTÜ Sosyal Bilimler Ensititüsü.

Timurtaş, Faruk Kadri. 1981. Tarih İçinde Türk Edebiyatı. İstanbul: Vilayet Yayınevi.

Yılmaz, Gülsüm Killi. 2010. "Hakaslarda Destancılık Geleneği II: Biçim, İçerik, İcra." Modern Türk Araştırmaları Dergisi. c.7. s. 3:154-178.

Yıldız, Naciye. 1995. Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller. Ankara: Atatütk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yörükân, Turhan. 2000. Yunan Mitolojisinde Aşk. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.